

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

EDEBİYATIMIZDA HZ. ÂDEM

Yüksek Lisans Tezi

Yaşar ABANUS

Sivas

Kasım 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

EDEBİYATIMIZDA HZ. ÂDEM

Yüksek Lisans Tezi

Yaşar ABANUS

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Hakan YEKBAŞ

Sivas

Kasım 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Tezin Başlığı : Edebiyatımızda Hz. Âdem
Savunma Tarihi : 26.08.2019
Danışmanı : Prof. Dr. Hakan Yekbaş

Unvanı - Adı Soyadı

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Alim Yıldız

İmza

Üye : Prof. Dr. Hakan Yekbaş

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Öksüz

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Yaşar Abanus tarafından hazırlanan Edebiyatımızda Hz. Âdem başlıklı tez,
kabul edilmiştir./..../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

05/01/2019

Yaşar ABANUS

ÖN SÖZ

Hız. Âdem, ilk insan ve ilk peygamber olması dolayısıyla birçok özelliği kendisinde taşır. Tarih boyunca belki de en çok merak edilen şahsiyet / peygamberdir. Hız. Âdem *tarih*'in başlangıcı kabul edilen MÖ 3500'ten önce yaşadığı için; kendisine dair bilgilere yazılı kaynaklarda rastlanılmamaktadır. Bu türden dönemlere veya şahıslara dair bilgiler, ancak dinî kaynaklarda; söylencelerde, milletlerin mit, destan gibi ilk sözlü edebi mahsullerinde veya insanlık medeniyetinin tezahürü olan çeşitli söylencelerde yer almaktadır. Doğal bir netice olarak söz konusu tarihî devir, şahsiyet, olay ve olgulara dair araştırma yapılırken günümüzde sözlü edebi mahsüllerin öneminin arttığı görülmektedir.

Bu noktadan hareketle çalışmanın amacı; Hız. Âdem'in yaşamı ve kendisine dair hususiyetlerin edebiyatımızdaki izdüşümlerini ortaya koymak olmuştur. İncelediğimiz eserlerdeki doğrudan veya telmih ya da benzetme yoluyla dile getirilen birçok hususiyetler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu örnekler sunulurken hem dinî hem edebi eserlerle de söz konusu tespitlerimizi desteklemeye gayret gösterdik. Bununla beraber şairlerimizin, hayal dünyalarının ve ince zekâlarının ürünü olan güzel söyleyişlere yer vermeye çalışılmıştır.

Çalışmamız *1-Giriş,2-Edebi Eserlerde Hız. Âdeme Dair Örneklerin İncelenmesi,3-Bölüm Halinde Anlatılar* bölümlerinden oluşmaktadır.

1-Giriş bölümünde edebi metinler ile Hız. Âdem kıssası arasında ilişki kurulmaya çalışılmış ve Hız. Âdem'in edebiyatımızdaki yeri dile getirilmiştir. Bütünlük arz etmesi açısından *Giriş* bölümünde İslamiyet Öncesi Türk edebiyatında Hız. Âdem'in ele alındığı birkaç eserden (Türk Mitolojisi, Divanü Lügati't Türk, Uygur Metinleri... vb.) örnekler sunulmuştur.

2-Edebi Eserlerde Hız. Âdeme Dair Örneklerin İncelenmesi bölümünde ise edebiyatımızın başlangıcından günümüze kadarki dönemlere dair sözlü ve yazılı metinlerde Hız. Âdem'in hangi yönleri ile ele alındığını ayrıntılı olarak örneklerle birlikte dile getirdik. İlk insan ve ilk peygamber Hız. Âdem'e dair söz konusu hususiyetler, genel itibarıyla A)Hız. Âdem'in Yaratılışı, B)Hız. Âdem'in Cennet Hayatı, C)Hız. Âdem'in Dünya Hayatı, E)Hız. Âdem'e Dair Ayet Lafızları Ve Hadisler şeklinde bölümlere ayrılmıştır.

Bu bölümler de kendi içerisinde maddeler halinde taksim edilmiştir. Bu taksimde Hız. Âdem'in genel biyografisi / kıssası esas alınmıştır. Her madde başında, söz konusu olay / durum veya hususa dair açıklama yapılmış, ardından örnekler sıralanmıştır. Gerekli görülen örneklere ilişkin açıklamalar da yapılmıştır.

Ayrıca E)Hz. *Âdem'e Dair Ayet Lafızları ve Hadisler*, bölümünde ise ayetin veya hadisin meali verildikten sonra ayete / hadise ilişkin detaylı açıklama yapılmamıştır. Çünkü ilgili ayet veya hadisin dile getirdiği olay, olgu veya özellik bir önceki bölümlerde yeterince açıklandığı düşünülerek tekrardan kaçınılmıştır. Sadece şiir örnekleri kısaca açıklanmıştır. Tekerrüre düşmeme ve gereksiz izahat vermeme adına böyle bir yol tercih edilmiştir.

Kimi şairler de divanlarında müstakil bir şiirde veya mesnevisinin belli bir bölümünde sadece Hz. Âdem kıssasını ele almış veya Hz. Âdem'e dair belli bir özelliği dile getirmiştir. Bu yüzden *Konularla İlgili Bölüm Halinde Anlatılar* bölümü oluşturulmuştur. Burada yer yer örnekler de şiirin başında birkaç cümle ile açıklanmıştır.

Hz. Âdem ilk insan ve peygamber olması dolayısıyla birçok özelliği kendisinde barındırdığı için birçok şair tarafından Hz. Âdem'e dair hususiyet(ler), doğrudan veya dolaylı yoldan ifade edilmiştir. Bundan dolayı Türk şiirinde Hz. Âdem'e dair çokça örnek bulabilmek mümkündür. Çalışmamız boyunca elde ettiğimiz şiir örneklerinin bir kısmını çalışmamızda inceledik. Lakin bir o kadar da elde ettiğimiz ancak çalışmamıza koymadığımız örnekler bulunmaktadır. Çalışmamızın sade olmasına gayret gösterdik.

Türk edebiyatı tarihi, her ne kadar pedagojik açıdan dönemlere/devrelere ayrılrsa da bir bütündür. Hal böyle olunca edebiyat tarihinin herhangi bir döneminde veya kolunda ele alınan konu, günümüzde de ele alındığı –veya alınabileceği- göz ardı edilmemelidir. Bu cihetle temeli 10-11. Yy. 'ye dayanan İslamî Türk edebiyatının varlığını günümüzde de sürdürdüğü bir gerçektir. İslamî Türk edebiyatının hem Divan edebiyatı hem de Halk edebiyatı sahasında en yoğun ele aldığı konulardan biri olan “*kıssasü'l-enbiya/kıssa-yı enbiya*” türünde günümüzde de eserler verilmeye devam etmektedir.

Tezimizin genel amacı itibarıyla Divan edebiyatının “*divan*” ve “*mesnevi*” türünde verilmiş eserler üzerinde çalışılmıştır. Bununla beraber hem İslamiyet öncesi Türk edebiyatından hem de günümüz modern Türk edebiyatından bazı eserler de incelenerek örnekler verilmiştir. Özellikle günümüz edebiyatı içerisinde Sezai Karakoç'un “*Yitik Cennet*” adlı eserinde yoğunlaşmıştır. Bundaki amacımız “İslamî Türk Edebiyatı”nın günümüzde de varlığını sürdürdüğünü ve bu edebi anlayışa münhasır konuların, günümüzde de ele alındığını vurgulamaktır.

İslamiyet öncesi döneme ve Geçiş dönemine dair birkaç eser ve örneğe -tezimizin amacı gereği- sadece *Giriş* bölümünde yer verilmiştir. Diğer taraftan özellikle Divan Şiiri sahasında örnekler verilirken metinlerde transkripsiyon hususunda sadece uzun ünlüler (â,î ve û) ile ayn harfi gösterilmiştir.

Çalışmamızın *Giriş* bölümünde ve *Edebi Eserlerde Hz. Âdeme Dair Örneklerin İncelenmesi* bölümündeki açıklamalarda klasik dipnot yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmamıza örnek teşkil eden metinler / beyit-dörtlük... Vb. ise *şairin adı (nazım türü: numara)* şeklinde gösterilmiştir.

Diğer taraftan konularla ilgili verilen örnekler sıralanırken genellikle şair adlarına göre alfabetik şekilde sıralanmıştır. Çalışmamızda yer alan birkaç beyit / dörtlüğün ise numarası – kimi metinlerin gayr-i müretteb olmasından dolayı- gösterilememiştir.

Tez çalışmamız uzun bir zaman dilimini kapsamıştır. Bunda şahsımın özel sebepleri oldukça etkilidir. Çalışmamızın başında tez danışmanım olan Prof. Dr. Âlim YILDIZ'a ders döneminde bize verdiği yol gösterici bilgilerinden dolayı teşekkür ederim. Küçük yaştan itibaren yapmaya başladığım aile reisliği görevimden zaman zaman taviz vermişliğimi sabırla karşılayan anneme, ablama ve eşime sonsuz teşekkürlerimi en güzel kelimelerle dile getirmeyi borç bilirim. Son olarak, danışmanlığımı üstlenen ve bana tahammül gösteren Prof. Dr. Hakan YEKBAŞ hocama minnettarım.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR DİZİNİ	vii
ÖZET	ix
ABSTRACT	xi
GİRİŞ	1
İslamî Kaynaklarda Hz. Âdem.....	1
Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem:	1
Hadislerde Hz. Âdem:	2
Edebiyatımızda Hz. Âdem:	2
İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatında Genel Olarak Hz. Âdem:	3
Geçiş Dönemi Eserlerinde Genel Olarak Hz. Âdem:	7
İslamiyet'in Etkisinde Gelişen Türk Edebiyatında Genel Olarak Hz. Âdem:	9
BÖLÜM I	13
1. HZ. ÂDEM'İN YARATILIŞI	13
1.1-Hz. Âdem Yaratılmadan Önce:.....	13
1.2-Hz. Âdem'in Yaratılışı- Halk Edilmesi:	18
1.3- Meleklerin Hz. Âdem'in Yaratılması Emrine Karşı Tavrı:	27
1.4-Hz. Âdem'in Topraktan Yaratılması:	27
1.5-Hz. Âdem'in Toprağının Yeryüzünden Alınması:	30
1.6-Hz. Âdem'in Hamurunun Yoğrulması:	32
1.7-Hz. Âdem'in Balçık-Kalıp (Ab u Gil) Halinde Bekletilmesi:	36
1.8-Allah'ın Hz. Âdem'i Kendi Suretinde Yaratması:.....	43
1.9- İblisin Hz. Âdem'in Cesedinden Korkması:.....	44
1.10-Hz. Âdem'e Rûh Üflenmesi:	45

1.11-Hz. Âdem'in Aksırması (atse-i Âdem):	47
1.12-Melekların Hz. Âdem'e Secde Etmeleri:	48
1.13-Hz. Âdem'e Eşya İsimlerinin Öğretilmesi:	54
1.14- İblisin Secde Etmemesi:	59
1.15-İblisin Allah'ın Huzurundan Kovulması ve Şeytan Adını Alması:	68
1.16- Şeytanın Allah'tan İstekte Bulunması:.....	74
1.17- Şeytanın Gerekliliği:	75
BÖLÜM II.....	77
2. HZ. ÂDEM'İN CENNET HAYATI	77
2.1-Hz Âdem'in Cennete Alınması:	77
2.2-Hz. Âdem'in Cennetin Kapısında Kelime-i Tevhidi Okuması:.....	81
2.3-Hz. Havva'nın Yaratılması:.....	81
2.4-Hz. Âdem ile Havva'nın Birbirine Olan Sevgisi:	86
2.5-Allah'ın Cennette Hz. Âdem ile Havva'ya Yasak Koyması:.....	89
2.6-Hz. Âdem ile Havva'ya Cennette Nimetler Verilmesi:	89
2.7-Hz. Âdem ile Havva'ya Cennet Elbisesi Giydirilmesi:	92
2.8- Şeytanın Cennet Bekçisi Rıdvan Tarafından Reddedilmesi:	93
2.9-Yılan ve Tavus Kuşunun Şeytana Yardım Etmesi:.....	94
2.10-Şeytanın Hz. Âdem ile Havva'yı Kandırması:.....	100
2.11-Hz.Âdem ile Havva'nın Yasak Meyveyi (Buğday-Boğda-Gendüm-Dane) Yemesi:.....	117
2.13-Hz. Âdem ile Havva'nın Cennetten Çıkarılmaları:.....	140
2.14-Şeytan, Yılan ve Tavus'un Kovulması:	148
BÖLÜM III.....	153
3. HZ. ÂDEM'İN DÜNYA HAYATI.....	153

3.1-Hz. Âdem ile Havva'nın Dünyaya Gönderilmesi-İndirilmesi (Hubût-ı Âdem):	153
3.2-Hz. Âdem ile Havva'nın Ayrı Düşmeleri ve Ağlamaları:	163
3.3-Kırlangıcın Hz. Âdem İle Havva Arasında Ulaklık Yapması:	170
3.4-Hz. Âdem'in Kâbe'yi İnşa Etmesi ve Beyt-i Ma'mur:	171
3.5-Hz. Âdem'in Tevbe Etmesi ve Tevbesinin Kabul Edilmesi:.....	173
3.6-Hz. Âdem ile Havva'nın Dünyada Birleşmeleri:.....	177
3.7-Hz. Âdem ile Havva'nın Nikâhlanması:.....	178
3.8-Hz. Âdem'e Suhûf Gönderilmesi:	180
3.9-Hz. Âdem'in Cebrail'den Şeriat Kurallarını (Erkan-ı Şürût) Öğrenmesi:.....	180
3.10-İnsanlığın Hz. Âdem'den Türemesi-Neş'et Etmesi:	181
3.11-Hz. Âdem'in Çocukları Kabil ile Habil Hadisesi:	187
3.12-Hz. Âdem'in Hâbil'in Ölümü Üzerine Ona Yazdığı Mersiye:	192
3.13-Hz. Havva'nın Şit Peygambere Hamile Kalışı ve Havva'da Peygamberlik Nurunun Belirmesi:	194
3.14-Hz. Âdem'in Vasiyeti ve Ölümü:	196
BÖLÜM IV	199
4. HZ. ÂDEM'E DAİR ÖZELLİKLER.....	199
4.1-"Âdem" ve "Havva" Adlarının Manası ve Bu Adların Allah Tarafından Verilmiş Olması:	199
4.2-Hz. Âdem'in Anâsır-ı Erba'a'dan Meydana Gelmiş Olması:.....	203
4.3-Hz. Âdem'in " <i>Safiyullah</i> " Unvanıyla Anılması:	205
4.4-Hz. Âdem'in " <i>Ebu'l Beşer</i> "-İnsanlığın Atası Oluşu:.....	207
4.5-Hz. Âdem'in İlk İnsan – İlk Peygamber Oluşu ve Nübüvvet Mührünü Taşması:210	
4.6-Hz. Âdem'in Allah'ın Halifesi Oluşu:.....	214
4.7-Hz. Âdem'in Mucizeleri:	216
4.8-Hz. Âdem'in Ana-Babasız Oluşu:	217

4.9-Hz. Âdem'in Eşref-i Mahlûkat Oluşu:	218
4.10-Hz. Âdem'in Sünnetli Oluşu:	222
4.11-Hz. Âdem'in Boyu:	222
4.12-Hz. Âdem'in Yaşı:	223
4.13-Hz. Âdem'in Yaptığı İşler-Meslekleri:	225
4.13.1-Hz. Âdem'in Çiftçilik ve Hayvancılık Yapması:	225
4.13.2-Hz. Âdem'in Dokumacılık ve Debbağlık (Deri İşlemeciliği) Yapması:	228
4.13.3-Hz. Âdem'in Değirmencilik Yapması:	229
4.13.4-Hz. Âdem'in Duvar Ustası Oluşu:	229
4.14-Hz. Âdem'in Aklı:	230
4.15-Hz. Âdem'in İlmî:	233
4.16-Hz. Âdem'in Sırrı:	234
4.17-Hz. Âdem Donu-Kisveti:	238
4.18-Âdemiyet Payesi ve İnsan-ı Kamil Mertebesi:	240
4.19-Hz. Âdem'in Alnındaki Nûr / Nûr-ı Muhammedî:	242
4.20-Mirac Hadisesinde Hz. Muhammed (sas) ile Hz. Âdem'in Karşılaşması:	247
4.21-Hz. Âdem'in Suretinin / Vechinin / Yüzünün Hüsni / Güzelliği:	248
4.22-Hz. Âdem'in Demi:	256
4.23-Hz. Âdem'in Özü – Madeni-Cevheri:	257
4.25-Hz. Âdem'in Makamı:	260
4.26-Cennetin İnsanlığa Hz. Âdem'den Miras Kalışı:	260
4.27-Devr-i Âdem / Hz. Âdem'den Beri:	261
4.28-Hz. Âdem-Hurufilik İlişkisi:	266
4.29-Hz. Âdem'in Sadece Adının Zikredildiği Manzumeler:	273

BÖLÜM V	277
5. HZ. ÂDEM'LE İLGİLİ AYET VE HADİS LAFIZLARI	277
5.1-Ahsen-i Takvim (en güzel kıvam):	277
5.2-Alleme'l esmâ (İlm-i eşya):	282
5.3-Bi yedeyye (İki elimle):	304
5.4-Ene hayrun (Ben hayırlıyım):	306
5.5-Halaktenî min nâr (Beni ateşten yarattın):	308
5.6-Halaktehû min tîn (Onu (Âdem'i) çamurdan yarattın):	308
5.7-Fe-gavâ (Yolunu şaşırdı.):	308
5.8-Kün fe yekûn (Ol dedi ve oluverdi):	309
5.9-Melaiketü's sücudu-Üscudû:	311
5.10-Lâ takrabâ (Yaklaşmayınız.):	314
5.11-Lekâd kerremnâ benî âdeme (Biz insanoğlunu şerefli kıldık):	315
5.12-Mine'l münzarın (mühlet verilenlerdensin):	319
5.13-Nefahtü fihi min ruhî (Ben ona ruhumdan üfledim):	319
5.14-Rabbena zalemnâ (Rabbimiz şüphesiz zulmettik):	324
5.15-Şeytani'r racim (Kovulmuş Şeytan):	326
5.16-Halaktü li ecli (Seni kendim için yarattım):	327
5.17-Küntü Nebiyyen ve âdeme beynel mâi ve't tîn (Âdem toprakla su arasında iken ben peygamber idim):	327
5.18-Mâ u tîn (Su ile çamur):	329
5.19-Tûluhu sittûne zirâ'en fi's-semâ (Boyunu da altmış zira olarak yarattı):	333
BÖLÜM VI.....	335
6.KONULARLA İLGİLİ BÖLÜM HALİNDE ANLATILAR.....	335
6.1.Divanlarda:	335

6.2.Mesnevilerde:	441
6.3.Cumhuriyet Döneminde:	518
SONUÇ	521
KAYNAKÇA	525
ÖZ GEÇMİŞ	561

KISALTMALAR DİZİNİ

AAD	: Alevilik Araştırmaları Dergisi
age.	: adı geçen eser
agm.	: adı geçen makale
B.	: beyit
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
D.	: destan
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Dig	: diğer
DTCF	: Dil Tarih Cođrafya Fakóltesi
G.	: gazel
Güf.	: Güfte
Hik	: Hikmet
K.	: kaside
Kt.	: kıt'a
L.	: lügaz
M.	: mesnevi
Muh.	: muhammes
Mu'a.	: mu'aşşer
Muh.	: muhammes
Muk.	: mukatta'
Mur.	: murabba'
Mus.	: musammat
Müf.	: müfred
Müs.	: müseddes
Müsb.	: müsebba'
Müst.	: müstezad
Mütt.	: müttesa'

N.	: na't
R.	: rubai
s.	: sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ş.	: şarkı
T.	: tarih
TAE	: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Tah.	: tahmis
Taz.	: tazarruname
Tcb.	: terci'-i bend
TDVİA	: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ter.	: Tercüme
Tes.	: tesmin
Trb.	: terhib-i bend
Tuy.	: tuyuğ
Tzr.	: tazarru'
Ü.	: Üniversitesi
Vr.	: varak
Yay.	: Yayınları
Z.	: zeyl

ÖZET

“Edebiyatımızda Hz. Âdem” adlı çalışmamız, İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatı Döneminden günümüze değin vücuda getirilmiş belli başlı eserlerde, Hz. Âdem kıssasına dair verilen örnekler ve bunların incelenmesinden oluşmaktadır. Bu eserler içerisinde özellikle 15-19. Yüzyıllar arasında meydana getirilmiş divan ve mesnevi türündeki eserler üzerinde durulmuştur.

Çalışmamız; Ön Söz, Giriş, İnceleme, İncelenen Metinlerin Listesi, Kaynakça ve Sonuç başlıklarından oluşmaktadır.

Giriş’te, İslamiyet Öncesi Türk edebiyatı döneminde *mit* kavramı ve Türk mitinde ilk insan, yine bu dönemde ilk insanı ele alan metinler; ardından *kıssa* kavramı ve Hz. Âdem kıssasının İslamî Türk edebiyatındaki yeri ifade edilmiştir.

İnceleme kısmı, kendi içerisinde altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm Hz. Âdem’in yaratılışından itibaren ölümüne kadar olan süreci, biyografik sırayla ele alınmıştır.

İkinci bölümde Hz. Âdem’in cennete alınışından, onun Hz. Havva ile birlikte yine cennetten çıkarılışı süreci ele alınmıştır.

Üçüncü bölüm, Hz. Âdem ile Hz.Havva’nın cennetten çıkarıldıktan sonra dünyaya gönderilişi ve buradaki yaşantıları incelenmiştir.

Dördüncü bölümde Hz. Âdem ile ilgili özellikler anlatılmıştır. Burada da Hz. Âdem’e dair en belirgin hususlar önem derecesine göre sıralanmıştır.

Beşinci bölümde Hz. Âdem’e dair Kuran’da dile getirilen olay veya hususiyetlere dair ayet ve Hz. Peygamberin Hz. Âdem’le ilgili söylediği hadislerle yer verilmiştir.

Altıncı bölümde ise Hz. Âdem’e dair ilgili bölümlerde dile getirilen hadise veya hususiyetlere ilişkin tespit edilen diğer şiir örnekleri / metinleri yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Türk-İslam edebiyatı, kıssa, Hz. Âdem, yaratılış, cennet, dünya.*

ABSTRACT

Our study named ‘Prophet Adam in Our Literature’ consists of the *parable* examples including Prophet Adam and their descriptions in the major works from pre-Islamic Turkish Literature to the present day ones. Among the studied works, the *divan* and *mesnevi* ones between the 15th and 19th centuries are particularly studied.

Our study consists of the Preamble, Introduction, Review, List of Examined Texts, Bibliography and Conclusion.

In the Introduction, the changes in the content of Turkish literature in the historical process, the concept of myth in the period of pre-Islamic Turkish literature, the first man in the Turkish myth, as well as, the concept of parable and the parable of Prophet Adam and its place in Islamic-Turkish literature are explained.

The Review consists of six chapters. In the first chapter Prophet Adam’s life from his creation until his death in biographical order is discussed. In the second chapter, the period from Prophet Adam’s entering the heaven to his removal from heaven with Eve is discussed. In the third chapter, the period between Prophet Adam and Eve’s being sent to the Earth and their life on the Earth is examined.

In the fourth chapter, the characteristics of Prophet Adam are explained. Besides that the most prominent aspects of Prophet Adam are also listed in this chapter according to their importance.

In the fifth chapter, the verses related to the events or specialties mentioned in the Quran about Prophet Adam and the *hadiths* that Prophet Muhammad told about Adam are included.

Chapter six includes other poems/texts related to the examples of incidents and characteristics about Prophet Adam identified within the former chapters.

Keywords: *Turkish-Islamic Literature, Parable, Prophet Adam, The Creation, The Heaven, The Earth*

GİRİŞ

Tuyunca Hazret-i Âdem seniñ teşrifini bir dem

Değişdi habbeye bâğ-ı Cinâmı yâ Resûlallâh

Hasan Hilmî

İslamî Kaynaklarda Hz. Âdem

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem:

Hz. Âdem'in bahsi geçtiği başlıca sure ve ayetler şunlardır: *Bakara: 2/30, 31, 33, 34, 35, 37; Âli İmrân: 3/33, 59; Mâide: 5/27, 31; En'am: 6/2; A'râf: 7/11, 12, 19, 26, 27, 31, 35, 172; Hicr: 15/26, 33; İsrâ: 17/61, 70; Kehf: 18/50; Tâhâ: 20/115, 116, 117, 118, 119,120, 121, 123; Mü'minun: 23/12; Secde: 32/7; Fâtır: 35/11; Yâsîn: 36/60; Saffat: 37/11; Sâd: 38/71, 72, 73, 74, 75, 76, 77,78,79, 80, 81, 82, 83,84, 85;Rahman:55/14; Tin: 95/4;*

Bu sureler içerisinde *Bakara, Araf, İsrâ, Kehf* ve *Ta ha* surelerinde Hz. Âdem'in isim ve sıfatından; *Hicr* ve *Sad* surelerinde ise sadece sıfatlarından bahsetmektedir.¹

Kur'an'da bildirdiğine göre insan, daha önce kendi cinsinden bir varlık yokken yaratılmıştır.² Hz. Âdem toprak ile sudan yaratılmıştır ve ardından ona ruh üflenmiştir.³ Bunun dışında *Bakara: 2/30; Al-i İmran: 3/59; Mü'minun: 23/12; Secde: 32/7; Fâtır: 35/11; Sâd: 38/71, 72, 73, 74; Rahman:55/14;* ayetleri yaratılışla ilgili diğer ayetlerdir. *Bakara Suresi 30.ayette* ise Hz. Âdem'in ilminden, aynı surenin 37.ayetinde de tevbesinden bahsedilir.⁴

¹Mustafa Erdem, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2007, s.114.

²Meryem: 19/67.

³Araf: 7/11, Hicr: 15/39, Secde: 32/9, Sa'd: 38/72, 75.

⁴Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meâli, TDV Yay., Ankara, 2006, s.42-43.

Hız. Âdem ile Şeytan arasında geçen hadise Bakara: 2/34-36; Araf: 7/19; Kehf: 18/50; Tâhâ: 20/116-119 ayetlerinde dile getirilmiştir. Maide Suresinin 27-31. ayetlerinde Hız. Âdem'in oğulları Habil ileKabil arasındaki hadise anlatılır.

Hadislerde Hız. Âdem:

Kur'an-ı Kerim'den sonraki en muteber kaynak, Şüphesiz *hadistir*. Kur'an-ı Kerim'de geçen Hız. Âdem'le ilgili ifadelerin açıklaması mahiyetinde olan hadisler vardır.⁵

Bu hadislerde; Hız. Âdem'in Allah tarafından yaratıldığı, ona yine Allah tarafından ruh üflendiği, ilk insan ve ebu'l beşer olduğu, meleklerin ona secde etmekle yükümlü olduğu ve ona eşya isimlerinin öğretilendiği dile getirilmektedir.⁶ Bunun dışında hadislerde; Hız. Âdem'in Cuma günü⁷, kendi suretinde yaratıldığı⁸ ve Hız. Âdem'in boyunun altmış zira'olduĐu⁹ belirtilmektedir.

Bu genel bilgilerin dışında yine hadislerde Hız. Âdem'in toprağının yeryüzünden Azrail tarafından alındığı, kırk gün mayalandığı¹⁰ bildirilmiştir.

Hız. Âdem'in yaratılışı konusunda kimi İslam âlimleri bazı güçlüklerle karŐılaŐmıŐlar, bu sıkıntılarını giderme noktasında "*İsrailiyat*"¹¹ denilen Ehl-i Kitap kaynaklı bilgilerden de istifade etmişlerdir.¹² Son olarak Hız. Âdem'in yaratılışı konusunda en kapsamlı bilgiTaberi'nin tefsir vetarih kitaplarında bulunmaktadır.¹³

Edebiyatımızda Hız. Âdem:

Bir milletin tarihi ile o milletin edebiyatı arasında paralellik söz konusudur. Bu cihetle Türk tarihindeki hadiselerin izdüşümlerini Türk edebiyatında görmek

⁵ Mustafa Erdem, *age.*, s.118.

⁶Kütüb-i Sitte (ağrı Yay., 1981): Buharî: 4/105-106, 5/147-225, 7/203,8/172-183; Müslîm:1/180-182-184, 3/2043; Ebu Davud: 5/78-79; İbn-i Mace: 2/1442;Ahmet b. Hambel: 2/435; Darimi, Sünen: 1/723.

⁷Müslim: 1/585; Nesei, Sünen: 3/89-90; Tirmizi, Sünen: 2/362; Darimi, Sünen: 1/369; Ahmet b. Hambel: 5/284-450-453.

⁸Buhari: 4/102; Müslim: 3/2017-2183

⁹Buhari: 4/102; Müslim: 3/2183.

¹⁰Tirmizi: 5/204;

¹¹İsrâiliyyât, Hız. Ya'küb'un ikinci adı veya lakabı olan İsrâil kelimesiyle nisbet ismi oluşturan İsrâiliyye'nin çoğuludur. Büyük oranda yahudi, kısmen de hristiyan kaynaklarından nakledilen "efsane, kıssa, olay veya bilgi" anlamında kullanılır. (İbrahim Hatipoğlu, "İsrailiyat" mad., İslam Ansiklopedisi.)

¹²Mustafa Erdem, *age.*, s.120.

¹³ Faruk Gürtunca, *TÂBERÎ, Tarihi Taberi Tercümesi, C. I*, Sağlam Yay., İstanbul 2007.

mümkündür. Türk tarihinin –doğal olarak Türk edebiyatının- dönemlere ayrılmasının başında gelen ölçütlerden biri “din değişikliği”dir. Zira İslam medeniyeti kendi dairesine aldığı kavimler üzerinde etkili olmuştur.¹⁴ Genel hatlarıyla Türk edebiyatını “İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatı”, “İslamiyetle Gelişen Türk Edebiyatı” ve “Batı Etkisinde Gelişen Türk Edebiyatı” şeklinde üç döneme ayırabiliriz¹⁵. İslamiyet Öncesi Dönem başlangıcından 9-10.yüzyılları kapsar. İslamiyetle Gelişen Dönem ise 10.yüzyıldan günümüze kadar olan dönemdir, diyebiliriz.

İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatında Genel Olarak Hz. Âdem:

İslamiyet Öncesi Türk edebiyatı için; muhteva ve dil özellikleri bakımından milli hususiyetleri bünyesinde barındırmasının yanı sıra sözlü geleneği ihtiva etmesi bakımından Türklerin sosyal hayatının tezahürüdür, denilebilir. Bu dönem Türk edebiyatında “sözlü edebiyat” sahasında “destan, sav, sagu, koşuk” türünde örnekler bolca verilmiştir. Bu türlerden de çok önce ortaya atılan -hemen her milletin bir ya da birkaç mit türünde sözlü edebi metni vardır, denilebilir- edebi tür ise “mit”lerdir. *Mit*, tarih öncesi zamanda cereyan ettiğine inanılan olayları, olağanüstü karakterleri ve tipleri konu edinen kutsal nitelikli anlatıdır.¹⁶

Türklerin “*Yaratılış Miti*”nde -diğer milletlerin mitlerinde olduğu gibi- ilk insana ve ilk kadına yer verilmiştir.

İslamiyet öncesi Türklerin gelenek ve görenekleri umumiyetle Şamanizm inancına dayanır. Bu inancın ritüellerinden biri de yıl içerisindeki bazı özel günlerdir. Bu özel günlerin en başta geleni, şüphesiz yılın ilk günüdür. Türklerde yılın ilk günü “*Nevrûz*”dur. Dinî içerikli olmayan ve baharın geldiğini müjdeleyen bir kutlama olan nevrûzun asıl önemi, ona atfedilen inançlarda yatar. Bu inanca göre; yeryüzü ve Hz. Âdem nevrûz günü yaratılmıştır.¹⁷

Türk, Moğol ve İskit mitolojisinde ilk insan, yani Hz. Âdem, *Targutay* / *Targutay* olarak da bilinir. Buna göre yeryüzünde yaratılan ilk kişi, insanların

¹⁴Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötükün Yay., İstanbul 1981., s.99.

¹⁵Türk Edebiyatının dönemleri ayrılması ve bu ayırmada kullanılan kriterler için; Bkz. M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötükün Yay., İstanbul 1981., N. Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, 2 Cilt*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.

¹⁶Doğan Kaya, “Mit”, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 2007, s.528.

¹⁷Süheyl Ünver, “Türkiye’de Nevruz, Nevruziyye”, *Vakıflar Dergisi*, C. IX, 1976, s. 221-237.

atasıdır. Gökte yaşamaktadır. Targutay'ın üç oğlu vardır: *Arpaksay*, *Lıpoksayve* *Kolaksay*. Bunlar, yeraltını, yeri ve göğü simgeler.¹⁸

Türk ve Altay mitolojisinde ilk insan, yani Hz. Âdem, *Türüngey* / *Törüngey* şeklinde ifade edilir. Yeryüzünde yaratılan ilk kişidir. Gökte yaşamaktadır. Ne bir ulusa ne de bir boya (kabileye) sâhiptir. İlk önceleri eşi de yoktur. Sonradan yeryüzüne gönderilmiştir. Yeryüzüne gönderilirken Ulukayın (veya Ulu Ata) tarafından kendisine *su*, *ateş* ve *demir* verilmiştir. Karısının adı *Ecey* (*Ece*) ve *Elley* (*Ele*), yani Ece'dir. Elli kapılı, kırk pencereli, çatısı otuz kirişli bir evi vardır. Öküzleri tarla sürmede kullanan kişidir. Köten (saban) sürmeyi bulan kişi de odur. Kıymızı bulan da odur. Kıymız içme töreni ona aittir. Bazen göklerden mi indiği yerden mi çıktığı belli olmayan kişi olarak betimlenir. Bazen de gökten düştüğü söylenir. Ayrıca ateşi elde ettiği de ifade edilir.

Törüngey ve Ece, yasak meyvadan yemişler ve Gök Tanrı (*Kök Tengri*) onları evinden kovmuştur ve ona ceza olarak çocuklarından sorumlu olmayı vermiştir.¹⁹

Altay Türklerinin büyük yaratılış destanında, Âdem Aleyhisselam adı dolaylı olarak “çamur” kavramı ile birlikte ifade edilmektedir. Bu kısa efsane şöyledir:

“Bir gün Tanrı Ülgen deniz üzerinde bir çamur parçası gördü. Çamur, nasılsa tıpkı bir insan şeklini andırıyordu. Tanrı ona can verdi ve bu yolla Şeytan Erlik meydana gelmiş oldu. Başlangıçta, Erlik'in Tanrıya saygısı çoktu ve araları çok iyi idi. Ama gel zaman git zaman, araları açıldı ve Erlik, Tanrı'ya düşman oldu.”²⁰

Altay Türeyiş Efsanesi'nde de Hz. Âdem'in meyve alıp yediği ağaç, dokuz dallı idi.²¹ Altay Yaratılış Destanı'nın daha ziyade *Tevrat-ı Kadim'in* tesiri altında kaldığı görülüyor.²²

Diğer taraftan Türklerin *Ay-alam* ile ilgili menşe efsanelerinde de kadın, erkekten sonra yaratılmış, bütün insanlar Hz. Âdem'den türemişler ve onun

¹⁸Deniz Karakurt, “Törüngey”, mad. *Türk Mitoloji Ansiklopedisi Türkçe Söylence Sözlüğü*, https://www.academia.edu/11557648/T%C3%BCrk_Mitoloji_Ansiklopedisi_Deniz_Karakurt?auto=download, 2012, s.18.

¹⁹Deniz Karakurt, “Törüngey”, mad. *Türk Mitoloji Ansiklopedisi Türkçe Söylence Sözlüğü*, https://www.academia.edu/11557648/T%C3%BCrk_Mitoloji_Ansiklopedisi_Deniz_Karakurt?auto=download, 2012, s.21.

²⁰Bahaddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C: 1, TTK Yay, Ankara 1993, s.466.

²¹Bahaddin Ögel, *age.*, s.113.

²²Bahaddin Ögel, *age.*, s.475.

soyundan gelmiştir. Altay Destanı-Ak Ata Destanı'nda ak renk insanlığın atası Hz. Âdem'in simgesidir. Eski Türkler Hz. Âdem 'e *Yalnguk*, insanoğluna da *Yalnguk-oglı* derlerdi.²³

Kaşgarlı Mahmud'a göre aşağıdaki şiir, *Yalnguk-oğlı*, yani Hz. Âdem'in oğulları" için söylenmiştir:

Yalnguk oğlı yukadhur, edgu atı kalır.

*“Âdemoğlu yok olur, iyi adı geri kalır!”*²⁴

“Erlık”, Türk Yaratılış Destanı'nda Şeytanın kendisidir. Bu destanda Şeytana, sık sık *“Körmüs”* de denilmektedir.²⁵

Radlof'un derlediği Yaratılış Destanı'nda Hz. Havva'ya *Eci* denir. *Ece* sözü, Eski Türkçede *“Büyük kız kardeş”*, *Eçi* ise *“Yaşlı kadın”* anlamına gelir.²⁶

Uygur Türklerinde müzik ve çalgı aletleri günlük yaşamın vazgeçilmez unsurlarından biridir ve ayrı bir öneme sahiptir. Onlara göre müzik, ilk insan Hz. Âdem ile birlikte yaratılmış ve insanların öldükten sonra da müzikle olan bağları devam edecektir. Çünkü müzik, ruhu harekete geçiren ve mest eden tek unsurdur ve ruh, müzik sayesinde tenle birleşmiştir. Ayrıca müzik aletlerinin bazılarını insanoğluna çalmayı ilk öğreten de meleklerdir. Hz. Âdem'in ve müziğin yaratılışıyla ilgili Uygur efsanelerinden biri bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Efsane özetle şöyledir:

“Tanrı, Hz. Âdem'in önce tenini, sonra da ruhunu yaratmış ve ruhtan tene girmesini istemiş. Ancak ruh, kendisinin nurdan, tenin ise topraktan yaratıldığını, dolayısıyla tenin günah işlemeye meyilli olduğunu belirterek tene girmek istememiş ve Tanrı'ya bu konuda yalvarmış. Bunun üzerine Tanrı, gökyüzünde insanoğlunun can sıkıntısını giderecek ve onu mutlu edecek müziği yarattığını ve meleklerden onu yeryüzüne indirerek çalmalarını istemiş. Melekler gökyüzüne çıkıp müziğin bütün

²³Bahaddin Ögel, *age.*,s.476.

²⁴Bahaddin Ögel, *age.*,s.480.

²⁵Bahaddin Ögel, *age.*,s.429.

²⁶Bahaddin Ögel, *age.*,s.447.

melodilerini yeryüzüne indirerek ahenk içerisinde çalmışlar. Müziğe mest olan ruh Hz. Âdem'in tenine girmiş ve ilk insan bu şekilde yaratılmış."²⁷

Uygur Türklerine ait birçok efsanede, müzikle birlikte bazı çalgıların da Hz. Âdem ile birlikte yaratıldığı ve çalgıların yaratılış amacının insanın can sıkıntısını gidermek ve ruhunu dinlendirmek olduğu anlatılmaktadır. Ney ve satar gibi çalgıların yaratılışıyla ilgili efsaneler bu durumu ortaya koymaktadır. Örneğin; **ney**'in yaratılmasıyla ilgili efsane özetle şöyledir:

*"Hz. Âdem yaratıldıktan sonra, bir süre çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşmış. Birgün yorulmuş ve dinlenirken uyuyakalmış. Rüyasında bir melek gelip, Hz. Âdem'in ağzından iki karış uzunluğunda kan damlayan bir şey çekip çıkarmış ve bu nesneyi çamur ile sıvayarak Hz. Âdem'in eline tutuşturmuş. Hz. Âdem eline alınca bu nesnenin içinin oyuk olduğunu görmüş ve meleğe bunu ne yapacağını sormuş. O da, onu üfleyerek can sıkıntısını gidereceğini söylemiş. Melek, bu nesneye önce burgu ile dört delik açmış. Hz. Âdem üfleyince korkunç bir ses çıkmış. Melek bunun üzerine dört delik daha açmış ve ondan güzel bir ses çıkmış. Hz. Âdem, meleğe bu nesnenin sırrını sormuş. O da, ilk açılan dört deliğin cehennem azabından, sonraki dört deliğin ise cennetten haber verdiğini söylemiş ve fani dünyada bunu çalmasını söyleyerek gözden kaybolmuş. Hz. Âdem uyanınca, o nesnenin kucığında olduğunu görmüş ve bir süre onu çalmış. Ancak onu çalmak için ibadeti bıraktığı için Hz. Âdem'e onu çalması yasaklanmış. Hz. Âdem ney çalarken diğer bitkiler uyumuş; ama kamış onu can kulağıyla dinlediği için neyin sesi ona sinmiş. Bu yüzden kamışın içi kovuk kalmış. Davut peygamber zamanına gelindiğinde, neyin bu sırrı ortaya çıkmış."*²⁸

Yine Uygur Türkleri arasında, hakkında çok çeşitli efsaneler teşekkül etmiş olan ve en eski çalgılardan biri olarak bilinen müzik aleti *satar*dır. Hz. Âdem, cennetten satarıyla birlikte kovulmuştur ve satar, Allah'ın melekler aracılığıyla insanlara çalmasını öğrettiği ilk çalgıdır. Bu konudaki efsanelerden biri özetle şöyledir:

²⁷Mustafa Arslan – Âdem Öger, "Uygur Türklerinde Bazı Çalgılar ve Çin Kültürüne Etkisi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Ege Ü. Türk Dünyası Araştırmaları, C: VIII, Sayı: 2, İzmir 2008, s.11-12

²⁸Mustafa Arslan – Âdem Öger, *agm.*, s.11-12.

“Tanrı, Hz. Âdem’in vücudunu topraktan yarattıktan sonra ruhun tene girmesini istemiş; ancak ruh tenden korkarak girmek istememiş. Bunun üzerine Tanrı, meleklere Hz. Âdem’in vücuduna girip saz çalmalarını emretmiş. Tenden korkup kaçan ruh, saz sesini duyunca tene girmiş ve Hz. Âdem yaratılmış. Tanrının meleklere çalmalarını emrettiği bu saz satarmış. Hz. Âdem yaratıldıktan sonra kendini dünyada çok yalnız hissetmiş ve onun bu durumuna acıyan Tanrı, meleklerin çaldığı satarı Hz. Âdem’e vermiş. Hz. Âdem bu dünyada satar çalarak gönlünü eğlendirmiş. Tanrı daha sonra Hz. Havva’yı yaratmış. Hz. Havva’nın aşkıyla satar çalmaya devam eden Hz. Âdem, satarın sesi sayesinde Hz. Havva’yı kendine yaklaştırmış ve bu ikisi her gün satar çalmaya devam etmişler. Bunun için de ibadet etmeyi bırakmışlar. Bunun üzerine Tanrı, satarı fani dünyadan baki dünyaya götürmeleri için meleklerine emir vermiş ve satar baki dünyaya taşınmış. Ölen insanların ruhu ikinci kez tene girmek istemediğinde, melekler satar çalarmış. Ruh o anda tene girip, vücudu sorgu suale hazırlarmış.”²⁹

Bir başka Türk efsanesinde de Hz. Âdem, baki dünyadan fani dünyaya satar ile birlikte kovulur ve yüksek bir dağın tepesinde on iki ay boyunca satarını çalar. Onun sesine mest olan bütün varlıklar, hatta melekler bile işini bırakıp satarın sesiyle kendinden geçer. Bunun üzerine Allah, satar çalmayı yasaklar.

Uygur Türkleri arasında da özel bir yeri olan neyin, kamıştan yapılması Hz. Âdem’in çaldığı neyin kamış tarafından dikkatle dinlenmiş ve neyin sesinin ona sinmiş olmasına bağlanmaktadır.³⁰

Geçiş Dönemi Eserlerinde Genel Olarak Hz. Âdem:

Türklerin 8. yüzyıldan itibaren İslamiyet’i kabulü ile birlikte Türk edebiyatında hem şekil hem de muhteva açısından büyük değişiklikler meydana gelmiştir. 10. yüzyıldan itibaren İslamî Türk edebiyatının ilk numuneleri verilmeye başlanmıştır.

²⁹Mustafa Arslan – Âdem Öger, *agm.*, s.11-12.

³⁰Mustafa Arslan – Âdem Öger, *agm.*, s.11-12.

İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatı döneminden *İslamiyetin Etkisinde Gelişen Türk Edebiyatı* dönemine geçişin ilk numunelerinden olan *Kutadgu Bilig*'de ise Hz. Âdem'e dair şu ifadelere yer verilmiştir:

1. “*Apalı, Havalı, ajunka inip,
Urug yadı, dünya içinte kelip!*”

Kutadgu Bilig (6339)³¹

(*Âdemli ve Havalı, yeryüzüne inip; dünya içinde (insan) neslini yayıp, çoğalttı...*)

2. “*Apa, ucmak, içre, yedi kor evin,
Arıngu kılındı, bu dünya evin!*”

Kutadgu Bilig (3522)³²

(*Âdem, Cennet içre, bir buğday yedi; bu dünya kılındı, arınma yeri!*)

3. “*Apa yazdı erse, Bayat kınadı,
“ Bu dünya tünek kıldı, erlig idi!*”

Kutadgu Bilig (3520)³³

(*Âdem günah işledi, Tanrı cezalandırdı, Kadir Tanrı (Âdem'e), dünyayı zindan kıldı!*)

4. “*Ajunka Apa inmişinden beril...*”

Kutadgu Bilig (219)³⁴

(*Yeryüzüne Âdem'in, inmişliğinden beri*)

³¹Ögel, Bahaddin, *Türk Mitolojisi, C.1*, TTK Yay, Ankara 1993, s. 138.

³²Ögel, *age.*, s. 138.

³³Ögel, *age.*, s. 139.

³⁴Ögel, *age.*, s. 139.

Hız. Âdem, şüphesiz ki Tanrının yarattığı en değerli varlıkların başında geliyordu. Bu, eski Türk düşüncesinde de ve İslamiyet'te de böyle idi. Oğuz Türklerinin Anadolu coğrafyasında ortaya koyduğu ilk edebi mahsul olan Dede Korkut'un aşağıdaki sözlerini yalnızca İslami geleneklere dayandırmak, eski Türk kültürünü tanıyanlar için biraz garip olur;

“ Yücelerden yücesin, Yüce Tanrı!

Kimse bilmez nicesin, Görklü Tanrı!

“Sen Âdem'e tac urdun!

"Şeytan'a la'net kıldın!"³⁵

İslamiyet'in Etkisinde Gelişen Türk Edebiyatında Genel Olarak Hız. Âdem:

İlk örneklerini 10. Yüzyıldan itibaren vermeye başlayan İslamî Türk edebiyatı, Anadolu sahasında 13. yüzyıldan itibaren teşekkül etmeye başlamış ve kaliteli şairlerini ise 15. yüzyılda yetiştirmiştir. Divan şiiri / edebiyatı adını verdiğimiz bu edebi anlayış, varlığını 19.yy'e kadar devam ettirmiştir.³⁶

İslamî Türk edebiyatının başlıca kaynakları: İslam tarihi, İran mitolojisi, Türk tarihi ve milli kültür unsurları ve dil malzemesidir.³⁷ Bunların yanına –belki de en önemlileri olarak- Kuran, hadis ve tasavvufu ekleyebiliriz.

Klasik Osmanlı edebiyatı, orijinini Kur'an ve hadisten alarak şekillenmiştir. Kur'an ve hadislerde peygamberlere herkesçe bilindiği gibi bolca yer verilmiştir.³⁸ Divan şiirinde en çok kullanılan peygamber kıssaları ve meselleri, çağdaş Türk şiirinde de muhtevayı etkilemiştir.³⁹

Hız. Âdem'in yaratılma fikri, yaratılışı, bedenini oluşturan unsurlar, yaratılma süresi, sahip olduğu bilgiler, cennete konması, oradaki yaşayış şekli, kendisine yasaklanan şey, kendisinden Havva'nın yaratılması, cennette yaşarken Şeytanın iğvasına kanarak yasak meyveyi yemeleri ve bunun sonucunda cennetten çıkarılmaları ve dünya hayatına başlamaları Kur'an'da teferruata girilmeksizin özet

³⁵Muharem Ergin, *Dede Korkut Hikâyeleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul 2008, s.99.

³⁶F. Kadri Timurtaş, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara 2005.

³⁷H. İbrahim Şener, Âlim Yıldız, *Türk İslam Edebiyatı*, Rağbet Yay, İstanbul 2008, s.36.

³⁸Hasan Aktaş, *Çağdaş Türk Şiirinde Peygamberler*, Yort Savul Yay, Edirne 2006, s.11.

³⁹Hasan Aktaş, *age.*, s.21.

kabilinden anlatılmışken, tefsirlerde ve peygamberler tarihi kitaplarında, yukarıda sayılan hususlarla ilgili –mevsuk olmayan- pek çok rivayet karışmıştır.⁴⁰ Bu rivayetlerden büyük bir bölümünün İsrâiliyyat menşeli olması araştırmacılar tarafından sık sık gündeme getirilmiştir.

Eski edebiyatımızda, kutsal kitaplardaki yorumlara uygun olarak Hz. Âdem’in yaratılmış ilk insan oluşu ve Şeytanın ona secde etmemesinin yanı sıra, onun yasak meyveyi yemesi dolayısıyla cennetten çıkartılışı en sık ele alınan temalardan biridir.⁴¹

Klâsik Türk edebiyatının temel kaynaklarından biri de peygamber kıssalarıdır. **Kıssa**; Kur’an-ı Kerim’de tarihî kişilerle olaylara dair yer alan haberler ve bunlardan bahseden ilimdir.⁴²

“Kur’an’da yer alan ve Âdem peygamberden başlayarak bilinen bütün peygamberlerin hayat hikâyelerini anlatan kitaplara *kısasü’l-enbiya* denir. Kısas-ı enbiyaların ilgi alanı peygamberler tarihçiliğidir deni[lebili]r.”⁴³

Kur’an-ı Kerim’de -üçü ihtilafli olmak üzere- yirmi sekiz peygamberin adı geçmekte, isimleri ve kıssaları bildirilmeyen daha birçok peygamberin bulunduğu da belirtilmektedir. Kıssaları Kur’an’da anlatılan peygamberlerin ve diğer bazı kişilerin, ayrıca kavim ve olayların büyük bir kısmı Tevrat ve İncil’de de nakledilmektedir.⁴⁴

“Kur’an’da âyetlerle doğrulanıp açıklanan kıssalardan birçoğu, Âdem (Âdem ve Havva, Âdemoğulları, Hâbil ve Kâbil vs.), Nûh (Nûh-karısı, Nûh-oğlu, Nûh-Tûfân vs.), Yûsuf (Yakub-Yûsuf, Yûsuf-Rüya, Yûsuf-Zelîhâ, Yûsuf-Kardeşleri vs.), Mûsâ (Mûsâ-Firavn, Mûsâ-Hârun, Mûsâ-İsrâiloğulları, Mûsâ-Hızır vs.), Süleymân (Süleymân-Yüzük, Süleymân-Karınca, Süleymân-Hüdhüd vs.) ve İsâ (Meryem İsâ, Göğe Çekilme vs.) peygamberlere aittir. Bunun yanında diğer peygamberlerin de (mesela: İdris, Üzeyir, Hûd, Sâlih, İbrâhim, İsmâil, Lût, İshâk, Eyyûb, Suâyib, Dâvud, Yûnus, Zekeriyâ, Yahyâ) en az birer yönleriyle Kur’an’da kıssaları anlatılır. Hatta peygamberliklerinde şüphe bulunan İskender-i Zülkarneyn, Hızır, Lokman gibi

⁴⁰Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*, Fatih Sultan Mehmet Ü. Yay., Ankara 2000, s.274.

⁴¹Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 107.

⁴²İdris Şengül, “kıssa” mad., *İslam Ansiklopedisi*, C. 25; s.499.

⁴³Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 2000, s.13.

⁴⁴M. Süreyya Şahin, “Kısas-ı Enbiyâ”, *TDVY*, C.25, Ankara 2002, s.495.

sahsiyetler ile Kâbe'nin inşası, Hz. Muhammed'in mi'râc, hicret, savaşları vs. olaylar da kıssa şeklinde anlatılmaktadır.”⁴⁵

Bir diğer husus da şairlerin Hz. Muhammed'i övmek için Hz. Âdem'den bahsetmeleridir. Buna örnek olarak, yaratılan ilk insanın Hz. Âdem, fakat ruhlar âleminde yaratılan ilk nurun ise Hz. Muhammed olduğunun belirtilmesini verebiliriz. Divan şairleri Hz. Âdem'in affedilme sebebini, alnındaki "nur-ı Muhammedî"ye bağlamaktadır.⁴⁶

Hz. Âdem ilk insan olması dolayısıyla, insanoğlu için hemen her alanda ilk'lerin sahibidir. Dolayısıyla Hz. Âdem birçok mesleğin de piri sayılır.⁴⁷

Tüm bunların dışında; tevhid, münacat, na't, hilye, mevlid; destan, koşma... vb. hem divan hem de halk şiirine özgü nazım türlerinde Hz. Âdem bahsine rastlamaktayız. Ayrıca genel anlamda peygamber kıssalarının, özel anlamda ise Hz. Âdem kıssasının, günümüz edebiyatında da ele alındığını unutmamalıyız.⁴⁸

Bu eserler günümüzde şekil değiştirmiş olsa da muhteva bakımından benzerdir. Günümüzde bir peygamberin kıssası, biyografik hikâye veya roman olarak karşımıza çıkabilmektedir.⁴⁹ Söz konusu eserler, çalışmamızın kapsamı dışında olduğundan incelememize dâhil edilmemiştir. Zira çalışmamızda umumiyetle Hz. Âdem kıssasının 14-19. asırlar arası kaleme alınmış manzum eserlerdeki yansımaları ele alınmıştır. Bunun bir neticesi olarak da Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatı mahsulleri üzerinde detaylı bir incelemeye girilmemiştir. Bu dönemle alakalı olarak sadece Sezai Karakoç'un şiirlerinden bahsedilmiştir. Diğer şairlerden de dikkate değer bazı örnekler sunulmuştur.

Çalışmamıza konu olan Hz. Âdem'in, Türk edebiyatının tarihî süreci içerisinde nasıl ele alındığına dair müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Fakat

⁴⁵İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yay., İstanbul 1999, s.242.

⁴⁶Sacettin Tural, "Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Hz. Âdem ve İlk Günah", *İlmî Araştırmalar Dergisi 14*, İstanbul 2002, s.185.

⁴⁷Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnameler*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1998.

⁴⁸Hasan Aktaş, *age*.

⁴⁹Bkz.:

**Âdem İle Havva*, Recep Şükrü Güngör, Sütun Yay., İstanbul 2011.

**Âdem ya da Havva*, Sedat Sezgin, P KİTAP, İstanbul 2011.

**Lâ, Sonsuzluk Hecesi*, Nazan Bekiroğlu, Timaş Yay., İstanbul 2017.

**Âdem İle Havva ve Oğulları*, M, Zeki KORGUNAL, Bozkurt Kitabevi, İstanbul, 1959.

*Ayrıca Yaşar Nabi Nayır'ın "*Âdem İle Havva*" adlı bir eserinin varlığını tespit etmemize rağmen, eserin basım tarihinin çok eski ve bir örneğinin hali hazırda bulunmamasından dolayı eseri inceleme imkânımız olamadı.

genel olarak peygamber kıssalarının edebiyatımıza yansımalarına dair dönemsel / edebi ekol biçiminde çeşitli ilmî çalışmalar bulunmaktadır.⁵⁰ Söz konusu çalışmalar Hz. Âdem bahsini, yüzeysel veya umumî başlıklar (Hz. Âdem'in yaratılışı, yasak meyve, Şeytanın kandırması, cennetten çıkarılmaları... vs.) ele almıştır.

Bu çalışmada ise – elde edebildiğimiz örnekler ışığında- Hz. Âdem, tüm yönleriyle ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda Hz. Âdem'in kıssasına ya da ilmî manada bir biyografi çalışmasına yer verilmemiştir. Zira bu alanda yazılmış birçok peygamberler kıssası bulunmaktadır. Ayrıca müstakil olarak da ilmî bir çalışma yapılmıştır.⁵¹

⁵⁰Bkz.:

*Hasan Aktaş, *Çağdaş Türk Şiirinde Peygamberler*, Yort Savul Yay, Edirne 2006.

*Zûlfi Güler, *Divan Şiirinde Peygamber HikâyelerineTelmihler*, Malatya 2006.

*Emine Gültekin, *Âşık Edebiyatında Peygamber Kıssaları*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Ü. SBE, ISPARTA 2006.

*İshak Taşdelen, *Peygamber Kıssalarının Klasik Türk Şiirine Yansımaları*, YüksekLisans Tezi, Dumlupınar Ü. SBE, Kütahya 2008.

*Melike Uçar, *Klasik Türk Şiirinde Peygamberler*, YüksekLisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü. SBE, Kahramanmaraş 2006.

⁵¹Mustafa Erdem, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2007.

BÖLÜM I

1. HZ. ÂDEM'İN YARATILIŞI

Bu bölümde, Hz. Âdem'in yaratılışından Cennet'e alınına kadar gerçekleşen olay ve durumlar, -kaynaklardaki kronolojik sıra dikkate alınarak- incelenmiştir.

1.1-Hz. Âdem Yaratılmadan Önce:

İnsanoğlu yaratılmadan önce ruhlar yaratılmıştır. İlk yaratılan ruh ise Hz. Peygamberin ruhudur. Hz. Peygamberin ruhuna “Nur-ı Muhammedi” denir ve ilk yaratılan varlık “*Nur-ı Muhammedi*”dir.⁵² Tüm ruhlar yaratıldıktan sonra elest meclisinde toplanarak Allah'ın varlığını ve birliğini tasdik etmişlerdir, buna *bezm-i elest* adı verilir. “*Sohbet Meclisi*” anlamına da gelen bu kavram adını Araf Suresi 172. Ayette de geçen “*Elestü bi rabbiküm*” lafzından alır.⁵³ Bu meclis kurulduğunda insan daha yaratılmamıştı.

Henüz Hz. Âdem yaratılmadan, “*Elest*” bezmi ile Yaradanın aşkı başlamış ve insan mutlak güzellik karşısında kendinden geçmiştir. Gönül Allah'a âşıktır ve onu özlemektedir.

‘Aşkın bu gönlüm şehri gelem gide yol eyledi

Dahi Âdem halk olmadan sen Sultâna kul eyledi

Aziz Mahmud Hüdâyî (G.99/1)⁵⁴

Hz. Âdem'den önce kimlerin yaratıldığını ruhların ve dünyanın yaratıldığını ifade eder:

⁵²Ethem Cebecioğlu, “Nur-ı Muhammedi” mad., *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1997, s.206.

⁵³Yusuf Şevki Yavuz, “Bezm-i Elest” mad., *İslam Ansiklopedisi*.

⁵⁴Divan Şiirine özgü mısra, beyit, bend, dörtlük..vb nazım tür / şekillerin yanına parantez içinde sadece numarası verilmiştir. İlgili beytin alındığı kaynak, çalışmanın sonunda “İncelenen Metinlerin listesi” başlığı altında belirtilmiştir. Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirine özgü manzumelerin ise numarası ise dipnot halinde verilmiştir.

*Âdem'den evel kim geldi bilirsin,
Bu esrara her dem vakıf olursun*

Âşık Seyrâni (458/2)

Âşık Veysel, Hz. Âdem'den önce dünyanın var olduğunu ve ilk insanın Âdem Peygamber olduğunu şöyle ifade eder:

*Bu dünya görünmez böyle bir hayâl
Bu imiş âdemi aldatan her hâl
Hesapsız yaşı var Âdem'den evvel
Ben kocadım dahi dünya gelin mi*

Âşık Veysel (91/4)

Dünya ve Hz. Âdem'den önce ruhların ervah-ı ezelde bulunduğunu Erzurumlu Emrah dile getirir:

*Hakîkatte zaman mekân yoğ iken
Zamansız mekânsız zamânda idim
Âdem'de âlemde nişân yoğ iken
Cibâl-i âdemde bürkande idim*

Erzurumlu Emrâh (95/1)

Eşrefoğlu Rûmî'de yaratılış kıssası, tasavvufî bir boyut kazanmıştır. Ona göre, Âdem peygamber henüz yaratılmadan önce, dervişler, Elest Bezm'inde sevgiliyle sözleşmişlerdir. Ruhlar, ilk yaratıldığında, Bezm-i Elest'te toplanmış ve Allah'ın "*Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?*" anlamındaki hitabına muhatap olmuşlardır. Ruhlar, "*Evet, sen bizim Rabb'imizsin*" diye cevap vermiştir.⁵⁵

⁵⁵ Araf: 7/172.

Tasavvuf düşüncesi içerisinde bu olay, yaratıcı ile ruhlar arasında yapılmış bir sözleşme olarak düşünülmektedir.⁵⁶

Aşağıdaki beyitte dile getirilen, dervişlerin sözlerinin Âdem peygamberin öncesine dayanması, bu olayla ilgilidir:

Âdem yaratılmazdan "elest"den ileriden

Ahdleri var dost ile pinhanı dervişlerin

Eşrefoğlu Rûmî (G.78/6)

Hatâyî'ye göre, bu dünyadakiler henüz yokken ve topraktan yaratılmış, Hz. Âdem henüz su ve çamur bile olmamışken Hz. Ali yaratılmıştır. Şîi-meşrep şairlerden olan Hatâyî'nin ileri sürdüğü bu düşünce Şîiliğin bir getirisi olarak ehl-i beyt sevgisiyle ilgilidir.⁵⁷

Âdem hâkî henüz olmamış idi mâ' u tîn

Bu cahân ehli yoh iken var sensen yâ 'Alî

Hatâyî (G.122/7)

Şair, âşığın sevgiliye duyduğu hayranlığın çok eskilere dayandığını, hatta Hz. Âdem'den önce bile var olduğunu anlatırken meleklerin Hz. Âdem'e secde etmesi olayına telmih yapmıştır:

"Pervâne olup şem-i rûhun cân dolanırdı

Gördükde melek Âdemi âb u gil içinde"

Hayâlî Bey (G.519/3)

"Melekler Âdem'i toprak ve su içinde görmeden önce can pervanesi sevgilinin yanağının mumuna dolanırdı."

Şair kendisini, ışığın etrafında dönüp sessizce onun yolunda kendini feda eden pervaneye; sevdiğinin güzel yüzünü de mum ışığına benzetir. Şairin sevdiğine

⁵⁶İshak Taşdelen, *age.*,s.9.

⁵⁷İshak Taşdelen, *age.*,s.10.

duyduğu aşk, Âdem toprak ve su içindeyken başlamıştır; dolayısıyla çok eskilere dayanmaktadır.⁵⁸

Bir başka şair, aşkının ne kadar eski olduğunu anlatmak için Hz. Âdem yaratılmadan evvel servi boylu sevgililerle dolaştığını söyler:

Elif kadlerle dem ‘âlem sürerdüm bağ-ı ‘âlemde

Dahi insan şeklinde cihana gelmedin Âdem

Seyyid Şerifi Mehmet Efendi (G.241/2)

Sevgilinin yüzü cennet ve yüzdeki ben de yasak meyve olarak düşünülmüştür. Hz. Âdem’in yasak meyveyi yemesine telmihle yüzündeki beni gören âdem nasıl sabretsin denmektedir. Burada âdem kelimesinin de tevriyeli kullanımı söz konusudur:

Behişt-i ‘ârızında dâne-i hâlûñ gören âdem

Nice sabr etsün Allah’ı severseñ ey melek-sîmâ

Seyyid Nakîbzâde Ni’metî (G.10/4)

Şems-i Hayâlî ise, tasavvufî manada henüz Hz. Âdem ile Hz. Havva yaratılmadan sevgilinin (Allah’ın) boyasıyla boyanıp, yani onun ruhuna bürünüp kâinatı seyrettiğini ifade eder:

Yoğidi Âdem ü Havvâ çıkup seyrâne seyr itdim

Boyandım reng-i dil-dâra girüb ol câna men çıkdım

Şems-i Hayâlî (G.67/2)

“Sevgilinin boyasıyla boyanıp, ruhuna bürünüp kâinatı seyrettim vakit Âdem ve Havva dahi yoktu.”

⁵⁸Melike Uçar, *Klasik Türk Şiirinde Peygamberler*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü. SBE, Kahramanmaraş 2006, s.10.

Yunus Emre; henüz Hz. Âdem yaratılmadan ve İblis cennetten kovulmadan önce kendisinin Arşın gölgesinde olduğunu söyler:

Âdem yaradılmadın cân kalıba girmedin

Şeytân la'net olmadın 'Arşıdı sayvân bana

Yûnus Emre (G.12/5)

Yire bünyâd urulmadın Âdem dünyâyâ gelmedin

Öküz balık eylesmedin ben ezeli andaydum

Yûnus Emre (G.168/4)

Âdem peygamber ile Havvâ yaradılmadın

Uçmak'dan sürülüben ol müflis olan benem

Yûnus Emre (G.185/4)

Za'fi-i Gülşenî, devir nazariyyesi⁵⁹ penceresinden bakarak, kendisinin Hz. Âdem ve Havvâ olduğunu (Vr.89b), Hz. Âdem ve Havvâ'nın sırrının kendisinde bulunduğunu (Vr.64b), daha âlem ve Hz. Âdem yaratılmadan evvel, kendisinin âlem-i mutlak'ta cennette sâkin olduğunu ifâde etmektedir:

Ben ıklâk 'âleminde cennetu'llâh içre sâkindüm

Degildi 'âlem ü Âdem dahı bâkı cinân peydâ

Za'fi-i Gülşenî (Vr.49b)

Şâir, cennetle ilgili olarak, vahdet-i vücûd düşüncesinden neş'et eden fikirler de beyân etmiştir. O, daha Hz. Âdem ve âlem yaratılmadan kendisinin ıtlâk âleminde cennette sâkin olduğunu, Sidre'de uçan bir kartal olduğunu, ayrıca bizzat Sidre ve Tûbâ olduğunu ifâde etmiştir:

⁵⁹Devir nazariyesi için Bkz.: Süleyman Uludağ, "Devir", *DİA*, İst. 1994, C. IX, s. 231-232.

'Arş-ı mu'allâ benüm günbed-i mînâ benüm

Sidre vü Tûbâ benüm nahl-ı revân olmuşam

Za'fî-i Gülşenî (Vr.90a)

Hafî'ye göre Hz. Âdem'in sureti yaratılmadan önce Hz. Muhammed (sas)'in sureti yaratılmıştı:

Gerçi Âdem evvel idi sûretâ

Lîkin Ahmed akdem idi sûretâ

Hafî, *Zâdü'l meâd* (107)

Niçe niçe tolupdur işbu 'âlem

Yaradılmazdan evvel hâk-i Âdem

Rûmî, *Şîrîn ü Şûriye* (73)

Ne bâde halk olunmuşdı ne sahbâ

Ne Âdem yaradılmışdı ne Havvâ

Rûmî, *Şîrîn ü Şûriye* (236)

1.2-Hz. Âdem'in Yaratılışı- Halk Edilmesi:

Kur'an-ı Kerim'de: "*Hani Rabbin meleklere; !Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti. Bunun üzerine (melekler): 'Biz seni hamd ile tesbih ve takdis edip dururken yeryüzünde fesad (yani bozgunculuk) çıkaracak ve kanlar dökecek birisini mi yaratacaksın?' demişlerdi. Bunun üzerine (Allah da): 'Ben, sizin bilmediklerinizi bilen birisiyim" dedi.*"⁶⁰ şeklinde anlatıldığı üzere Hz. Âdem, Allah'ın irade ve kudreti ile yaratılmıştır. Allah her şeyi yoktan var etmiştir:

⁶⁰Bakara: 2/30.

Ol Hudâ hakkıyıcun kim yogiken eyledi var

Âdem ü cinn ü melek 'arş u zemîn ü zemeni

Adnî (K.1/30)

Ahmedî, Allah'ın hem Hz. Âdem'i hem de kâinatı mükemmel olarak yarattığını dile getirir:

Âdemüñ nakşını yazduñ bî-devât u bî-kalem

'Âlemüñ vasfını düzdüñ bî-edât u bî-misâl

Za'fî-iGülşenî K.2/4)

Hz. Âdem, henüz kâinatta yaratılmış bir mahlûkat yok iken yokluktan yaratılmıştır:

Çün 'ademden çıkdı Âdem bakdı 'âlem yüzine

Kendüzinden gayrı bir şey' bulmadı kanda bula

Kâ'imî (K.1/13)

Allah'ın dünyayı yaratmasında bir sır, bir hikmet vardır. Bu sırrın başlangıcında da Hz. Âdem ve Havva vardır:

'Aceb sır bunca edvârdan nefis bil 'âhir olmuşdur

Nefisden cümle halk oldu eger Âdem gerek Havvâ

Bandırmalızâde Haşîm Baba (15/a-6)

Allah her şeyi “Kün” emriyle yaratmıştır:

Gerçi “kün” emriyle var oldu cihân

'Arş u kürsü gezdik turduk bir zamân

Boş kalmasun deyü bu kevn ü mekân

Âdemin halkını fermân eyledik

Edîb Harâbî (449/8)

Bu durum aynı zamanda “*insan-ı kâmil*”⁶¹ tanınan bir özerkliktir. Bu mertebede ‘kişi Hak’la bir olduğundan’ ondan gayrı tasavvur edilemez. Aynı şekilde insanın nüzûlü Allah’tan olduğuna ve yine ona döneceğinden bu süreç Bektâşî inancına göre normal bir durumdur.

Erzurumlu Emrah, Hz. Âdem’in Allah tarafından yaratıldığını ve Allah’ın bu ilk insan ile dünyayı adeta süslediğini düşünür:

Düzdü anasırdan cism-i âdemi

Âdem’le müzeyyen kıldı ‘âlemi

Erzurumlu Emrâh (96/9)

Hız. Muhammed, yaratılış itibarıyla ilk, gönderiliş bakımından da son peygamberdir. Hiçbir şey yaratılmadan önce onun ruhu yaratılmıştır. Buna “*Nur-ı Muhammedi*” denir. Buna “*Hakikat-i Muhammedi*” de denir.⁶²

Hız. Âdem’in yaratılışındaki en önemli unsur sevgidir. Yani Allah özelde Hız. Âdem’i genelde insanı şerefli kıldığı ve ona değer verdiği için yaratmıştır:

Dest-i kudretle muhammer çil sabâhda tıyneti

Hubb ile îcâd olan Âdemle Havvâ bendedür

Mehmed Sıtkî (G.84/6)

⁶¹ **İnsan-ı Kâmil:** Arapça olgun insan demektir. Gerçek insan-ı kâmil, vücûb ile imkân arasında berzahdır; hadis sıfatlarla, kıdem sıfatlarını ve hükümlerin arasını toplayan aynadır. O Hakk ile halk arasında vasıtaadır. Hakk’ın feyzi, imdadı onun vasıtasıyla yayılır. Hakk’tan gayri herşey, ulvî veya süflüdür. Her ikisi arasında, ikisinden de ayrı olmayan bir berzahiyet olmasaydı, irtibatsızlık sebebiyle İlâhî yardım âleminde hiçbirşey ulaşmazdı. Cürcanî’ye göre o; kevnî, küllî, cüz’î, İlâhî âlemlerin tümünü toplar. O, İlâhî, kevnî kitapların tümünü toplayan bir kitaptır. O, ruhu ve akli bakımından “Ümmü’l-Kitâb” adı verilen akli bir kitaptır. O, kalbi bakımından Levh-i Mahfuz kitabıdır. Yine o, nefsi açısından mahv (yok olma) ve isbat (var olma) kitabıdır. O, temizlerden başkasınca idrak edilemeyen temiz, yüce, şerefli bir suhufur. Akl-ı evvel’in âleme nisbeti, insanî ruhun bedene nisbeti gibidir, insan-ı Kâmil, Hakk’m tam olarak zuhur ettiği yerdir. İnsan-ı Kâmil’e ulaşan Hakk’a vâsil olmuştur, insan-ı Kâmilî gören Hakk’ı görmüş gibidir. İnsan-ı Kâmilî seven Hakk’ı sever. “Eğer Allah’ı seviyorsanız, Bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin” (Ali İmran/31) âyetinin de gösterdiği gibi, ona itaat, Hakk’a itaat, ona isyan Hakk’a isyan gibidir. O’nun makbulü, Hakk’m makbulüdür. İnsan-ı Kâmil, Allah’a gerçek manada halife olmuştur, insan-ı Kâmil’e güneş, bulut, simurg (otuz kuş), bahr-ı muhit gibi çeşitli isimler verilmiştir. (Süleyman ULUDAĞ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1999, s. 73)

⁶² Süleyman Uludağ, Nûr-ı Muhammediyye mad, age.,s. 207

Leylâ'nın aşkı, Mecnûn için ilahî aşka ulaşmada sadece bir vasıtaadır. Dolayısıyla da Mecnûn'un Leylâ'yı görmesi neticesinde aşkın olgunluğa ulaşması motifini, ilahî aşka ait bir husus olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu şekilde bir değerlendirme de “peri (sevgili)”yle karşılaşmanın, manevî yolculuğa başlayan kişinin, içinde gizli olan aşkı tam olarak açığa çıkarması anlamına geldiğini ortaya koymaktadır. Yani “peri (sevgili)”yle karşılaşmak, aşka ulaşmak anlamına gelmektedir. Fuzûlî, “Leylâ vü Mecnûn”da dolaylı bir şekilde ifade ettiği bu hususu, Fuzuli divanında yine “perî” istiâresi vasıtasıyla “cin çarpması” motifini kullanarak daha net bir şekilde ifade etmektedir. Aşka tam olarak ulaşmanın, başka bir deyişle “peri”yle karşılaşmanın neticesinde, sevdâ aşamasından cünûn/dîvânelik aşamasına geçen insan, artık yaratılış gayesini (sebeb-i hilkât-i Âdem) gerçekleştirme, yani Allah'a ait elde edilen tecrübî bilgi olan marifete ulaşma yoluna girmiş demektir. Bu da dünyevî bağların asgarî düzeye indirildiği ve yalnız kalmak suretiyle zihnin sürekli olarak Sevgili'yle meşgul edildiği sevdâ aşamasındaki insanın, “yitirmiş olduğu cennet”ini tekrar elde etmesi anlamına gelmektedir. Bununla ilgili olarak “cin”, “cennet” ve “mecnûn” kelimelerinin, “(bir şeyi) gizlemek, saklamak, örtmek” anlamlarına gelen Arapça “cenn” kökünden türemiş olduklarını da hatırlamak gerekir. Böylece “cin (peri) çarpması”nın, insanın “unutmak” suretiyle yitirmiş olduğu “örtülü cennet”iyle temasa gelişinin sembolik bir ifadesi olduğu daha net olarak ortaya çıkmaktadır.⁶³

Bir perî silsile-i 'aşkına düştüm nâ-geh

Şimdi bildim sebeb-i hilkat-i Âdem ne imiş

Fuzûlî (G.131/2)

“Ansızın bir perinin aşkının zincirine düştüm. Âdem'in yaratılış sebebinin ne olduğunu, şimdi anladım.”

Fuzuli'nin bu beytinde, insanın yaratılışının sebebi aşk olduğuna dair mutasavvıfların inanışına yer verilmiştir. Mutasavvıflar, âlemlerin yaratılışını aşka bağlarlar. Özellikle İslam mutasavvıfları için aşk, kâinatın varoluşundaki en önemli etkidir. Buna göre Allah bilinmeyi/sevilmeyi diler ve “kûn” emriyle kâinatı var

⁶³Ayşegül Akdemir, *Klasik Türk Edebiyatında Delilik Kavramı, (Fuzûlî, Nâ'îlî, Fehîm-i Kadîm, Şeyh Gâlib Dîvânları ve Fuzûlî'nin “Leylâ vü Mecnûn” Mesnevîsi)*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Ü. SBE, Elazığ 2008, s.113-114.

eder. Mutasavvıflar bunu, “*Küntü kenzen mahfiyyen feahbebtu en u’refe fe-halaktel halka li u’ref*” hadisiyle açıklarlar. Yani Yüce Allah bilinmek istediği için mevcudatı yaratmıştır.⁶⁴ Yine tasavvufî literatürde hadîs-i kudsî olarak kabul edilen “*Levlake levlâk lema halaktü’l-eflâk*” (*Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım.*) ifadesi, bütün mevcudatın yaratılış sebebi olarak aşkı, muhabbeti esas alan başka bir inanıştır.

Hanyalı Nuri Osman’a göre Allah ilmini ve kemalini ortaya koymak için Hz. Âdem’i yaratmıştır:

Kemâlin eylemek izhâr için terkib edip cismin

Vucûd-ı Âdemi kıldı o dem mecmû ‘a-ı ecza

Hanyalı Nûri Osmân (K.2/10)

Hayali Bey’e göre ise Hz. Âdem ile Havva'nın yaratılma sebebi ve hikmeti, dünyaya insan-ı kâmilin (iyi, faziletli, Allah'ı bilen, seven, olgun insanların) gelmesidir:

Derd ü gama merd olmadır 'aşk içre 'âlemden garaz

İnsân-ı kâmil gelmedir Havva vü Âdemden garaz

Hayâli Bey (G.231/1)

Bir diğer şair ise Hz. Âdem’in yaratılış sebebini Hz. Peygambere dayandırmaktadır:

Muhammed olmasa olmazdı âdem

Ne âdem bilki işbu cümle ‘âlem

Kefeli Mustafa Müdâvi (M.117)

⁶⁴Seyyid Muhammed Nûr, *Edebî ve Tasavvufî Mısırî Niyâzî Dîvânı Şerhi*, (hızl: Mahmut Sadettin Bilginer), Esmâ Yay., İstanbul 1982, s. 133.

Hız. Âdem Allah'ın kudret eli ile yaratılmıştır:

Halk oldu yed-i kudret ile gerçi kim Âdem

Kimdür ki habîbiñden ola ekrem ü a'zam

Kutub (Seyyid) Osmân Fazlî (G.224/1)

Zahir olup Âdem yed-i kudretle mukaddem

Esmasına 'âlim olup üstad ola düşdi

Kutub (Seyyid) Osmân Fazlî (G.270/3)

Aşağıdaki beyitte ise Allah'ın hem âlemi hem de Hız. Âdem'i Ol!, diyerek yarattığını ifade eder:

Sen yaratduñ bî-tekellüf 'âlemi

Sen yaratduñ bî-tereddüd Âdem'i

Mihri Hatun (Taz.19)

Nabi Hız. Âdem'in yaratılış sebebi için şöyle söyler;

İrtibat-i hüsn ü 'aşk olmuştu müstahkem henüz

Turre-i Havva'ya dil-bend olmadan Âdem henüz

Nâbi (G.274/1)

Nesimî Hız. Âdem'in ism-i a'zam'ı (Allah'ın en büyük ismi) okuyarak dünyaya geldiğini söyler:

Okudu bir ism-i a'zam ki vücûda geldi Âdem

Koyuban âdımı Âdem şu bugün cihâna geldim

Nesimî (G.292/3)

Allah, kudreti ile Hz. Âdem'i nutfeden yaratmıştır⁶⁵:

Nutfeden Âdem yaradan yumurdadan kuş düreden

Kudret dilini söyleyen zikr eyleyen Sübhân benem

Yûnus Emre (G.211/2)

Ahmedî İskendernamesi'inde Allah'ın, hem Hz. Âdem hem de kâinatın yaratılışındaki düzeni ifade eder:

Kim düzetdi âlemüñ tertîbini

Kim yaratdı Âdemüñ terkîbini

Ahmedî, *İskendernâme* (76)

Âşık Paşa önce âlemin ardından Hz. Âdem'in yaratıldığını söyler:

Ol ki hak evvel yaratdı 'âlemi

'Âlem içinde kopardı Âdem'i

Âşık Paşa, *Garibnâme* (263)

Hz. Âdem yerle gök arasında yaratılmıştır:

Yir-ile gögi yaratdı ol kadîm

Birbirine çift kıldı ol hakîm

İkisiniñ arasında Âdem'i

Kıldı peydâ cümle bu hâs u 'amı

Âşık Paşa, *Garibnâme* (698-699)

⁶⁵Yasin: 36/77.

Allah, Hz. Âdem'i kendi nurundan yaratmıştır:

Kudretinden çün düzetdi 'âlemi

Kendü nûrından yaratdı Âdem'i

Gülşehri, *Mantık'ut tayr* (3)

Peygamber efendimiz: “Üzerine güneş doğan en hayırlı gün cumâ günüdür. Âdem o gün yaratıldı; o gün cennete konuldu ve o gün cennetten çıkarıldı. Kıyâmet de ancak cumâ günü kopacaktır.” buyurur.⁶⁶

Nebî dir rûz-ı 'îd-i ehl-i İslâm

Bu rûz-ı cum'adur hem hayrî'l-eyyâm

Bu günde yaradıldı didi Âdem

Vefâtı bu gün olmuşdur anuñ hem

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (7992-7993)

Yine İbrâhim B. Bâlî *Hikmetnâme* adlı mesnevisinin *fî zikr-i şehrollâhi'l-muharremü'l harâmasbâhü'l- 'âlem* bölümünde Hz. Âdem ile Havva'nın Muharrem'de yaratıldığını söyler:

Yaradıldı bugün Havvâ vü Âdem

Bu günde girdi anlar cennete hem

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (8069)

Hz. Âdem'in yaratılmasıyla bu âlem şereflenmiştir:

Bir demi düzdi 'ademden 'âlemi

'Âleme eyledi mazhar Âdemi

⁶⁶Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, C. 4, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1977, s.2384.

Muînî, *Mesnevî-i murâdiyye* (2758)

Yog iken bu 'âlemi var eylediün

'Âlem içre Âdem'i izhâr eylediün

Niyâzi-yi Kadîm, *Mansûrnâme* (333)

Hz. Âdem'in yaratılmasıyla da Allah onun suretiyle tüm âlemleri seyrettirmiştir:

Mazhar itdiün zâtuna çün Âdem'i

Seyr itdürdiün on sekiz bin 'âlemi

Niyâzi-yi Kadîm, *Mansûrnâme* (334)

Hz. Âdem ile Allah bu âlemi süslemiş, böylece sanatını ortaya koymuştur:

Hakîm-i nakş bend-i tîn-i Âdem

Ki sun'ıdır cemâl-ârâ-yı 'âlem

Tâcîzâde Cafer Çelebi, *Hevesnâme* (2)

Âlemi yarattın Âdeme mekân

Âdemi yarattın zatına mekân

Zatından zatını eyledin ilan

Rahmetin dileriz ey gani Mevlâ⁶⁷

Son olarak İslamî Türk edebiyatının günümüzdeki büyük temsilcilerinden Sezai Karakoç, *Yitik Cennet*⁶⁸, te Hz. Âdem aleyhisselâm'la başlayan iyyinin medeniyeti 'ak medeniyet'; bir vahiy, hakikat ve kitap medeniyetidir" diyerek Hz. Âdem'in yaratılması ile bir medeniyetin doğduğunu ifade eder.

⁶⁷Hasan Hilmi Soyyiğit, *Rahmetin Dileriz*, s.167.

⁶⁸Sezai Karakoç, *Yitik Cennet*, Diriliş Yay., İstanbul 2014, s.132.

1.3- Meleklerin Hz. Âdem'in Yarattılması Emrine Karşı Tavır:

Bakara Sûresi, 30. ayetinde; *"Rabbın meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdin ile seni tespih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacağın? Dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi"* şeklinde belirtildiği üzere; Allah'ın, 'Ben bir halife yaratacağım' hükmüne melekler insanın yaratılışındaki hikmeti kavrayamamış, Allah'a ibadet eden sayısız varlık varken, yeryüzünde fesat çıkaracak bir varlığın neden yaratıldığını anlayamamışlardır. Taberî, meleklerin bu şekilde davranmasından dolayı, *"Âdem'in yaratılışına itiraz eden melekler on bin taneydi ve ceza olarak onların üzerine bir ateş inerek yakmıştır"*⁶⁹ şeklinde bir bilgi vermektedir.

Fuzulî bu ayete telmihte bulunarak, boş ve ıssız dünyanın ahsen-i takvîm olarak yaratılan insan ile bilhassa sevgili ile güzellik, aşk ve sevgi ile güzelleştiğini; meleklerin şüphesinin yersiz olduğunu ifade etmiştir.

Sen tek afet geldiğin bilmiştin kim Hak'tan melek

İltimas eylerdi kim âlemde Âdem olmasın

Fuzûlî (G.234/4)

Bırak nikâb ki bilsin kemâl-i sun' görüp

Firişte hilkat-i Âdem'de şübhesin bâtil

Fuzûlî (G.176/2)

1.4-Hz. Âdem'in Topraktan Yarattılması:

Peygamber efendimiz bir hadis-i şeriflerinde: *"Allahu teâlâ Âdem aleyhisselâmı, yeryüzünün her tarafından aldıracağı topraktan yarattı. Bu sebeple zürriyetinden siyah, beyaz, esmer, kırmızı renkte olanlar olduğu gibi, bazıları da bu*

⁶⁹Taberî, *Tefsîr*, VII, s. 514.

renklerin arasındadır. Bazısı yumuşak, bazısı sert, bazısı hâlis ve temiz oldu.”⁷⁰
Buyurur:

Hâkdan halk eyledüñ Âdem ‘ayân

Sen yaratduñ ins ü cinni bî-gümân

Mihrî Hatun (Taz.7)

Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Âdem'in ve insanın yaratılışıyla ilgili olarak: "*kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan*", "*çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden*", "*yapışkan bir çamurdan*", "*pişmiş çamura benzeyen bir balçıktan*", yaratıldığı söylenmiştir.⁷¹ Bu toprak çeşitliliğinin, insanların değişik karakterler taşımaları üzerinde etkisi vardır.⁷²

Kur'ân'ın anlattığı bu hakikatlerin Kuddûsî şiirinde de yansıma bulunduğu görülmektedir:

Âdem'i hâk'den yaraduben halîfe eyledin

Oldı insan nev'inin cediti atası enbiyâ

Kuddûsî (G.61/8)

Hz. Âdem'in topraktan yaratıldığını haber veren Kur'ânî bilgiye de şiirinde telmihte bulunan Kuddûsî'ye göre, ilk insanın topraktan yaratılmasıyla bilginin sınırlarına hemen âşına kılınması arasında ilginç bir şekilde ilgi kurmak da mümkün görünmektedir:

Âdem'i hak'den yaradub hem halîfe eyledi

Hem kamu esmâ'yı ta'lim etti fazliyle ana

Kuddûsî (G.87/11)

⁷⁰İsmail Yiğit, "Hz. Âdem" mad., *Peygamberler Tarihi*, Kayıhan Yay., İstanbul 2007, s.19.

⁷¹A'râf:7/12, Hicr: 15/26, İsrâ:17/61, Mü'minin: 23/12, Saffat: 37/11, Sa'd:38/76 Rahman: 55/14.

⁷²İsmail Yiğit, *age.*, s.21.

İlk insan ve ilk peygamberin ismi olan Âdem kelimesi, “*insan, insan soyu*” anlamlarını da ifade etmektedir. İlk insanın topraktan yaratılmış olması, onun soyu olan insanların da bedeninin topraktan meydana geldiği inancını doğurmuştur. Bu duruma telmih ile şairler, bazen aslının toprak olmasına rağmen insanın yüceliğini, bazen de insan vücudunun hor, hakir ve değersizliğini ifade etmişlerdir.⁷³

Toprağ olalı sanma kim düşdi cevherinden

Toprağ iken Nesîmî gör kim ne cevher oldı

Nesîmî (G.416/7)

Aşağıdaki şiirinde Hasan Hilmi, hem Hz. Âdem’in topraktan yaratıldığını hem de insanlığın topraktan geldiğini ifade eder.

Soyunduk zamandan, hem de mekândan

Aşk ile hem geçtik dünya, ukbadan

Âdemiyet bulduk kuru topraktan

*Sen Rabbü’l-Âlemin, sahibimizsin*⁷⁴

Allah Hz. Âdem’i topraktan ruhunu ise temiz bir nurdan yaratmıştır:

Âdemüñ cismin yaratdı hâkden

Cânını halk itdi nûr-ı pâkden

Ahmed-i Rıdvân, *Rıdvâniyye* (5)

Allah Hz. Âdem’i bir avuç topraktan yaratmıştır:

‘Aceb kudretdür ol Hallâk-ı ‘âlem

Yaradur bir avuç toprakdan âdem

⁷³Zülfî Güler, “Hz. Âdem” mad., *age*.

⁷⁴Hasan Hilmi Soyyiğit, *Sen Rabbü’l-Âlemin, Sahibimizsin*, s.90.

Manisalı Câmi'î, *Muhabbetnâme* (5)

Hz. Âdem siyah topraktan yaratılmıştır:

Ketm-i âdemden getürüp 'âlemi

Hâk-i siyehden yaradup Âdem'i

Nâlî Mehmet Efendi, *Tuhfetü'l emsâl* (15)

Allah, ruh güneşini parlatarak Hz. Âdem'in toprağında gizlemiş ve o, insanı yeryüzünün ve gökyüzünün sultanı kılmıştır:

Âfitâb-ı rûhu tâbân eyledi

Âdemin hâkinde pinhân eyledi

Kıldı ol sultânı peydâ vü nihân

Kendi nûrundan zemîn ü âsumân

Usûlî, *Mirâciye* (5-6)

Günümüzün mütefekkir şairlerinden Sezai Karakoç ise; “Toprak ya da öbür adıyla dünya. Âdem'in yaratılış malzemesi. Uykuda olan ilk insanî yığın. Âdem'de çiçeklenen, ruha kavuşan madde. Sonra Âdem'in yücelerek terk ettiği, arkada bıraktığı bir anı haline getirdiği. Veya bir anı haline getirilen, Âdem'in kaderinde.”⁷⁵der.

1.5-Hz. Âdem'in Toprağının Yeryüzünden Alınması:

"Tanrı'nın Âdem Peygamber'in cesedi için yeryüzünden toprak almak üzere önce Cebrail'i, sonra Mikail'i sonra da İsrail'i gönderdiği, üçünün de yerin sızlanmasına dayanamayıp elleri boş döndüğü, Azrail'in, yerin sızlanmasına aldırış etmeyip emri yerine getirdiği, bunun üzerine Tanrı'nın onu, can almaya memur ettiği

⁷⁵Sezai Karakoç, *Yitik Cennet*, s.24

pek meşhur bir halk hikâyesidir"⁷⁶ Azrail, yerin sızlanmasına aldırış etmeden yeryüzünün değişik yerlerinden, kırmızı, beyaz ve siyah yerlerinden toprak alıp bunları karıştırmıştır.

Âşık Ömer, Hz. Âdem'in çamurunun dört ayrı yerden gelen topraktan meydana geldiğini şu dörtlükle anlatır:

Alnının toprağı Kâ'be'den heman

Budların toprağı Yemen'den inan

Mağribden meşrikten ellerin ey can

Dört kabza toprağı yeksân eyledi

Âşık Ömer (8/10)

Topraktan yaratılan Hz. Âdem'in bedeni Allah'ın yarattığı sayısız âlemlerle benzerlik gösterir:

On sekiz biñ 'âleme beñzer vücûdu Âdemiñ

Ol vücûduñ taht[ı] üzre eylemiş sultân beni

Niyâzî-i Mısırî (G.77/4)

Yunus, Azrail'in getirdiği toprağı dört meleğin yoğurarak Hz. Âdem'in kalıbını hazırladığını söylüyor:

'Azrail gökden indi bir avuç toprak aldı

Dört ferişte yogurdu bir peygamber eyledi

Yûnus Emre (G.355/5)

⁷⁶Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1989, c.5/279.

1.6-Hz. Âdem'in Hamurunun Yoğrulması:

Allah, Hz. Âdem'in cesedi için görevlendirildiği Azrail tarafından yeryüzünden toprak getirildikten sonra getirilen bu toprak, su ile karıştırıldı, yoğruldu, balçık haline getirildi. Allah Hz. Âdem'i işte bu balçıktan kendi elleriyle yarattı⁷⁷:

Tıynetin tahmîr olurken benzer ey nâzik-beden

Hâk-i cennet âb-ı hayvân ile bulmuş imtizâç

Ahmet Paşa (G.24/4)

Edib Harâbî Vahdetname'sinde Hz. Âdem'i çamurdan yoğurduklarını belirtir.

İrfân olan bilür sırr-ı müphemî

İzhâr etmek için ism-i a'zâmı

Çamurdan yoğurduk yaptık Âdemi

Rûhumuzdan bir rûhrevân eyledik

Edîb Harâbî (449/9)

Fuzuli ise; Hz. Âdem'in toprağının yoğuranların gamlı olduğunu, belki de insanoğlunun hep bu yüzden gam taşıdığını ifade eder:

Âdem'in gam birle toprağın muhammer kıldılar

Anda derd ü mihnete mukarrer kıldılar

Mevkîd-i nîran-ı endûh eyleyüb terkîbini

Safha-i cânında nakş-ı gam musavver kıldılar

Fuzûlî, *Hadîkatüs Sü'edâ* (s.8)

“Âdem'in toprağını tasa ile yoğurdular; dert mihnet yerinde kalmasına karar verdiler; sıkıntı ateşinin yakıldığı yerde hücrelerini kardıktan sonra; can verme safhasında onu gamla süslediler.”

⁷⁷Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1989, c.5/279.

Hasan Hilmi Soyyiğit ise aşağıdaki dizilerinde insanoğlunun vücuda geldiği esnada da “aşk”ın varlığını vurgular:

Aşktan yarattım âlemi

Her şey aşkın eseridir

Aşkla yoğurdum Âdem’i

*Her şey aşkın eseridir*⁷⁸

İnsanın “en şerefli varlık” olmasının altında yatan en önemli sebep Allah’ın insana iki eliyle suret vermiş olmasıdır:

Ey mekteb-i ilminde şehâ bir müteallim

Âdem ki yed-i kudret ile oldu mürebbâ

Şemseddîn Sivasî (N.3/3)

Halk oldu yed-i kudret ile gerçi kim Âdem

Kimdür ki habîbiñden ola ekrem ü a'zâm

Kutub (Seyyid) Osmân Fazli (G.224/1)

Allah Hz. Âdem’in hamurunu kudret eliyle yoğurmuştur:

Yed-i kudretle hak Âdem safiyyu’llâhı tahmîrde

Zihî sûretle halka ibtidâsın yâ Resûla’llâh

Nafîz (G.188/3)

Cism-i Âdem tesviye oldukta Yed’ullah ile.

Nisbet etti kevnine nefhile Ruhullah ile

Şemsi Külliyyatı (M.134/104)

⁷⁸Hasan Hilmi Soyyiğit, *Her Şey Aşkın Eseridir*, s.195.

Âdemün toprağını ol dem ki Hak

Kudreti eliyile yoğurıcak

Hafî, *Zâdü'l meâd* (782)

Allah Hz. Âdem'in hamurunu kendi eliyle yoğurduktan sonra onun alınına mahzen-i aşk (aşk hazînesi) ibâresini yazmıştır:

Yed-i kudret ki gil-i âdemi tahmîr itdi

Mahzen-i 'aşk deyü alınına tahrîr itdi

Za'fî-i Gülşenî (Vr.111b)

Hz. Âdem'in toprağının gözyaşı ile yoğrulmasına Bâkî de telmihte bulunur:

Vücûduñ hâkini ter tut gözün yaşıyla ey Bâkî

Gül-i gülzâr-ı ma'nâ açılır bu âb u gilden bil

Bâkî (G.312/5)

“Ey Bâkî, vücut toprağını gözyaşıyla sula, bil ki mana güllüğünün gülü bu su ve topraktan açılır.”

Hz. Âdem'in çamurunun kırk gün yoğrulduğu şeklinde rivayet edilen hadise telmihte bulunulan aşağıdaki beyitte de iham ile erbain kavramına yer verilir:

Ceddin bisât saldı sarây-ı nübüvve

Âdem çekerken âb u gil içinde erba'în

Ahmet Paşa (Tcb.6/III/3)

Allah Hz. Âdem'in hamurunu kırk günde yoğurmuştur:

Kâf ile nûndan yârattı âlemi

Erba'in günde yoğurmuş Âdemi

*Dem bu demdür dem bu demdür bil bu demi
Âdeme urdu bu demden Hak demi*

Nesimî (Tuy.301)

*Kâf ile nûndan yarattın onsekiz bin âlemi
Kudretinden erbâ'in günde temâm oldu cesed*

Nesimî (G.36/6)

*Âdemüñ tînını ol Rabbü'l-Mübîn
İtdi tahmîr ol sabâh-ı erba'în*

Muînî, *Mesnevî-i murâdiyye* (2919)

*Olup kahr-ıla tahmîr kırk gün Âdem
Hemân irmiş aña Hakk lutfi bir dem*

Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü'l bedriyye* (50)

Aşkî, Hz. Âdem'in yaratılışından bahsettiği bir beyitte onun cisminin Allah tarafından su ve topraktan yoğrulduğuna değinir:

Âdemüñ cismin o Rabbü'l 'âlemin

Âb u hâk-ile yoğurdı ol Mu'in

Aşkî Mustafa Efendi, *Vahdetnâme* (5)

Cuhuriyet dönemi şairlerimizden Ayhan Kırdar da "*Savaşlar Baladı*" adlı eserinde insanlık tarihindeki savaşlar ve felaketlerle Âdem kıssası arasında ontolojik bir bağ olduğu düşüncesindedir. O, insanın çamurdan yaratılması esnasında hamuruna kıskançlık, şehvet ve korkunun da katıldığını söyleyerek, tarih boyunca

insanoğlunun karşı karşıya kaldığı savaşların ve bunun neden olduğu acıların
sebebini buna bağlar:

Çamurumuza kıskançlık karışmış sapsarı

Çamurumuza şehvet karışmış kıpkızıl

*Çamurumuza korku karışmış simsiyah*⁷⁹

Modern Türk şiirinin temsilcilerinden Sıddık Ertaş;

Yüryüzünde bir kimsesi olsun diye

Sıvadı kollarını ben oldum

*Ebrailin teri karıştı toprağıma*⁸⁰

mısralarıyla Hz. Âdem'in hamurunu yoğurannın Cebrail olduğunu söyler.

1.7-Hz. Âdem'in Balçık-Kalıp (Ab u Gil) Halinde Bekletilmesi:

İnsanın balçıktan yaratılması Kur'ân'da: *En'âm: 6/2; Hicr: 15/26; 28; 33 ve Rahmân: 55/14* olmak üzere beş ayette geçmektedir. "*Filhakîka biz insanı selsâl'den (kuru çamurdan), mesnûn (değişken, biçim verilmiş) bir balçıktan yarattık!*"⁸¹

Allah Hz. Âdem'in hamurunu yoğurduktan sonra, belli bir müddet kalıp halinde bekletmiştir.

Bu durumu Gelibolulu Mustafa Ali şu şekilde ifade eder:

Yıllarla yatdı kâlib-i Âdem gibi tenüüm

Ümmîd-i la'l-i bûsın idüp cânâ muntazır

Gelibolulu Mustafa Ali (G.140/2)

⁷⁹Ayhan Kırdar, *Lo*, s.12-13.

⁸⁰Sıddık Ertaş, *Âdem 1, Şiirlerle Peygamberler Tarihi*, İlke Yayıncılık, İstanbul 2008, s.65.

⁸¹Hicr: 15/26.

Hız. Muhammed (sas) yaratılışın aslı olup, kâinat da ona tabi olarak yaratılmıştır. Bu durumu peygamber efendimiz hadis-i şeriflerinde: “Âdem daha toprak ve su arasında iken (henüz yaratılmamışken), ben nebî idim.” şeklinde ifade eder:

Âdem su-y-ıla toprak-ıdı kim nübüvveti

Rûzî itmiş idi Hâlik-i insân Muhammed'e

Ahmedî (III/6)

Aña ol dem virilmişdi nübüvvet

Ki toprak u su içinde-y-di Âdem

Ahmedî (K.58/34)

Pâk olmamışdı gilden eli Âdem'in henüz

Sen hâne-i nübüvveti oldukda kedhudâ

Ahmet Paşa (K.3/28)

“Sen peygamberlik makamına oturduğunda Âdem'in eli henüz topraktan temizlenmemişti.”

Mursel idi ol Nebi gil iken Âdem

Nevhâ-yı meded-res idi ol dem-i tûfân

Hanyalı Nuri Osman (K.1/21)

Hız. Muhammed (sas) peygamberlerin başı iken Hız. Âdem henüz suyla toprak arasındaydı:

Hakk resul iken sâlâr-ı vefî

Âb u gîldeydi dahi xism-i sâfi

Hakâni Hilyesi (92)

Henüz Âdem yaturdı âb u gilde

Ki ol şâh idi mülk-i 'akl u dilde

Cemalî, *Hüma vü Hümayun* (453)

Dahı toprag-ıla sudaydı âdem

Beni kılduñ nebî andan mukaddem

İbrâhim Bey, *Mi'râcnâme* (176)

Doğal olarak Hz. Muhammed (sas)'in peygamberliğinden sonra Hz. Âdem yaratılmıştır:

Olmuştu resul, o nûr-ı 'âlem

Çok sonra vücuda geldi âdem

Mustafa Fehmi Gerçeker Hilyesi (79)

Rıfâ'i Hz. Âdem'in hamurunun aşk ve ter suyuyla yoğrulduğunu ifade eder:

Gilini Âdemüñ Allâhu ekber

Yoğurdu qılup âb-ı 'ısq ile ter

Rifâ'î, *Bülbülnâme* (3)

Hümami ise Hz. Âdem ile Hz. İsa arasında yaratılış bakımından benzerlik kurar:

Hamîr-i Âdem iden kilden oldur

Mesîh-i Meryem iden yilden oldur

Hümâmî, *Sînâme* (51)

Mesîhî, Allah'ın Âdem peygambere birtakım isimler öğretmesi olayına da telmihte bulunarak, Âdem'in resminin henüz su ve toprak içinde gizli olduğu zamanda bile, Hz. Âdem'e öğretilen isimlerin sırlarının kendilerine verilmiş olduğunu dile getirmiştir:

Nakş-ı Âdem âb u gil içre henüz pinhân iken

Zâhir olmsdı rümüz-ı 'alleme'-l-esmâ bize

Mesîhî (G.229/2)

Feyzî de yaratılış kıssasını, diğer şairlerde olduğu gibi sevgili ile ilişkilendirerek kullanmıştır. Ona göre, Hz. Âdem'in kalbinde henüz toprak ve su karışmaktayken, kaderin ustası (Allah) Feyzî'nin kalbine sevgilinin resmini çizme isini çoktan bitirmiştir:

Kalbüme timsâlünü tarh itmis üstâd-ı kader

Kalb-i Âdemde miyân-ı âb u gil matrûh iken

Feyzî Halîl Paşazâde (G.306/9)

Sen nebî idüñ dahı Âdem degülken mâ-i tıyn

Gerçi kim âhirde geldüñ işbu mülke serverâ

Seyyid Mehmed Emin b. Mehmed Kâsım Halveti (K.7/12)

Seyyid-i 'âlem mefhar-i Âdem

Âdem seniñle buldı kerâmet

Seyyid Mehmed Emin b. Mehmed Kâsım Halveti (K.8/3)

Hz. Âdem'in ne kadar süre kalıp halinde bekletildiği hususunda ihtilaflar vardır. Genel görüş ise bu sürenin de kırk gün olduğu yönündedir. Kırk yıl olarak da söyleyenler vardır.⁸²

Kırk yıl kalıbı yatdı adı 'âlemi tutdı

Gör şeytânı bugzından ne fitneler eyledi

Yunus Emre (G.356/4)

Serverâ sen on sekiz biñ 'âleme sultân-idiün

Âb u gil içre dahi Âdem çekerken erba'în

Zâtî (K.5/12)

Bir diğer görüşe göre ise *cân*, iki yüz yıl sonra Hz. Âdem'e girmiştir.⁸³

Ceddin bisât saldı sarây-ı nübüvve

Âdem çekerken âb u gil içinde erba'în

Ahmed Paşa (Tcb.6/III/3)

Gelibolulu Mustafa Âli'ye göre ise bu süre oldukça uzundur:

Yıllarla yatdı kâlib-i Âdem gibi teniim

Ümmîd-i la'l-i bûsın idüp cânâ muntazır

Gelibolulu Mustafa Ali (G.140/2)

Mehmed Sıtkî'ye bu süre birkaç gündür:

Oyalanup kalmışım bu âb u gilde çend-rûz

Aslımı bulmakda şimdi deng ü hayrân olmuşum

Mehmed Sıtkî (G.166/9)

⁸²İskender Pala, "Âdem", *age.*,s.6.

⁸³Dursun Ali Tökel, *age.*,s.275-277.

*Olup kahr-ile tahmîr kırk gün Âdem
Hemân ırmış aña Hakk lutfi bir dem*

*Sorarsañ kırk günüñ mîkdârını sen
Olup her sâ'ati biñ sene rûşen*

Şah Veli Ayıntabi, *Risaletü'l bedriyye* (50-51)

Şairler aşklarının, sevgilinin güzellik unsurlarının, övdükleri şahısların büyüklüğünün ne kadar eskiye dayandığını belirtmek için Hz. Âdem'in su ve toprak içinde olduğu zamana kadar gitmektedir. Hz. Âdem henüz toprak iken melek yüzlü sevgilinin gözleri Harut'a sihir göstermektedir:

*Ey melek-rû âb u gilden çıkmadan Âdem henüz
Çâh-ı Bâbil'de gözün Hârût'a sihr-âmûz gibi*

Ahmet Paşa (G.311/3)

“Ey melek yüzlü sevgili, henüz Âdem su ve topraktan çıkmadan, gözün Babil kuyusunda Hârût'a sihir öğretmiş gibi.”

Aşkın kalıbı, Hz. Âdem'in yüzünü şekillendirmekteyken, Cevrî'nin gönlüne sevgilinin gamı çoktan ruh vermiştir. Beyitte, sevgiliye duyulan aşkın, çok daha eskilere dayandığı vurgulanmıştır. Burada, âşığın gönlüne ruh verenin, sevgilinin gamı olması dikkat çekicidir. Bu durum, âşığın gönlüne ruh verenin, sevgilinin gamının en az sevgiliye duyulan muhabbet kadar eskilere dayandığı sonucunu doğurmaktadır. Cevrî bir beytinde yine benzer ifadeyle âşıklığını, Hz. Âdem'in şekli, aşk kalıbına konulduğu anda sevgilinin kederiyle kendi gönlüne ruh verildiği şeklinde yüceltmıştır.⁸⁴

*Rûh virmiş dil-i Cevrîye gam-ı dil-ber ile
Peyker-i Âdemi itdükde kazâ kalıb-ı 'ışk*

Cevrî (G.134/5)

⁸⁴Ishak Taşdelen, *age.*, s.10.

Cevrî Divanı'nda özellikle vurgulanmasa da aşk ile ilgili manzumelerin çoğunda tasavvufî anlamın varlığını görmek mümkündür. Aşk, ezelde insanın mayasına katılmıştır.

'İşk-ı ezeli mâye-i âb u giliümüzdür

Sevk-ı ebedî nesve-i cân u dilümüzdür

Cevrî (G.45/1)

Yine ilk insan ve ilk peygamber olarak kabul edilen Hz. Âdem ile söyle bir benzetmede bulunur ki şair, Hz. Âdem'in yaratılmasına telmihle, fikrin kalıbına ruhu, sözlerinin verdiğini söyler:

Kâlib-ı endîşeye nefis-i kelâmum rûh idi

Urmadın ma'nâ-yı nefis ü rûhdan Âdem nefes

Cevrî (G.126/2)

Nâilî-i Kadîm ise sevgilinin dudağındaki güzelliğin ve eğlencenin kaynağı olarak toprağımızdaki mayayı göstermektedir:

Feyz-i eser-i neşve-i sahbâ-yı lebindir

Bu sûr ki var mâye-i âb u gilimizde

Nailî-i Kadîm (G.324/4)

Aşağıdaki beyitte geçen *sarây-ı cân u dil* terkibi insanın manevî varlığını, âb u gil ma'mûresi ise maddî varlığını temsil etmektedir. Şair kendisine seslenerek iç dünyasını düzeltmesini dışıyla ilgilenmemesini istiyor. Burada insan bedeni, topraktan yapılmış ev, ruh ise saraydır. Vücudun âb u gil diye nitelenmesi başka şairlerce de tercih edilen bir yaklaşımdır:

Eyle ta'mîr-i sarây-ı cân u dil k'olmaz harâb

Âb u gil ma'mûresin yapma ki tîz vîrân olur

Selîkî (G.53/2)

Aşağıda yer alan beyitte de Hz. Âdem'in çamur ve sudan yaratılmış olmasındaki hikmetin, *seb'u'l- mesânî*'nin sırrı ile anlaşılabilceği ifâde edilmiştir.

Za'fî kaçan ki buldum seb'u'l-mesânî sırrın

Bildüm nedür kerâmet tahmîr-i hâk u mâda

Za'fî-i Gülşenî (Vr.109b)

1.8-Allah'ın Hz. Âdem'i Kendi Suretinde Yaratması:

Allah, Kur'ân'da da buyurduğu gibi insanı en güzel biçimde yaratmıştır. İnsan, Allah'ın zatına ve sıfatlarına çok net ve acık bir biçimde delalet ve işaret etmektedir. Çünkü insan, bir bütün olarak, maddi ve manevi yönleriyle, Allah'ın bütün isimlerinin tecellilerini taşıyacak şekilde yaratılmıştır. "*İnne'llahe halake âdeme 'alâ sûretihi: Allah Hz. Âdem'i kendi suretinde yaratmıştır.*"⁸⁵ sözü aşağıdaki beyitte telmih yoluyla zikredilir:

Sûretinde Âdemi halk eyleyen

Şibh ü misli olmayan sultân'a bak

Azîz Mahmûd Hüdâyi (G.86/3)

Sûretinde halk idüpdür Hakk bizi

Var hadis-i kudsiden diñle sözi

Aşkî Mustafa Efendi, *Vahdetnâme* (569)

Âdem Peygamberin en güzel biçimde yaratıldığını, herkese iyilik ve bereket veren kesin varlık olduğunu belirten Dertli, buna delil olarak Kur'ân-ı Kerîm'i gösterir:

Gayre nazar kılma, gel Âdem'e bak

Ahsen surette halk eyledi Yezdân

⁸⁵Mehmet Yılmaz, Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözlük, Ansiklopedik Sözlük, İstanbul, 1992., s.141.

Buyurmuş hakkında feyyâz-ı mutlak

Sûre-i "Vettîni" değil mi bürhan

Âşık Dertli (214/1)

Peygamber efendimiz: "*Allâhü Teâla Âdem'i yarattı ve onda tecelli kıldı.*" buyuruyor. Yani önce ruh suretinde, sonra bütün isim ve sıfatlarıyla hatta zaîf nuruyla tecelli kıldı. Dolayısıyla insan türü tecellilere mazhar olmuştur ki gayrısı böyle değildir."⁸⁶

Şairler bu hususa telmih ile insanın yüce, kutsal ve ilahî bir varlık olduğunu anlatmışlardır:

Ger inanmazsan ki Âdem mazhandur tanrının

Hak te'alânun sözinden munca burhan buldum uş

Nesimi (G.205/10)

Hasan Hilmi Soyyiğit ise Allah'ın Hz. Âdem'i kendi suretinde yaratmasındaki amacın yine Allah'ın kendisini seyretmek olduğunu ifade eder;

"El insan vel Kur'an teveman" dedi

Ruhundan ruh verdi halife etti

Âdem'i zatına mi'rat edindi

*Halka-i zikre gel davetimiz var*⁸⁷

1.9- İblisin Hz. Âdem'in Cesedinden Korkması:

Melekler, Hz. Âdem'in cennette yerde yatan, topraktan yapılmış ruhsuz kalıbını gördüklerinde korkmuşlar; etrafında dönüp merakla incelemişler. Şeytan daha çok korkmuş; Allah'ın kendisine halife olacak bir varlık yaratması Şeytanı

⁸⁶Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yay. İstanbul 2000, s.224.

⁸⁷Hasan Hilmi Soyyiğit, *Halka-i Zikre Gel*, s.24.

kıskandırmış; Hz. Âdem henüz çamur kalıp halinde iken ona karşı düşmanlık göstermiştir.⁸⁸ Bu durumu Yunus Emre şöyle anlatır:

Kırk yıl kalıbı yatdı adı 'âlemi tutdı

Gör şeytânı bugzından ne fitneler eyledi

Yunus Emre (G.356/4)

Bildi zıddiyyetini eyledi bî-rûh henüz

Cesed-i Âdeme izhâr-ı adavet iblis

Nâilî-i Kadîm (K.33/19)

1.10-Hz. Âdem'e Rûh Üflenmesi:

Bilindiği gibi semâvî dinlere göre Hz. Âdem, Allâh'ın yarattığı ilk insân ve ilk peygamber olup, kuru çamurdan şekil verilmiş bir balçıktan⁸⁹ yaratılmıştır. Bu balçığa, uzun bir süre bekledikten sonra şekil verilmiş, Allâh tarafından ilahî rûh üfürülmüş⁹⁰ ve aşağıdaki beyitte bu olaya telmîhte bulunan şâirin ifâdesi ile Hz. Âdem'in cesedi şeref bulmuştur:

Âdemüñ şânında çünkü Hak didi sevveytühü

Nefha-i rûh-ı ilâhîden şeref buldı cesed

Za'fî-i Gülşenî (Vr.56b)

Allah Hz. Âdem'i su ile topraktan yarattıktan sonra ona ruh üflemiştir:

Âb u gîlden yaradup Âdem'i çün

Rûh nefh itdi aña ol bî-çün

Şâkir Mehmet Hilyesi (8)

⁸⁸Zülfî Güler, "Hz. Âdem", *age.*, s.45.

⁸⁹Süleyman Hayri Bolay, "Âdem", *DİA*, C. I, s. 358.

⁹⁰Hicr: 15/29.

Allah Hz. Âdem'e kendinden ruh üflemiştir:

Fî zikri ibtidâ'i halki Âdem 'aleyhi's-selâm

...

Bu künce bulmaga feth-i fütûhı

Ki rûhundan aña nefh itdi rûhı

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (1528)

Allah, Hz. Âdem'e ruh üfleyeceği vakit geldiğinde meleklerle: "*Ben Âdem'e ruh üfledikten sonra O'na secde ediniz*" diye emretti ve Allah ruhu üflediğinde ruh baş tarafından girdi, kuru topraktan şekillenmiş ceset canlandı.⁹¹:

Cismine anınla hulul etti rûh

Anun içindür sana bunca fütûh

Ahmet Paşa (M.1/5)

Âdem Peygamberin çamurdan oluşan bedenine kırk yıl sonra can verilir. Bu inancı, Âşık Ömer şu şekilde ifade eder:

Tîn-i pâkin tertîb eyledi Settâr

Kırk yıl türâb üzre eyledi karâr

Câna fermân etti çün Perverdigâr

Girüp çıkup Hakk'a îmân eyledi

Âşık Ömer (8/12)

'Âkil oldur gelmeye dünyâ metâ'ından gurur

Müddet-i devr-i felek bir demdür Âdem bir nefes

Baki (G.211/4)

⁹¹Abdullah Aydemir, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, TDV Yay., Ankara 1996, s. 20.

Sevgilinin veya memdûhun güzelliğini ifade için “*rûh-ı musavver*” terkibi sıkça kullanılır. Sevgilinin dudakları, hayat vericiliği ilgisiyle teşbihlere konu olmuştur. Konuştuğunda sözün ruhunu herkese gösterir. Su beyitte ise ruhun şeklinin insan olduğu ifade edilmiştir:

Rûhdur kim musavver olmsudur

Sekli mahsûs ayn-ı insândur

Cevrî (K.10/16)

“*Rûh*” kelimesi tasavvufta: “*Allah’ın hayat veren nefesi*” anlamında kullanılmaktadır.⁹² Allah Hz. Âdem’in rûhuna hayat vermek için Hz. Âdem’e ve Hz. İsa ana rahmine düştüğü zaman Meryem’e kendi rûhundan nefhetmiştir. Dolayısıyla rûh insan bedeninde Hakk Teâlâ’nın emaneti ve halifesidir:

Nefh-i rûhı Hakk çü bi’z-zât eyledi yok vâsıta

Gayr ile üns itmek tenbîh-i Sübhândur bana

Müsellem (Şeyh Ebulvefa Edirnevi) (G.2/3)

1.11-Hz. Âdem’in Aksırması (atse-i Âdem):

Hiz. Âdem, canlandıktan sonra aksırdı; Allah'ın ilhamıyla Elhamdülillah dedi. Allah da “*Allah seni esirgesin*” diye cevap verdi.⁹³

Mesîh-i şükûfe zuhuruna mutlak

Sabâ "atse-i Âdem ü şâh Meryem

Fehîm-i Kadîm (G.27/3)

Hak anı halk eyleyüp lûtfîle ol dem verdi can

Buldu ten sûret serâpâ âb ü gil oldu iyân

Aksırup durdu yerinde el yüze sürdü heman

⁹²Ömür Ceylan, *age.*, s. 264-268.

⁹³Abdullah Aydemir, *age.*,s.20.

Hem dilinde hamdülillâh oldu mezkûr ibtidâ

Âşık Ömer (129/2)

1.12-Meleklerin Hz. Âdem'e Secde Etmeleri:

Kur'an-ı Kerim'de: "*Hani, Rabbin meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz."* demişler. Allah da, "*Ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti.*"⁹⁴ ayetinde de ifade edildiği üzere Allah Hz. Âdem'i yarattıktan sonra meleklere onu secde etmelerini emretmiştir.

Melekler Allah'ın secde emrini yerine getirmişlerdir:

Kerîm ü Kâdir'ün fermânına cümle mutî' oldı

Melekler emr-i Hak'la secde kıldı didi âmennâ

Süheyli (K.2/49)

Melekler Allah'ın secde emrine karşı gelmemişlerdir. Çünkü melekler ilim ve kudret sahibi değildir. Melekler tek başlarına gaybı bilemez. Eğer gayb hakkında bir bilgileri varsa bu ancak Allah'ın kendilerine bildirdiği kadardır. Bunun dışında bilgileri yoktur. Cenâb-ı Hak Bakara sûresinde şöyle buyurmaktadır: "*Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklere göstererek, "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin" dedi. Melekler, "Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi Hikmetle yapan sensin, " dediler.*"⁹⁵

Senî Ali konuya şu şekilde telmihte bulunmuştur:

Beşer nice disün 'ârif sana kim

Meleklerde bulunmaz bu letâfet

Senî Ali (G.25/3)

⁹⁴Bakara: 2/30.

⁹⁵Bakara: 2/31-32.

Secde: “Arapça, *secde etmek, Allah’ı tazim için, yüzü yere koymak*” anlamını ifade eden bir kelimedir. Mukaddes zatın sürekli zuhuru ile beşerî özelliklerin silinip yok olması. İki türlü secdeden söz edilir:

1) *Küllî secde*: Kul, âlemin tamamı olması bakımından secde ederse buna *küllî secde* denir.

2) *İhtisas secdesi-kalb secdesi*: Kul, kendisini Hakk’a bağlayan özel bir yönden secde ederse, buna da *ihtisas secdesi* veya *kalb secdesi* denir.

İlkinde, Allah kuluna her dil ile seslenirken, ikincisinde, özel bir dille seslenir”.⁹⁶

Meleklerin Hz. Âdem’e secdesi, insana verilen değer’in göstergesidir. Hz. Âdem’in kible olması, halifeliğinin tescil edilmesi anlamındadır. Aslında secde edilen Allah’tır.⁹⁷ Hz. Âdem’in alnında Nûr-ı Muhammedi’yi melekler görmüş ve hemen secdeye kapanmışlardır; Şeytan göremediği için secde etmemiştir. Bu durumu Ahmet Paşa şu şekilde anlatır:

*Âdem alnında eger görse cemâlin nurunu
Secde emrinde inâd etmezdi iblis-i la’in*

Ahmet Paşa (K.23/18)

Meleklerin ettiği secde suret olarak Hz. Âdem’e, siret olarak da Hz. Muhammed’edir:

*Gerçi secde Âdem’e idi sûreta
İlle nûr-ı Ahmed ‘e idi sûreta*

Hafî, *Zâdü’l meâd* (844)

Hz. Âdem’e melekler Hz. Muhammed (sas) için secde etmişlerdir. Bütün peygamberler onun vesilesiyle yaratılmışlardır:

⁹⁶Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1997, s. 623-624.

⁹⁷Hasan Yenibaş, *Peygamberler Tarihi*, Işık Yay., İstanbul 2012, s.39-50.

Anınçün eyledi cümle melekler Âdeme secde

Anınçün oldu bunca enbiya vü mürselin icad

Kutub (Seyyid) Osmân Fazli (G.80/4)

Meleklerin Hz. Âdem'e secde etmelerinin yegâne sebebi; Hz. Âdem'in alnındaki nurdur:

Ol nûrile mükerrerem idi Âdem-i Safî

Kim secde kıldı ana melâ'ik-i tamâmeti

Kemâl Ümmî (K.8/6)

Meleklerin Hz. Âdem'e secde etmelerinin bir nedeni de Allah'ın Hz. Âdem'i kudret eliyle yaratmasıdır:

Kıldı mescûd-ı melek ol cesedi

Nukte-yi tıynet-i Âdem bi-yedi

Hakâni Hilyesi (101)

Allah'ın huzurunda hiçliğini, aczini bilip teslimiyetle yere kapanarak dua ve tesbih etmek anlamına gelen 'sucûd' kavramı da şiirlerde yer alır. Bu kavram kibreye kapılıp üstünlük taslayan ve böylece Allah'ın huzurundan kovulan Şeytanı hatırlatır:

Hudâyî eyleyip sucûd

Bulagör Hakkani vucûd

Ol kadar olsun lutf u cûd

Kim ana gâyet olmasın

Azîz Mahmûd Hüdâyi (G.65/7)

Cenâb-ı Allah'ın zâtı her şeyden münezzehtir. Hz. Âdem için (meleklerle) secde etmelerini emretmesi ne büyük bir hikmettir:

Zât-ı pâkiñ çün münezzehdir Hudâyâ cümleden

Bu ne hikmet Âdem için secde fermân eyledin

Bandırmalizâde Haşîm Baba (G.91/2)

Haşim Baba, bir yerde kible ve mescidden bahsedip, bunların yönünü de Hz. Âdem ve Havva olarak belirtmiştir. Burada maksat, ilk peygamber olan Âdem'in önemini vurgulamaktır:

Evc-i mevâlid kiblesidir zevc-i Havvâ Âdemî

Kiblesi anuñ da Havvâ mescidim Havvâ'ya ben

Bandırmalizâde Haşîm Baba (G.122/4)

Peygamberin nurunun sayesinde bütün insanlar ve melekler Hz. Âdemi kible olarak bilmişler, melekler ve insanların ona secde etmesi hakikaten ona yakışır bir olaydır:

İns ü meleğe nûruñ ile kibledir Âdem

Hakkâ ki saña secde meikle beşer eyler

Seyyid Burhân (K.3/27)

“Senin nurun sayesinde bütün insanlar ve melekler Hz. Âdemi kible olarak bilmişler, melekler ve insanların sana secde etmesi hakikaten sana yakışır bir olaydır.”

Hz. Âdem'e secde eden meleklerden biri de Cebraildir. Şeyhi Mehmed Efendi'ye göre Cebrail ilahi aşkın sarhoşluğu içerisinde Hz. Âdem'e secde etmiştir:

Bezm-i ezelde âdeme eylemez idi ser-fürû

Rûh-ı emîni ser-girân eylemeseydi râh-ı 'aşk

Şeyhî Mehmed Efendi (G.91/3)

“Aşk yolu Cebrail’i sarhoş etmeseydi, ezel meclisinde Âdem’e secde etmezdi.”

Meleklerle emredilen secde, balçıktan şekillendirilmiş Hz. Âdem’e değildi; ona ruhundan üfleyen, ona kendi ilminden ilim veren, onu yeryüzündeki halifesi ve ahseni takvim olarak yaratan Allah’ın suretine, tecellisine, halifesine idi. Şeytan kibrinden dolayı, Hz. Âdem’in sadece toprak, balçık tarafını görüyordu. Onun yaratılmışların en üstünü; yeryüzünün, kâinatın merkezi; Allah’ın tüm sıfatlarının tecellisi olduğunu diğer melekler, bütün diğer yaratılmışlar, felekler ve Hz. Yusuf’a da secde eden gezegenler bildiler, gördüler ve ona secde ettiler:

Zâhir gördi Âdem’ün bâtınına bakmadı

Bilmedi kim Âdem’i halka server eyledi

Yûnus Emre (G.356/3)

Bütün meleklerin Allâh’ın ilminin azametini teslim ettikleri ve bu konuda insânların Şeytana değil, meleklerle uymaları gerektiği ifade edilmiştir. Burada aynı zamanda melek ile Şeytan birbirlerine zıt varlıklar olarak takdim edilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde bu husûs melek-dîv vechesinden ele alınmıştır.

‘İlmüñe cümle melâik didiler sellemnâ

Pes niçün böyle iken biz dahı Şeytan olalum

Za’fî-i Gülşenî (Vr.20a)

Olup her süfle nâ-dâna karîn ol

Melekdür dîve olmuş hem-nişîn ol

Za’fî-i Gülşenî (Vr.47b)

Divan şiirinde ay ve yıldızların Hz. Yusuf’a secde etmeleri, meleklerin Hz. Âdem’e secde etmeleri söz konusu edilir. Âşık ise bir kulluk ifadesi olarak sevgilinin

yüzü, eşiği ve kaslarına secde eder. Ayrıca yine sevgilinin kapısı, eşiği ve kasları secdegâh olarak düşünülür.⁹⁸ Artık herkese hacc-ı manevi farz-ı ayn olmuştur. Allah'ın evi insanoğluna kaş mihrabının secdesidir:

Cümleye hacc-ı ma'nevî farz-ı 'ayn Hâşimâ

Beyt-i Hudâ Âdemi secde-i mihrâb-ı kaş

Bandırmalizâde Haşîm Baba (G.75/7)

Güzeller sevgilinin kaşını meleklerin Hz. Âdem'e secde etmesi gibi mihrab edinmiştir. Âşıklar, daha melekler Hz. Âdem'e secde etmeden kaş mihrabını secdegâh etmişlerdir:

Secde-gâh etmişti aşk ehli kaşun mihrâbını

Kılmadan hayl-i melâ'ik secde-i Âdem henüz

Fuzûlî (G.121/3)

Seniñ yolunda hublar sürseler yüz n'ola emrinle

Melek hayli sücûd-i Âdem etmek nass-i Kur'an'dır

Fuzûlî (G.89/5)

Hafız; sevgilinin kaşlarını secde yönü olarak Hz. Âdem'e secde edileli beri var olduğunu zikreder:

Kaşlarıñ mihrâb idündim ey melek-sîmâ seniñ

Ol zamân ki emr olundı secde-i Âdem bana

Ayıntablî Hâfız Abdülmecîdzâde (G.19/4)

Kadı Burhaneddin, meleklerin secde etmelerini sevgilinin (Allah'ın) güzelliğine bağlamaktadır:

⁹⁸Hasan Aktaş, *Çağdaş Türk Şiirinde Din ve Tasavvuf*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001, s. 114.

Pertev-i hüsniyidi ki gördi melâyik

Âdem-i hâkîyi kendülerine mescûd

Kâdî Burhâneddîn (G.55/2)

“Melekler (sevgilinin) güzelliğinin parlaklığını görünce topraktan yaratılmış Âdem’i kendilerine secde yeri yaptılar.”

Melekler, Hz. Âdem’e onun neslinden gelecek olan sevgilinin güzelliğinin parıltısını gördükleri için secde etmişlerdir. Şair, meleklerin Hz. Âdem’e secde etmesi olayını güzel bir sebebe bağlayarak anlatmıştır. Şaire göre melekler, Hz. Âdem’de sevgilinin güzelliğini gördükleri için ona secde etmişlerdir.

Secdeler kıldum o hûra kûyuna koymaz beni

Âdemün a’mâli bildüm mûcib-i cennet degül

Zâfî (G.821/2)

“O güzel sevgiliye secdeler ettim, bulunduğu yere koymaz beni. Âdem’in (yaptığı) işler cennete girmeye yetmezmiş anladım.”

1.13-Hz. Âdem’e Eşya İsimlerinin Öğretilmesi:

Allah, Hz. Âdem’i yarattıktan sonra onun faydalanabilmesi için, ona eşyanın isimlerini öğretmiştir. Sonra da meleklerle yarattığı bu yeni varlığın bilgi bakımından kendilerinden üstün olduğunu göstermek için, meleklerden eşyanın isimlerini söylemelerini ister. Melekler eşyanın isimlerini bilemeyince Âdem onlara eşyanın isimlerini anlatır.⁹⁹

Âşık Ömer Allah’ın yardımıyla Hz. Âdem’in tüm varlıkların ismini bildiğini şöyle anar:

Hûda ferman etti çünkü Cibril’e

Binbir isimlerin getürdü dile

Âşık Ömer (8/9)

⁹⁹A. Tabbara, *Kur’an’da Peygamberler ve Peygamberimiz Hayatlarından Hisseler Dersler ve İbretler*, (Çev.: A.Temel, Y. Alkın), Millî Gazete, İstanbul 1998., s.35.

Meleklerin Hz. Âdem'e secde ile emrolunmaları, ondaki ilâhi nûr tecellîsindedir. Şeytan'ın (Azazil) ona secde etmemesi, ondaki bu nuru görememesindedir. Allah, Hz. Âdem'e “*Tâlim-i Esmâ*” ile ilâhî isimleri öğretmiş, böylece Hz.Âdem, insan-ı kâmil için bir model olmuştur. Ancak Allah, Hz. Âdem'le birlikte son peygamber olan Hz. Muhammed'in (sas) de nûrunu yaratmış ve bunu da Hz. Âdem'e göstermiştir.

Hâşim Baba, bu olayı bir beyitinde şöyle ifade eder:

“Nice kez Âdem ve Havvâ'dan evvel

Zuhûra gelmişken 'arş-ı ekmele

'İlm-i ma'lûma olmadın mübeddel”

Bandırmalızâde Haşim Baba (35/a-14)

Hz. Âdem baştan ayağı tertemiz yaratıldıktan sonra ona eşya isimleri öğretilmiştir:

Vücûd-ı pâk-i Âdem kim serâpâ

Aña ta'lim olındı 'ilm-i esmâ

Nüvâzi Hilyesi (262)

Ecri'ye göre bu isimler cevher doludur:

Saña imân gerekdir kahr-ı lutf-ı 'illet-i dilber

Anıñçün vârid oldu Âdem'e esmâ-i pür-gevher

Anı izhâr edipdir hep hadisâniyle peygamber

Budur tenzîl-i hüccet 'âşka ey Ecri-i kemter

'Aliyye'l-Mürtezâ'dır bâb-ı 'ilm içre nedîm Ecrî

Künûz-ı vâri Hikmetden gelir 'anber şemîm Ecrî

Ecri (G.258/4)

“Sevgilinin hastalığının kahr ihsanına, iman gerektir sanma; onun için cevher dolu isimler Âdem’e ulaştı. Peygamber, hep hadisleri ile onu açıklamıştır; ey sefil Ecrî! Âşika delillerin inmesi budur. Ecrî! İlim kapısı içerisinde dost Alî-i Mürteza’dır; gizliliğin hazinelerinden anber kokusu gelir.”

Hz. Âdem’i (insanı) tüm yaratılardan üstün kılan hususiyet onun ilim sahibi olmasıdır:

Tahsîl-i ‘ilm eyle farzıyyetini añla

‘İlm ile oldu Âdem mahlûk-ı küllden ekrem

Garîkî (G.394/4)

Hz. Âdem’e eşya isimlerinin öğretilmesinin yegâne sebebi Hz. Muhammed (sas) içindir:

Anınçün oldu ervâh mücerred ‘unsura lâhik

Anınçün kâ’inâtı hep yaratdı Hazret-i Râzık

Anınçün oldu erbâb-ı risâlet üzre ol fâ’ik

Anınçün Âdeme ta’lim-i esmâ eyledi Hâlik

Anın hüsn-i cemilidir ki hâlet verdi Havvâya

Hanyalı Nûrî Osmân (Tah.26/7)

Sen serveri Hak eyledi peygamber-i akdem

Teşrifin için Âdeme ta’lim edip esmâ

Hanyalı Nûrî Osmân (G.3/5)

Kuddusi de beytinde Allah’ın Hz. Âdem’e tüm isimleri öğrettiğini anlatır:

Âdemi hâkden yaradub hem halîfe eyledi

Hem kamu esmâyı ta’lîm itdi fazlıyla ana

Kuddûsî (G.19/5)

Allah ona isimleri öğretmiş; emanetini arş ve ferşe değil, Hz. Âdem'e vermiştir:

Oldı çün bâr-ı emânet hâmili Âdem o dem

İtmediler 'arş u ferşe itdiler insâna 'arz

Mehmed Sıtkı (G.116/3)

Bu isimlerin neler olduğuyula ilgili çeşitli görüşler vardır. Elmalı Hamdi Yazır bu görüşleri şu şekilde sıralamaktadır: 1-Bu isimler, insanların anlaşmasına vesile olan isimlerdir. İnsan, deniz, hayvan, dağ gibi bütün varlıkların isimleridir. 2-Meleklerin isimleridir. 3-Hazreti Âdem'in zürriyetinin (soyunun) isimleridir. 4-İsimlerden maksat eşyanın özellikleridir. Burada önemli olan nokta ise Hazreti Âdem'in "ilim ve kelam sıfatlarına mazhar kılınmış olması" ve bunun hilafet oluşu cihetiyle mühim olmasıdır.¹⁰⁰

Seyrânî Âdem Peygamberin Allah tarafından saygın ve mükemmel şekilde yaratıldığını ifade ederken ona kolaylıkla isimleri öğrettiğini ve meleklerin bu yüzden ona secde ettiğini şöyle dile getirir:

Hak emretti yörü bir iki kadem,

Sıfatı ziyaret ettirdi ol dem

İsmine buyurdum Hazreti Âdem,

Gör nice işledi ana ihsanı

Âşık Seyrânî (408/44)

Kurân-ı Kerîm'de anlatıldığına göre Allâh, Hz. Âdem'e isimleri öğrettikten sonra, bu isimlerin anlamlarını meleklerden sorar. Melekler de Allâh'a hitâben, kendilerine öğretilenden başka bilgilerinin olmadığını itirâf ederler.¹⁰¹

¹⁰⁰Elmalı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C.1, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul tarihsiz, s.265-266.

¹⁰¹Bakara: 2/31-32.

Şâir, aşağıdaki beyitte meleklerin esmânın sırlarını insândan öğrendiğini ifâde ederken, bu olaya telmîhte bulunmaktadır:

Sırr-ı esmâ bizdedür teslîm alur bizden melek

Nâzır-ı mir'ât-ı hûyuz mâ-sivâdan geçmişüz

Za'fî-i Gülşenî (Vr.70a)

İnsânların bildiği isimleri melekler bilmedikleri için, insânoğlu meleklerden daha bilgili bir konumdadır. Şâire göre bunun nedeni, yukarıdaki beyitte ifâde edildiği gibi, insânın mâsivâdan geçmiş olmasıdır. Bunun diğer bir nedeni de, âlemin bilgisi ile aklın insânda bir araya gelmiş olmasıdır. Melekler Hz. Âdem'in ilminin hakkını teslîm ettikleri için, Hz. Âdem'in irfânı ve bilgisi müsellemdir:

Kıldı teslîm 'ilmüñe çü sürûş

Sahn-ı 'irfânda müsellemsin

Za'fî-i Gülşenî (Vr.15b)

Allah Hz. Âdem'e Kuran-ı Kerim'i de öğretmiştir:

Bu kitâbı vücûd içinde rahmân

Pes itdi Âdem'e ta'lîm-i Kur'ân

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (1532)

Hasan Hilmi Soyyiğit de Allah'ın Hz. Âdem'e eşya isimlerini öğretmekle sırlarını da âleme yaydığını söyler:

Esmamı verdim Âdeme

Sırrımı saldım âleme

Gitme sakın başka yere

*Ara bul beni nerdeyim*¹⁰²

¹⁰²Hasan Hilmi Soyyiğit, *Ara Bul Beni Nerdeyim*, s.246.

1.14- İblisin Secde Etmemesi:

Kur'an-ı Kerim'deki "*Meleklerle: Âdem'e secde edin!, demiştik. İblis'in dışında hepsi secde ettiler. İblis: "Ben, dedi, çamurdan yarattığın bir kimseye secde mi ederim!"*"¹⁰³ ayetinde belirttiği gibi tüm melekler Hz. Âdem'e secde ettiği halde İblis secde etmemiştir. İblisin bu kibri, onu Allah'ın huzurundan kovulmasına sebep olmuştur.

İblis Allah'ın emrine karşı gelip Hz. Âdem'e secde etmeden önce, meleklerin hocası iken yetmiş bin yıl Allah'ı zikretmişti, fakat Allah'ın emrine karşı geldiği için bu ibadeti heba olmuştur:

Gururlanıp oldu emeği zâil

Filcümle melekler hocası kâmil

Yetmiş bin yıl zikri hep oldu bâtil

Lâ'neti halka ber gerdân eyledi

Âşık Ömer (9/5)

Hız. Âdem'e secde etmeyip Allah'ın emrine isyan eden Şeytan, ateşten yaratılmış bir varlıktır.¹⁰⁴ Kur'an-ı Kerim'de Şeytanın ateşten yaratıldığı ve cinlerden olduğu hakkında bilgi verilmektedir.¹⁰⁵ Şeytan, Hz. Âdem'e ta'zimde bulunmayarak Hz. Âdem'in topraktan yaratıldığını, kendisinin ise yaratılış itibarıyla daha üstün olduğunu iddia ederek Allah'ın emrine itaat etmemiştir.¹⁰⁶ Allah'a isyan eden günahkârlar Şeytan gibi secde etmekten kaçınmaktadırlar:

Edebsüzdür fenasuz misl-i Şeytan

Ki ya 'ni secde kılmaz ehl-i tugyân

Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü'l bedriyye* (532)

¹⁰³İsrâ: 17/61.

¹⁰⁴Ali Osman Ateş, *Kur'an ve Hadislere Göre Şeytan*, İstanbul 1995, s. 45.

¹⁰⁵Bkz: Kehf: 18/50.

¹⁰⁶Bkz: Bakara: 2/34; A'raf: 7/12.

Zât, sıfatın ayıdır. Hak insan suretinde tecelli etmiştir. İnsana secde eden, Hakk'a secde eder. Şeytan bunu anlayamadığı için bütün melekler Hz. Âdem'e secde ettikleri halde, Şeytan bunu anlayamamıştır secde etmemiştir:

Zât sıfâtun 'aynıdur fehm itmedi şeytân bunı

Zât-ı Hak bu sûret-i insan degül de yâ nedür

Gaybi Sun'ullah (G.38/2)

Zât-ı mutlak insan suretinde zuhur etmiştir. Bunu bilmeyenler bu âlemde kendi özüne dönüp, benliğini bulamaz ve âlemde mutluluğa eremezler. İnsan kendi özüne secde etmeli, Şeytan gibi gurura kapılmamalıdır. Kendi özünü bilmeyenler, "ben 'âlimim" dememelidir. Hak kâmil insana tecelli ettiği için, kisinin kendi özüne secde etmesi, Hakk'a secde etmesidir:

Bilmeyenler kendü özün bulmaz 'âlemde sürûr

Zât-ı mutlak sûret-i âdemde bulmısdur zuhûr

Secde eyle özüne şeytân gibi itme gurûr,

Kendü özün bilmez isen 'âlimüm dime sakın

Gaybi Sun'ullah (98/4)

Usûlî, bir beytinde, Şeytan'ın Hz. Âdem'e secde etmemesine bir anlam veremediğini dile getirerek, bütün meleklerin Hz. Âdem'e secde ettiğini; fakat Şeytan'ın bunlar içinde secde etmediğini söylemiştir. O, Şeytan'ın isyanına bir mana vermenin güç olduğunu üzerinde durmuştur:

Bu meleklerdir ki secde eylediler Âdem'e

Arasında bunların İblîse istisnâ nedür

Usûlî (G.27/2)

Ümmî Sinan'a göre Hz. Âdem'e secde etmeyerek adı Şeytan olan İblis, aynı zamanda dört Hak kitabını da inkâr etmiştir:

Ehl-i hâliñ sırrını fehm eylemez nâdân olan

Dört kitâba lâdiyendür İblîs ü Şeytânımız

Ümmî Sinân (G.75/6)

Cennetin hazinedarı ve meleklerin hocası durumundaki Âzâzil, kendisinin ateşten, Hz. Âdem'in ise topraktan yaratıldığını ileri sürerek secde etmemiş ve ceza olarak cennetten kovulmuştur.

Nesimî'ye göre, sevgilinin yüzüne secde etmeyen kimse, bu haliyle Şeytan'a benzemektedir. Secde etmemenin bedeli olarak o, çaresi olmayan bir derde düşmüştür:

Şeytândır ol ki sûretine kılmadı sücûd

Bir ince derde düştü ki hergiz devâsı yoh

Nesimî (G.33/4)

Şeytan'ın Allâh tarafından huzurdan kovulması garip bir olay değildir. Zira Hz. Âdem'in yüzünde Allâh'ın âyetini görüp, secde etmemek mazûr görülebilecek bir olay değildir:

Ruhlaruñda âyet-i Hakk'ı görüp itmez sücûd

Vechi vardur n'ola merdûd olsa şeytânı'r-racîm

Za'fî-i Gülşenî (Vr.90b)

Şeytan'ın secde etmemesi bir başka ayette: "*Hani biz meleklere (ve cinlere): Âdem'e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu*"¹⁰⁷ şeklinde anlatılır.

Yüzüne karşı sücûd etmedi ol dîv-i racîm

Dedi kim ben oddanım ol görünür uşda türâb

Nesimî (G.11/7)

¹⁰⁷Bakara: 2/34.

Nefs, "kulun kötü vasıfları ve yerilen huy ve hareketler" demektir.¹⁰⁸ Beyitte vurgu yapılan ana düşünce nefsinin peşinden gidenin Şeytan'ın hükmü altına girdiğidir. Zincir, aradaki esareti ve tabiiyeti göstermektedir. Nefsin Şeytan'la ilişkilendirilmesi, Şeytan'ın nefsini yüce görüp topraktan yaratılan Hz. Âdem'e secde etmemesinden ileri gelir.¹⁰⁹ Şair bu olaya telmih yapmıştır:

Eyleyüp sebze-zâr-ı tab'umu şâd

Ser-firâz oldu nahl-i isti'dâd

Şeyhülislâm Bahâyî (M.76)

(Yaratılışımın bahçesini mutlu etti, yetenek ağacı başını yukarı kaldırdı.)

Şeytan, kendisini Hz. Âdem'den üstün gördüğü, kibirlendiği ve onu kıskandığı için ona secde etmemiş; diğer melekler Allah'ın "*secde edin*" emrini yerine getirdiği halde o getirmemiş ve kâfirlerden olmuştur:

Çalap Âdem cismini toprakdan var eyledi

Şeytân geldi Âdeme tapmağa 'âr eyledi

Yûnus Emre (G.356/1)

Kibr evine girdi şeytân gördi âdem dahı gil

Bu melekler secde kıldı olmadı ol secde-dâr

İslâmî, *Mesnevi* (132)

Şeytan'ın melekler arasında yaşadığı ve henüz Hz. Âdem'e secde etme emrini alıp da isyan etmediği zamanki adı "Azazil"dir. Azazil adı Azrail kelimesiyle çoğu zaman karıştırılmaktadır:

¹⁰⁸Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1999, s.222.

¹⁰⁹Bkz. Bakara: 2/34.

'Azâzil tek cihânda hor bakan zât-ı şerîfâna

Olur şâyeste-i la'net revâ endâm[ı] çok sürmez

Besnili Lüzûmî (G.52/3)

Nesimî'ye göre de İblis secde etmeyince adı “Şeytan” olmuştur:

Hüsnüne secde kılmayana senin

Hak dedi adını ki Şeytandır

Nesimî (G.60/6)

Saf be saf melekler eyledi sücûd

Öyle olmuş idi hitâb-ı Ma'bûd

Secde eylemedi âkıbet merdûd

Azâzil'i nice şeytân eyledi

Âşık Ömer (2/18)

Zerdüşlük'te “Ehremen” kelimesi Şeytan'ın yerine kullanılmaktadır.¹¹⁰ Âşık Ömer, divânında bu kelimeye yer vermiştir:

Ehl-i gıybet cinnî Ehremen mesel

Âşık Ömer (4/23)

Hamdullah Hamdî, Cennet'ten kovulma kıssasının genel kullanım alanında kalarak, rakibin, Hz. Âdem'e benzeyen âşığı yalan sözlerle Cennet'ten uzaklaştırdığını dile getirmektedir. Bu durumda Hamdî, rakibe Ehremen dese; bu, ona layık bir isim olacaktır:

Dûr eyledün dürûg ile Cennetden Âdemi

Lâ'ik degül mi sana rakîb ehremen disem

Hamdullah Hamdî (G.117/4)

¹¹⁰İskender Pala, “Ehriman” mad., age.,s.136

Hz. Âdem'e secde etmeyerek Allah'ın huzurundan kovulan Şeytan, bu hareketiyle daha önceki Allah'a yaptığı tüm ibadetleri heba etmiştir:

Kendüzini göríbenüñ teñri emrini sıdı

Bunca yıllık tâ'atini eyledi ol târ ü mâr

İslâmî, *Mesnevisi* (133)

Yine Âşık Ömer Şeytan'ın Hz. Âdem'e baş eğmeyip Kâ'be'ye yüz sürmediğini ifade etmiştir:

“İblis ol Âdem Safiyullaha baş eğdirmedi

Ya'ni nûr-i Beytullâh'a yüzler sürmedi”

Âşık Ömer (G.256/4)

Yozgatlı Hüznî, bir beytinde secde hadisesini nasihat amaçlı işlemiştir. O, İblîs gibi, ilme ve yapılan amellere gururlanılmaması gerektiğini dile getirmiştir; çünkü Yozgatlı Hüznî'ye göre, “ben” diyerek gururlananın, Şeytan gibi kovulmuşlardan olması kaçınılmazdır:

Olma magrûr 'ilmine a'mâline İblîs gibi

Ben diyen matrût olur benlik felâkettir sana

Yozgatlı Hüznî (G.6/5)

Cem Sultan, secde hadisesini, rakibi Şeytan'a benzetmek suretiyle ele almıştır. Ona göre, sevgili, rakibi kapısından eksik etmemelidir; çünkü Şeytan'ın olmadığı yerde Hz. Âdem'in bir kıymeti olmayacağı gibi, rakibin olmadığı yerde de âşığın bir kıymeti kalmayacaktır. Âşığın kıymetinin bilinmesi için, Şeytan'a benzeyen rakibe ihtiyaç vardır:

Koma kapundan rakîbi kim bilesin kadriümi

Âdemün kadri kaçan biline Şeytân olmasa

Cem Sultân (G.284/8)

Divan şiirinde ve tasavvufta şarap “ilahî aşk”ı sembolize eder.¹¹¹ Şaire göre Şeytan şarap içmediği için Hz. Âdem’e secde etmemiştir:

Eger azâzil içeydi şarâb-ı nâbı revân

Kılurdu Âdem ‘e fi’l-hâl bin sücûd u rükû

Çâkerî (G.64/4)

Benzer durumu Remzi de dile getirmektedir:

Görmüş olsaydı eger İblîs meyden bir kadeh

Secde eylerdi derûnî Âdeme bil ol zemân

Rezmî (G.5/10)

Hatâyî secde hadisesini, Klasik Türk şiirinin önemli karakterlerinden zahit tipi ile ilişkilendirerek kullanmıştır.¹¹² Ona göre, zahit, sevgilinin yüzüne secde etmediği için Şeytan’a benzemiştir. Secde etmediği için kâfir olan zahit, yeniden iman etmelidir:

Yüzüne Şeytân kimi ta kılmadı zâhid sücûd

Mütlekâ kâfirdür ol getürsün îmân yeniden

Hatâyî (G.230/2)

Hurufiler, Şeytan’ın Hz. Âdem’e secde etmemesini Şeytan’ın onun hatlarının bilgisine ulaşamamasıyla açıklamışlardır. Onlara göre Şeytan Hz. Âdem’in hatlarını ve bu hatların hakikatini bilseydi emre uyacaktı. Şeytan Allah’ın kendisinden başkasına secde etmeyi emretmeyeceğini, Hz. Âdem’in Allah’ın gayrı olmadığını bilmediği için secde etmemiştir.¹¹³

¹¹¹Ethem Cebecioğlu, “şarab” mad., *age.*,s.247.

¹¹²İshak Taşdelen, *age.*,s.12.

¹¹³Fatih Usluer, *Hurufilik, İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2009, s.303

Misali de şiirlerinde Şeytanın Hz. Âdem'e secde etmeyişi bahis konusu etmiştir.

Hakk uscûcû buyurdi kıl secde çün melâ'ik

Âdem yuzine zinhâr gel olma div-i nâsîh

Misâli (G.65/4)

Şeytan'ın secde etmemesinin en büyük nedeni Hz. Âdem'in alnındaki "nur"¹¹⁴ görememesidir:

Kâbil olsaydı eger Âdem de nûruñ görmege

Bî-tevakkuf Âdem e İblîs eylerdi sücûd

Nâkâm (G.143/2)

Bir diğer sebebi ise "tevhid"ın sırrına vakıf olamamasıdır:

Sırr-ı tevhîde irmedi münkir

Âdeme secde kılmadı şeytân

Nesimî (G.326/8)

Münkir olma Âdem'e İblisveş kıl secde kim

Kendü şeklinde yaratmışdur anı Kakhâr-ı kahr

Misâli (G.186/4)

Melekler, Hz. Âdem'e secde etmelerine rağmen Şeytan, onları secde etmemeye çağırır, ama melekler ona aldırılmazlar. Şeytan, Allah'a karşı gelerek secde etmez. Seyrânî aşağıdaki dörtlüklerde bu kıssayı anlatır:

Melâikler saf saf hem tabak tabak

Kim tecellisince başları kabak

¹¹⁴Bu konuda "Nûr-ı Muhammedi" maddesinde gerekli açıklamalar yapılmıştır.

*Şeytan cümlesine verdi bir sabak
Dedi tutmuyalım biz bu fermânı*

*Şeytanın muradın anlar bildiler,
Sanma bir iki kaç geri kaldılar
Cümlesi Âdem'e secde kıldılar,
Medh edüp Allah'ı azim'üş-şanı*

*Şeytan dedi yoktur benim bir cezam,
Hak buyurdu dedi vereyim nizam*

*Şeytan otuz dokuz derdin fark eder,
Hasedinden safi kalbin şirk eder
Gör ki ol Hakkına nice şirk eder,
Tut kulağın sana edem beyanı*

*Şeytan bu vechile söyledi cevap,
Gör ne tarik ile kesp etti azap
Bir miktar okudur bir miktar türap,
Hangi cisim efdal eyler tibyanı*

*Melekler Şeytana etmedi minnet,
Hak ta'ala ana kılmadı rahmet
Eylenme katımda eyledim lanet,
Sair meleklerin olsun ayarı*

Âşık Seyrâni (409/50-51-52)

Muhibbî'nin nasihat içerikli bir beytinde, kovulmuş Şeytan'ı, örnek olarak gösterilerek kibir ve hasetlik duygularının kötülüğünden bahsedilmiştir.¹¹⁵ Ona göre, kimse zühdüne güvenmemelidir. *Bel'âm-ı Bâ'ûr*¹¹⁶ da önceleri çok zahit bir kuldur; fakat sonra yolunu şaşırırlardan olmuştur:

Eyleme kibr ü hased merdûd olan Şeytân'a bak

Zühdüne tayanma gel gör noldı Bel'âm-ı Ba'ûr

Muhibbî (G.374/3)

1.15-İblisin Allah'ın Huzurundan Kovulması ve Şeytan Adını Alması:

Allah'ın Hz. Âdem'e secde edilmesi emrini yerine getirmeyen İblis Allah'ın huzurundan kovulmuştur. Bu durum Kuran-ı Kerim'de: *Allah, şöyle dedi: "Çekil, git." Onlardan kim sana uyarsa, kuşkusuz cehennem tam bir karşılık olarak hepinizin cezası olacaktır.*"¹¹⁷ şeklinde anlatılır.

"Hz. Âdem'in üstünlüğünün kabulü anlamında ona secde edilmesi ile ilgili ilâhî emre, kendisinin ateşten ve Âdem'in (insanın) topraktan yaratılmış olmasını bahane göstererek, kibir ve başkaldırı gösterisinde bulunan, melekler içinde tek başına isyan eden ve İblisçe mantığıyla secde etmekten çekinen Şeytan bu hareketi sebebiyle semâdan kovulmuş ve sonsuza kadar nimet ve rahmetten uzaklaştırılmıştır."¹¹⁸

Melekler semâ ehlidirler. Buldukları âlem, melekût âlemidir. İnsan yaratılış tertibi yönüyle meleklerden öncedir ve üstündür. Bütün melekler Allah'ın emri ile

¹¹⁵İshak Taşdelen, *age.*,s.11: "*Benî İsrâil soyundan çok ibadet eden ve İsm-i A'zam'ı bilen bir âbid imiş. Hz. Musâ zamanında yaşamıştır. Tefsirlerde anlatıldığına göre (Âraf, 175) Hz. Mûsâ, askerleriyle Muâb hükümdarının ülkesini kuşattığı zaman hükümdar Belâk, Bel'âm-ı Ba'ûr'u para karşılığında Hz. Mûsâ aleyhine dua etmeye zorlamış. Bel'âm önceleri itiraz etmiş, hatta birkaç gece rüyasından bundan menedilmiş. Sonunda dünyalık için dua etmeye razı olarak İsm-i A'zam'ı okuyup bedduada bulunmuş. O sırada ağzından beyaz bir kus çıkararak uçup gitmiş. Sonra da dili sarkıp susuz köpek misâli can vermiş.*"

¹¹⁶İskender Pala, "Bel'âm-ı Bâ'ûr" mad., *age.*,s.65.

¹¹⁷İsra: 17/63.

¹¹⁸Hasan Akay, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İşaret Yay., İstanbul 2005, s.441.

Hız. Âdem'e secde etmişlerdir. Azazil karşı gelip secde etmemiştir. Bunun üzerine İblis (Azazil) azâba müstehak olmuştur.¹¹⁹

Hâşim Baba, her fırsatta bir mürşide yoldaş olmanın gerekliliğini vurgulamıştır ve mürşid için bazı mecazlar kullanmıştır: “kılavuz, sultan, şah, dost üstâd, sâkî, cânlar cânı, hızır, yâr, hoca, yoldaş, padişah vs.”

“Budur saña sana söziim netice pendimde bu

Mürşidsiz Âdem olmaz eylese biñ çeşit cû”

Bandırmalizâde Hâşim Baba (3/a-6)

Ki her bir âh matla'da zarûben eyleriim ednâ

Tulû'um Âdem Havva gurubum Kabil şeytân

Bandırmalizâde Hâşim Baba (68-a/14)

Hız. Âdem yaratılmadan önce, ateşten yaratılmış *Haris*¹²⁰ isminde bir varlık olan Şeytan, Hız. Âdem'e secde etmediği için Allah tarafından lanetlenmiştir.

Hîç ferâgat eylemezsiñ tavr-ı nâ-hem-vâreden

Hisse-yâb olmaz misuñ aslâ bu ag [u] kareden

Ya hazer kılmaz misuñ ol nefis-i şûm emmâreden

Âdeme düşmân olan şeytânı fikr itmez misin

Benderli Cesârî (Murb.1/2)

Şeytan meleklerin âlimi iken kibrine yenilerek tard edilmiştir. Şair kibirli insanın Şeytan gibi olacağını söyleyerek öğütte bulunmuştur:

Tavr-ı hod-bînlik hevâsında gezen İblis tek

Reddolur dergâh-ı 'izzetden peşimân 'an-karîb

Besnili Lüzûmî (G.12/3)

¹¹⁹Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Dîvânı (İnceleme)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s.90.

¹²⁰İskender Pala, “Şeytan” mad., *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul, 2005, s. 431.

Misâlî'ye göre İblis, Allah'ın emrine yedi kez uymamış, bunun üzerine Allah'ın huzurundan kovulmuştur:

Secdesine Adem'ün yedi kez emr itdi Hak

Emri saydı tutmadı recm oldı ol temerrud

Misâli (G.80/3)

İblis, Hz. Âdem'in varlığına basiret gözüyle bakmadığından, onun özünün Allah'ın özü olduğunu anlayamadığından emre itaat etmemiş ve bunun cezasını da Huzur-ı İlahî'den konularak ödemiştir.

Şemseddin Sivasî, kesrette vahdeti gördüğünü ve iman nuruna gark olduğunu ifadeeder:

Vahdet-i sarfa irâdet virmemişdür Azâzil

Küfr-i kesretden dönüp îmâna geldüm dönmezem

Şemseddîn Sivasî (G.53/2)

Şeytan, lanetlenmesi yönüyle anılır. Mert insan ona mağlup olmamalı galip gelmelidir:

Şeytân-ı la'in eylemeye ta seni maglûb

'Âlemde eger merd isen ol sen ona galib

Seyyid Nakîbzâde Ni'metî (Trb.1/6/6)

Şeytan'ın Allah'ın emrine karşı gelerek Hz. Âdem'e secde etmemesi üzerine, onun yedi yüz bin yıllık Allah'a yaptığı ibadeti boşa gitmiştir:

Yedi yüz bin yıl etmişken ibâdet;

Yine iblis kovuldu ve olundu lânet

Şeyh Mahmûd Şebüsteri, *Gülşen-i Râz Şerhi* (540)

Kovulduğu günden beri insanın apaçık düşmanı kesilen Şeytan insanları birçok hilelerle azdırıp saptırmaya da and içmiştir. Mü'minlere düşen ise Şeytanın bu azdırmalarına ve hilelerine uymamaktır. Şeytanın azdırıcı ve mü'minlerin düşmanı olarak işlendiği beyitler şöyledir:

İblis-i la'înin etdiği iğvâ

Bilindi hep hebâ oldu bu gece

Mustafa Rûmî Efendi (G.206/9)

Çokdur iğvası bu yolda mü'mine şeytânın

Uyma iğvasına sakın hem bilesin düşmanın

Mustafa Rûmî Efendi (G.151/3)

Şeytân Hz. Âdem'i Hak olarak tanımadığı için ona secde etmemiştir:

Kendi özün bilmeyen hayvân degül de yâ nedür

Âdemi hak bilmeyen seytân degül de yâ nedür

Gaybi Sun'ullah (G.38/1)

Ateşten yaratılan İblis, Hz. Âdem'in topraktan yaratılması sebebiyle, kendini yaratılış itibariyle daha üstün görerek bu emre karşı çıkmıştır. Bu tavrından dolayı Allah onu huzurundan kovmuş, cezasını kıyamete kadar ertelemiş, Şeytan da isyankâr kulları saptırmak görevini üstlenmiştir:

Âdem-i kalb olduğuna mazhar-ı envâr-ı Hak

Secde-i şükr eylemezsen ayn-ı şeytânlık budur

Azîz Mahmûd Hüdâyi (G.62/3)

Bu yüzden lanetlenerek bugüne kadar sahip olduğu tüm değerleri kaybeder ve inebileceği en alt seviyeye iner.

Bu hususu Âşık Ömer aşağıdaki şiirinde şöyle dile getirir:

Gör Lâ'in'i nükte-i eflâke baş indirmedi

Oldu merdûd âteş iken hâke baş indirmedi

Yandı benlik nârına Hak'ka ki baş indirmedi

Nâr idi aslı ol nûr-i pâk'e baş indirmedi

Kaldı esfelde ebed eflâke baş indirmedi

Hazreti Âdemgibi Levlâk'e baş indirmedi

Dost iken Mevlâ ile fehm etmedi in'âmını

Sa'y ile ikrâha teşbih eyledi ikrâmını

Gerdenine akıbet bend etti lâ'net lâmını

Kibr ile buğz u adavet kapladı endâmını

Bâis oldu bî aded ihlâke baş indirmedi

Hazreti Âdemgibi Levlâk'e baş indirmedi

Ol muhît-i bahr-i Erselnâk'e baş indirmedi

Hazreti Âdemgibi Levlâk'e baş indirmedi

Ey Ömer mekr ü fitenle şaşırup tedbîrini

Çok çalıştı Girdigâr'ın bozmağa takdîrini

Cehl ile oldu muhalif bilmedi taksîrini

Kadr ile a'lâ iken esfelde buldu yerini

Zehr ile kaldı ebed tiryâke baş indirmedi

Hazreti Âdemgibi Levlâk'e baş indirmedi

Âşık Ömer (400/1-2-3-4)

*İblis ol Âdem Safiyyullâh'a baş eğdirmedi
Ya'ni nûr-i vech-i Beytullâh'a yüzler sürmedi
Ol basîretsiz basar yüzünde ma'nâ görmedi
Sürülüp oldu lâin ilmîne mağrûr ibtidâ*

Âşık Ömer (129/4)

Böylece Allah İblis'i kendi katından kovmuştur:

*İbtidâ ki bu cihânı var eden Perverdigâr
İns ü cinni kudretinden var eden Perverdigâr
Hâlîka âsî olup Âdem'e secde etmedi
İblis'i ol dem katından dûr eden Perverdigâr*

Âşık Ömer (321/1)

Nesimî'ye göre, sevgilinin yüzüne secde etmeyen kimse, bu haliyle Şeytan'a benzemektedir. Secde etmemenin bedeli olarak o, çaresi olmayan bir derde düşmüştür:

*Şeytândır ol ki sûretine kılmadı sücûd
Düştü bu renc ü derde kim anun devâsı yok*

Nesimî (G.33/4)

Şeytan, kendisinin ateşten, insanın ise topraktan yaratıldığını, ateşin topraktan üstün olduğunu iddia ederek insana secde etmez. İtaatsizliği ve kibri yüzünden Allah tarafından lanetlenerek bir melekken Şeytan kılığına sokulur. Şeytan, inananlar için en büyük tehlikedir. Din ehli onun canına okumadan selâmete çıkmış sayılmaz.

*Zühd ile seytân haçan ola melek
Aslı oddur oda vasl olsa gerek*

Nesimî (M.3/64)

1.16- Şeytanın Allah'tan İstekte Bulunması:

Şeytan, Allah'a isyan etmenin karşılığı olarak Allah'ın huzurundan kovulmuş ve lanetlenmiştir. Kendisine kıyamete kadar süre verilen Şeytanın, insanları azdırmak ve saptırmak için çalışacağı Kur'an'da anlatılmaktadır.¹²¹

Şeytan, önceleri Hâris adlı bir varlık imiş. Allah Hz. Âdem'i yaratıp bütün meleklerle ona secde etmelerini emredince, bütün melekler secde edip; meleklerin en ulûsu ve onların hocası olan Hâris secde etmemiştir. Bunun üzerine Allah da onu Şeytân kılığına sokmuş ve lânetlemiştir. Bunun üzerine Şeytan Allah'a yalvardı ve “Beni kıyamete dek yaşat ki iyi kullarından başka bütün kullarını azdırayım” dedi. Allah da bunu kabul etti ve ona sûr üfürülünceye kadar ömür verdi. O gün bu gündür, başta Hz. Âdem ve Havvâ olmak üzere insanları kandırıp Allah'a âsi olmalarını sağlamak için çalışmaktadır.¹²²

Fehm iden Âdem demen Hakk'la buldı felâh

Oldı İblis münker bulmadı felâh

Bandırmalızâde Haşîm Baba (3/a-8)

Aşağıdaki betitte bu iddialaşmaya telmihte bulunulmuştur: “Yüce Allah, Âdem peygamberi yarattığında İblis: ‘Eğer ben, senin üzerine musallat kılınacak, sataştırılacak olursam muhakkak seni helâk edeceğim. Eğer sen, benim üzerime musallat kılınacak olursan, sana isyan edeceğim!’ dedi.”¹²³

Müdde'iden n'ola sakınsam ol âdem cânını

Mü'min olan sakınur şeytândan îmânını

Harîmî (Şeyzade Korkut) (G.44/1)

Şeytan, kibrinden dolayı Hz. Âdem'in mahiyetindeki derinliği görememiştir.¹²⁴ İlâhî huzurdan kovulunca Allah'tan istekte bulunur. Allahu Teâla da

¹²¹A'raf: 7/13-18.

¹²²İskender Pala, “Şeytan” mad., *age.*, s.431.

¹²³Asım Köksal, “Hz. Âdem” mad., *Peygamberler Tarihi*, TDV Yay., Ankara 2005, s.16

¹²⁴Taberî, *Târih*, C.1, (çev.: Faruk Gürtuna), İstanbul tarihsiz, s.48.

bu isteği kabul eder.¹²⁵ “Yâ Rabbî!” dedi, ‘ O hâlde insanların diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver!’ ‘Haydi’ buyurdu. ‘Belirli bir güne kadar sana müsaade edildi.”¹²⁶

1.17- Şeytanın Gerekliliği:

“*Ya’rifü’l-eşyâ bi-ezdâd: Eşya zıddıyla bilinir.*” kelam-ı kibar sözü kâinatta varolan kimi olay veya olguların varlığı o hususiyetin zıttına dayalıdır. Bu noktadan hareketle Garîkî Hz. Âdem ile Şeytan arasındaki ilişkiyi zıtlar arasındaki münasebete teşbih etmiştir:

*Ya’rifü’l-eşyâ çün bi-ezdâd
Aña lâzımdur Âdem ü Şeytân*

Garîkî (G.473/6)

Sezai Karakoç da *Taha’nın Kitabı*’nda yer alan aşağıdaki mısralarda, Şeytan’ın varoluşunun da bir hikmetinin olduğu vurgulayarak Hz. Âdem’in kıssasına atıf yapmıştır:

*“Şeytan gerek Şeytan
Göge bir Şeytan gerek
Mermerlerin Şeytanı”¹²⁷*

Karakoç, *Yitik Cennet*’te insanın Şeytansız düşünülmemeyeceğini söyleyerek insanın istidatlarının inkişâfı için Şeytanın varlığının elzem olduğunu belirtmiştir. İnsanın Şeytanla karşılaşarak güçleniyor oluşunu, medeniyet perspektifinden ele almış ve medeniyetlerin güçlenmesinin, ancak karşısına başka uygarlıkların

¹²⁵Hasan Yenibaş, *age.*,s. 49-53.

¹²⁶Hicr:15/36-38.

¹²⁷Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, s.303.

çıkmasıyla mümkün olduğunu söylemiştir.¹²⁸ Bu durum *Yitik Cennet*'te şu ifadelerle geçmektedir:

*“Şeytansız insan (Âdem) düşünülemediği gibi (düşünülürse o insandan ne eser kalır) başka uygarlıkların soluğuyla karşılaşmayan bir uygarlık da düşünülemez. Güçlü uygarlığın, Âdem'in Şeytanla karşılaşması, yenilir gibi olup düşmesi, sonra tövbe yolunu tutup tekrar güçlenmesi gibi, başka uygarlıklarla büyük ve köklü karşılaşmalar yapması gereklidir.”*¹²⁹

¹²⁸Sezanur Altuntaş, *Sezai KARAKOÇ'un Şiirlerinde Peygamber Kıssaları*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Ü. SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s.32-33.

¹²⁹Sezai Karakoç, *Yitik Cennet*, s. 9, 10.

BÖLÜM II

2. HZ. ÂDEM'İN CENNET HAYATI

Bu bölümde, Hz. Âdem'in Cennet'e alınışından dünyaya indirilmesine kadar olan olaylar / durumlar incelenmiştir.

2.1-Hz Âdem'in Cennete Alınması:

Allah, Hz. Âdem'i yeryüzüne göndermeden önce, bir imtihana tabi tutmak istedi. Bu maksatla onu Cennete yerleştirdi ve orada seçtiği bir ağacın meyvesiyle imtihan etti.

Kur'ân-ı Kerim'de, Allah'ın Hz. Âdem ve Havva'ya Cennette yerleşmelerini emrettiği belirtilmekte¹³⁰ ancak bu Cennetin, âhirette iyilerin kalacakları *Ebedîlik yurdu* / *Dârül-huld* olan Cennet olup olmadığı konusunda ise açık bir ifade bulunmamaktadır. Bu yüzden bu Cennet hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür.¹³¹

Hz. Âdem cennete alınırken Şeytan secde etmediği için zulüm altında kalmıştır:

Girdi Âdem Garîkîyâ be-cinân

Kaldı İblîs h'âr u fi 'z-zulumât

Garîkî (G.167/7)

Gevherî, Âdem Peygamberin cennet hayatını, günahsız olduğunu ve henüz Şeytan tarafından aldatılmadığını şöyle anlatır:

Dergâh-ı izzetinden Şeytan dâr iken

Âdem'in mekânı cennette hûr iken

Âşık ile ma'sûk vâhid nûr iken

Yakan pervâneyi nârın aslı ne

Âşık Gevherî (69/2)

¹³⁰Bakara: 2/35.

¹³¹Süleyman Hayri Bolay, *agm.*

Peygamber efendimiz: “Üzerine güneş doğan en hayırlı gün cumâ günüdür. Âdem o gün yaratıldı; o gün cennete konuldu ve o gün cennetten çıkarıldı. Kıyâmet de ancak cumâ günü kopacaktır.”¹³² buyurur:

Nebî dir rûz-ı ‘îd-i ehl-i İslâm

Bu rûz-ı cum ‘adur hem hayrî'l-eyyâm

Bu günde sokdı anı Hâlik cinâna

Cinândan bu gün indirdi cihana

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (7992-7994)

Yine İbrahim B. Bali *Hikmetname* adlı mesnevisinin *fî zikri şehrollâhi'l-muharremü'l harâm asbâhü'l- ‘âlem* bölümünde Hz. Âdem ile Havva'nın muharrem'de Cennet'e alındıklarını söyler:

Yaradıldı bugün Havvâ vü Âdem

Bu günde girdi anlar cennete hem

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (8069)

Ortada hiçbir şey yokken ve Hz. Âdem ile Hz. Havva da cennete konmadan önce ruhen varlığından söz ederek Dertli, sanatıyla övünür:

Cümle eşyâ yok iken sen var idin Dertliyâ

Dâhil-i adn olmadan Havva ile Âdem henüz

Âşık Dertli (145/4)

Yüce Allah Hz. Âdem ve eşine şöyle diyerek Cennet'e yerleştirdi: "Ve demiştik ki: "Ey Âdem, sen ve eşin Cennet'te yerleş, otur. Ondan (Cennet'in yiyeceklerinden) istediğiniz yerden ikiniz de bol bol yiyin. Fakat şu ağaca

¹³²Ahmed Davudoğlu, *age.*, s.2384.

yaklaşmayın. Yoksa ikiniz de kendinize zulmedenlerden olursunuz."¹³³ Bir başka ayette ise bu durum şöyle anlatılır: "*Muhakkak bu (İblis) sana ve zevcene düşmandır. Sakın sizi Cennet'ten çıkarmasın; sonra zahmet çekersin. Çünkü senin acıkmaman ve çıplak kalmaman ancak burada mümkündür ve sen burada susamazsın ve güneşte yanmazsın.*"¹³⁴

Âdem aleyhisselâm kırk yaşında iken, Firdevs adındaki cennete götürülmüştür.¹³⁵

Ser-i kûyunda olmaga tufeylün

Kodılar cenneti Âdemle Havvâ

Besnili Nehcî Dede (G.9/6)

Sevgilinin semtini bırakıp cennete gelen Hz. Âdem sonra pişman olmuştur:

Âdem evvel ser-i kûyun virüp olmuş cennet

İşidiüp ta'n-ı melek sonra peşîmân olmuş

Fuzûlî (G.136/6)

Şair Cennet'e giriş beratını Hz. Âdem ile birlikte almıştır. Hz. Âdem'in kalbinde aşk onun emriyle peyda olur. Hz. Âdem Cennet bağından göz yumarsa onda artık Âdemlik kalmaz. Çünkü sevgilinin ravzasını terk eden artık insan bile değildir:

Bâğ-ı Cennetden eger göz yumsa Âdem gam degül

Ravza-i kûyuñ seniñ terk eyleyen âdem degül

Kavsî (G.302/1)

Ki virdü Âdeme ya rabbi cennet

Ne virdü bana ya Rabb fazl u ni'met

¹³³Bakara: 2/35; A'râf: 7/19.

¹³⁴Tâha: 20/117-119.

¹³⁵Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi Yay., C. 1, İstanbul 2004, s.26.

Kavsî aşağıdaki beyitte ise Horasan şâhı diye nitelendirdiği Tebriz bahçelerini cennete benzetir. Şeytan Hz. Âdem'i cennete istemez. Şeytan ile kastedilen rakiptir. Hz. Âdem de eğer cennetten göz yumarsa Âdem sayılmaz. Bu güzel yeri terk eden insan sayılmaz. Hz. Âdem'den kasıt ise âşıktır. Vahîd'in bağını tasvir ettiği tercîde de şair bu bağı sekiz cennete benzetmiştir. Cennet ile ilgili bir diğer unsur âb-ı Kevser'dir. Kevser sevgilinin dudağıdır. Âb-ı Kevser, uzlet köşesi cennet olan âşığın kanaat sahrasının toprağıdır. Kevser aynı zamanda cennet olan meyhanedeki dolu peymânedir. Saki de Kevser taşıyan kişidir. Felek dünyada Kevser vereceğine âşığa kana kana için diye kan vermiştir. Güzellik şeker ise aşk da çeşme-i Kevser'dir:

Hüsn her çend ola şîrîn ü şeker-bâr velî

Teşne-i derd olana çeşme-i kevserdür 'ışk

Kavsî (G.250/8)

Cennette bulunan bir ağaç olan Tûbâ servi ile birlikte sevgilinin boyunun benzetilenidir. Hz. Âdem'e cennette isimlerin öğretildiği anlatılır. Sevgilinin zülüfleri cennet tavusu olarak nitelendirilir.

Cennet, Hz. Âdem'in vatanıdır:

Âdem olan hele cennetden ider mi nefret

Seng-i ta'n ura yiridür baña yârân-ı vatan

Mostarlı Hasan Ziyâ'î (K.9/17)

Sezai Karakoç ise: “İlk toplanış yeri olan Cennetten bir dağılım başlayacaktı.”¹³⁶ Sözüyle cennete alınışın dünyaya gönderiliş için bir başlangıç olduğunu dile getirir.

¹³⁶Sezai Karakoç, *Yitik Cennet*, s.17

2.2-Hz. Âdem'in Cennetin Kapısında Kelime-i Tevhidi Okuması:

Cennetin girişinde “*Lâ ilâhe illallah Muhammediür Resûlallâh*” lafzı yazılıdır. Hz. Âdem bu lafzı görünce:

– “*Yâ Rabbi 'Lâ ilâhe illallah' senin bir olduğunu söyler. Peki, resulün Muhammed kimdir?*” diye sorar. Allah da:

– “*O, senin sulbünden gelecek son peygamberdir.*” Diye cevap verir.¹³⁷

Bu hususu Hanyalı Osman Nuri şu şekilde dile getirir:

Înşâmı Hanyada kime satsam zemânede

Âdem gerek ki fark ede hüsn-i kitâbeti

Hanyalı Nûrî Osmân (K.15/17)

Hz. Âdem'in tevbesinin kabul edilmesinin sebeplerinden biri de cennetin kapısında yazan kelime-i tevhid'i okuması sonucu tevhidin sırrına vakıf olmasıdır:

Dört kitâbîñ akdemi yaralarıñ merhemi

Kurtaran Hazret-i Âdemi lâ-ilâhe illa'llâh

Fethüddîn Ahmed (K.177/26)

2.3-Hz. Havva'nın Yaratılması:

"*Havva*" kelimesi, Arap dili kurallarına göre Hayy (yani canlı) kelimesinden türemiştir. Buna göre Hz. Havva'ya, Havva denilmesinin sebebi; bir canlıdan meydana gelmesinden dolayıdır. Bu canlı da, hiç kuşkusuz Hz. Âdemdir.

Yüce Allah Hz. Âdem'i yarattıktan sonra onu cennete yerleştirmişti, Hz. Âdem beraberinde bir eş ve insan olmaksızın tek başına cennette gezip dolaşmaktaydı. Hz. Âdem böyle bir durumda bulunduğu sırada günlerden bir gün uykuya dalmıştı. Bir müddet sonra uyandığında başucunda "Havva" diye adlandırılan

¹³⁷Hacı Bektaş-ı Veli, *Makalat*, (Haz: Prof. Dr. Ali Yılmaz, Prof. Dr. Mehmet Akkuş, Dr. Ali Öztürk), Yeni Şafak Kültür Armağanı, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2010, s.28.

kadını yarattı. Böylece Hz. Âdem, Allah'ın kendisi için cennette yalnızlığını giderecek ve onunla birlikte cennette gezip dolaşacak bir kadın buldu. Hz. Havva'ya bu ismin verilmesinin sebebi; canlı (yani Hayy) bir şeyden yaratıldığı için bu isimle adlandırılmıştır.¹³⁸

Havva yaratılmadan önce Hz. Âdem uyutulmuştur:

Ya'ni Âdem hâba vardı eyledi kalbin selîm

Üstühânından çekip Havva'yı halketti Azîm

Âşık Ömer (128/3)

Havva Hz. Âdem'in sol eğe kemiğinden yaratılmıştır:

Çünkü olmuşdu Cenâb-ı Havvâ

Âdem'iñ cenb-i çepinden peydâ

Abdî-i Karahîsârî (M.2/20)

Bir zaman eyledi cennetin demin

Gaflet aldı onu olmuşken emin

Sol eğe kemiğindedir Âdem'in

Havvâ ile demin şâdân eyledi

Âşık Ömer (D.2/21)

Hafî'ye göre ise Hz. Havva Hz. Âdem'in sol ayağından yaratılmıştır:

Âdem'ün sol ayagusundan İlâh

Yaradup Havva'yı kıldı hem çü mâh

Hafî, Zâdü' Meâd (845)

¹³⁸Muhammed Ali Sâbûnî, *age.*,s.43.

*Sol yanından çekti Âdem'in izam,
Yaratılıp Havva giydi kaftanı*

Seyrani (408/48)

*Sol eyegüsinden ol Feyyâz-ı Cûd
Yaradup Havvâyı vird'aña vücûd*

Âşık Ömer (2341)

Havvâ, Hz. Âdem'in kaburgasından yaratılması hasebiyle annesiz doğan tek insandır:

Yok ümmü ebi halîfe-i Rahmanuñ

Var ümm ü ebi tava'if-i insânuñ

Yok ümmi velîk var ebi Havvanuñ

Var ümmi belîk yok ebi 'Îsâ'uñ

Taksîm-i tekâbü'l-i ruba'iyyesi gör

Fehm eyle dakîk-i Hikmetin Mevlânuñ

Nâbî (II/1152, 57)

Havva, eğri bir kemikten yaratılmış olmasıyla şiiirlerde anılır:

Zeni pehlû-yı çepten eyledi Hak

Eğrinin hâli eğridir mutlak

Hamdullah Hamdî (numarasız)

Hz. Havva Allah'ın "küin" emri ile yaratılmıştır:

Makâm-ı Âdeme zât-ı behişt-efzâyı ben virdim

Tezevvüc kâfî nûndan hilkat-i Havvâyı ben virdim

Ecrî (G.177/1)

“İnsanın makamına cennet veren zâtı ben verdim, evlenme “kün” dür Havva’nın yaratılışını ben verdim.”

Sezai Karakoç’a göre Hz. Havva, varlığını Hz. Âdem’e borçludur:

“Havva ilkin bir yankı, bir gölge gibi idi. Varlığını Âdem’e borçluydu.”¹³⁹

Hz. Âdem insanlığın atası ebul beşer ise Havva da insanlığın ilk anası “ümmül beşer”dir:

Âdemoğlıyuz anuñ hakkı için

Anamız Havvâ hakkıña isticab

Garîkî (G.152/5)

Hz. Havvâ, Hz. Âdem’deki nurun (nûr-ı Muhammedînin) tanıyıcısıdır. Hz. Muhammed onların en değerli halefidir. Hz. Âdem bunun farkında olduğu için Havva’yı canı gibi muhafaza etmiştir:

Bilürdi mehbit-ı nûrun olur nesli anun âhır

Anunçün hırz-ı cân itmişdi Âdem mihr-i Havvâ’yı

Sâkıb Dede (G.6/12)

Behiştî’ye göre Havva oldukça güzel bir kadındır:

Görse Havva tola kalbine hevâ

Diye yok hûride bu hüsn ü behâ

Behiştî, *Heft Peyker* (889)

Şair Hz. Âdem’in ve Havva’nın güzelliği hakkına Allah’tan niyazda bulunur:

Bi-hakkı mihr-i Âdem hüsn-i Havvâ

¹³⁹Sezai Karakoç, *Yitik Cennet*, s.16.

Beni maksûduma irgür Hudâyâ

Manisalı Câmi'î, *Muhabbetnâme* (1388)

Allah Hz. Havva'yı yaratarak onu Hz. Âdem'e bir dost ve sevgili olarak bahşetmiştir:

Sonra Havva'yı yaradup girdigâr

Âdem'e kıldı enîs ü çift ü yâr

Hafî, *Zâdü'l meâd* (4179)

Cumhuriyet dönemi şairlerinden Nevzat Yalçın, Hz. Âdem'in bir dağ başında yapayalnız oturduğundan ve Havva'nın henüz yaratılmadığından bahseder:

Bir dağ başında Âdem yapayalnız, sere serpe

Bir şarkı söylemektedir Âdemce

Havva ise henüz yaratılmamıştır

Şair bundan sonra Havva'nın nasıl yaratıldığı bahsine geçer:

Bir sabah başlıyor ince ince

Sancılar Âdem 'in kaburgasında.

Nihayet yerle bulut birleşince

Toprakla suyun sevişmesinden

Havva pür ihtişam çıkıverdi.

Hz. Âdem'in cennette tek başına bir hayat sürdürmesine razı olmayan Allah'ın, onun kaburga kemiğinden yarattığı Havva'yı, ona eş olarak verdiğini belirten şaire göre bu hadise aynı zamanda insanoğlunun kaderini de belirlemesi bakımından hayli önemlidir. Çünkü şair, dünyadaki huzursuzluğun kaynağının bu kıssada gizli olduğunu düşünmektedir. Ona göre Havva yaratıldıktan sonra Âdem'in

cennetteki huzuru kaybolur ve malum hadisenin meydana gelmesiyle insanoğlunun talihsizliği de başlamış olur.

Derken başlar Âdem'de geçim derdi,

Bir incir yaprağı en iyisinde

Bitmiyor bu kadarla macerası

Uykusu zehir olan gece/er,

*Kadın, sevda denen bilmeceler.*¹⁴⁰

Şaire göre nasıl ki Havva, Hz. Âdem'i yoldan çıkarmış ve onun rahatını kaçırmışsa, bütün kadınlar da erkeklerin hayatını mahvedebilecek bir özelliğe sahiptir. Erkekler bir kadına âşık olmakla aslında sonu gelmez acılara da katlanmak zorundadır. Çünkü bütün kadınlar bir Havva'dır. Görüldüğü gibi şairimiz aslında kişisel bir sorunu, daha genel bir boyuta oturtmaya çalışmakta ve kadınlardan gördüğü kötülüğün "ontolojik" olduğunu düşünmektedir.¹⁴¹

2.4-Hz. Âdem ile Havva'nın Birbirine Olan Sevgisi:

Havvâ, divanlarda genellikle Hz. Âdem'le birlikte anılır.¹⁴²

Nâbî, Havvâ ve Hz. Âdem'in ilk insanlar oluşuna da işaretle, henüz Hz. Âdem Havva'nın saçına tutulmadan aşk ve güzellik birbirlerine sıkıca başlanmıştı diyerek, insan ve kâinatın yaratılışının esasları olan aşka da vurgu yapmaktadır:

İrtibât-ı hüsn ü 'aşk olmuşdı müstahkem henüz

Turre-i Havvâ'ya dil-bend olmadan Âdem henüz

Nâbî (II/ 663, 274/1)

“Henüz, Âdem Havva'nın turesine gönül bağlamadan, güzellik ve aşkın irtibatı kuvvetlendirilmişti.”

¹⁴⁰Nezhat Yalçın, Âdem ile Havva, *A Sokağı*, s. 65-66.

¹⁴¹Sacettin Tural, *agm.*, s.193

¹⁴²Semra Tunç, “Klasik Türk Şiirinde Kadın Şahsiyetler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, The Journal of International Social Research, Volume: 3 Issue: 15, Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı, -Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağanı-, s.234

Allah Havva'yı yarattıktan sonra onu Hz. Âdem'e sohbet arkadaşı eylemiş ve böylece Cennet, Hz. Âdem ile Havva'nın yurdu olmuştur:

Nedîm itdi aña Havva'yı Mevlâ

Cinânı eylediler ya'ni me'vâ

Nüvâzi Hilyesi (267)

Sevgili dediğimiz zaman akla gelen ilk hususiyet güzelliştir. Klâsik Türk şiirinde sevgilinin bütün uzuvları ayrı ayrı güzellik unsurlarıdır. Şair Hz. Âdem ile Havva'dan önce aşk ile güzelliğin varlığını ve bunların birbiriyle irtibatlı olduğunu ifade ediyor.¹⁴³

Hz. Âdem'in Havvâ'ya düşkünlüğünü ve sevgisini kıskanan Şeytan, yılanın Havvâ'yı kandırmasını sağladı.¹⁴⁴

Aynî'nin aşağıdaki beytinde bu rivayete de işaret vardır:

Nedür Havvâ nedür Hayye bu Hayye hay kevâkibdür

Sanasın Mûsî'dür Havvâ elinde Hayye sü'bânı

Karamanlı Aynî (K.57/38)

Oldukça güzel bir bayan olan Havva'yı gören Hz. Âdem'in aklı başından gitmiştir:

Gördi Âdem rûy-ı Havvâda o hûbın hüsnini

Gitdi elden ihtiyârı bakmadı me'vâsına

Kuddûsî (G.100/7)

Allah Hz. Âdem'i "aşk" denilen şirin belaya müptela etmiştir ve bu bağımlılık bize miras kalmıştır:

¹⁴³Melike Uçar, *age.*,s.12

¹⁴⁴Ö. Faruk Harman, "Havvâ", *TDVİA*, 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1997, s. 542-45.

Cennet içinde mübtelâ itdi Âdemi ol Hak

Şîrîn belâ 'ışk bize olur hoş mîrâsı anın

Kuddûsî (G.604/3)

“Aşk” kavramı insanoğlu için Hz. Âdem ile Havva’dan beri varolan bir kavramdır:

Evvelâ neş’eti tâÂdem ile Havvâ’dan

Bize geldi soñ ucu ‘aşk kadîm silsiledir

Hasmî (G.65/3)

Seven ile sevilen arasındaki muhabbet, yani aşk; insanoğlunun yaratılışından beri vardır. Bu muhabbet şaire göre birbirine devrederek gelir ve bu devrin ilk halkası Hz. Âdem ile Havvadır:

Âdem ü Havvâ vü İsrâ’il-i Yusûfdan berü

Nev-be-nev ‘âşıkla ma’şûk eyler istihlâf-ı ‘aşk

Hasmî (R.25)

Hz. Âdem ile Havva’dan beri varolan “aşk” “akıl” ile “nefs”in birleşiminden ortaya çıkmıştır:

Çü ‘aklı Âdemîdür nefsi Havvâ

İkiden ‘ışk-ı şâhî oldı peydâ

İbrâhim Bey, *Mi’râcnâme* (33)

Hz. Âdem ve Havva, kimi şiirlerde sadece işledikleri gûnahtan dolayı değil, aşkı ilk yaşayanlar olarak da yer alınıyor:

Bir yol bilirim, Âdem’le Havva’ya gider,

*Bir yol bilirim, aşka ve sevdaya gider*¹⁴⁵

Şair için Hz. Âdem ve Havva ne cennetten kovulması, ne yaratılan ilk insan olması önem taşımaktadır. Onlar kadın ve erkek arasındaki aşkı ilk yaşayanlar ve işledikleri suçun cezasını da beraber çekenler olarak, gerçek aşkın sembolüdürler. Şair, aşkı konu edindiği bu şiirinde, bu kıssanın sadece günah temasına indirgenemeyeceğini de göstermiş olur.

2.5-Allah'ın Cennette Hz. Âdem ile Havva'ya Yasak Koyması:

*“Rabbiniz sizi o ağaçtan niçin nehy etti bilir misiniz? Eğer siz ondan yerseniz artık sizin için ölüm olmaz, ebediyen cennette kalırsınız.”*¹⁴⁶ diyerek önce Havva'yı onun vasıtasıyla Hz. Âdem'i aldatıp ikisine de o meyveden yedirir.¹⁴⁷

Tevrat'a göre ise, Hz. Âdem ve Havva'nın konulduğu Cennet, yeryüzünün doğu kısmında, Aden'de bir bahçedir, yani bir dünya cennetidir.

Allah, korunması için Hz. Âdem'i bu bahçeye koyar, bahçenin her ağacından yiyebileceğini; ancak, hayat ağacı veya iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yememesi gerektiğini, aksi takdirde öleceğini bildirir.¹⁴⁸

Birbirini bilüp oldular şâdân

Hulleler olundu anlara ihsân

Buğday ağacından görürsüz ziyân

Yemeyin deyu Hak fermân eyledi

Âşık Ömer (9/8)

2.6-Hz. Âdem ile Havva'ya Cennette Nimetler Verilmesi:

Allah, Hz. Âdem'i cennete koyup Havva'yı da kendisine eş olarak yarattıktan sonra onlara sayısız ve sonsuz nimetler sunmuştur. “*Şimdi burada senin için ne*

¹⁴⁵Bekir Sıtkı Erdoğan, *Yollar, Dostlar Başına*, s. 132.

¹⁴⁶Araf: 7/20.

¹⁴⁷Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1986, s.17

¹⁴⁸İsmail Yiğit, “Hz. Âdem”, *age.*, s. 49.

acıkmak vardır, ne de çıplak kalmak. Yine burada sen, susuzluk çekmeyecek, sıcaktan da bunalmayacaksın.”¹⁴⁹

Hz. Âdem ile Havva henüz Şeytanın vesvesesine kapılmadan oldukça mutludur:

Dergâh-i izzetten Şeytan dûr iken

Âdem'in mekânı cennet hûr iken

Âşık Ömer (39/2)

Bayburtlu Zihnî ise Hz. Âdem'in cennette ne kadar mutlu olduğunu şöyle aktarır:

Âdem'e bir ma'nide gül-zâr-ı cennettir vatan

Âb-ı kevser hâki kimyâ-yı sa'âdetdir vatan

Bayburtlu Zihnî (153/1)

Seyrânî, Hz. Âdem'in yaratıldıktan sonra cennete yerleştirildiğini ve orada rahatının iyi olduğunu söyler:

Evvela Hazreti Âdem,

Yaradıldı dinle şuru

Vardı cenana yaslandı,

Değil bir nesne umuru

Âşık Seyrânî (426/1)

Fuzuli âşığın sevgilininin semtine yaklaşmayı Hz. Âdem'in cennetteki sefasına benzetmektedir:

Âdem idim kurb-i der-gâhında bulmuştum kabûl

¹⁴⁹Tâ hâ: 20/118-119.

Menzilim cennet meyim Kevser enîsim hûr idi

Fuzûlî (G.281/5)

“Dergâhının yakınına kabul edilince Âdem gibi oldum. Bulduğum yer cennet, içtiğim mey kevsir, sevgilim cennet hûrisi idi.”

Nâbî, İstanbul’u överken mübalağa yoluyla bu şehri cennetten daha üstün tutmuştur. İstanbul havası, suyu ve bahçeleriyle çok güzel bir şehirdir. Şaire göre cennette yaşamış olan Hz. Âdem İstanbul’u görseydi, bu şehrin güzelliği karşısında cenneti unutturdu:

Şehr-i hoş-âb u hevâ ya’ni Stanbul kim eğer

Tarhını görse behiştî unutturdu Âdem

Nâbî (K.51/3)

“İstanbul, suyu ve havası ile o kadar güzel bir şehir ki, Âdem bahçelerini görse cenneti unutturdu.”

Hz. Âdem’in şahsı ile ilgili kullanımların dışında Senî bir beytinde kendi dîvânının Hz. Âdem zamanında cennette gül-i nesrîn olduğunu söyler:

Seni divânını bakmak safâ virir göze yoksa

Âdem devrinde cennetde gül-i nesrindi evrâkı

Senî Ali (G.289/9)

Hz. Âdem cennette safâ sürmüştür. Şair bu safanın hürmetine niyazda bulunur:

Safvet-i zât-ı pâk-i Âdem için

Huld-i a’lâda sürdüğü dem için

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mihr ü Mâh* (225)

Sezai Karakoç da Hz. Âdem ile Havva'nın cennet hayatı ile "medeniyet" kavramını ilişkilendirir:

*"Medeniyetler de öyle bir saf ve masum çocukluk ve Cennet hayatını yaşarlar, sonra bir nevi dişilerini doğururlar, sonra onunla olan diyalogdan dışa açılış, öbür medeniyetlerle boy ölçüşme başlar."*¹⁵⁰

Böylece Karakoç, Batı'nın tesirine girmeden önceki hayatımızı Hz. Âdem aleyhisselâm ile Hz. Havva Validemizin Cennet'te yaşadıkları hayata benzetir.¹⁵¹

2.7-Hz. Âdem ile Havva'ya Cennet Elbisesi Giydirilmesi:

Hz. Âdem cennete alınıp, burada Havva yaratıldıktan sonra onlara birçok nimet verilmiştir. Bu nimetlerden biri de "hulle"dir. Hulle: *"Belden aşağı ve yukarı olmak üzere iki parçadan oluşan astarlı elbise"*dir.¹⁵²

Allah Hz. Âdem ile Havva'ya sayısız nimetlerin yanı sıra giyinmeleri için cennet elbisesi de vermiştir:

Cennetden Cebrâ'il sündüs getürdi

'Üryân idi Âdem anı geyürdi

Emr-i Hakla ol dem işi bitürdi

Görince anları pes oldı şâdân

Pes andan Mîkâ'il Havvâya nâgâh

Getürdi cennetden hulle ol âgâh

Didi size rahmet eyledi Allâh

'Înâyetler itdi Rahîm o Rahmân

Benderli Cesârî (177 İcmâl-i Şu`arâ-yı Cesârî bölümü, 26-27.)

¹⁵⁰Sezai Karakoç, *Yitik Cennet*, s.18.

¹⁵¹Ali Osman Dönmez, *"Yitik Cennet'in Işığında" Sezai KARAKOÇ ve "Masal" Şiiri*.

¹⁵²İskender Pala, "hulle" *age.*,s.211.

Âdeme halet virür mânend-i hûr-ı bî-kusûr

Hulle-i cennetle geymiş nurdan efser liva

Yahyâ Bey (K.15/22)

Söz konusu cennet elbisesi baştan ayağı nurlu idi:

Gördi bir şahs-ı mükerrem dûrdan

Hulleler giymiş ser-â-ser nurdan

Bu elbiseyi giyen Hz. Âdem inci kadar güzel olmuştur:

Olmuş ol zîbende-etvâr-ı güzîn

İncüden bir hûb kürsîde mekîn

Didi bu ne zât-ı 'âlî-câhdır

Didi kim Âdem Saftyu'llâh'dır

Ârif Abdülbâkî, *Mi'râcnâme* (numarasız)

2.8- Şeytanın Cennet Bekçisi Rıdvan Tarafından Reddedilmesi:

Şeytan cennette bulunan Hz. Âdem ile Havva'yı kandırmak için, cennete girmek istemiş, lakin cennetin bekçisi Rıdvan tarafından reddedilmiştir.

Âşık Ömer bu durumu şu şekilde dile getirir:

İrişti cennetin bâbına Şeytan

Düşnâm ile sürdü o yerden Rıdvan

Âkıbet ağzına Şeytanı yılan

Cennete getirmiş yılan eyledi

Âşık Ömer (9/9)

Fakat Şeytan ikinci defa Hz. Âdem'i kandırmak için cennetin kapısını yaklaştığında cennetin bekçisi olan Rıdvan, vazifesini unutacaktır:

Eyâ habîb-i Hüddâ, ey münevver-i lâhût

Unuttu Âdem'i Rıdvan, yüzün ayân olalı

Sivaslı Mütevellizade Ömer İhya (K.3/6)

2.9-Yılan ve Tavus Kuşunun Şeytana Yardım Etmesi:

Hz. Âdem Cennet'e konduktan sonra Hz. Havva yaratılmış; ikisine Cennet'in tüm nimetleri sunulmuş, yalnız yasak olan yere / ağaca yaklaşılmaması emredilmiştir.¹⁵³ Diğer taraftan Allah'ın emrine karşı gelerek Allah'ın huzurundan kovulan Şeytan da Cennet'e alınmamıştır.¹⁵⁴ Hatta Şeytan'ın Hz. Âdem ve evlâtlarına musallat olup azdırma imkânı kaldırılmamıştı. Hatta İblis'e onları günah işlemeye teşvik etme gücü verilmişti.¹⁵⁵

Hz. Âdem'in kandırılmasında yılan ve tavus kuşu, İblis'e yardım etmiştir¹⁵⁶:

Âdemi cennetden iy cân kim çıkaraydı eger

Olmayaydı reh-beri iblîsile tâvûs u mâr

Hakîkî (K.146/43)

Divan şiirinde sevgilinin bulunduğu yer ya da yüzü cennete; saçı yılanı yahut tavusa; rakîb, ağyar ve zahit de Şeytana teşbih edilerek bu olaya telmih yapılır:

Zülfün ki mesken eyledi gül-zâr-ı hüsnün

Tâvusdur ki bâğ-ı behişt içre bestedir

Ahmet Paşa (G.41/3)

¹⁵³Bakara: 2/35.

¹⁵⁴İsra: 17/63.

¹⁵⁵A'râf: 7/12-18; Hicr: 15/32-42.

¹⁵⁶Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi, s.30.

"Bir halk inanişına göre tavus kuşu, yılanla beraber cennet bekçisiymiş. Cennetin bekçisi olan yılan dört ayaklı güzel bir hayvan imiş. Şeytan'ı cennete bunlar sokmuş. Şeytan da Havva'yı, onun vasıtasıyla da Âdem Peygamber'i kandırıp yenmemesi buyurulan ağacın meyvesini yedirmiş. Tanrı, yılanın ölümün insan elinden olsun; insanlar topukları ile başını ezsinler demiş.¹⁵⁷

Âdem'em Havva ile kim bahs-i Şeytân eyledüm

Cennetüm tâvusıyam hem mâr olup derbâniyam

Misâli (K.7/27)

Bu hadiseyi Âşık Ömer destanında şöyle dile getirir:

İrişti cennetin bâbına şeytân

Düşnâm ile sürdü o yerden Rıdvan

Âkıbet ağzına Şeytanı yılan

Cennete getirmiş yılaneyledi

Âşık Ömer (D.2/23)

Şeytan cennete yılanın ağzında girmiştir:

Ağzında Şeytanla cennete girdi

Arayıp Âdem'i Havvâ'yı gördü

Buğday yeyin deyu hileler kurdu

Emr-i Hak'kı onlar nisyân eyledi

Âşık Ömer (D.2/24)

Bu hadiseyi Seyrâni ise şu şekilde anlatır:

Oldu fitne facir bir terki edep,

Çektiği bir benlik davasıdır hep

¹⁵⁷Abdülbaki Gölpınarlı, *age.*,C.1, s.92.

*Maden-i cehire gör oldu sebep,
Gör ne iğva ile aldat yılanı*

*Varuben yılanı nerden gelürsün,
Bakıben kendine mağrur olursun
Ecel şerbetini içer ölürsün,
Dedi ya bu derdin nedir dermanı*

*Dedi aç ağzını içine girem,
Cennetin yüzünü bir dahi görem
Âdem 'le Havva 'nın yanına erem,
Anda bulam derdinize dermanı*

*Duyup bu kelamı hayrette kaldı,
Serini bir olmaz sevdaya saldı
Hemence Şeytanı ağzına aldı,
Getirdi cennete böyle merdanı*

Seyrânî (410/55-56-57-58)

Yılanın Şeytan'ın oyununa gelmeden önce dört ayaklı gâyet güzel bir hayvan olduğunu, işlediği hatayı fark edince yılanın Allah'tan nasıl özür dilediğini yine Seyrânî şu dörtlükle anlatır:

*Yılan melek idi surette cemel,
Ol hiyanet oldu bi işe emel
Hakka etti bunca yaramaz emel,
Döndü özür diler hain külhani*

Seyrani (412/67)

Ahmedî de yılanın bu fenalığına telmihte bulunur:

Âdem-iseñ dîvi hergiz esleme

Var-ısa akluñ yılanı bisleme

Ahmedî, *İskendernâme* (3695)

Kur'an ve sünnette yer almayan ve bu iki hususa aykırı olan, daha ziyade İsrailiyyat'a dayanan hadiseye göre Şeytan, Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın cennetten çıkarılması hadisesinde, yılanın delâletiyle cennet kapısından içeri girmiş olmasıyla işlenmektedir.¹⁵⁸ Sevgilinin yüzü cennet olunca, zülfü de yılan olur. Zülf, rakîbe yardımcı olarak sevgilinin yüzünü gösterir.

Ubeydî bu durumu, yılanın Şeytana yardım etmesi sonucu cennete girmesine benzetir.

'Ubeydî korkarın zülfi 'adûya göstere yüzün

Ki şeytâna yılan gösterdi derler bâğ-ı Rızvânı

Ubeydî (G.315/5)

Tavus, çok güzel bir kuş olmasına rağmen dertli bir kuşmuş. O güzel endamıyla yürürken gözleri ayaklarına takılınca ayaklarının çirkinliğine üzülerken ah edermiş. Sesi de çirkin olup, ötüşü “âh!” kelimesidir. Bunun nedeni tâvûsun güzelliğiyle çok gururlanması imiş. Allah onun gururunu kırmak için ayağını ve sesini çirkin yaratmış.¹⁵⁹

Aşağıdaki beyitte şâir sevgilinin yüzünü cennet (Na'im) bahçesine benzetip zülfünü de tavus kuşuna teşbih ederek sevgiliyi yüceltmek istemiştir:

Kudsî tâvûs désem zülfüñe yarar sanemâ

Bâğ-ı firdevs-i Na'im olduğıçün cilve-gehi

Harîmî (Şeyzade Korkut) (G.45/4)

¹⁵⁸Abdullah Aydemir, *age.*, s. 24.

¹⁵⁹Kübra Eskigün, *Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü. SBE, Kahramanmaraş 2006, s.79.

“Ey put gibi güzel, Naim cennetlerinin bahçesinde dolaştığı için senin zülfüne kudsî tavus desem yeridir.”

Tâvûs, cennette bir kuş iken Şeytanın cennete girmesine âlet olmuş ve Hz. Âdem ile Havvâ'nın yasak meyveyi yemelerinden sonra cennetten çıkarılmıştır. Cennette ayakları da güzelken Allah ona *“Her yanın süslü olsun, ancak ayakların çıplak kalsın; ayaklarını görünce cenneti ve eski hâlini hatırlayıp âh et”* buyurmuş ve Bâbil'e indirip ayaklarını çıplak eylemiştir.¹⁶⁰

Âşık Ömer, sevgilinin tâvûs kuşu gibi süslendiğini söyler.

“Hüsnünü ol mehlikâ tâvûs gibi zîn eylemiş”

Âşık Ömer (298/4)

Edirneli Nazmî, tavus kuşunun cennetten kovulmadan önceki halini sevgilisiyle kıyaslar:

Cennet içre gûyiyâ cevlân ider tâvûsveş

Gülşen-i kûyunda salındukça ol hûrî-likâ

Edirneli Nazmî (G.223/3)

Aşağıdaki beyitte de şâir, tavus kuşu kıssasına işâret ederek, kibirli davranış gösterilmemesi gerektiğini ifâde etmiştir. Rivâyete göre, cennette çok güzel bir kuş olan tavus, güzelliği ile gururlanmış; Allâh da onun gururunu kırmak için ayaklarını ve sesini çirkin yaratmıştır. Şâir, bu kıssadan hisse alarak hod-perest değil, Hakperest olmak gerektiğini, yani kişinin kendisini değil, Allâh'ı büyük görmesi gerektiğini ifâde etmiş, aksi takdîrde Allâh'ın, hod-perest kişiyi cezalandıracağını ifade etmiştir.

Hak-perest ol hod-perest olma tekebbürlük idüp

Hıssa alduñsa işidüp kıssa-i tâvûsdan

Za' fî-i Gülşenî (Vr.98b)

¹⁶⁰Kübra Eskigün, *age.*,s.79-80.

Sevgilinin bulunduğu yer ya da yüzü cennete; saçı yılanı yahut tavusa; rakîb, ağyar ve zahit de Şeytana teşbih edilerek bu olaya telmih yapılır.¹⁶¹

Necati Bey aşağıdaki beyitte bu hususu ifade eder:

Yüzünü göstermesün ağyara zülfün key sakın

Mâr olan şeytâna cennet kapusın derhâl açar

Necâtî Bey (G.162/3)

Bahar tasvirinin yapıldığı şu beyitte, yeşillik ve çiçeklerle süslenen bahçeler cennete; ağaçlar tavusa; çimenler arasından kıvrıla kıvrıla akan sular yılanı benzetilerek Şeytanın cennete girmesi düşündürülmüştür:

Tâvûs ile mâna şebîh oldı cinânun

Enhâr-ı çemenzâr ile eşcâr-ı çemenzâr

Nev'î (K.19/8)

Cumhuriyet dönemi şairlerinden Arif Nihat Asya da aşağıdaki mısralarda yılanın Şeytana yardım etmesine telmihte bulunur:

....

Havva'yı elinden tutup götüren

Âdem'in koynuna yattıran biziz

.....

Erkeğe dişiye tattıran biziz”¹⁶²

Sezai Karakoç aşağıdaki mısraların yer aldığı “Yılan” şiirinde, “yılan”ın mahiyeti sorgulanmaktadır.

“Melek dağıtansın

¹⁶¹Zülfi Güler, “Hz. Âdem”, *age.*,s. 85.

¹⁶² Arif Nihat Asya, *Yılanlar*.

Zehirli tozlarında

Skandal serpersin meryemlere

Cennetin kapısını durmadan kapayansın”

Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*(s.451)

“*Cennetin kapısını durmadan kapayansın”* mısraıyla Karakoç, Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennet'ten yeryüzünü indirilmelerine atıf yapmıştır. Karakoç, yılanın var olmasının hikmetine işaret eder. Cennet'in ancak Cennet'i yitirdikten sonra bulunabileceğini ifade eder:

*“Şeytan Şeytan olacaktı, yılan, yılan. Âdem'in Âdem olması için Şeytanın, yılanın ve insanın cennet varlığı olmaktan çıkmaları, cennetin şartlarından faydalanma kolaylığını yitirmeleri, Cenneti yitirmeleri gerekiyordu. Cenneti, bulmak için yitirmek gerekiyordu.”*¹⁶³

Sezai Karakoç, *Yitik Cennet* (s. 17)

2.10-Şeytanın Hz. Âdem ile Havva'yı Kandırması:

Daha önce İblis, Hz. Âdem'in üstünlüğünü çekemeyerek Allah'ın emrine karşı gelmiş, Hz. Âdem'e secde etmeyip, saygı göstermemiş ve Cennet'ten kovulmuştu. O zaman Şeytan'ın Hz. Âdem ve evlâtlarına musallat olup azdırma imkânı kaldırılmamıştı. Hatta İblis'e onları günah işlemeye teşvik etme gücü verilmişti.¹⁶⁴ Çünkü Hz. Âdem'in şeref ve üstünlüğü, nefesine ve Şeytana uymamakla gerçekleşecekti. Kendilerine verilen akıl ve irade sebebiyle Hz. Âdem ve soyu, imtihandan geçecekler, sınanmaları için de peygamberler gönderilecekti.

Bu durum Kur'an-ı Kerim'de: *"Derken Şeytan, onlardan gizli bırakılmış o çirkin yerlerini (avret mahallerini) kendilerine açıklayıp göstermek için ikisine de vesvese verdi ve Rabbiniz size bu ağacı başka bir şey için değil, ancak iki melek olacağınız yahut ölümden kurtulup ebedi olarak kalıcılardan bulunacağınız için yasak etti dedi. Bir de onlara, 'Ben sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim' diye yemin etti. İşte bu şekilde ikisini de aldatarak o ağaçtan yemeye tevessül ettirdi. Ağacın*

¹⁶³Sezai Karakoç, *Yitik Cennet*, s. 17.

¹⁶⁴A'râf: 7/12-18; Hicr: 15/32-42.

meyvesini tattıkları anda ise, o çirkin yerleri kendilerine açılıverdi ve üzerlerine Cennet yaprağından üst üste yamayıp örtmeye başladılar. Rableri de "Ben size bu ağacı yasak etmedim mi? Şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi? diye nida etti."¹⁶⁵ şeklinde anlatılır.

Vesvese vererek insanları azdırma kabiliyetine sahip olan Şeytan, ne yaptıysa yaptı, bir yolunu bularak Cennet'e girebildi:

Babam Âdem 'le anam Havva 'yı mekr ile aldatdı

Dönüp şimdi baña geldi şefâ'at yâ Resûlallâh

Hasan Hilmî (K.69/6)

Baki, rakibin sevgilinin semtine gelmesini, Şeytanın Hz. Âdem'i kandırmak için cennete girmesine benzetmiştir:

Kûyına varsa 'aceb mi dil-berün gâhî rakîb

Cennet idi bir zamân İblîs-i mel'ûnuñ yiri

Bâkî (G.548/3)

Şeytân, aslında cin olan ancak meleklerin arasına girip çıkan Hz. Âdem'e secde meselesinde meleklerle verilen emre itaat etmeyen böylece onların arasına katılmaktan veya Hz. Âdem'le birlikte yeryüzü cenneti olan Aden'de bulunmaktan men edilen bir varlıktır.¹⁶⁶

Şeytân, genellikle rakîp için kullanılır. Şeytân olan rakîp sevgiliyi sözüne uydurarak şairden ayırır. Burada şeytânın Hz. Havvâ'yı yasak meyve konusunda kandırmasına dolaylı bir telmih düşünülebilir. Sevgilinin rakîbe kahrederek söz atmasıyla yıldız kaymasının meleklerin gökten şeytâna tas atmaları şeklinde yorumlanışı arasında ilgi kurulur. Bir yerde imânın şeytândan korunması ve bağışlanmanın Allah'tan dilenmesi üzerinde durulurken aşağıdaki beyitte sevgili düşmanları (rakîpleri) şeytân diyerek kovduğu için şair şâni yüce sevgilisini öveceğini söylemektedir.

¹⁶⁵A'râf: 7/20-22.

¹⁶⁶Salih Tuğ, "Azâzîl", *DİA*, C. IV, TDV Yay., İstanbul 1991, s. 312.

Ben nice medh itmeyem ol şâh-ı ‘âli-sânımı

Kavm-i a‘dâ oldı merdûdi ‘azâzildur diyu

Âsaf (G.842/3)

Edirneli Nazmî sevgilinin yanında dolanan rakipleri cennete Hz. Âdem’i kandırmak için giren Şeytan’a benzetir:

Ey perî gelmeye yanuñca meded bunda rakîb

Girmeye dâ‘ire-i cennete şeytân-ı la ‘în

Edirneli Kâmî (4/II/3)

Aşağıdaki beyitte, şair sevgiliyi İblîse, kendini de İblîs elinde yenik düşmüş ve onun tarafından zulme uğrayan Cebrail’e teşbih etmekte ve Allah’ın Kakhâr sıfatı ile kendisini kurtaracağını ümit etmektedir:

Ümîddür ki halâs ide Dâver-i Kakhâr

Ki Rûh-ı kudsîyem İblîs elinde makhûram

Fehîm-i Kadîm (K.14/14)

Fehîm’i sık sık kıymetinin bilinmediğinden ve hak ettiği ilgi ve iltifatı göremediğinden şikâyet ederken buluruz. Yine devrin büyüklerinden şikâyet ettiği şu beyitte, onların Şeytana dahi adeta bir cennet bağışladıkları halde, kendisine bir çekirdek dahi bağışlamadıklarından şikâyet ediyor:

İblîs’e bahş-ı cennet ider sana dâne yok

Âdem bu kavmden nice itmez şikâyeti

Fehîm-i Kadîm (Mus.2/3/3)

Hep kötülük düşünen mağrur Şeytanın insanlarla savaşı Hz. Âdem yaratıldığında başlamıştır:

Ben cân ile sevdim şehâ yañlış dimiş a ‘dâ saña

Kalbiñden ey mâh-likâ ağvâ-yı şeytânı çıkar

Hasmî (G.96/2)

Şeytan Cennet’te Hz. Âdem’in bulunmasını istemez. Bü’l-heves Şeytana, Âşık Hz. Âdem’e benzetilir. Aşağıdaki beyitte de Şeytanın Hz. Âdem’i Cennet’ten kovdurması olayına telmih vardır.:

İtmek ister bü’l-heves âvâre kûyından beni

Öyle kim şeytân diler Cennetde Âdem bolmasuñ

Kavsî (G.282/2)

Bilindiği gibi Hz. Âdem ve Şeytan kıssası, içinde kibirle ilgili önemli mesajlar barındırmaktadır. Büyüklük taslayan ve Allâh’ın emrine karşı çıkan Şeytan, Hz. Âdem’e secde etmeyerek¹⁶⁷ Hz. Âdem de yasak ağacın meyvesini yiyerek günah işlemiştir. Şeytanın günahı tekebbür, Hz. Âdem’inki ise nefsânî arzu ile ilgiliydi. Netîcede Allâh nefsânî günahı affetmiş, ancak kibirden kaynaklanan günahı affetmemiştir. Şâir, aşağıdaki beyitte bu olaya telmîhte bulunarak, benliğini yok etmeyen insânların zâhiren Âdemî olsalar da, aslında birer Şeytan olduklarını, Şeytanın günahı olan tekebbürün çok kötü bir günah olduğunu, benliğini yok eden insânların son derece az olduğunu ifâde etmiş ve bundan dolayı bir yakınma içerisine girmiştir.¹⁶⁸

Aşağıdaki beyitte de, Hz. Âdem soyundan gelen insanların, benliklerini yok etmeleri gerektiği, aksi takdîrde bunların Şeytandan farksız olacakları ifâde edilmiştir:

Âdemem dir çokdur ammâ her biri şeytândur

Benligin mahv eylemiş ‘âlemde bir âdem tanı

Za’fî-i Gülşenî (Vr.139b)

¹⁶⁷ Bakara: 2/34.

¹⁶⁸ Ramazan Gülemdam, “Modern Türk Şiirinde Meyve İmgesi”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/5 Fall 2008.

Gariptir ki bunca asır yaşamış olan insanlar nefis sayesinde meydana gelmiştir. Zira Hz. Âdem ve Havvâ'nın nefse uyması neticesinde onlar cennetten çıkarılarak dünyaya gönderilmiş ve insanlık böylece neş'et etmiştir:

'Aceb sırr bunca edvârdan nefis bil 'âhir olmusdur

Nefisden cümle halk oldu eger Âdem gerek Havvâ

Bandırmalızâde Haşîm Baba (G.167/5)

Klasik Türk şiirinde rakîb sık sık siyah yüzlü olarak nitelendirilir.¹⁶⁹ Emrî Âdem peygamberin cennetten kovulma hadisesine telmihte bulunuyor. Şeytan Âdem peygamberi aldatarak günaha teşvik edip cennetten kovulmasına neden olmuştu. Bu yüzden, sevgilinin cennet mekânından âşığı ayıran rakîb ancak Şeytan olabilir. Rakîb kötü niyetli olduğu için siyah yüzlü olarak nitelendirilmiştir:

Cennet-i kâyuñdan ey hûrî beni ayırdı dün

Sol rakîb-i rû-siyâhuñ âdemüñ seytânıdır

Emrî (K.86/2)

“Ey cennet hûrisi sevgilim! O siyah yüzlü rakîb beni dün senin cennet mekânından ayırdı. Şüphesiz, o âdemoglunun Şeytanıdır.”

Hz. Âdem ile Havva İblis'in sözüne uymadan önce cennette oldukça mutlu idiler:

“Dergâh-i izzetten Şeytan dâr iken

Âdem'in mekânı cennet hûr iken”

Âşık Ömer (39/2)

“Âdem ile gezüp bağı cenneti”

Âşık Ömer (80/2)

¹⁶⁹Ahmet Atilla Şentürk, *Rakîb'e Dâir*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995, s.43.

Havva Şeytanın sözüne uymuştur:

“Âkıbet iblîs’in uyduk sözüne”

Âşık Ömer (80/280/3)

Âdem’e cennetten iğvâ verüp oldu nâümîd

Bunca naşı azdıran Şeytân’ı ben bilmez miyim

Âşık Ömer (241/5)

Haşre dek bulsa şahâ kûyuñu bekler Şeyhî

Âdeme cennet-i firdevs melâlet mi verir

Eğirdirli Şeyhî Mehmed (G.57-7)

“*Sihab*” yıldız kaymasıdır.¹⁷⁰ Kur’an’da meleklerden sır çalmak isteyen Şeytana melekler tarafından atılan taşlar şeklinde izah edilir. Kimi şiirlerde Şeytan rakiple birlikte yer almıştır. Yani rakib için benzetme unsurudur.

Yaka ta kim rakîb-i şeytânı

Tîr-i âhım sihab-ı sâkıbdur

Nâtikî (G.154/4)

Söz atar hışmı ile kûyundan rakîbe ol perî

Yâ melek Iblîse gökden âteş-i sûzân atar

Şeyhülislâm Yahyâ (G.56/2)

¹⁷⁰Ferit Devellioğlu, “şihâb”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2006, s.998.

Avnî beytinde, Şeytana benzeyen rakibin kandırmalarına kulak vermemek gerektiğini dile getirmiştir. Ona göre, yapılması gereken şey, peri yüzlü sevgiliye gönül vermek ve Âdem'e benzemektir:

Uyma igvâsına ol dîv rakîbin 'Âvnî

Ol perî yüzlüye meyl eyleyüp Âdem olalum

Avnî (G.54/5)

Divan şiirinde rakib, Hz. Âdem'i kandıran Şeytan'a benzetilir. Bir başka ifadeyle rakibin varlığı Şeytana kadar dayanır.

Aşağıdaki beyitte uzun bir zaman münasebetiyle zikredilmiştir:

Ecdâdını bir kimse şümâr itse rakîbüñ

İblîse çıkar silsilesi Âdem'e irmez

Behiştî (G.207/2)

Gevherî, herkesin başına kötü işler açan bir kişinin varlığından ve Âdem Peygamberin başına da Şeytanın imkânsız işler açtığından bahseder:

Herkese lâbüd bulunur bir adû-yi bed-fial

Âdem'e iblis musallattır halâs olmak muhal

Gevheri (579/4)

Aşağıdaki beyitte ise rakîb tarafından sevgilinin yanından uzaklaştırılan âşık, kendisini Şeytan yüzünden cennetten kovulmuş¹⁷¹ Hz.Âdem'e benzetir:

Âdeme Şeytan rakîbüñ fitnesiyle sürülüp

Ravza-i bag-ı cinanundan cüda düşmek ne güç

Hayretî (G.33/5)

¹⁷¹Ahmet Atilla Şentürk, "Klasik Osmanlı Edebiyatında Tipler", *Osmanlı Araştırmaları 4*, İstanbul, s.76.

Şu beyitte ise Allah'ın Hz. Âdem'e tevfiği erse de Şeytanın onu kandıracağına ve ona Allah'ın güzelliğini ve sonsuz nurunu göstermeyeceğine değinilmiş:

Âdem'in hüsnünü Hak göstermedi İblis hem

İrse tevfiği irişmezdi ebed nîrân aña

Hulûsi Ömer Aydınî (G.23/2)

Mesîhî, sevgilinin mahallesinde bulunan rakip ile âşığın, Cennet içindeki Şeytan ile Hz. Âdem'e benzediğini dile getirmiştir. Rakip ile âşığın yaşadıkları da Hz. Âdem ve İblis hikâyesini aratmayacak türdendir:

Kûyunda bak rakîb ile bana ki bilesin

Cennet içinde dîv ile Âdem hikâyetin

Mesîhî (G.193/3)

Şeytan'ın Hz. Âdem'i Cennet'ten çıkarması gibi rakip de sonunda Mesîhi'yi Cennet'ten (Sevgilinin mahallesi) çıkarmayı başarmıştır Sevgilinin semtini bırakıp cennete gelen Âdem peygamber sonra pişman olmuştur:

Cennet-i kûyunda ayırdı Mesîhîyi rakîb

'Âkıbet çıkardı bak şol Âdemün şeytânına

Mesîhî (G.234/10)

İnsanların haset etmesine ve kendisini beğenmişlik (ucb) duygusuna kapılmasına Şeytanın sebep olduğunu söyleyen şâir, Rabbine seslenerek herkesi hasetten uzak tutması yönünde niyâzda bulunuyor.

Âdemi iblîs idermiş 'ucbile kibr u hased

Sahlagıl yâ Rab hasedden cümlemüz ey Bîzevâl

Muhyiddîn Kâdirî (G.49/4)

Şeytan âsî ve âsîliğinde ısrarlı ve iddialı yaratık tipidir. Hz. Âdem ise günahkâr ama suçunu kabul edip özür dileyen varlık tipidir. Biri bencilliği ve kibri diğeri tevazu ve mahviyeti temsil eder.¹⁷²

Şeytan, yol kesen bir eşkiya gibi insanların yollarına çıkmakta, onları günaha sevk edebilmek, iyilik ve güzelliklerden alıkoyup, fenâlıklara götürebilmek için her türlü hile ve tuzağı kuran varlıktır. Nefs ona yardımcı olmaktadır. Zaten Şeytanın aslî vazifesi de budur. Burada iş insana düşmekte, Şeytana uymaması gerekmektedir.

Cürm ü 'isyân-ile âlûdelerüz 'âlemde

Yolumuz urdı bizüm nefis -ile şeytân u hevâ

Nazîr İbrahim (G.10/5)

Âşık, mâşuk ve rakîb üçlemesinde âşık ile rakîbin birbirlerini hiç sevmedikleri bilinen bir gerçektir. Bu nedenle birbirleri hakkında olumsuz sıfatlar kullanırlar.

Aşağıdaki beyitte de âşık rakîbi Şeytan olarak, hatta Şeytandan daha kötü olarak vasıflandırır. Rakîb bu sıfatı, âşığı gammazlayıp sevgiliden hışım görmesine sebep oldu ğu için hak etmiştir:

Bizi gamz eyleyüp hışm itdiren agyârdur yâre

Aña hiç şübhe itme cürmi yokdur bunda şeytânın

Nazîr İbrahim (G.600/4)

Şair, aşağıdaki beyitte âşıklık iddiasında bulunan sahte âşiklerden (müdde'î) şikâyet etmektedir. Müdde'îyi Şeytana, kendisini Hz. Âdem'e, sevgilinin mahallesini de cennete benzetmiştir. Şeytan, Hz. Âdem ve Havva'nın cennetten çıkarılması için nasıl hilelere başvurduysa müdde'î de sevgilinin bulunduğu yerden şairi uzaklaştırmak için çeşitli oyunlar oynamakta ve şairi bıktırmaktadır:

¹⁷²Süleyman Uludağ, *age.*,s.156.

Kûyunda müdde'iden usansam aceb degül

Şeytân az iş mi eyledi cennette Âdeme

Zâtî (G.1378/3)

“Mahallende âşıklık iddia edenlerden usansam şaşılmaz, Şeytan cennette Âdem'e az iş mi etti?”

Nesimî'ye göre, kovulmuş Şeytanı, Hz. Âdem'e sohbet arkadaşı görmek, doğru bir şey değildir; çünkü Şeytan'ın Hz. Âdem'i kandırması her zaman için kaçınılmazdır. Gerçeği görmesini bilen, bunu bilir:

Dîv-i racîmi Âdeme hem-sohbet eylemek

Sâhib-nazar bilir ki hatadır degil sevâb

Nesimî (G.14/7)

Yine Nesimi Şeytanın vesvesesine uyan kişinin, gönlündeki hayaline ulaşamayacağını söyler:

Azâzîlin sözüün tutma anun vesvâsına uyma

Ki İblise uyan olmaz gönül maksûduna vâsıl

Nesimî (G.225/3)

Şeytan, Hz. Âdem'i cennette zevk içinde iken onun cennetten çıkarılmasına sebep olmuştur:

Cennetü'l-Huld içre zevk eder iken Âdem

Ata İftirâk iline saldı anı şeytân-ı adem

Sâlih Baba (K.103/59)

“Âdem atamız sonsuz cennet içinde zevk ederken Âdem Şeytanı (yokluk Şeytanı) onu gurbet eline (dünyaya) saldı”

Şeytan kıyamete kadar melanette bulunup insanoğlunu azdırarak doğru yoldan ayırmak isteyecektir. Bu yüzden kul Allah'ın zât ve sıfatında fani olup gönlünü alçak tutmalıdır. Zirâ şâire göre her kılın dibinde yüzbin Şeytan bulunur:

Ger fenâfi'llah olup gönlünü alçak dutmasan

Her kılın dibinde şeksüz bulunur yüzbin iblis

Senî Ali (G.109/3)

Senî zahidi, münkiri Şeytana benzetir hatta Şeytan olarak nitelendirir. Nitekim münkire uyulmamalı çünkü münkir insanoğlu için bir Şeytan'dır. Allah yolunda olan kişiyi Allah'tan ayırmak için içine şüphe düşürür:

Münkire uyma ki münkir Âdeme hannâsdur

Hakk erini Hakdan ayırmagiçün vesvesedür

Senî Ali (G.74/1)

Şeytan, Hz. Âdem'i kandırarak onun cennetin nimetlerinden uzaklaştırılmasına sebep olmuştur. Sünbülzade Vehbi de kendisinin İstanbul'a hasret bırakılmasını Hz. Âdem'in cennetten uzak bırakılmasına teşbih etmektedir:

Bâg-ı cennet gibi İstânbul'a hasret kodular

Eyledi Âdem'e ancak bunu şeytân-ı racîm

Sünbülzâde Vehbi (K.16/46)

Yunus Emre beytinde Hz. Âdem'in saflığı yüzünden çabucak aldatıldığını dile getiriyor:

Dün geldi safî Âdem dünyâya basdı kadem

İblis aldadı ol dem uçmakda gezer iken

Yûnus Emre (G.243/4)

Giryân aşağıdaki örneklerde Hz. Ali ile onun hilafetini tanımayan Muaviye arasında karşılaştırma yapar. Hz. Ali'nin dostları dirayet, Muaviye'nin dostları kötülük sahibidir. Muaviye Şeytana, Hz. Ali ise Hz. Âdem'e benzetilir:

Seçildi İbn Sfyna uyup ashb-ı Şer bir bir

'Aliyyü'l-Murtaznn dostu ashb-ı diryettir

Giryân (G.50/3)

İbn Sufyn olamaz Haydar-ı Yezdne kıyâs

Hazret-i demi gel eyleme Őeytne kıyâs

Giryân (G.74/1)

Şeytan, İslam inancında nasıl kabul edilmişse Şair de bundan Őařmamıř, onu aynı Şekilde kabul etmiş ve değerlendirmiştir. Şeytan insanın ezeli düşmanıdır; çeşitli yollarla insanı aldatıp dost gibi görünmeye çalışır ancak ona aldananlar ahirette huzura boyunlarında günahlarla ıkacaktırlar. Onun dostluğunun sadakati yoktur. Bundan tek kurtuluş yolunun Allah'a sığınmak olduğu vurgulanmıştır.

Sakın Şeytâna aldanma 'advdur anı dost sanma

Yarın hazret'de utanma yığup boynuğa esmı

Günâhkâr (G.63/7)

Uyma iğvsına bls'đ sakın kim tğdr

İltic ol H'ya eyle def' ider tuğynı H

Günâhkâr (K.7/6)

Sakın Şeytân ile dost olma zinhar

Ki gelmez kimseye andan sadâkat

Günâhkâr (G.3/10)

Şeytanın tek bir amacı vardır şaire göre o da insanın tek sermayesi olan iman hazinesini eli geçirmektir. Bu amacını gerçekleştirmek için hayır yapma yolunda bile insana yol gösterip onu delalete yönlendirdiğine dikkat çekilmiş insan dikkate davet edilmiştir.

Bu cihân Bağdâd'ınun 'ayyarudur dîv-i racîm

Key sakın aldırmağıl sermâyeñi 'ayyârına

Günahkâr (G.45/10)

Anun maksûdı budur her sözinde

Ki îmân gencini eyleye gâret

Günahkâr (G.3/12)

Şaşa hayra diyü yol gösterürse

Sen anı añağıl 'ayn-ı dalâlet

Günahkâr (G.3/11)

Bunun yanında insanı doğru yoldan hareketlerle de kandırabileceğini savunan şair kişiyi orta yoldan çıkararak aşırıya kaçmasını sağlayacağını ve kişinin batıla bel bağlamasını sağlayabileceğini düşünmektedir.

İşitme sakın sözini ol dîv-i racîmün

Bağlamaya tâ bilüñe tesbîh diyü zünnârı

Günâhkâr (G.19/7)

Şeytandan kurtulmanın yolunu şair vesvese ile gönlüne giren Şeytanı tevhid ile taşlamakta görmektedir.

Göñül evine gire çü şeytân ider iğvâ

Taşla anı tevhîd ile sür der-be-der eyle

Günâhkâr (G.53/7)

Cumhuriyet döneminde milli ve manevi duyguları en güzel şekilde ifade eden şairlerimizden biri olan ve “Bayrak Şairi” olarak da bilinen Arif Nihat Asya aşağıdaki mısralarıyla Şeytanın Hz. Âdem’i kandırarak onun ruhunu haciz ettiğini dile getirir:

Din, ismini murdarın “necis” koymuştur

Şer, ismini temkinin “aciz” koymuştur

Uğraşma erenler de hidayet veremez

Bir ruha ki İblis haciz koymuştur

Derdin de sefaletin de mesulüdür o

Şehrin ve köyün sanma ki meçhulüdür o

Dünyada azizim yalnız kendisinin

Makbulüdür o¹⁷³

Sezai Karakoç ise; Hz. Âdem’i kandırmanın bilinen Şeytan değil; yine Hz. Âdem’in kendisinin olduğunu ifade eder:

"Şeytan içerden mi gelmişti, dışardan mı? Bence daha önemlisi dışardan gelen Şeytanın çağrısını dinleyen bir kulağın hemen içerde hazır oluşuydu... Eğer bir iç çağrımız olmasaydı Şeytan ne yapacaktı? İçimize girebilecek miydi? Şeytan bütün gücünü bizden alıyor."¹⁷⁴

Yine Sezai Karakoç aynı eserinde; Hz. Âdem ile Şeytanın münasebetini iki medeniyetin etkileşimine benzetir:

"Şeytansız insan (Âdem) düşünülemediği gibi (düşünülürse o insandan ne ser kalır) başka uygarlıkların soluğuyla karşılaşmayan bir uygarlık da düşünülemez. Güçlü uygarlığın, Âdem’in Şeytanla karşılaşması, yenilir gibi olup düşmesi, sonra

¹⁷³Arif Nihat Asya, *Ayetler*, s.45.

¹⁷⁴Sezai Karakoç, *Yitik Cennet*, s.8.

*tövbe yolunu tutup tekrar güçlenmesi gibi, başka uygarlıklarla büyük ve köklü karşılaşmalar yapması gerekir.*¹⁷⁵

Üzerimize düşen ilk Batı soluğunun dış sebeplerden mi, yoksa bir 'iç çağrı'dan mı kaynaklandığı hususunda tereddütlüdür. Karakoç bunu yine Hz. Âdem aleyhisselâm ile Hz. Havva'nın Cennet'te Şeytanla ilk karşılaştıkları ân sembolüyle izah eder.¹⁷⁶

Aşağıdaki mısralar, Mekke'den Medine'ye hicretin tasvir edildiği, Hızır ile Kırk Saat'in "32." bölümünde yer almaktadır:

"Yılan zehiri kamış şekeri gibi geldi ona

Zaten yılan da

Süslü pencere

Aldatan pancurlu

Ama her şeye rağmen

İçinden cennet görünen

*Bir kamış değil miydi*¹⁷⁷

Hz. Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem ve Hz. Ebubekir Medine'ye hicret ederken Hira'da saklanmışlardır. Orada Hz. Ebubekir'i yılan zehirlemiştir. Yukarıda yer alan mısralarda Hazreti Ebubekir'in acıya, yılanın zehrine dayanışına, "yılan zehiri kamış şekeri gibi geldi" mısraıyla atıf yapılmış yılan sembolik anlamıyla şiirde yer almıştır. Sonraki mısralarda, Hz. Âdem ve Hz. Havva'yı "yılan" suretine bürünerek kandıran Şeytana atıf yapılmıştır. Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın Şeytan tarafından kandırılmasıyla imtihan âlemi açılmıştır. Şeytanın yaratılışında da birçok Hikmet vardır. Şeytan, insanın kemâle ermesi, yaratılış amacına ulaşması için gereklidir. Sıkıntılarla insanın iradesinin hakkını vererek elde ettiği iman daha sağlam ve dayanıklı hâle gelecektir. Karakoç bu hakikati ifade ederken çile

¹⁷⁵Sezai Karakoç, *Yitik Cennet*, s.9-10.

¹⁷⁶Sezanur Altuntaş, *Sezai Karakoç'un Şiirlerinde Peygamber Kıssaları*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakfı Ü. SBE, 2015, s.33.

¹⁷⁷Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, s.282-283.

çekilmeden elde edilen imanın zayıflığını ve bu mahiyetteki imanın inkâra dönüşme tehlikesini vurgulamıştır:

*“Kolay imân bir inkâra dönüŖebilir. Ama çile çekilerek erilen inanç, inkârların fırtınasına dayanabilir.”*¹⁷⁸

Kimi kaynaklar; Ŗeytan’ın Hz. Âdem ile ilk karşılaşmasında onu kandıramadığı Hz. Âdem’in akli idaresini kullandığını beyan eder. Cerail As., Hz. Âdem’in yanına gelip: *"Ben, sana, üç Ŗey getirdim. Birisini seç al!"* dedi. Hz. Âdem: *"Ey Cebrail! Nedir onlar?"* diye sordu. Cebrail As: *"Akıl, Hayâ, Din!"* dedi. Hz. Âdem: *"Akl'ı seçtim!"* dedi. As: Hayâ ile Din'e: *"Akl'ı, size tercih edip seçti. Siz, dönüp gidiniz!"* dedi. Onlar: *"Biz, her nerede olursa olsun, akıl ile birlikte bulunmakla emr olunduk!"* dediler, akl'ın yanından ayrılmadılar.¹⁷⁹ Fakat Ŗeytanın vesvesesine uyan kişi Havva olmuştur:

Havvâ hatâ itdi cennetden ayru düşdi

Âh u nedâmet itdi bâbâ ki böyle eyle

Garîkî (G.625/11)

Ŗeytan cennete girdikten sonra Ŗeytan’ın Hz. Âdem’i sonsuzluk vaadiyle kandırmaya çalışır, ancak Âdem ona önce inanmaz. Havva ona inanır, oradaki rahat ve mesut günlerinin bitmemesi için Ŗeytanın dediğine gelir ve yasak meyveyi yer. Âdem Peygamber de Havva’nın hatırına yer. Seyrânî bu kıssayı bir Ŗiirindeki dörtlüklerde çok güzel ifade eder:

Ŗeytana verildi gör nice ruhsat,

Gelip Âdemile eyledi sohbet

Dedi baki değil size bu cennet,

Başa dek sen süremezsın bu devranı

¹⁷⁸Sezai Karakoç, *Yitik Cennet*, s.28.

¹⁷⁹Asım Köksal, *age.*, s.38.

*Âdem dedi nasıl söz söylersin sen,
Şeytan der bilirim ahirini ben
Emanettir sende bu can ile ten
Göçer sabah ere ecel kervanı*

*Âdem dedi şimdi netmek gerektir,
Şeytan dedi ilaç etmek gerektir
Ben sana ne dersem tutmak gerektir,
Ma'mûr ola bu gönlümü viranı*

Âşık Seyrânî (411/59-60-61)

Şeytan'ın sözünü kanan Havva, Hz. Âdem'in yasak meyveyi yemesine sebep olmuştur:

*Çün uydu sözine Havvâ'nuñ Âdem
Sürüldi cennetü'l-mev'âdan Âdem*

İbrâhim B. Bâlî, Hikmetnâme (2486)

*Kalem ilk önce yazdı ism-i pâkin arş-ı a'lâya
Senin na'liniyn hâki eser koymu şdubelâya
Zuhûrum âdeme ilhâm ile olmuşdu sermâye
Behiştin zevkini terk etdi Âdem uydu Havvâ'ya
Temâşâ eylemekçün sendeki ol hüsn-i sîmâya*

Ali Rıza Erhan (G.399/1)

2.11-Hz.Âdem ile Havva'nın Yasak Meyveyi (Buğday-Boğda-Gendüm-Dane) Yemesi:

Hiz. Âdem'le Havva, cennette yaşıyorlardı. Burada her türlü meyveyi yemeleri serbest yalnız bir meyveyi yemeleri yasaktı. Bu yasak meyve ile ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bu yasak ağacın; ilim, yani hayrı ve şerri bilme ağacı, üzüm asması, buğday tanesi olduğu yönünde yorumlar yapılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Âdem ve Havva'ya yasak edilen meyvenin adının söylenilmediği; sadece "...şu ağaca yaklaşmayın"¹⁸⁰ şeklinde ifade edildiği görülür. Tefsirlerde ise birçok değişik yorum yapılmıştır. Bu ağacın: üzüm asması, buğday ağacı, sümbüle, kâfur, zeytin, hurma, incir ağacı, ölümsüzlük ağacı vs. diyenler olmuştur.¹⁸¹

İslam düşüncesine göre, Şeytanın Allah'ın emrini dinlemeyip lanetlenmesi; Hz. Âdem ve Havva'nın Şeytana uyup yasak ağacın meyvesinden yemesi ve dünyaya indirilmeleri hep Allah'ın planladığı ve takdir ettiği olaylardır; Hz. Âdem'in iktidarı dâhilinde olmamıştır.

İslamî olmayıp, Hıristiyanlığa ait bir kavram olan "*aslî suç*" düşüncesi¹⁸² bazı şairler tarafından telmih konusu olmuştur. Bu düşünceye göre, bütün insanların atası olan Hz. Âdem ve Havva ilk günahı işlemişler; bu günah miras yoluyla bütün insanlığa geçmiştir. Onlarla beraber bütün insanlar da cennetten kovulmuş; bu dünyada bir suçlu, bir günahkâr olarak yaşarlar.

Müdde'î Şeytan, aslî hatâ sahibi ve ilk günahı işleyenler ise Hz. Âdem ile Havva ve onların sembolize ettiği tüm insanlıktır. Âdemoğlunun aslından, soyundan ve yaratılışından gelen, nefsine, hevesine, Şeytana uyma temayülü vardır; bu yüzden hatalar yapar.

Müdde'î kavli yalandur sen anı gûş itmegil

Sanma kim aslî hatâlar va'desin çîn eyledi

Ahmed-i Dâ'î (G.168/4)

¹⁸⁰Bakara: 2/35.

¹⁸¹Abdullah Aydemir, *age.*,s.25-26.

¹⁸²Mustafa Erdem, *age.*,s.84-91.

Aşağıdaki beyitte Hz. Âdem'in cennetten kovulmasına neden olan yasak meyveye telmih yapılırken “Âdem” kelimesi hem Hz. Âdem hem de sevgilinin güzelliği karşısında sabredemeyecek olan insan anlamına gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır. Beyitte yasak meyve sevgilinin benidir.

Dâne-i hindûya bak cennet-i ruhsârında

Nice sabr eyleye Allâh'ı seversen Âdem

Âsaf (G.718/3)

“(Sevgilinin) yüzünün cennetindeki Hint danesine (benine hele bir) bak, Allah'ını seversen (bunu gören) Âdem (buna) nasıl sabretsin?”

Âşık Dertli, Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasına buğday tanesinin vesile olduğunu; ama asıl sebebin Havva'ya duyduğu aşk olduğunu şu beyitle dile getirir:

Dâne-i gendüm vesile, terk-i Firdevs kılmağa

Çünkü cennetten çıkarttı Âdem'i Havva-yı aşk

Âşık Dertli (104/3)

Kaimi Hz. Âdem ile Havva'nın yasak olduğu halde yediği buğdayı meleklerin ektiğini dile getirir:

Buğdayı ol dem ekdi melâ'ik

Ne çıkar âyâ işbu emekden

Geldi çün Âdem kırdı budağın

Añla ne oldı yime dimekden

Kâ'imî (G.26/4-5)

Bazı rivâyetlere göre Hz. Âdem ile Havva'ya yasak olan; meyve değil, fizikî zevklere düşkünlüktür¹⁸³ Âdem-buğday ilişkisi bir başka münasetle söz konusu edilir ve bu ilişkiyle dünyanın geçiciliği, mal-mülk hırsının insanın başına açtığı belalar anılır ve nasıl buğday hırsı Âdem'in cennetten kovulmasına sebep olduysa, dünyadaki mal-mülk hırsının da insanı öylesine saadetten uzaklaştırılacağına inanılırdı.¹⁸⁴

Dertli, Havva'nın Âdem Peygamberi aşkını öne sürerek aldattığını şöyle anlatır:

Yetişir Dertli 'ye sen eyledin naz

Nedir bu ettiğin behey hilebaz

Âdem aldaticı ey baş kumarbaz

Ne oynar ne utar ne utulursun

Âşık Dertli (163/3)

Sevgilinin yanağındaki bene, kolayca meyleden âşıklar gibi, Hz. Âdem'i de Allah'tan bir buğday tanesinin ayırması hiç zor olmamıştır:

Hâl-i ruh-ı cânâna olur bâ'is-i devrân

Hakdan ayırur Âdemi bir dâne ne müşkil

Feyzî (G.255/4)

Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasına sebep olan davranışı “*cenneti bir daneye satmak*” şeklinde nitelendirilir. Onun yaradılışında var olan “aşk arzusu” ise, cennetten çıkarılmasına neden olan davranışta bulunma sebebi olarak zikredilir.

Tiynet-i Âdemde konmasa ezel sevdâ-yı 'aşk

Cenneti bir dâneye satmazdı ol dâna-yı 'aşk

Azîz Mahmûd Hüdâyi (G.165/1)

¹⁸³Mustafa Erdem, *age.*,s. 39.

¹⁸⁴Dursun Ali Tökel, *age.*,s. 288.

Muhibbî, sevgilin yanağındaki beni, Hz. Âdem'in yediği yasak meyveye benzetmiştir. Bu durumda rakip, sevgilinin yanaklarındaki beni, âşığa sunmakta ve yasak meyveyi yediği için Cennet'ten kovulan Hz. Âdem gibi âşığın da, sevgilinin mahallesinden kovulmasını istemektedir. Rakip, bu davranışlarıyla, Cennet'te Hz. Âdem'e vesvese veren Şeytana benzemektedir:

Bana hâl-i gandümin hadinde 'arz eyler rakîb

Sanasın Cennetde virür Âdeme Şeytân öğüt

Muhibbî (G.198/2)

“ben” ve “hâl” kelimesinin kullanıldığı bazı yerlerde Hz. Âdem'in yasak meyveyi yiyerek cennetten kovulması hadisesine telmih yapılır. Bu tür beyitlerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Âdem'in daneleri olan bir meyveyi yediğine inanılmaktadır. Zahidin sevgilinin benlerini zikretmemesinin sebebi olarak onun insanlıktan uzak olduğu belirtilir:

Zâhid-i şehre eger anmazsa ne var benlerini

Dâne-i hâlüne hod meyl idicek âdem olur

Münîrî (G.79/4)

Şâir, bir başka beyitte sevgilinin ben'ine meyletmesinin mazur görülmesi gerektiğini çünkü bu günahın ilk Hz. Âdem'den başladığını ifade ederek ilk peygamberin yasak meyveyi yiyerek işlediği zelle (küçük günah)¹⁸⁵ye telmihte bulunur:

Dâne-i hâlüne meyl itdüğümü mazûr tut

Evvelâ Âdemden oldı hod bilürsin bu günâh

Münîrî (G.242/2)

¹⁸⁵Zelle: “Mükellefin bir kastı olmadan yaptığı yanlış veya işlediği günah anlamında terim” (İslam Ansiklopedisi, “zelle” mad.)

Çıktığıñ cennetden Âdem ile Havvâ 'nuñ sakın

Sanma kim anlarda vâki' oldı zelle hayr u şerr

Hasan Rızâ (Kt.2/1)

Tevriyeli olarak kullanılan âdem, birçok yerde “insan” anlamıyla birlikte Hz. Âdem’i de çağrıştırır. İnsanlar, günah işleyebilirler. Bu gayet doğaldır. Bunun sebebi de, Hz. Âdem’in yasak meyveye el uzatmasıdır. Aslında peygamberler, günah işlemez. Küçük hatalar (zelle) işlerler. Fakat yaşanan bu olay, şâirin sevgilinin ben’ine el uzatması için bir bahanedir:

Hâline el sunalım cennet-i ruhsârında

Bir günâh işleyelim biz dahi âdemcesine

Ahmet Remzi (numarasız)

Âşık sevgilinin cennete benzeyen yüzündeki *ben*’e esir olmuşken Hz. Âdem’in daneye esir olmasını hocalar tartışmamalıdır:

Cennet-i ruyunda hâle esîrim neyleyim

Hâce insâf eyle çok mu âdeme bir dâne hiç

Es’ad Muhlis Paşa (numarasız)

Hz. Âdem’in cennette yasak ağaca yaklaşması ve onun meyvesinden yemesine işaret edilmiştir. Şair, sevgilisinin ‘ben’ine kapılıp gitmesini bu hadiseye benzeter.

Virüp dil hâle dâm-ı çîn-i zülfe mübtelâ oldık

Hemân bir dâneye Âdem gibi biz hem fedâ oldık

Nâkâm (G.403/1)

Fikr eyledükçe dâne-i hâliüñ hayâlini

Cânâ bihişt-i hâtıra Âdem dedem gelür

Neccârzâde Rızâ (G.92/2)

Nabi, buğday tanesinin şekline bakıp "*Âdem'in cennetten çıkarılmasına sebep olduğu için buğday tanesinin yakasının yırtığı dikilip onarılamaz*" diyerek, hüsn-i ta'lil ile telmihte bulunuyor:

Hurûc-ı Âdeme ben bâ'is oldum deyü cennetden

Rüfûya nâ-sezâdır gendümün çâk-i girîbânı

Nâbî (G.860/3)

Sevdâyî sevgilinin saçını buğdaya benzetererek Hz. Âdem ile Havva'nın buğday yemelerini sevgilinin saçının güzelliğine bağlamaktadır:

Dâneyi cennet içinde Âdem ü Havvâ yidiler

Beñzediip sümbülüine kendümün sünbülesin

Sevdâyî (G.34/4)

"*Senin kıvırcık saçını buğday başağına benzetip Âdem ile Havva cennet içinde dâneyi yediler.*"

Âşık, sabretmek ve cennette kalmak ile cennetten vazgeçmek arasında kalır. Tercihini daneden yana kullanarak atasına benzediğini övünerek anlatır:

Bâğ-ı ruhunda dâne-i hâlîine ey peri

Meyl eylesek 'aceb midür Âdem degül miyüz

Necâtî Bey (G.220/2)

Cennet-i kâyuñi terk eyleyemem âdem isem

Dâne-yi hâlîñ od urmazsa eger hırmenüime

Necâtî Bey (G.557/5)

Dâne (buğday), dünya nimetlerinin, hatta cennet güzelliklerinin; dâm, olta ve târ ise insandaki arzu ve isteklerin sembolü olmuştur.

Âdem degülüm aldanur isem cinâna ben

Ne dânesüni isterim anun ne dâmuni

Necâtî Bey (G.627/6)

Sevgilinin yüzündeki ben taneye, sevgilinin tanelerine aldanıp gönlünü kaptıran Hz. Âdem'e aktarma yoluyla kuşa benzetilmiştir. Kuşların kapanlara tane dizilerek avlanmasına gönderme yapılmıştır:

Âdemi cennetten irak eyleyen çün boğdadur

Neylesin çün kim yüzünde gördü müşkîn dâneyi

Nesimî (G.405/6)

Nesimi, insanlara günahın ta eskiden kaldığını Hz. Âdem ve Havva'dan beri var olduğunu bunu yeniymiş gibi söylemenin gereksiz olduğunu söyler:

Nesimi niye uyduk veli anı dahi duyduk

Ki suçun bilene rahmet kılar Hak ma- tekaddemden

Nesimî (G.346/17)

Neylî'ye göre, sevgilinin yüzündeki nokta, siyah "ben" değildir. O "ben", cemal kelimesinin cimine konulmuş bir nokta gibidir. Sevgilinin yüzü, cim harfine benzetilmiştir. Bu durumda cim harfinin noktası da, sevgilinin yüzüne konulmuş ben gibidir ve bu haliyle o, Âdem'in yediği yasak meyveye benzemektedir. Dolayısıyla bu güzelliği karşısında Âdem, değil sevgilinin al yanağını, siyah benini bile Cennet'e değişmeyecektir:

Noktadur cîm-i cemâle dâne-i hâlün degül

Virmez Âdem cennete hâlün ruh-ı âlun degül

Neylî (G.115/1)

Şeytân; Hz. Âdem'e olan kinini, Allah'ın yasakladığı buğdayı yedirmek suretiyle ortaya koymuştur. Bu şekilde ondan intikamını almıştır:

Yutturdu tam ' oltasını Âdem'e şeytân

Âvîze edip dâneyi târ-ı hasedinden

Sâbit (G.27/4)

Sevgilinin buğday sapı gibi düzgün boyu, göreni şeytân gibi cennetten çıkarmaya yetecektir:

Çıkarır âdemi şeytân-sıfat cennetten

Şâh-ı gendüm gibi ol kadd-i nihâli göricek

Sâbit (G.11/4)

Seyrânî, Âdem Peygamberin Allah'a verdiği sözü tutmayıp yasağı çiğnediğini ve sonunda Şeytanın nasıl emeline kavuştuğunu söyler:

Hakkın fermanını Âdem silmeden

Âdem Havva Havva Âdem bilmeden

Anlar birbirine bakıp gülmeden

Haline anların güler var imiş

Âşık Seyrânî (102/6)

Seyrânî, nefsine hâkim olamayıp buğdayı yiyen Hz. Âdem'in başına neler geldiğini hatırlatarak, insanların nefsine hâkim olmasını tavsiye eder:

Âdem isen Âdem'in hâlin düşün bir ibret al

Nefsine ârif olursun kalbin ilhâm eylese

Âşık Seyrânî (162/5)

Zâtî, Hz. Âdem'in daneye cenneti değişmesini âlimlik olarak görür:

Ol dür-i yek-dânesüz bana gerekmez cenneti

Cenneti Âdem gibi bir dâneye dâna satar

Zâtî (G.337/3)

“O eşsiz inci (sevgili) olmadan cennet bana gerekmez. Âdem gibi cenneti bir tâneye (buğday tanesine) ancak âlim satar .”

Sevgili eşi benzeri bulunmayan bir inci tanesidir. Şaire göre sevgili için cenneti feda etmek ancak Hz. Âdem gibi âlimlere mahsustur. Klâsik Türk şiirinde “Dür-i yek-dâne” tabiri peygamberimiz için kullanılmaktadır. Şair, Âdem'in yasak meyveden isteyerek yediğini, cennetten sevgili (peygamberimiz) olmadığı için ayrıldığı söyleyerek Âdem'in cennetten çıkarılmasını güzel bir sebebe bağlamıştır.¹⁸⁶

Âhî Hz. Âdem'in buğday, Halîl (Hz. İbrahim)'in mercimek isteğinde olması¹⁸⁷ gibi gönül kuşunun bir tane için hırs tuzağına düşmesine şaşılmamasını dile getirir:

Dâne için dâm-ı hırsa düşse tan mı murg-ı dil

Anda k'Âdem gözleye gendüm Halîlu'llâh 'ades

Âhî (G.73/I/8)

“Gönül kuşu bir dane için hırs tuzağına düşse (bu) ayıplanacak (hal) mi?..(Bu ayıplanacak bir hâl değildir) O zaman ki Hz. Âdem buğday, Allah'ın Halil'i (Hz.İbrahim) ise mercimek beklediği gibi”

Hâl-i gendüm gün yâre cûce hem-tâ olmasa

Gâlibâ h'ân-ı Halîl olmazdı 'âlemde 'ades

Edirneli Nazmî (G.2742/3)

¹⁸⁶Melike Uçar, *age.*,s.12.

¹⁸⁷Semra Tunç, “Divan Şiirinde Hz. İbrâhîm ve ‘Ades (Mercimek) Kıssasına Dâir”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, tarihsiz, s.123-131.

Atamız, Hz. Âdem olduğu için hepimizin hata yapması doğaldır. Sevgilinin benî, o kadar cezp edicidir ki, tıpkı Âdem'in buğdaya meyl etmesi gibi ona meyl etmemek mümkün değildir. Çünkü biz Âdem'in oğullarıyızdır.

Cennet-i rûyunda oldum hâlinin üftâdesi

Dâneye meyl etmemek kâbil mi âdemzedeyim

Tâhirü'l-Mevlevî (numarasız)

İblis, Hz. Âdem'i kandıramayınca Havva'ya yaklaştı ve onu kandırdı. Havva ağaçtan yedi. Havva'nın teşvikiyle Hz. Âdem de yiyince, her ikisinin de hulleleri tenlerinden uçtu. İkisi de çıplak kaldı. Birbirlerinden utandılar ve incir ağacından birer yaprak alıp tutundular.¹⁸⁸ Bu vesileyle Havva annemizin yaptıkları hatırlatılır.

Hâl-ı gendüm-gûnına Firdevsi eylersek bedel

Atamız Âdem bizim olmaya Havvâ ânemiz

Üsküdârlı Aşkî (G.159/2)

“*Senin buğday renkli benini cennete değişirsek atamız Âdem, anamız Havva olmasın.*”

Şeytan Hz. Âdem'i kandıramayınca Havva'ya yaklaşmış ve onu kandırmıştır. Ardından Havva, Hz. Âdem'e yasak meyveyi yemesini söyleyince Havva'nın cilvesine kapılan Hz. Âdem yasak meyveyi yemiştir:

Dâne yidiren Âdeme çün cilve-i Havvâ

Havvâ gibi zîbâlığı dür-dânededen öğren

Kuddûsî (G.587/3)

Gevherî, Hz. Âdem'in cennetteki yasağı çiğnemesinin ana nedeni olarak Havva'ya olan aşkını görür. Aşkî için yasağı çiğneyen Hz. Âdem'in başı belaya girer, cennetten kovulur:

¹⁸⁸Agâh Sırrı Levend, *age.*,s. 107-108.

*Aşkın rûzigârı estikçe serde
Dil gibi mevc urur deryâ olur mu
Âdem'i uğradır bin dürlü derde
Aşk-ı dilber gibi sevdâ olur mu*

Gevheri (431/1)

Yasak meyve konusunda ihtilaflar vardır. En çok rağbet gören görüş yasak meyvenin buğday olduğudur. Bazılarına göre ise yasak meyve; cinsel ilişki, elma, üzüm asması, zeytin, hurma, incir, kâfur, sünbüle, zeytin ağacı, hurma ağacı, incir ağacı, ebedîlik ağacı, şarap ağacı, mihnet ağacı, meyve ağacı veya ilim ağacıdır.¹⁸⁹ Yasaklı meyve çeşitli vesilelerle Divan şiirine konu olmuştur. Sevgilinin yüzündeki ben, cennetlere değer bir güzelliğe sahiptir ve bu ben yüzünden cennetten kovulmak bile göze alınmaktadır. Sevgilinin beni, âşığın sabrını zorlayacak kadar çekicidir:

*Dâne-i hâline bak cennet-i ruhsârında
Nice sabr eylesin Allah'ı seversen âdem*

Bâkî (G.331/4)

Baki'nin şu beytinde, Şeytanın Hz. Âdem ile Havva'yı "bu ağacın meyvesinden yerseniz ölümsüz olacaksınız" diyerek aldattığına işaret edilmiştir:

*Mülk-i bakî dir iken bâğ-ı İremden çıkdı
Yine mağrur olur Âdem bu fena gül-zâre*

Bâkî (G.426/4)

Yaratıldıktan sonra cennete giren Hz. Âdem'in yasak ağaçtan yiyerek günah işlemesine değinen şâire göre, Hz. Âdem bu yasağı çiğnediği içindir ki, bütün insânlar tek bir üflemeden peyda olmalarına rağmen, kimisi cennete, kimisi de cehenneme gitmektedir. Şâire göre, günah işleme ve neticesinde cehenneme girme

¹⁸⁹Abdullah Aydemir, *age.*, s. 26.

husûsu, bu olayla başlamış olmaktadır. Hz. Âdem bu günahı işlememiş olsaydı, cehenneme gitme olayı da olmayacaktı. Zira kendisine ilâhî rûh üflenen ve günah işleyerek buna hâlel getirmeyen bir insânın, cehenneme gitmesi sözkonusu olamazdı. Ancak Hz. Âdem bu günahı işlemekle, cehennemi gerektirecek bir fiil işlemiş oldu ve bu gelenek, soyuna da yansıdı.

Âdem için halk itmişken dıraht-ı gendümi

İllet-i sisyân idüp kendin günâh-kâr eyledi

Za'fî-i Gülşenî (Vr.114b)

Cümlesi bir nefhadan peydâ iken Hikmet budur

Kiminiûñ yerini cennet cennet kiminiûñ nâr eyledi

Za'fî-i Gülşenî (Vr.114b)

Hz. Âdem'in cennette iken, yasak meyveden yiyerek günah işlemiştir. Şâir müminin îmânî ile kâfirin küfrünün zarûrî olduğunu; herkesin mümin ya da herkesin kâfir olamayacağını düşünmektedir:

Özgedür bu ki bir hakikat iken

Kimi mü'min olur kimi kâfir

Za'fî-i Gülşenî (Vr.16b)

Kimilerine göre ise bu yasak meyve, mecazî, fizikî zevklere düşkünlük olarak yorumlanmış veya fizik ve metafizik yerine, ahlakı ve pratik akli temsil ettiği söylenmiştir. Bu yasak meyveyi cinsel olarak erkeğin kadına yaklaşması olarak yorumlayanlar da bulunmaktadır.¹⁹⁰

Nasıl Hz. Âdem kendisine yasaklanan buğday tanesine meyledip yediye aşğın de sevgilinin buğday tanesi gibi olan benine meyletmesi gayet normaldir. Şairin de dediği gibi oğul atasına ancak böyle benzer:

¹⁹⁰Dursun Ali Tökel, *age.*,s.278.

Âdem behiştî dâneye sattı vü hâle ben

Benzerse böyle benzesin oğul atasına

Hayâlî Bey (G.488/3)

Bağ-ı ruhunda dâne-i hâline ey perî

Meyl eylesek aceb midir, âdem değil miyiz

Necâtî Bey (G.220/2)

Hz. Âdem ilk insan ve ilk peygamber olarak cennette iken ‘Levh-i Mahfuz’a baktı. Dünya’ya inerse soyundan Muhammed Rasûlullah (sav) isminde bir peygamber geleceğini öğrendi. Böyle bir peygamberin babası olma şeref ve saâdetini kaçırmamak için kendisine yasaklanan ağaca yaklaştı ve meyvesinden yedi. O’nun için önemli olan dünyaya inmek ve Hz. Muhammed (sav)’in dünyaya gelmesine imkân tanımaktı. Cennette bulunması veya bulunmaması ise O’nun için önemli değildi.¹⁹¹

Hasan Hilmi de bir beytinde buna işaret etmiştir:

Tuyunca Hazret-i Âdem seniñ teşrîfini bir dem

Değişdi habbeye bağ-ı Cinânı yâ Resûlallâh

Hasan Hilmî (G.343/2)

Hasan Hilmi’nin bu beytinde anlatılanları Hâfız Muhammed Tevfik Bursa Emir Sultan Türbesi’nde bulunan bir levhadaki kıtasında benzer şekilde dile getirmiştir:

“Gubar-ı payine almam cihanı ya Rasulallah

Değişmem muyine heft asumanı ya Rasulallah

Duyunca makdem-i teşrifin Aden sulb-i pakinden

Değişti habbeye bağ-ı cinanı ya Rasulallah”

Hâfız Muhammed Tevfik (numarasız)

¹⁹¹Ahmet Lütü Kazancı, *Peygamberler Tarihi*, Nil Yay., İstanbul 1997, s.52

Gariptir ki bunca asır (yaşamış olan insanlar) Hz. Âdem ve Havva'nın nefse uyması neticesinde meydana gelmiştir.:

'Aceb sırr bunca edvârdan nefis bil 'âhir olmuşdur

Nefisden cümle halk oldu eger Âdem gerek Havvâ

Bandırmalızâde Haşîm Baba (G.167/5)

Allah bütün insanların rızkını ezelde hesap etmiş insanı yaratmadan evvel rızkını yaratmıştır. İnsanların en önemli rızkı buğdaydır. Buğday Hz. Âdem ve Havva'dan önce onlara rızk olarak cennete konulmuştur:

Hisâb-i rızkını kılmış temâmi-i beşerin

Henüz Âdem'e peyvend kılmadın Havva

Fuzûlî (K.1/61)

Dâne, Hz. Âdem için bir tuzaktır:

Âdemüñ bildi dâmidur dâne

Sabrı yok yine hâl-i cânâne

Vücûdi, Hayâl u Yâr (1308)

Şair bir beyitte de Hz. Âdem'in yasak meyveyi (buğday) yiyerek, bu meyveye sekiz cenneti sattığını ifâde eder ve Hz. Âdem'in cennetten kovulması hâdisesini anımsatır;

Hâl-i gendüm-gûnına satdı behist-i hesti dil

Yahşi fehm eyle bu remzi iste Âdemlik budır

Nîsârî (G.69/4)

Can, Hümâ'ya benzetilmiş, ben ise bunu tutmak için kullanılan bir müşğîn dânedir. Can kuşu, anber zülüften kurulu tuzağa, müşğîn ben yemiyle düşer. Hümâ

var olduğuna inanılan, fakat kimsenin görmediği mitolojik bir kuştur. Hümâ, üstün vasıflarıyla daha çok sevgili için kullanılmasına rağmen beyitte âşık kendisini “Hümâ”ya benzetir. Hümâyâ benzeyen âşığın sıradan bir tuzakla ve yemle avlanması mümkün değildir. Can Hümâ’sı ancak zülûf dâmi ve ben dânesi ile avlanabilir. Aşağıdaki beyitte, Hz. Âdem ile Havva’nın cennetten kovulması olayına telmihte bulunularak yanaktaki ben buğday tanesine benzetilmiştir.¹⁹² Bu durumda yanak cennettir:

Zülf ü hâliñ cân Hümâyın dutmaga

‘Anberîn dâm-ıla müşgîn dânedür

Ahmedî (G.210/7)

“Gendüm” buğday anlamına gelmektedir.¹⁹³ Öte yandan kelimeyi Türkçe “kendim” olarak değerlendirmek de mümkündür. “Âdem” kelimesi de hem “Hz. Âdem” hem de “adam” anlamıyla kullanılmıştır:

Gendüm bilürem ki yañağundağı kara beñ

Şol dâne durur ki vire cânın aña âdem

Kâdı Burhâneddîn (G.1036/6)

“Ben” sevgilinin zülfünden kurulu tuzağın danesidir. “Ben”in daneye benzetilmesi ile Hz. Âdem ile Havva’nın dane yüzünden cennetten kovulmalarına telmihte bulunulur:

Hâli Bilâl imâm gözi muktedî gönül

Peyveste kaşını dahı mihrâb ider gözüm

Kâdı Burhâneddîn (G.1155/5)

Şair kendisini soyutlayıp teşhis yoluyla sevgilinin buğday tanesine benzeyen benine hayran olanın gönlü olduğunu söyler.

¹⁹²İshak Taşdelen, *age.*,s.87.

¹⁹³Ferit Devellioğlu, s.285.

Gönlüm n'ola meyl itdiyise hâline anun

Âdem dahi meyl eyleye buğday danasına

Kâdı Burhâneddîn (G.614/2)

“Gönlüm onun benine meylettiyse ne olur? Âdem dahi buğday tanesine meyl etmiştir.”

İslam düşüncesine göre, Şeytanın Allah'ın emrini dinlemeyip lanetlenmesi; Hz. Âdem ve Havva'nın Şeytana uyup yasak ağacın meyvesinden yemesi ve dünyaya indirilmeleri hep Allah'ın planladığı ve takdir ettiği olaylardır; Hz. Âdem'in iktidarı dâhilinde olmamıştır.

Hicran dile nüvîd-i behîşt-i visaldir

Yok iktidar elde çü ebnâ-yı âdemiz

Şeyh Gâlib (G.127/3)

Hz. Âdem işlediği bu suçtan dolayı cezalandırılmayacaktır:

“İy kullarum... Âdem (a.s.)'a uçmak içinde bir azab işledüm ki tamuda ol azâb yok idi.”

Hâcî Bektâş-ı Veli, *Makâlât*, s. 89.

Halk arasında, Hz. Âdem ile Havva'nın yediği yasak edilmiş meyvenin elma olduğu inancı da vardır.¹⁹⁴ Elmanın meyve olarak “ilk günah”ı sembolize ettiği bilinen bir gerçektir. Yani elma, daha çok insanoğlunun atası olan Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın cennetten kovulmasına sebep olan ilk günahın sembolü ve onu çağrıştıran bir unsur olarak kullanılır modern şiirde.¹⁹⁵

Dıranas, *Ağrı* başlıklı şiirinde, Hz. Âdem ile Havva'nın bütün insanlık adına işledikleri günaha gönderme yaparken elmayı kullanır. Yılan ağzındaki elma, bin

¹⁹⁴Zülfi Güler, “Âdem” *age.*, s.49

¹⁹⁵Ramazan Gülendâ, *Modern Türk Şiirinde Meyve İmgesi*, s.482.

çeşit çilenin yemişidir. Bu, ilk günahıdır ve insanoğlunun Hz. Âdem'in şahsında cennetten bu dünyaya kovulmasının nedenidir:

Şüphe; o bin çeşit çilenin yemişi

*Yılan ağzındaki elma...*¹⁹⁶

İnsanoğlunda yaratılıştan var olan bu gibi duyguları ilk hissedenler, doğal olarak Hz. Âdem ve Havva'dır. Şair, onların Allah'ın verdiği ile yetinmeyerek, ebedi hayata kavuşma isteğiyle işledikleri günahın kaynağını bu duygulara bağlamanın yanı sıra, bu günahın insanoğlunun alınına yazılan bir lanet gibi nesilden nesile geçtiğini düşünerek:

Taş kesildi sular

Taş kesildi gök

Taş kesildi tüm taşları evrenin taş

*Âdem ile Havva girdi günahımıza*¹⁹⁷

Barış içinde yaşamak dururken, savaşların ve bunun sebep olduğu yıkımları meydana getirenin de yine insanın kendisi olduğunu belirtir. Nasıl ki Hz. Âdem ve Havva huzur içinde yaşadıkları cennette hırsa kapılarak yasak meyveyi yemişler ve dünyaya atılmışlarsa, onlardan türeyen insan nesli de başka türlü davranmamış ve yeryüzünde insanlığın birbirini yok etme çabası bu günlere dek sürmüştür. Görüldüğü gibi Ayhan Kırdar, insanoğlunun zalimliğine ve doymakbilmez hırsına dikkat çekmek için kutsal kitaplarda anlatılan bir kıssayı motifolarak kullanmıştır.

Mehmet Kaplan da, “*yılan ağzındaki elma*” ifadesinin Hz. Âdem ile Havva kıssasına bir gönderme olduğunu belirterek “Yılan ağzındaki elma istiaresi (...) tehlikeli bir macera sonunda ulaşılan bir gayeyi ifade eder.”¹⁹⁸

¹⁹⁶Ahmet Muhip Dıranas, *Ağrı*.

¹⁹⁷Ayhan Kırdar, *Lo*, s.12-13.

¹⁹⁸Mehmet Kaplan, “Ağrı Şiiri”, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar II*, Dergâh Yay., İstanbul 1987, s. 341.

Havva, Şeytan'ın elinden aldığı elmanın yarısını yemiş, diğer yarısını da Hz. Âdem'e vermiştir.¹⁹⁹

Faruk Nafiz Çamlıbel yasak meyveyi Hz. Âdem 'e sunan Havva'nın böylece dünyayı da insanoğluna haram ettiği düşüncesinde olduğunu görüyoruz:

*O günahın bizi kahretse mucizâtı gerek
Cennetin meyve-i memnûuna el sürdürerek
Etti dünyayı haram Âdem 'e Havva'nın eli.*

Şair, "Eller" adlı bu şiirinde, insanlık tarihinde ellerin temsil ettiği günah ve iyilikleri konu alır. Bunu yaparken de kutsal kitaplarda dile gelen peygamber kıssalarından örnekler verir. Şiirinde devamında

*Maddeler birse de ma'na değişir ellerde
Var kıyas et ki o eller ve bu eller nerde
Dişi, Şeytan elidir, erkeği, Rahmân'ın eli²⁰⁰*

mısralarıyla cennetteki yasak meyveye dokunan elin Havva'nın olduğunu ve bu elin bir bakıma Şeytanın eli olarak vazife gördüğünü düşünmektedir.

Elma ile ilk günah²⁰¹ arasındaki ilişkiyi Sait Faik de bir şiirinde kullanır:

İlk urbamız:

İNCİR.

İlk günahımız:

ELMA.

Not:

Ben günahsızım.²⁰²

¹⁹⁹Sadık Tural, *age.*,139.

²⁰⁰Faruk Nafiz Çamlıbel, *Eller, Han Duvarları.*

²⁰¹Ramazan Güleendam, *age.*,s.483.

Sezai Karakoç ise *Yitik Cennet*'te: "Hz. Âdem Âleyhi's-selâmın memnû meyveye uzandıktan sonra dünyaya -toprağa, yani aslına- gönderilmesi gibi, bir nevi toprağa dönüştür."²⁰³ Diyerek bu hadisenin bir başlangıç olduğunu ifade eder.

Yasak meyve sembolü, dünya kurulu beri insanların belirli olumsuz özelliklerinin, arzularının vs. değişmediğini ifade etmek isteyen bir başka şair, Bedri Rahmi tarafından da biraz ironik bir tarzda- kullanılır:

Al gözüm seyreyle:

Hep aynı Hikâye

Yine aynı Âdem

Yine aynı Havva

Yine aynı elma

Elmayı dilime

Kadını gönlüme göre yaratırsın

Sonra bunları cehennem dibine sürer

*Beni melül mahzun aratırsın*²⁰⁴

Edebiyatımızın "Ölüm Şairi" Cahit Sıtkı;

Bilirim ne yapsam hata,

Yanlış, attığım her adım;

Ellerim elma dalında;

Âdem 'le Havva ecdadım.

...²⁰⁵

²⁰²Sait Faik Abasıyanık, *Elma ve İncir*.

²⁰³Ali Osman Dönmez, "*Yitik Cennet'in Işığında*" Sezai Karakoç ve "*Masal*" Şiiri, s.45

²⁰⁴Bedri Rahmi Eyuboğlu, *Üçüncü Mektup, Üçü Birden*

²⁰⁵Cahit Sıtkı Tarancı, Allah'ı Ararken, *Bütün Şiirleri*, s.134.

mısralarıyla hatadan kurtulamamasını ise ilk insan Hz. Âdem'le Havva'nın yasak meyveyi yemesine bağlamaktadır. Ecdadı hata yapmış birisi olarak attığı her adımın yanlış olduğunun farkındadır.

Aynı şair bir başka şiirinde;

Âdem 'le Havva 'dan geldiğim doğru;

*Vuruldum bir kere elma dalına*²⁰⁶

mısralarıyla onların elmaya yönelişinin insanlar tarafından tekrarlanmakta olduğunu söylerken adeta elmanın yahut daha doğru bir deyişle günahın o günden bu yana insanoğlu için bir çekicilik taşıdığını düşünür. Elma kelimesi esas itibarıyla dünya zevklerinin sembolü olarak kullanılmıştır.

Elmanın neden bu denli insan için cazip olduğunun cevabını yine şairin kendisi verir: İnsanın ilk ataları olan Âdem ve Havva ile başlamıştır bu çekicilik. Nasıl ki Âdem ve Havva bütün uyarılara rağmen elmayı yemişlerse, o da kendisini ona kapılmaktan alıkoyamaz. Onun tek isteği günlüce yaşamaktır. Hiçbir yasaklama ve sınırlama olmamak kaydıyla:

Yaşadığım iyi kötü günleri

*Değişmem hiçbir cennet masalına.*²⁰⁷

Hız. Âdem ve Havva'nın cennetten çıkarılacaklarını bildikleri halde, yasağa uymamalarıyla kendisi arasında bağ kuran şair, cenneti kaybetmek pahasına bile olsa yaşadıklarından hiçbir pişmanlık duymaz.

Buğday olduğunu söyleyenler, bu buğdayın sıradan bir buğday değil, cennet buğdayı olduğunu, danesinin sığır yüreği gibi, kaymaktan lezzetli, baldan tatlı olduğunu söylemişlerdir. Allah, Âdem'e "Yâ Âdem! Cennette yaşa, yalnız,

²⁰⁶Cahit Sıtkı Tarancı, Allah'ı Ararken, *Bütün Şiirleri*, s.134.

²⁰⁷Cahit Sıtkı Tarancı, İnsanoğlu, *Bütün Şiirleri*, s.137.

‘Şeceretü’l-Huld’ ki, buğday ağacıdır. Ona yakın olursan zâlimlerden olursun” buyurdu.²⁰⁸

Muammer Lütfi Bahşi aşağıdaki mısralarda Hz. Âdem ile Havva’dan beri insanların günahkârlığını anlatan şair bütün sorunların çözümünün yine insanda olduğunu vurgular:

Ben bir cehennemim ki sevap işleyenlerin

Mesud olup cennete girmekse âdeti

Yansın derinliğimde günahlar derin, derin

*Sönmüş gönüllerin bana sinmiş saadeti*²⁰⁹

Nevzat Yalçın’a göre Hz. Âdem yasağı çiğneyene kadar hiçbir derdi ve sorumluluğu olmayan bir kişiydi. Ne zaman ki yasak meyveyi yedi, işte o andan itibaren çilesi de başlamış oldu. Şiirdeki "geçim derdi" ifadesinden de anlaşılıyor ki şair, dünyada çektiği çileleri bu hadiseyle irtibatlandırmaktadır. Çünkü atası olan Hz. Âdem bu şekilde davranmasaydı insanoğlu da dünya denen bu çilehaneye gelmek zorunda kalmayacaktı. Bir başka deyişle, Hz. Âdem’in Havva’yı bulmasıyla cennetteki masalın da sonunun geldiğini söyleyen şair, "elma"nın yenmesiyle insanoğlunun da dünya hayatındaki çilesinin başladığına inanır:

Havva'dan fesat mı geldi nedir?

O gün bugündür âdemoğlu

*Bitmez maceralar peşindedir.*²¹⁰

Şair, yeryüzündeki bütün ıstırapların, savaşların, acıların sebebinin Havva'nın neden olduğu suçun kefareti olduğunu düşünür. Ona göre Havva,

²⁰⁸A’raf: 7/19.

²⁰⁹Muammer Lütfi Bahşi, *Danete'nin Ruhuna Cehennem*.

²¹⁰Nevzat Yalçın, *A Sokağı*, s. 65-66.

insanoğlunun ebediyyen hiçbir acıya maruz kalmadan yaşayacağı cennetten çıkarılmasına ve dünya denilen zindana atılmasına neden olmuştur.

2.12-Hz. Âdem ile Havva'nın Çıplak Kalışı ve İncir Yaprağıyla Örtünmeleri:

Hz. Âdem ile Havva'nın Allah'ın kendilerine emrettiği yasağı çiğnemeleri üzerine kendileri çıplak kalmışlardır. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de “*Nihayet ondan yediler. Bunun üzerine kendilerine ayıp yerleri görüldü.*”²¹¹ şeklinde anlatılır.

İbn Abbas bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak şöyle demektedir: “*Allah'ın kendilerine giydirmiş olduğu nurdan soyundular ve ayıp yerleri kendilerine görüldü.*”²¹²

'Avret itdi âşüfte Âdem bahtını

'Avret aldurdı Süleymân tahtını

Ahmedî, *İskendernâme* (726)

Şeytanın aldatması sonucu Hz. Âdem ile Havva'nın çıplak kalışları farklı bir surede de dile getirilir: “*Ey Âdem oğullan! Şeytan ebeveyninizi (Âdem'i ve Havva'yı) avret yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak Cennetten çıkardığı gibi, sizi de aldatmasın...*”²¹³

Dehr-i dûne gelmemişdir ben gibi düşkün garîb

Hazret-i Âdem misâli câmesiz kaldım meded

Ali Rızâ Erhan (G.59/5)

Hz. Âdem ile Havva'nın yasak meyveyi yemeleri üzerine üzerlerindeki cennet elbiseleri (hülle) çıkmıştır:

Hasedle Azâzil böyle iş etti

Peşîmân oldular ammâ iş bitti

²¹¹Tâ hâ: 20/121.

²¹²Mehmet Ergün, *Alûsinin Ruh'ul meani Tefsirinde Âdem ve Yaratılış Kıssası Çerçevesinde İsrailiyyât*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Ü. SBE, Isparta 2006, s.63.

²¹³A'râf: 7/26-27.

Cümle giydikleri hülleler gitti

Anlar eğinlerin uryan eyledi

Âşık Ömer (9/13)

Bunun üzerine, büyük bir telâş ve acelecilik içinde, açılan avret yerlerini örtmek için yaprak toplamaya başladılar. Artık onlar, Şeytana aldanmakla bu ilk imtihanı kaybetmişler²¹⁴ ve bu yüzden Allah Teâlâ'nın azarını hak etmişlerdi: *"Böylece, Şeytan, ikisini aldatarak (yasak) ağacın meyvesinden yemeye sevk etti. Ve ikisinin o ağacın meyvesinden tatmaları üzerine, avret yerleri onlara görüldü. Cennet yapraklarıyla ayıp yerlerini örtmeye başladılar. Bunun üzerine rableri onlara şöyle nida etti: Ben ikinize, bu ağacın meyvesinden yemenizi yasak etmedim mi? Ve ikinize, Şeytan, ikinizin apaçık bir düşmanınızdır, demedim mi?"*²¹⁵

Hz. Âdem ile Havva birbirinden utandı, incir yaprağı ile avret yerlerini örttüler:

Çıktığı cennetten çıplak

Setr için incirden istedi yaprak.

Dört damla damladı incirden mutlak,

Birin penbe-i rayegân eyledi.

Âşık Ömer (151/32)

Seyrânî, Hz. Âdem'in çıplak kalmasıyla edep yerlerini incir yaprağıyla örttüğünü; fakat buna rağmen Allah'tan çok utandığını, çok ağladığını söyler:

Âdem'e düş oldu bela-yi zincir,

Tuttu edebine yaprağ-ı incir

Gördü hak Âdem'i ağlar zarincir,

Der benden saklarsın cism-i uryanı

Âşık Seyrani (413/69)

²¹⁴İsmail Yiğit, "Hz. Âdem", *age.*,s.37.

²¹⁵A'râf: 7/22.

Ednâyi Hz. Âdem'in çıplak kalmasını üzerine incir yaprağı ile avret yerlerini örttüğünü Cebrail'in de gelerek kuşak bağladığını söyler:

Ve Âdemiñ libâsı neden cevâbım vir bana

Uçmak içinde iki yaprak direm bir bir nişân

Bağlayın kuşak Cebra'il bağladın Âdemdir ol

Yaprağı libâsı 'avred dir yaprak incir inân

Ednâyî (G.15/3-4)

2.13-Hz. Âdem ile Havva'nın Cennetten Çıkarılmaları:

Hz. Âdem ile Havva Allah'ın kendilerine koyduğu yasağı unutup, Şeytanın vesvesesine uyarak yasak meyveyi yemişler ve çıplak kalmışlardır. Bunun üzerine Allah, Hz. Âdem ile Havva cennetten çıkarmıştır. Bu hadise Kuran'da: “*Derken, Şeytan ayaklarını oradan kaydırđı. Onları içinde buldukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de, .Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre bınak ve yararlanma vardır, dedik.*”²¹⁶ şeklinde anlatılır.²¹⁷

Allah'ın emrini dinlememeleri yüzünden Hz. Âdem ve Havva cennetten çıkartılır. Hz. Âdem ve Havva'nın bir anlık gafletleri cennetten çıkarılmalarına sebep olmuştur:

Hoşdem idi Hazret-i Âdem ezel

Zevkine dünya gamı oldu bedel

Yahya Bey (numarasız)

Hz. Âdem ile Havva'nın cennetten çıkarılmasına İblis sebep olmuştur:

Çıkarmasun seni kûyından ağyârı sakın iy dil

Ki cennetden çıkarmışdur bilürsin Âdem'i iblis

Âdem Çelebi (G.265/5)

²¹⁶Bakara: 2/36.

²¹⁷Ayrıca bkz: Bakara: 2/38, Araf: 7/24-25, Taha: 20/123.

Âdem Aleyhisselâm; Cennet'te, ikindi ile güneşin batışı arasındaki zaman kadar kalmıştı ki, bu süre, dünya günlerinden 130 yıla eşitti.²¹⁸

Peygamber efendimiz buyurmuştur ki:“*Üzerine güneş doğan en hayırlı gün cumâ günüdür. Âdem o gün yaratıldı; o gün cennete konuldu ve o gün cennetten çıkarıldı. Kıyâmet de ancak cumâ günü kopacaktır.*”²¹⁹

Bu duruma İbrahim B. Bâlî telmihte bulunur:

Nebî dir rûz-ı 'îd-i ehl-i İslâm

Bu rûz-ı cum'adur hem hayrû'l-eyyâm

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (7992)

Cinândan bunda sürildi cihâna

Hem Âdem ata vü Havvâ'yı ana

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (8094)

Gelibolulu Mustafa Âlî, Hz. Âdem'in sabırsızlığını yüzünden cennetten çıkarıldığını savunur:

Hazret-i Âdem eger olsa sabûr

Gülşen-i cennete olur midî dûr

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Tuhfetü'l Uşşâk* (1994)

Hz. Âdem yaptığı hatadan dolayı ne kadar özür dilediyse de Allah onu affetmeyerek cennetten çıkarır. Bunu Seyrânî belirtir:

Âdem der Şeytana bir dahi uymam,

Buyruğun tutarım Şeytanı saymam

Dedi Hak ben seni cennete koymam,

²¹⁸Asım Köksal, *age.*, 1/39.

²¹⁹Ahmet Davudoğlu, *age.*, s.2384.

Veremezsen bir dahi tahtı divanı

Âşık Seyrani (413/72)

Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasına telmih yapılan aşağıdaki beyitte onu cennetten kovduranın aslında yedi başlı ejdere benzeyen nefis olduğu dile getirilir:

Ejdehâ-yı heft-serdür nefs-i hodgâm ey gulâm

Ceddini cennetden ihrâc eyleyen ol mârı gör

Usûlî (G.28/6)

Şairler güzel yerleri, kendi memleketlerini ve sevgilinin bulunduğu yeri cennete benzeterek, böyle yerlerden ayrılmayı Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasına telmihle anlatmışlardır.

Ne kayu ayruldum ise bu hevâlu vadiden

Ben ki bâğ-ı Huld gül-zâr-ı cinân terk itmişem

Ahmedî (G.421/4)

Bandırmalızade Haşim Baba'ya göre ise Hz. Âdem Allah'a olan aşkı için İblisin tuzağına düşmüştür:

Nâr-ı aşka yakmagçün zülfünü dâm eylemiş

Dâne-yi âliyle Cennet bâğını nîrân iden

Bandırmalızâde Haşim Baba (G.131/6)

Aynı şair bu hadiseyi yine başka bir güzel nedene bağlamış (hüsn-i talil); ona göre göre Hz. Âdem Allah'ın güzelliğini görüp de cennetten çıkmak istemiştir:

Gördi Âdem hüsn-i vechiñ bildi sensin sırr-ı âb

Cenneti ferdâya saldı buldı nûriñla sebât

Bandırmalızâde Haşim Baba (G.1/5)

Hz. Âdem ve Hz. Havva cenneti gören ilk ve son insanlardır. Nûrî sevgilisini salınan bir huri olması hayali ile Hz. Âdem'in hatırına da artık cennet bahçesinin gelmeyecek olması ifadesini bağdaştırarak mübalağa oluşturur:

Âdemin hâtırına Ravza-ı cennet mi gelür

Gelse gülzâra hırâmân olarak hûr gibi

Nûrî (G.82/3)

Rakip (ağyar), Klâsik Türk şiirinde âşık sevgili ikilisi arasında âşık ile yarışan ve ona ortak olan kişidir. Âşığa sevgili kadar eziyet eder. Âşık için kötü, çirkin, zararlı ve zalimdir. Âşık tarafından rakip; köpek, akrep, domuz, Şeytan, dev bazen de kâfir sıfatlarıyla nitelendirilir. Âşığın nazarında o sevgili ile sıkı münasebettedir. Sevgili âşıktan çok rakibe yüz verir ve ona imkân tanır. Âşığı üzen ve yaralayan da budur. Şair, Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasına telmih yapmıştır. Nasıl Şeytan fitneleriyle Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasına sebep olduysa Şeytan gibi fitneci rakip de âşığın sevgilinin cennet gibi olan mahallesinden ayrılmasına sebep olmuştur.²²⁰

Cennet-i kûyunda kalırdım ger olmasa rakîb

Ravzadan Âdem kaçan çıkardı şeytân olmasa

Ahmet Paşa (K.3/28)

“Eğer rakip olmasa senin cennet gibi olan mahallende kalırdım. Şeytan olmasaydı Âdem hiç cennetten çıkar mıydı?”

Rakip- Şetan ilişkisine Cevri'de de görüyoruz:

Cennet-i kûyun(ı) ol iblîs idinmis me'vâ

Nice ârâm ider Allâh'ı seversen âdem

Cevrî (Trb.2/III-3)

²²⁰İskender Pala, “ağyar” *age.*, s.10.

Şair, sevgilisinin bulunduğu gül bahçesinin cennetten daha güzel olduğunu anlatmak için cennette yaşamış olan Âdem Peygamber’i örnek göstermiştir. Burada mübalağa yapılarak sevgilinin bulunduğu mahal cennetten üstün tutulmuştur:

Gülşen-i kûyında me`vâ balsa o hûrî-veşûn

İhtiyâr eyler mi bâg-ı huldi Âdem ey gönül

Bâkî (G.300/4)

“Ey gönül, Âdem hûri gibi güzel sevgilinin bulunduğu gül bahçesinde sığınacak bir yer balsa, cennet bağıını seçer miydi?”

Fuzuli’ye göre ise sevgilinin semtini bırakıp cennete gelen Âdem peygamber sonra pişman olmuştur:

Âdem evvel ser-i kûyun virüp olmuş cennet

İşidüp ta'n-ı melek sonra peşîmân olmuş

Fuzûlî (G.136/6)

Şairler, aşk ve âşıklık duygusunu ifade için, sevgilinin bulunduğu yerin cennetten; sevgiliye kavuşmuş olmanın da cennette bulunmaktan daha güzel olduğunu söylediklerinde, Âdem ismini kişi, insan manasına da gelmek üzere tevriyeli kullanarak Hz. Âdem'in aşkuğruna cennetten çıktığını ifade ederler. Âşık ile sevgilinin arasına gireni, onları birbirinden ayıranı da Şeytana benzetirler.

Dediler bî-haberler bâğ-i cennet kuyuna benzer

Haber verdi bana andan gelen Âdem yalandır bu

Fuzûlî (G.236/6)

Mesihî de rakîbin kendisini kûy-ı yâr'dan kovmasını, Şeytanın Hz. Âdem'in cennetten çıkmasına sebep oluşu ile karşılaştırır:

Kuyunda bak rakîb ile bana ki bilesin

Cennet içinde div ile Âdem Hikâyetin

Mesihî (G.193/3)

Cennet-i kuyundan ey dilher Mesîhîyi rakîb

'Akîbet çıkardı bak ol Âdemün Şeytanına

Mesîhî (G.234/10)

Muhibbî bir beytinde, sevgilinin Cennet'e benzeyen mahallesindeyken, kara yüzlü rakibin, kendisini sevgilinin mahallesinden uzaklaştırdığını dile getirmiştir. Bu yüzden o da rakibi Şeytan'a benzetmeyi uygun bulduğunu söylemektedir:

Cennet-i kûyında iken dûr kıldun sen beni

Ey rakîb-i rû-siyeh Şeytâna benzettüm seni

Muhibbî (G.2775/6)

Âşık, sevdiğinin mahallesinde kalabilmek için sevgiliye kulluk etmiş fakat sevdiği tarafından kabul görülmeyip bir cennet olan mahallesinde kalmasına müsaade edilmemiştir. Âşık, bütün ısrarına rağmen Hz. Âdem gibi cennetinden kovulmuştur.

Bildi zıddiyetini eyledi bîrûh henüz

Cesed-i Âdem'e izhâr-ı adâvet henüz

Na'ilî (K.33/19)

“(Şeytan) zıtlığını bildi, henüz ruhu yokken Âdem'in cesedine düşmanlık gösterdi.”

“‘Düşmek’” fiili, her şeyden önce, bütün varlıksal alanları kapsayan yönüyle, bulunulan 'üst düzey'i veya sahip olunan 'mevki'i kaybetme anlamını içinde barındırmaktadır.”²²¹ Dolayısıyla da “düşüş”, ruh için de bir mevki kaybına sebep olmuştur. Ruhun dünyaya “düşme” neticesinde kaybettiği mevki, Klasik Türk Edebiyatında “sevgiliyle beraber olunan yer” şeklinde tanımlanan “cennet” tir:

²²¹Ali Yıldırım, “Düşmek İmajı ve Şeyh Gâlib'in Düşüşü”, *Bilig, Sayı: 42*, 2007, s.213-227.

*Hoş ol zamân ki harîm-i visâle mahrem idim
Ne mübtelâ-yı belâ ne mukayyed-i gam idim*

*Gezerdim itlerin içre fezâ -yı kûyunda
Yerim behîst-i berîn idi ben bir âdem idim*

*Hemîşe secdegehim hâk-i âsitânın idi
Bu ictibâr ile bir ser-bülend-i câlem idim*

*Gedâ-yı kûyun idim böyle zilletim yok idi
Serîr-i saltanat-ı kurbda mucazzam idim*

Fuzûlî (G.194/1-4)

“Vuslat haremine mahrem olduğum zaman, ne güzel bir zamandı ki, ben o zaman ne belâyâ müptela olmuşum ne de gamla kayıtlanmışım. Diyârının sonsuz genişliğinde köpeklerinle beraber gezerdim. Yerim yüksek cennet, ben de bir Âdem idim. Dâima secde ettiğim yer senin eşiğinin toprağı idi. Secde etmek suretiyle kazandığım itibar ile âlemde başı yüksekleren bir insandım. Diyârının dilencisi idim, böyle hakir değildim. Sana yakınlık saltanatının tahtında ulu (bir sultan) idim.”

Zenehdan: çene çukuru demektir.²²² Renk bakımından gümüş ve süttür. Şekil bakımından elmaya benzetilir ve bu noktada Hz. Âdem ile Havva'nın cennetten kovulması hatırlatılır.

Kadı Burhaneddin Hz. Âdem ile Havva'nın cennetten kovulmasına telmihte bulunarak, zenah elması yüzünden yanak cennetinden kovulduğunu söyler:

*Âbı yoh hayvânuñ elhak zenahı katında
Yañağı cenneti terk itdürür almasıyile*

Kadı Burhaneddin (G.236/5)

²²²İskender Pala, “zekân” mad., *age.*,s.489.

“Ben” sevgilinin zülfünden kurulu tuzağın danesidir. “Ben”in daneye benzetilmesi ile Âdem ile Havva’nın dane yüzünden cennetten kovulmalarına telmihte bulunulur. Bir beyitte ise “ben”i tuzak olarak görürüz:

Gözüñ ne câdüliğ eyler beñüñ ne dâm kılır

Saçuñ kemendi ho âlemde nik ü bed aparur

Kâdı Burhâneddîn (G.829/4)

Karacızade İzzet Molla, yaşamının bir döneminde Sivas’a sürgün gönderilmiştir. Sürgün edildiği yeri çöle benzetmiş ve memleketinden ayrılmakla Hz. Âdem’in cennetten çıkarılması arasında ilgi kurmuştur. Şair, Âdem peygamberle arasında ilgi kurarak güzellikleri terk etmenin kendi eseri olduğunu anlatır:

Cenâb-ı Âdeme bir de bana oldı bu ‘âlemde

Na’im-i cenneti terk eyleyüp çıkmak beyâbâna

Karacızade (Keçecizâde) İzzet Mollâ (K.39/8)

Gaybî’ye göre Hz. Âdem, cennetten çıkıp dünyâya indiğinden dolayı insan cennete tekrar kavuşmayı dilemektedir:

‘Âlem ü âdem nikâbın keşf idelden cism ü cân

‘Âdem ile ‘âlemi dîdâr-ı cennet bulmuşuz

Gaybi Sun’ullah (G.53/6)

Sükkerî, Hz. Âdem’in Cennet’ten çıkarılması hadisesini, dünya hayatının geçiciliğine vurgu yapmak için kullanmıştır. Ona göre, Hz. Âdem, mamur Cennet’ten çıkıp, kısa bir ömür içinde dünya yıkıntısına gelmiştir; fakat bu yıkıntıda, hiç kimse sürekli olarak kalamamış, sonun tekrar göçüp gitmiştir:

Çıkup ma’mûre-i cennetden almıs hisse-i ‘ömrin

Harâbât-ı cihâna gelmiş Âdem kalmamış gitmiş

Sükkerî (G.67/2)

Şeyh Galib Hz. Âdem'in Cennet'ten çıkarılmasının ve Âdemoğullarının başına gelenlerin Allah'ın takdiri olduğu, Hz. Âdem'in ve insanın elinde iktidarı bulunmadığı düşüncesi vardır.

Hicran dile nüvîd-i behişt-i visaldir

Yok iktidarede çü ebnâ-yı Âdemiz

Şeyh Gâlib (G.127/3)

Âşık Ömer de insanlara nasihat vererek büyük sözü dinlemeyenin sonunun Hz. Âdem gibi olacağını söyler:

Tutmayan pîr ü peder pendinî rağbetten çıkar

Hazreti Âdemgibi gûyâ ki cennetten çıkar

Âşık Ömer (324/1)

2.14-Şeytan, Yılan ve Tavus'un Kovulması:

Yasak meyveyi yemelerinden dolayı Allah, Hz. Âdem ve Havva'yı cennetten kovdu. Bu işe sebep olduğu için yılanın güzel yüzünü değiştirdi. Ayaklarını kesti. Karnının üzerinde yürüttü. Akabinde Hz. Âdem, Havva, İblis ve Yılan dünyaya atıldılar. Hz. Âdem Hindistan'da Cidde'ye, Şeytan Bülle'ye, Yılan da İsfahan'a düştü.

Bazı rivâyetlere göre, Yılanla beraber Tavus da Cennet'in bekçisiydi. Yılan dış, Tavus iç kapının görevlisiydi. Şeytan yılanla beraber Tavus'u da kandırmıştı. Bu cürmünden dolayı Tavus da ayakları çirkinleştirilmek suretiyle cezalandırılmıştır.²²³

Secdeye baş eğmedi ol demde Şeytân-ı recîm

Gör hidâyetten ne resme oldu ma'zûl ibtidâ

Âşık Ömer (128/3)

²²³Dursun Ali Tökel, *age.*, s. 278-279.

Şeytan için kovulmuş anlamına gelen “*Merdûd*”²²⁴ kelimesi kullanılarak istiare yapılmıştır.

Âşık Ömer, bazen Şeytanın sözlerine uyduğunu belirtmiş, Allah’ın zikredildiği yerde Şeytanın barınmadığını ifade etmiştir.

“Melek Merdûd oldu bir gün âh ile”

Âşık Ömer (33/3)

“Recm ile iblis-i merdûdgitti tâvus bir yana”

Âşık Ömer (378/3)

Cennetten çıkarılan yılan dünyaya gönderilince ilk olarak Isfahan’a indirilmiştir.

Rabbenâ her işimiz dâim muvâfiktir sana

Böyle takdîr eylemişsin aklımız ermez ana

Recm ile İblis-i merdud gitti tâvus bir yana

İsıhna düştü yılân âh u sergerdan melil

Âşık Ömer (211/3)

Seyrânî de Şeytan’ın yaptığı hilelerden dolayı tüm değerlerini nasıl kaybettiğini ve cezalandırıldığını anlatır:

Dür oldu tezgâhtan ol iblis hâle

Niçin azab oldu ol azâzile

Seyrani (144/1)

Lanet mengüşünü taktı çeğnine,

Gör ne hiyanetler doldu göynüne

²²⁴Ferit Devellioğlu, *age.*,s.619.

Melanet hırkasını giydi eğnine,

Gören der encümenin dervişanı

Seyrani (410/54)

Saçın, yanak üzerine dağılması şaire tavus kuşunu hatırlatmıştır. Tavus, güzel endamıyla yürürken gözleri ayaklarına takılınca, ayaklarının çirkinliğine üzülerək ah edermiş. Tavusun sesi de çirkin olup, ötüşü “ah” kelimesidir. İnanişa göre Allah, güzelliğiyle çok gururlanan tavusun gururunu kırmak için ayağını ve sesini çirkin yaratmış. Bir efsaneye göre de tavus, cennette bir kuş iken Şeytanın cennete girmesine alet olmuş ve Hz. Âdem ile Havvâ'nın yasak meyveyi yemelerinden sonra cennetten çıkarılmıştır. Cennette ayakları da güzelken Allah ona “*Her yanın süslü olsun, ancak ayakların çıplak kalsın; ayaklarını görünce cenneti ve eski hâlini hatırlayıp ah et!*” buyurmuş ve onu Bâbil'e indirmiş. Şimdi tavus her ah edişte cenneti hatırlarmış.²²⁵

Nesimi aşağıdaki beyitte de şair, cennete atıfta bulunmayı ihmal etmemiştir:

Yaňag üzre saçuň tâvûsa beňzer

Ki seyri Cennetü'l-Me'vâya düşmiş

Nesimî (G.204/7)

Aşağıdaki beyitte ise “âdem”, insan ve Hz. Âdem anlamlarında kullanılarak, Şeytanın Allah'ın katından kovulmasına telmihte bulunulmuştur:

Ey Hak'dan ırak olan Azâzil

Ger div değilsen Âdem'i bil

Nesimî (M.1/24)

Necati de rakîbin kûy-i yardan sürülmeyişine hayıflanarak şöyle der:

Kendüyi gördi cennet-i kuyuňda ol rakîb

Şeytân gibi sürülmedi der-gâhdan meded

Necâtî Bey (G.52/6)

²²⁵İskender Pala, “tavus”, *age.*, s.443.

Nuri, Şeytanın kovulmasından sonra onun bir daha cennete girmesinin yasak olduğuna telmihte bulunarak, -rakip-Şeytan-ayrılık bağlamında- Şeytandan farksız olan ayrılığın neden gönle girdiğinininden üzüntü duyar:

Bihîşt-i 'Adne girmezmiş şeyâtîn

Neden girdi dile efkâr-ı firkât

Nûrî (G.10/8)

“Şeytan Adne cennetine girmezmiş, ayrılık fikri gönle neden girdi?”

Yılanın özrü kabul edilmez ve Allah tarafından cennetten atılır, yaptığı hainlik yüzünden ayakları alınan yılan ömür boyu sürünerek Allah tarafından cezalandırılır. Bu kıssayı Seyrânî dile getirir:

Buyurdu özrü değildir makbul,

Çık cennetten deyü gösterildi yol

Düştü yer üstüne süründü fuzül,

Endirdiler yere hem ol tuğyanı

Âşık Seyrani (412/68)

Raci Tûrabî yılanın Allah tarafından ayaklarının kesilmesine şöyle telmihte bulunur:

Sulb-i ebde sensin evlâd yaradan

Ata ana sebeb sensin var eden

Ayaksız yılanı sensin yürüden

Ver bize yâ Rabb sıhhat u 'âfiyet

Râcî Tûrabî Veliyüddîn Efendi (heceli: 27/6)

BÖLÜM III

3. HZ. ÂDEM'İN DÜNYA HAYATI

Bu bölümde, Hz. Âdem'in Cennet'ten çıkarılışından ölümüne kadar olan olaylar incelenmiştir.

3.1-Hz. Âdem ile Havva'nın Dünyaya Gönderilmesi-İndirilmesi (Hubût-ı Âdem):

Hz.Âdem'in dünyaya indirildikten sonraki hayatı hakkında gerek Tevrat'ta, gerekse Kur'ân'da detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Tevrat ve Kur'ân dışında bu konuda nakledilen bilgiler sadece tarihi rivayetlerdir.²²⁶"*Sonra Rabbi onu seçti (peygamber yaptı) da tevbesini kabul buyurdu ve ona doğru yolu gösterdi. Allah şöyle dedi: 'Dünyada birbirinize düşman olmak üzere her ikiniz de oradan (Cennet'ten) ininiz. Artık benden size bir hidayet (kitap) geldiği zaman, kim benim hidayetime uyarsa, işte o sapıklığa düşmez ve bedbaht olmaz (ahirette zahmet çekmez).*"²²⁷

Böylece Hz. Âdem ve Havva ve nesillerinin yeryüzünde yerleşip kalmaları ve burada üreyip geçinmeleri, imtihan edilmeleri takdir edildi ve gerçekleştirildi.²²⁸

Dîdâr-ı Hak'da cennet içinde latîf iken

İtdi hubût-ı 'âleme Âdem olup kesîf

Garîkî (G.364/4)

Feyzî, insanlığın yeryüzü macerasının başlangıcına telmihte bulunarak, henüz mücerret bir ruh iken, yüce âlemden yavaş yavaş yere indiğini ve adının ise Hz. Âdem konulduğunu söylemektedir:

²²⁶Mehmet Ergün, *age.*,s.64

²²⁷Tâha: 20/122-123.

²²⁸Bakara: 2/3638; A'raf: 7/24.

Adım adım 'âleme-i bâlâdan indim çün yire

Adım Âdem oldu Feyzî bir mücerred rûh iken

Feyzî-i Kefevî (G.306/5)

Hz. Âdem, cennetten çıkıp dünyaya indiğinden dolayı insan cennete tekrar kavuşmayı dilemektedir:

'Âlem ü âdem nikâbın keşf idelden cism ü cân

'Âdem ile 'âlemi dîdâr-ı cennet bulmuşuz

Gaybi Sun'ullah (G.53/6)

Hz. Âdem, Allah'ın kahr tecellîsinin gereği olarak cennetten dünyaya gönderilmiştir:

Nitekim kahr-ile Hazret-i Âdem

Cinândan taşra hem zâr 'ışk elinden

Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü'l bedriyye* (1201)

Hz. Âdem ile Havva cennette işledikleri hata yüzünden dünyaya oldukça üzgün olarak gelmişlerdir:

Sen seni sanma melil ey dil bütüin dünyâ melil

Herkesi bir hâl ile kılmaktadır sevdâ melil

Geldiler dünyâyâ çün Âdemzelil Havvâ melil

İntişâr üzre kaluptur cennet ü havrâ melil

Âşık Ömer (212/2)

Hz. Âdem ile Havva daha dünyaya ayak basar basmaz sıkıntı ve belaya gark olmuşlardır:

Âdem ki fezâ-yı âleme basdı kadem

Endüh ü belâya evvel oldı hem-dem

Mahsûsdur âdeme belâ-yı âlem

Âlemde belâ çekmeyen olmaz âdem²²⁹

“Âdem Peygamber dünyaya ayak basınca, sıkıntılarla karşılaştı, belâ ile dost oldu. Dünyadaki bütün belâlar insan içindir; âlemde sıkıntı çekmeyen kişi adam olmaz.”

Hz. Âdem yaptığı yanlışın farkına geç varmıştır:

Bilmezlik itdi kendüyi bildürdiler hemân

Bâğ-ı cinândan Âdemi dünyâya saldılar

Yahyâ Bey (G.116/2)

Âdem gibi düş zemin-i hecre

Tahsil edegör ‘ulûm-ı esmâ

Hanyalı Nûrî Osmân (K.8/9)

Allah, Hz. Âdem ile Havva’yı cennetten yeryüzüne indirmiş ve yeryüzünü insana mekân kılmıştır:

Âdem ü Havva ’yı cennetden zemine indirüp

Vech-i ‘arzı Hikmetünle kıldun insâna mekân

Seyyid Nakîbzâde Ni’metî (K.1/7)

İnsanların soyunun Hz. Âdem’den geldiğine ve her ne kadar fani olsa da ya da her ne kadar Hz. Âdem’in dünyaya gelişi bir sürçme ve itaatsizlik neticesinde

²²⁹Fuzûlî, *Hadîkatü’s Sü’edâ, (Saadete Erenlerin Bahçesi)*, Salâhaddin Güngör, İstanbul Maarif Kitaphanesi ve Matbaası A.Ş., İstanbul 1955, s.25.

verilmiş olan bir ceza şeklinde düşünülse de dünyanın cennet gibi olduğuna ve bunun da bize Hz. Âdem'den miras kaldığına işaret edilmektedir:

Çâr-deh sâle irüp ol büt-i şîrîn hareket

Nev'-i Âdemde 'ayân oldı bugün nihâyet

Belîğ Mehmed Emîn (G.18/1)

Sürûrî, söz konusu kıssayı, çok beğendiği bir mekânı övmek amacıyla kullanmıştır. Ona göre, Hz. Âdem, bu temiz yeri, Cennet'ten dünyaya indiğinde görmüş olsa, bu mekân için Hz. Âdem'in “İşte Cennet buradadır.” demesi kaçınılmaz olacaktır:

Geldügi hemgâmda Âdem cinândan 'âleme

Görse bu me'vâ-yı pâki dirdi cennet bundadur

Sürûrî (G.26/2)

Âdem aleyhisselâm, cennetten, cuma günü ikindi ve akşam arasında çıkarılarak, Hindistan'da Seylan (Serendib) adasına, Hz. Havva da Cidde'ye indirildi. Şeytan ise çok hakîr ve perişan bir hâlde, cennetin civarından taşlık bir yere (Meysan'a), yılan ise Isfahan'a, indirilmiştir.²³⁰

Seyrani, Hz. Âdem'in melekler tarafından Serendip dağına bırakıldığını aktarır:

Semek gibi düştü iblis ağına,

Hazan olup esti hazan bağına

Emretti Hak Serendip'in dağına,

Melekler indirdi ol kemeranı

Âşık Seyrânî (413/71)

²³⁰Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi, “Hz. Âdem” mad., s.30.

Serendib, Hz. Âdem'in dünyaya sürgüne gönderilirken indirildiği dağın adıdır. Âşık Ömer, bu olaya divânında yer vermiştir:

*Serendib'e indi Hazret-i Âdem
Cidde'ye iriştî Havvâ da o dem
Kırk yıl ağladılar akıttılar dem
Biri birlerinden nihân eyledi*

Âşık Ömer (151/29)

Bir rivayete göre Hz. Âdem Kaf Dağı'na indirilmiştir. Seyrânî, hem Hz. Âdem'in hem Havva'nın cennetten ayrıldıkları için nasıl üzgün oldukları, geri dönmek istedikleri, ancak Şeytana uydukları için Kaf dağına indirildikleri üzerinde durur:

*Arz edüp ağlarlar cennet tapusın,
Cennet-i alanın inci yapısın
Şeytana açtılar nalet kapısın,
Endi Kaf dağına gezdi yabani*

Âşık Seyrânî (414/74)

İbrahim b. Bali Hz. Âdem'in Serendib bölgesindeki “*cebel-i Râhûn*”²³¹ denilen dağa indirildiğini söyler:

*Meger Âdem nebînüñ ol cebelde
Ayagı eseri var bir mahalde
Ki her bir gice üstine o resmüñ
Felekden nûr iner nûr ola çeşmüñ*

...

²³¹ Arafat Ovası

*Rivâyet böyledür vallâhu a'lem
Ki cenneden hurûc itdükde Âdem*

*Gelüp ol kûh-sâra oldı nâzil
Cihânı hâk-dânı kıldı menzil*

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (3548-3549, 3554-3555)

Yine İbrahim b. Bali Hz. Âdem'in dünyaya indirilişi ile Hz. Muhammed (sas)'in hicreti (m: 622) arasındaki süre 5940 yıl olarak ifade eder:

*Hübût ideliden dünyâya Âdem
İrince hicretine Ahmed'üñ hem*

*Meger biş biñ tokuz kırk a'vâm
Giçüpdür devr itmekle bu hengâm*

*Dimişler az hubût-ı devr-i Âdem
İrince hicretine Ahmed'üñ dem*

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (8509-8510-8513)

Hz. Âdem Serendip dağına oldukça melül mahzun bir halde indirilmiştir:

*Tutındı pes incir yaprağın Âdem
Tevbe kapusından çıkdı hemân dem
Zâr [u] giryân mahzûn melîl idi hem
Serendib dağına indi pes nâlân*

Benderli Cesârî (177/20)

Hasan Hilmi, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın yasak meyveyi yemeleri üzerine Hz. Havvâ'nın Cidde'ye indirilmesini ve nesillerinden bazılarının günâha gireceğini görerek pişman olduğunu ve Hz. Peygamberden şefaati istediğini dile getirmiştir:

Düşünce Cidde'ye Havva nedâmet eyledi âh âh

Didi evlâdına eyvâh şefâ'at yâ Resûlallâh

Hasan Hilmî (G.69/9)

Dünyaya gelen ilk insan Hz. Âdem olduğuna göre bu dünya oldukça köhnedir. Dünyanın geçici bir yer, dünya malı ise emanet bir maldır:

Kalmış Âdemden sarây-ı köhnedir mülk-i cihân

Kim değişmiş cennete vakf eylemiş evlâdına”

Nâbî (G.747/10)

“Dünya mülkü Âdem'den kalmış, eskimiş bir saraydır. Ki (Âdem) cennete değişip nesline bırakmıştır.”

İndi Âdem yeryüzüne Hikmet-i Yezdâna bak

Sen saña gel kıl tefekkür ettiği 'isyâna bak

Şems-i Hayâlî (G.1/7)

“Cenab-ı Hakk'ın Hikmetine bak, Hz. Âdem yeryüzüne indi; âdem'in isyanını tefekkür et ve kendine gel.”

Şule-keş olmak için hava gerekir, yanan muma esinti çarpmasıyla ateş parlar ve ateşte yanan pervaneler yere düşer. Mumun dilini ateşlemek mumu yakmaktır manasındadır. Ruhlar o mumu ateşledikten sonra ona yakılıp o dünyadan ayrıldılar. Yere düşmek ifadesinde tevriye yapılmıştır: Aşağıya düşmek ve bu dünyaya düşmek anlamında kullanılmıştır. Dünyaya düşmek manasıyla Hz. Âdem'in cennetten kovulup dünyaya gönderilmesine telmih yapılmıştır.²³²

²³²Ömür Ceylan, *age.*,s.362-363.

O Şem'ün zebânın edüp Şu'le-keş

Yere düşdi ervâh pervâne-veş

ŐeyhüIslâm Bahâyî (M.1/28)

“O mumun dilini parlatıp ruhlar pervane gibi yere düştü.”

Leked-h'âr-ı hicrân ser ü pâ vü dest

Mey-i telh-i dûrîden evgâr ü mest

ŐeyhüIslâm Bahâyî (M.1/29)

“Ayrılığın tokadını yiyen (kişi) başı, ayağı ve eliyle ayrılığın acı Şarabından sarhoŐtur.”

Bir önceki beyitte bahsi geöen Hz. Âdem, bu beytin öznesidir. Ayrılık acısıyla tokat yemişçesine acı Şarapla sarhoş olan Hz. Âdem'dir. Hz. Âdem, cennetten çıkarıldığı zaman iki yüz yıl ağıladı ve Hz. Havva ile kavuŐmadılar:

İki yüz yıl gezüp ağıladı Âdem

Gözinden kanlı yaş dökdi dem-â-dem

Günâhına kıldı tevbe müstahkem

Du'âsın müstecâb eyledi Sübhân

Benderli Cesârî (İcmâl-i Şu'arâ-yı Cesârî, 25)

Hz. Âdem ile Hz. Havva cennetten çıkarıldıktan sonra ikidi de dünyanın farklı noktalarına gönderilmiş; böylece dünya hayatında kahr ve cefaya gark oldular. Kırk sene yemeyip içmediler. Üö yüz yıl gökyüzüne bakmadılar. Cennette iken oranın havasına alıştıkları için dünyanın havasından Őekilleri değıŐti"²³³

²³³Muhammed bin Muhammed Efendi, *ALTIPARMAK Peygamberler Tarihi*, Berekat Yay., İstanbul 1984, s.130

Şeyhülislâm Bahâyî Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasına telmihte bulunur. Beyitte, Bezm-i Elest'ten dünyaya gönderilen ruhun duyduğu hicran ve acı ifade edilmiştir. Asıl varlık Allah'tır. Kul, özünden ayrı olduğu için tüm bedeniyle dayak yemiş gibidir. Dünyaya atılan kişi acı ayrılık şarabından sarhoş olmuş ve sersemlemiş vaziyettedir.

Ne dest-i temennâ vü ne pâ-y-ı vasl

Ne pâdâş-ı hicrân ne yârâ-yı vasl

Şeyhülislâm Bahâyî (M.1/30)

“Ne tövbe eli ve ne kavuşma ayağı, ne ayrılık yoldaşı, ne kavuşma gücü vardır”

Beyitte Hz. Âdem'in dünyaya nakledilmesinden sonraki çektiği sıkıntılar, işlenmeye devam edilmiştir. Dünyaya kendi isteğiyle gelmeyen kişi pasif ve savunmasızdır. Onun ne bir şey isteyecek eli, ne de kavuşmasına yardım olacak ayağı vardır. Bir önceki beyitle ilişkili olarak dayak yemişçesine dünyaya gelen kişinin başı, eli, ayağı sersemleşmiştir. İstek ve dualar el açılarak yapıldığından istemek elle bağdaştırılmıştır. Yürüyerek vasıl olduğundan ayak kullanılmıştır. Ayak tevriyeli kullanımla kadeh yerine de kullanılmıştır. Şarapla mest olan kişi, kendinden geçerek ilahi aşka ulaşabilir. Kişi özüne dönme yolculuğunda yalnızdır. Yoldaşı yoktur. Beyitte genel anlamda, dünyaya gönderilmiş kişilerin içinde buldukları acizlik ve çaresizlik konu edilmiştir.

Âdem Aleyhisselâm; Cennet'te, ikindi ile güneşin batışı arasındaki zaman kadarkalmıştı ki, bu süre, dünya günlerinden 130 yıla eşitti.²³⁴ Peygamber efendimiz: *“Üzerine güneş doğan en hayırlı gün cumâ günüdür. Âdem o gün yaratıldı; o gün cennete konuldu ve o gün cennetten çıkarıldı. Kıyâmet de ancak cumâ günü kopacaktır.”*²³⁵ Buyurur:

Bu günde sokdı anı Hâlik cinâna

Cinândan bu gün indirdi cihâna

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme*(7994)

²³⁴M. Asım Köksal, *age.*,1/39.

²³⁵Ahmet Davudoğlu, *age.*,s.2384.

Hiz. Âdem'in şahsında ifadesini bulan "düşüş"ün, insan/insanlık için kaçınılmaz bir sonuç olduğu ve "düşüş"ün neticesi olarak insanın olumsuz sıfatlara sahip olacağı, "Hatırla ki Rabbin meleklere: 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.' dedi. Onlar: 'Bizler ham dinle seni tesbih ve takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacağın?' dediler..."²³⁶ âyetinde açıkça bildirilmektedir. Yani insan, "düşmek" için yaratılmıştır ve bu "düşüş" neticesinde sahip olacağı olumsuz özellikler, ona Allah'a yakın veya uzak olma yolunda bir seçim yapma/yapabilme özelliğini de kazandıracaktır. Bunun da mutlak manada bir iyilikten, yakınlıktan daha değerli olduğu açıktır. İnsanı daha yaratılmadan önce, meleklerin kıskançlığına hedef yapan da sahip olduğu bu özelliktir.²³⁷

Sezai Karakoç, Hiz. Âdem'in (a.s) yeryüzüne gönderilmesini, 'insanın malzemesine döndürülmesi, yitirilmiş Cennet'i kazanması için yeni bir yolculuğa başlaması' olarak yorumlar. Batı'nın soluğu değmeden önceki hayatımızı, Hiz. Âdem aleyhisselâmla Havva validemizin Cennet'teki durumlarına benzeten Karakoç, Batı karşısındaki düşüşü Cennet'ten çıkarılmayla özdeşleştirir. Hiz. Âdem aleyhisselâmın toprağa, yani dünyaya gönderilmesi, zellesini ebedî bir yükselişe çevirmeye vesile olduğu gibi, Doğu'nun da bu düşüşten kalkması için toprağa yani öze dönmesi gerekmektedir.

*Neden toprak? Karakoç toprağa çok farklı mânâlar yükler. Hiz. Âdem'in (a.s) yaratılış malzemesi olan toprak ona göre, uykuda olan ilk insanî yığındır, Hiz. Âdem'le (a.s) çiçeklenen, ruha kavuşan maddedir, Hiz. Âdem'in (a.s) yücelerek terk ettiği, arkada bıraktığı ve hatıra hâline getirdiği unsurdur.*²³⁸

Yine Sezai Karakoç, Hiz. Âdem'in dünyaya gönderilişini, onun peygamberliğine bir vesile olarak görür:

"Hazreti Âdem, dünyada belli bir süre sonra nasıl ki bu düşüşün anlamını bilmiş ve yücelmenin sırrını kurcalamıştı. Bu niyet arılığı onu tekrar yüceliğe yöneltti. Peygamber olmak gibi en üstün insanlık derecesine yükseldi. Artık o dünya nimetleri içinde iken bile aslında ahireti yaşıyordu. O artık kendisini halk edenin

²³⁶Bakarâ: 2/30.

²³⁷Abdullah Aydemir, *age.*,s.39-40.

²³⁸Ali Osman Dönmez, *age.*,s.9.

yanında idi. Onun her yerde olduğunu artık anlamış bulunuyordu. Adeta tekrar Cennette idi. Ölmeden önce ölüm aşılması, Cennet büyüyerek dünyayı da içine almıştı adeta. Eş ve oğullar Cennetten birer parçaydılar. Toprak ve buğday dahi Cennetin bir parçası olmuşlar, yasak yaftasından kurtulmuşlar, sıyrılmışlardı.”²³⁹

3.2-Hz. Âdem ile Havva'nın Ayrı Düşmeleri ve Ağlamaları:

Âdem aleyhisselâm ve Hz. Havva, Cennet'ten yeryüzüne ayrı yerlere indirildikten sonra, senelerce ayrı kaldılar. Âdem aleyhisselâm Hindistan'da, Hz. Havva validemiz de Arabistan'da kaldı. Dünyanın dert ve sıkıntılarına katlandılar.²⁴⁰

Âdemüñ huldde yiyüp etdiği 'isyânda dahi

Yine Havvâ ananuñ kıldığı efgânda dahi

Azbi Baba (Tcb.2/3/5)

İnsanoğlunun bu dünyada çektiği sıkıntıların temeli Hz. Âdem'e dayanır ve bu sıkıntı yine insanoğlunun bir olgunlaşması için gereken imtihandır:

Âdem ki fezâ-yı âleme basdı kadem

Endûh ü belâya evvel oldı hem-dem

Mahsûsdur âdeme belâ-yı âlem

*Âlemde belâ çekmeyen olmaz âdem*²⁴¹

“Âdem Peygamber dünyaya ayak basınca, sıkıntılarla karşılaştı, belâ ile dost oldu. Dünyadaki bütün belâlar insan içindir; âlemde sıkıntı çekmeyen kişi adam olmaz.”

Şair Allah'a niyazda bulunurken Hz. Âdem ile Havva'nın ayrı düşmelerine telmihte bulunur:

Âdem ü Havva'daki fûrkat için

Hazret-ı Yusûf'daki gayret için

Nahifi Hilyesi (3841)

²³⁹Sezai Karakoç, *Yitik Cennet*, s.30-31.

²⁴⁰Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi, s.30.

²⁴¹Fuzûli, *Hadikatüs Sü'edâ*, s. 27.

Hız. Âdem ve Havva, Allah'ın emrine rağmen işledikleri hatâ yüzünden büyük bir pişmanlık içine düşmüşlerdi. Bağışlanmaları için Allah'a yalvarmışlardır: *"O ikisi, 'Ey Rabbimiz! Biz, kendimize zulmettik. Eğer sen bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmez isen, şüphesiz hüsrana uğrayanlardan oluruz' dediler.*²⁴²

Avnî beytinde, Cennet'ten dünya tarlasına geldiğinden bu yana, gamdan başka bir ürün kazanamadığını dile getirmiştir; çünkü Cennet'ten ayrı olmak sevgiliden ayrı olmak anlamı taşımaktadır. Bu ayrılık, dünya tarlasında Avnî'ye gamdan başka bir şey kazandırmamıştır. Onun bu halini gören Hz. Âdem, yıllarca Avnî için ağlamıştır:

Hâsılı çün mezra '-ı dünyânun oldu gam baña

Yıllar ile ağladı hâlüm görüp Âdem baña

Avnî (G.3/1)

Yıllarca Hz. Âdem, Havva'dan ayrı olduğu için ağlamıştır:

Havvâ diyerek hayli zamân ağladı gezdi

Âdemden işit âhıyla efgan haberün sen

Azbi Baba (K.17/2)

Âşık Ömer, Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın yasağı çiğnemiş olmalarının pişmanlığını yaşadığını; ama bu pişmanlığın fayda vermediğini, cennetten çıkarıldıklarını belirtir:

Sürüldü cennetten Âdemü Havva,

Tevbe kapısında Âdem ibtida,

Rahmet kapısında Havva saniya,

Çi faide, zâr ü efgan eyledi.

Âşık Ömer (151/28)

²⁴²A'raf: 7/23.

İnsanın başına gelen üzüntüler bize Hz. Âdem'den mirastır:

Kul başına âlemde gelen hükm-i kaderdir

Ol hükm-i kader bize miras-ı pederdir

Âşık Dertli (45/1)

'Azbi feryâd eyle ağla kan dökülsün dîdeden

Ağlamak 'âdet kalupdur bize Âdem dededen

Azbi Baba (Trb.4/V/6)

Derd mîrâs oldu Âdem'den bize

Derd-i Hak dutmayanı Âdem ma-h'ân

Garîkî (G.540/5)

Yaklaşık 200 yıl kadar ayrı yaşayan Hz. Âdem ile Havva'ya, Allah ilham yoluyla bazı dualar öğretmiş ve bu dualar sayesinde Arafat'ta buluşmuşlardır. Bu süre içinde Hz. Âdem devamlı olarak ağlamıştır.²⁴³

Neşve-i hasret ile mest değildi Âdem

Rind-i peymâne-keş-i meclis-i gabrâ yoğidi

Sabrî-i Şâkir (numarasız)

Hz. Âdem ile Havva'nın çektiği bunca sıkıntı, insanoğlunun kaderi halini almıştır:

Derd ü mihnet hayline baş olmaga rûz-ı ezel

İhtiyâr itdi kazâ evlâd-ı Âdem'den beni

Sehâbî (G.383/2)

²⁴³Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi, s.31.

Cennetten ayrı kalmanın üzüntüsü ile hem Hz. Âdem hem de Havva uzun yıllar ağlayıp gözyaşı döktüler:

Cennetten çıktılar Âdem'le Havva,

Cihan sarayında koptu vaveyla

Âşık Seyrânî (433/2)

Zemîne indi me'vâdan nice yıllar döküp kan yaş

Yalnız ağlayan Âdem değil Havva'da yangın var

Sâlih Baba (G.40/7)

Babam Âdem'le anam Havva'yı himkir himkir ağlatdı

Çıkardı cennet içinden şefâ'at yâ Resûlallâh

Hasan Hilmî (K.69/8)

Hz. Âdem bir rivayete göre kırk yıl²⁴⁴ ağlayarak ve tevbe etmiştir:

Kırk yıl ağlayup tazarru'eyledi

Tevbe idüben teverru'eyledi

Hafî, *Zâdü'l meâd* (4219)

Hz. Âdem ile Havva cennetten atıldıktan sonra dünyada ayrı yerlere gönderilirler. Bu durum onları daha da üzer. Seyrânî bunu şöyle anlatır:

Nar-ı aşka yanıp anda piştiler,

Libastan hulleden taçtan geçtiler

Anda birbirinden ayrı düştüler,

Yaş yerine gözden saçtılar kanı

Âşık Seyrânî (413/73)

²⁴⁴Abdullah Aydemir, *age.*, s.54.

Hz. Âdem yaptığı hatadan dolayı ne kadar özür dilediyse de Allah onu affetmeyerek cennetten çıkarır. Bunu Seyrânî şu şekilde belirtir:

*Âdem der Şeytana bir dahi uymam,
Buyruğun tutarım Şeytanı saymam
Dedi Hak ben seni cennete koymam,
Veremezsen bir dahi tahtı divanı*

Âşık Seyrânî (413/72)

Üç yüz yıl hicran ile ağlayarak yaşamışlardır.²⁴⁵

Bu süreyi Yunus Emre dile getirir:

*Buyruğun tutmazısan Âdem'leyn
Üç yüz yılda yaşunı dindürmeye*

Yûnus Emre (326/3)

Hz. Âdem cennetten çıkarıldıktan sonra uzun yıllar dünyada ağlayarak boş olarak dolaşmıştır:

*Devrân-ı 'âlem hû ile cevlân-ı Âdem hû ile
Şâdî vü hem gam hû ile gel derd ile hû diyelüm*

Riyâzî (G.5/6)

*İşitdüm Âdem Havvâ iki cân ağlamış gezmiş
Düşüp firkat araya zâr [u] nâlân ağlamış gezmiş*

Benderli Cesârî (G.41/1)

²⁴⁵Abdullah Aydemir, *age.*,s.25-26.

Devrân-ı ‘âlem hû ile cevlân-ı Âdem hû ile

Şâdî vü hem gam hû ile gel derd ile hû diyelim

Ereğlili Türâbî (G.5/6)

Aşağıdaki beyitlerde Hz. Âdem’in pişmanlığının yararını gördüğünü, kendisinin ise ne kadar pişmanlık duysa bir türlü sıkıntıdan kurtulmadığını ifade etmiştir.

Âdem için halk itmişken dıraht-ı gendümi

‘İllet-i ‘isyân idüp kendin günah-kâr eyledi

Za’fî-i Gülşenî (Vr.114b)

Âdem nedâmet itdi dirler ki ıssı kıldı

Ben çok nedâmet itdüm kurtulmadum elemden

Za’fî-i Gülşenî (Vr.94a)

İbrahim b. Bali ise bu muhannetliğin yüz yıl olduğunu söyler:

Meger yüz yıl diri olmakdan Âdem

Muhannetlik-ile ‘âlemde her dem

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme*(11108)

‘Aşk degül mi Âdemi bir niçe yüz yıl ağladan

Mustafânîñ hurmetine ger suçı magfûr ise

Ümmî Sinân (K.166/18)

Hz. Âdem ile Havva'nın kaybettikleri nimetlerden dolayı iki yüz sene²⁴⁶ağlamışlardır. Hacı Bektaş-ı Veli bu hususu şöyle ifade eder:

²⁴⁶Mehmet Ergün, *age.*,s.64.

“Pes ol Pâdişâh-ı Kerîm eydür kim: İy kullarım! Âdem aleyhi’s selâm bir kez buyruk sıdı, iki yüz yıl ağladı ve her dâim bunu okurıdı: ‘Kavluhû Teâlâ: “Rabbenâ zalemnâ enfüsenâ ve in-lem tağfir lenâ ve terhamnâ le-nekûnenne mine’l hâsirîn’ Araf 7/23”

Pes bu kadar gözyaşı dökdi, andan suçın bağışladum. Pes sizler dahı, yitmiş yıllık günaha bir kez özür dilen afv kılayım.

Hacı Bektaş-ı Veli, *Makalat*, s. 76

Süheyli’ye göre ise Hz. Âdem 300 yıl gözyaşı dökmüştür:

Bilür ma ‘lûmıdur bu kıssa-i pür-gussa-i ‘âlem

Figân ü nâle vü zâr eyler idi olmayup hurrem

Gözinden yaş yirine kan akıtdı nice yıl Âdem

Günâhın añdı üç yüz yıl pey-â-pey ağladı Âdem

Eger insân iseñ sen de günâhuñla peşîmân ol

Yapış hablü’l-metîne sıdk ile var ehl-i îmân ol

Süheyli (Müs.2)

Şair üzüntüsünden döktüğü gözyaşının Hz. Âdem’in döktüğü gözyaşından da fazla olduğunu söyleyerek mübalağa eder:

Nahvet mi ‘aceb ‘illeti yâhud ki tegâfûl

Çeşmüñ o kadar hasta ki Âdem bile bilmez

Muvakkitzâde Muhammed Pertev (G.202/3)

Şöyle kim çekdüm firâkı ayrılık derdinden uş

Çekmemişdür belki şâhım Hazret-i Âdem ata

Nakşî Ali Akkirmânî (G.13/4)

Faruk Nafiz, sevdiği kadına duyduğu özlemi, Hz. Âdem ve Havva'nın cennetten yeryüzüne indiklerinde belli bir süre buluşamamalarına telmihte bulunarak dile getirir:

*Yalnız bırakmaz beni zindanda hayalin,
Gökten sanırım nur iniyor kabrime her dem
Cennetten uzak düşmek elemdir, en elimi
Havva'dan uzak kaldı, nastı bin sene Âdem.*²⁴⁷

Hapiste sevdiğinden uzakta geçirilen zamanın bitmek bilmediğini ifade eden şair, Hz. Âdem'in Havva'nın hasretine nasıl dayandığına hayret eder. Ona göre cennetten çıkarılmak bile Hz. Âdem'i bu kadar üzmemiştir. Asıl üzücü olan Havva'dan uzak düşmektir, tıpkı şairin sevdiğinden uzak düşmesi gibi.²⁴⁸

3.3-Kırlangıcın Hz. Âdem İle Havva Arasında Ulaklık Yapması:

*"Hz. Âdem cennetten Serendib'e, Havva Cidde'ye atılınca, aralarında haberleşmeye ve konuşmaya kırlangıç vasıta oldu. Hizmetine karşılık Âdem'in ikamet ettiği yerde yuva yapmaya izin istedi. Çünkü kırlangıç eti pek lezzetli olduğundan yılanlar yavrusunu yerlermiş. Neslinin devamı için bu çareyi bulmuş. Âdem ile Havva, kırlangıca kıyamete kadar Âdemoğullarının evlerinin duvarlarına yuva yapmaları imtiyazını vermişler. Kırlangıç Âdem'in sakalından bir kıl, Havva'nın saçından bir tel istedi, verdiler. Bunlarla yavrularını yuvaya bağladı. İşte o günden beri kırlangıçlar yavrularını ayaklarından yuvaya bağlarlar."*²⁴⁹

*Miyânın fikr eden diller ki zülfün âşiyân etmiş
Perestû beççelerdir gûyiyâ bir mûya bağlanmış*

Na'ilî (G.181/1)

²⁴⁷Faruk Nafiz Çamlıbel, *Zindan Duvarları*.

²⁴⁸Şecaattin Tural, *agm.*, s.191.

²⁴⁹A. Talay Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (hızl.: Cemal Kurnaz), TDV Yay., Ankara 1992, s.255.

*Agaç karır devrân döner kuş budağa bir kez konar
Dahi sana kuş konmamış ne gügercin ne hod durac*

Yûnus Emre (G.21/4)

3.4-Hz. Âdem'in Kâbe'yi İnşa Etmesi ve Beyt-i Ma'mur:

Yedinci kat gökte Firdevs cennetinde bir köşk olan Beyt-i ma'mur Hz. Âdem ile birlikte yeryüzüne -Kâbe Mevkiine- indirilmiş, tufandan sonra ise tekrar Cennetteki yerine alınmıştır.²⁵⁰

Erzurumlu İbrahim Hakkı bu hususta şunları ifade eder:

“Beyt-i mamur, firdevs cennetinde kırmızı yakuttan bir yüksek kubbe idi. Hak Taala, Âdem aleyhisselamı cennetten yeryüzüne indirdiğinde, tevbesini kabul eylemişti. Ona ikram için Beyt-i mamuru yüksek cennetten bu dünyaya indirip, Kâbe'nin yerine koymuştu. Ta ki bu, Âdem aleyhisselam için cennet yadigârı olup, onu tavaf ve ziyaret kıla. Beyt-i mamurun iki kapısı vardı. Biri doğuya, biri batıya açılmıştı. Beyt-i mamurun içinde nurdan üç kandil vardı. Onların ışığı, ne kadar yeri aydınlatmışsa, o arazi halen Kâbe'nin haremi olmuştur. Hakkın emriyle, yedi gökte sakin melekler, nöbetle inip, hazreti Âdem aleyhisselamla Beyt-i mamuru tavaf ederlerdi. Beyt-i mamur, hazreti Âdem aleyhisselamdan sonra hazreti Nuh aleyhisselamın zamanına değin yeryüzündeydi. Buradan, tufandan önce dünya göğüne kaldırılmıştır. Kıyamete kadar orada kalıp, sonra yine cennette olan mekânına kaldırılrsa gerektir.”²⁵¹

Kâbe'yi ilk inşa eden Hz. Âdemdir:

Kabetullah'ı bina itdi hemân

Yapmağa dürüşdi anı bir zamân

²⁵⁰Ferit Devellioğlu, *age.*, s.96

²⁵¹Erzurumlu İbrâhim Hakkı, *Ma'rifetnâme, Liva-yı hamd ve Beyt-i mamuru bildirir*, Haz: Ahmet Davutoğlu, Durali Yılmaz, Hüsnü, Kılıç, Çelik Yay., İstanbul 2011.

Âhir anı yaptı ma'mur eyledi

Âlemi anuñla pür-nûr eyledi

Hafî, *Zâdü'l meâd* (4221-4222)

Anuñ bünyâdidur evvel bu Mekke

Hem ol urdı zer ü sîm üzre sikke

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (6107)

Âdem idim secde-gâh-ı beyt-i ma'mûr-ı melek

Her kişi eyler tavâfım Ka'be-i 'Ulyâ mıyım

Ecrî (G.196/6)

Rivayete göre; Âdem aleyhisselâm, yeryüzüne indirilmesi sebebiyle çok üzülüyor ve günlerini ağlamakla geçiriyordu. Onun üzüntüsüne melekler de ortak oluyorlardı. Bir defasında Âdem aleyhisselâm secdedeyken şöyle arzetti:

- *Ya Rabbî! Bana ne oldu ki, artık meleklerin seslerini, senin zatını teşbih ve takdis etmelerini duyamıyorum. Onları göremiyorum*

Cenab-ı Hak buyurdu ki:

- *Ey Âdem! Senden sâdır olan zelle, meleklerin tesbihini işitmene mânidir. Ancak benim yeryüzünde bir beytim vardır. Sen onun temelini bulup, üzerine bir beyt bina et. Beni takdis ve beytin etrafın tavaf et! Ey Âdem! O beyti Mekke'de kıldım. Evladından her kim beytime gelip, sadece benim rızam isterse, bizzat beni ziyaret eden misafirim gibidir. Bunları şanıma layık bir şekilde ağırlarım ve bütün ihtiyaçlarını gideririm. Ey Âdem! Sen sağ oldukça Beytullah'ı tamir et! Senden sonra gelecek peygamberler ve ümmetler de zaman zaman onu tamir edecekler ve en son peygambere kadar bu böyle sürüp gidecektir.*

Âdem aleyhisselâm, Allahu teâlânın bu emri ile Serendip adasından Mekke'ye doğru yürümeye başladı. Bir melek kendisine yol gösteriyordu. Mekke-i

mükerremenin bulunduğu yere gelince, Allahü teâlâ ona yardımcı melekler gönderdi. Melekler, Beyt-i Mâmur'un tam hizasına gelecek şekilde, yedi kat yere kadar varan bir temel kazdılar. Kazılan bu temele, toprak seviyesine kadar, otuz kişinin ancak kaldırabileceği büyüklükte taşlar yerleştirdiler. Böylece Kâbe inşa edildi. Allahü teâlâ cennetten Hacerü'l esved taşı indirirdi. Hacerü'l esved o zamanlar beyaz idi. Sonra günahkârların el sürmesiyle karardı.²⁵²

Ecriyâ kible-i 'uşşâka olmalı 'Âdem-vâr

Beyt-i ma'mûr-ı Hüdâ-yı Ka'be-i 'Ulyâyuz biz

Ecrî (G.124/5)

Yine bir rivayete göre Kâ'be, Nûh Tufânı'ndan önce de şimdiki yerinde mevcuttu ve Âdem peygamber zamanından itibaren dünyadaydı. Nûh Tufânı'nda her yer su ile kaplanmadan önce Allah o binayı bugün tam Kâ'be'nin üzerinde göğe çekmiştir. Tufandan sonra Nûh peygamber tarafından eski yerine inşa edilmiştir.²⁵³ Hz. Âdem, Kâbe'yi yaptıktan sonra yedi defa tavaf etmiştir.²⁵⁴

3.5-Hz. Âdem'in Tevbe Etmesi ve Tevbesinin Kabul Edilmesi:

Âdem aleyhisselâm, Kâbe'yi inşa ettikten sonra, Allahü teâlâyâ sordu:

- Ey Rabbim! Şüphesiz ki, her çalışanın bir mükâfatı vardır. Acaba benim mükâfatım nedir?

Cenabı Hak buyurdu ki:

- Ey Âdem! Benden ne istersen iste!

Âdem aleyhisselâm,

“Ya Rabbî! Beni tekrar cennete gönder” diye yalvardı.

Allahü teâlâ da;

“Bu senin için hakikat olacaktır” buyurdu.

²⁵²Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi, s.34-35.

²⁵³İskender Pala, “Kâ'be”, *age.*,s.245.

²⁵⁴M. Asım Köksal, *age.*,1/43.

Bunun üzerine Âdem aleyhisselâm dedi ki:

- *Ey günahları bağışlayan Rabbim! Kendi günahlarımı itiraf ettiğim gibi, zürriyetimden de, işledikleri günahlarını ikrar edip, sana yalvararak, bu beytin çevresinde tavaf yapanları da affetmen için yalvarırım.*

Allahü teâlâ yine buyurdu:

- *Ey Âdem! Ben seni affettim. Senin zürriyetinden bu beyti ziyaret edip de, günahlarından tevbe edenleri de affettim.*²⁵⁵

Cenab-i Allah, Hz. Âdem ve eşinin tevbelerini kabul etti: "*Daha sonra Âdem, rabbinden bir takım ilhamlar aldı ve derhal tevbe etti. Çünkü Allah tevbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır.*"²⁵⁶

Günâh idüb çün Âdem itdi tevbe

Hudâ 'afv itdi vü redd oldı şeytân

Kâ'imî (G.211/4)

Hz. Âdem ve Hz. Havva, hatalarını anladıktan sonra şu duayı yapmışlardı:

"*(Âdem ile eşi) dediler ki: 'Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.*"²⁵⁷

Yaptıkları bu dua, tevbe edilmeyen küçük günahların bile karşılık göreceğinin, cezaya sebep olacağıın delilidir. Öyleyse bütün günahlara tevbe etmeli, sürekli Allah'a istiğfârda (bağışlanma dileğinde) bulunmalı. Peygamberimiz bile her gün sayısız çoğunlukta istiğfâr ederdi. İblis, Âdemoğluna duyduğu haset yüzünden iğvâsını, her zaman ve her şartta sürdürecektir. İblis de, onun askerleri ve yardımcıları da tatil yapmayacaklar.²⁵⁸ İblis ve yandaşları en çok Müslümanlarla uğraşırlar. Onları Allah'tan, O'na ibadetten, O'nun yolunda harcama yapmaktan alıkoşurlar. Onlar, Müslümanların bütün hayırlı işlerine engel olmaya çalışırlar.²⁵⁹

Tevfîk eseridir saña yâ Rab tevbe

²⁵⁵ Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi, s.35.

²⁵⁶ Bakara: 2/37.

²⁵⁷ A'râf: 7/23.

²⁵⁸ Bkz.: Yâsin: 36/60; A'râf: 7/16-17; İsrâ: 17/64 vd.

²⁵⁹ Abdulvahit Metin, "Hz. Âdem", Peygamberler Tarihi, s.61.

*N'eyler keremüñsüz baña yâ Rab tevbe
Kendümden eger tevbe dahı eylersem
Âdem gibi her dem aña yâ Rab tevbe*

Sâkıb Dede (R.40)

Hz. Âdem'in tevbesi Cuma günü kabul edilmiştir.²⁶⁰ Cenab-ı Allah, Hz. Âdem ve eşinin tevbelerini kabul etti: "*Daha sonra Âdem, rabbinden bir takım ilhamlar aldı ve derhal tevbe etti. Çünkü Allah tevbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır.*"²⁶¹

*Şükr için yarlıgadı hak Âdem'i
Pes hemîşe şükr idendür âdemî*

Âşık Paşa, *Garibnâme* (5152)

Başka bir rivayette de denildi ki: Hz. Âdem arşın üzerinde "*Muhammedür Rasulullah*" ibaresinin yazılı olduğunu gördü ve bu söz ile şefaata diledi.²⁶²

*Yâd edip ism-i Resûlü buldular derde devâ
Hamdülillâh Hak katında oldu makbûl ibtidâ
Âkıbet Âşık Ömer anlar edip cürm ü hatâ
Çıkacak cennetten âdem kıldılar âh ü fazâ*

Âşık Ömer (128/5)

Şehrî Hz. Âdem'in tevbesinin kabulünü onun alnındaki şefaata nuruna dayandırmaktadır:

*Olmasa cebîn-i Bü'l beşerde
Envâr-ı şefâ'atün hüveydâ*

²⁶⁰Ahmet Kalkan, *Kur'an-ı Kerim Kavram Tefsiri*, tarihsiz.

²⁶¹Bakara: 2/37, Taha: 20/122.

²⁶²Mehmet Ergün, *age.*, s.64.

Olmazdı sücûd-ı tevbenâki

Makbul-ı Cenâb-ı zât-ı yek-tâ

Şehrî (Tcb.4/2-3)

Seyrânî, Âdem Peygamberin doğru yoldan ayrılmasına rağmen tövbe etmesi sonucu Allah'ın onu affetmesini anlatır:

Âcizi Âdem'in yolundan çıkmış

Mevlam günahkârı âzâd etmez mi

Seyrani (297/3)

B. Bali *Hikmetname* adlı mesnevisinin *fî zikr-i şehrollâhi'l-muharremü'l harâm asbâhü'l- 'âlem* bölümünde Hz. Âdem ile Havva'nın Muharrem'de tevbesinin kabul edildiğini söyler:

Meger Âdem nebînüñ bil muhakkak

Kabûl itdi bu günde tevbesin Hakk

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (8070)

Aşağıdaki beytinde şâirin, duâ ederken Hz. Âdem ve Havvâ'ya tevessül ettiği görülmektedir.

Îlâhî a'zam-ı esmâ hakıçün

Îlâhî Âdem ü Havvâ hakıçün

Za'fî-i Gülşenî (Vr.39b)

Sezai Karakoç ise Hz. Âdem'in Şeytana uymasını, ardından tövbe etmesini şu şekilde değerlendirir:

"Âdem'in Şeytanla karşılaşması, yenilir gibi olup düşmesi, sonra tövbe yolunu tutup tekrar güçlenmesi gibi, başka uygarlıklarla büyük ve köklü karşılaştırmalar yapması gereklidir."²⁶³

3.6-Hz. Âdem ile Havva'nın Dünyada Birleşmeleri:

Hz. Âdem, Serendip (Hindistan)'ten Arabistan'a varınca, Kâbe'yi inşa etti; ardından Arafat'ta Hz. Havva validemiz ile buluştu. Bu sırada Hz. Havva da Âdem aleyhisselâmı aramak için Cidde'den Arafat'a gelmişti. Arafat ovasında Müzdelife'de buluştular. Hz. Havva onu tanıyamadı. Cebrail aleyhisselâm tanıştırdı. Nice seneler ayrı kalmanın üzüntüsü gidip, sevinç ve ferahlığa kavuştular. Beraberce Mina'ya gittiler.²⁶⁴

Cennetten dünyaya Âdemgelince

Aramış Havva'yı yârân diyerek

Arafat dağında bulup bilince

Sevmiş canım sana kurban diyerek

Seyranî (103)

Hz. Âdem ile Havva cennetten çıkarıldıktan üçyüz yıl sonra buluşmuşlardır:

Melekler Şeytandan baid oldular,

Gel gör Âdemile Havvâ n'oldular

Üç yüz yıl sonra birbirini buldular,

Erişti onlara lûtf-i Rabbânî

Âşık Seyranî (414/75)

Allah, Hz. Âdem ile Havvâ'yı dünyaya gönderdikten sonra tövbelerini kabul ederek onları cehennemden uzak kıldı ve onları dünyanın beyi olarak kabul etti.

²⁶³Ali Osman Dönmez, *age.*,s.19.

²⁶⁴*Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi*, s.31-32.

*Oldular murada nâil-i merâm
Bir makam içinde kıldılar ârâm
Hak buyurdu cehim sizlere harâm,
Ettim yeryüzünüin mîr-i mîrânı*

Seyranî (414/76)

3.7-Hz. Âdem ile Havva'nın Nikâhlanması:

Âdem Aleyhisselâm, yüz yıldan sonra Hz. Havva'ya yaklaştı.²⁶⁵

*Havva 'yı Âdem'e eyledi nikâh,
Âdem sevüp kucar oldu civanı*

Seyrani (409/49)

*Kendi sıfatından kendi teninden
Âdem'e eğlence Havva verilmiş*

Seyrani (101)

*Kisâ Âdemle Havvânîñ nikâhıdır mukaddemde
Gerek Mûsâ gerek 'Îsâ kamuya iktidâyız biz*

Bandırmalızâde Haşîm Baba (K.71/40)

*Arada olmuş idi 'arz-ı zât-ı akdesüñ
Olmazdı hâsıl Âdem ü Havvâ'ya izdivâc*

Kelâmî (G.21/6)

²⁶⁵ Asım Köksal, "Hz. Âdem" age., s.54.

*‘İllet-i gâbî vücûdı olmasaydı ‘âleme
Olmaz idi Âdem ü Havvâ’ya ‘ıkd-i izdivâc*

Kelâmî (G.27/3)

*Bir dahi dâim nikâh idi işi
Zira toğardı safî irkek dişî*

Hafî, *Zâdü’l meâd* (4225)

Cumhuriyet Dönemi şairlerinden Arif Nihat Asya Hz. Âdem ile Havva’nın evliliğini şu şekilde dile getirir:

“ ...

*Yuvada Havvâ'ya gelin,
Âdem'i güvey yaparım!*

... „²⁶⁶

Âdem Peygamber kıssası evrensel olmasının yanında hiç şüphesiz geleneksel bir temadır. Buna bağlı olarak gelenekle bağ kurma yolunu arayan bir şairin başvurduğu kaynaklardan biri de bütün bir İslam mitolojisi ve bunun içinde yer alan peygamberler tarihidir. Bu konuya vurgu yapan şairlerin başında hiç şüphesiz Behçet Necatigil vardır. Batı şiirinin bugün bile Hristiyan ve Yunan mitolojisinden aldığı imajları yoğun olarak kullandığım ifade eden ve bizim şairlerimizin de "menakıbnâme" ve "Kısâs-ı Enbiya"lardan aynı ölçüde faydalanmaları gerektiğini düşünen²⁶⁷ Necatigil hayatın sıkıntılarına katlanmanın güçlüklerini anlattığı "Zor Geçit" şiirinde;

Devran döner Âdem-Havva üstüne

Dünya evlilikle baki

²⁶⁶Arif Nihat Asya, *Sanat*.

²⁶⁷Behçet Necatigil, *Düz Yazılar 2*, Yayına Haz: Ali Tanyeri. Hilmi Yavuz, Cem Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 557.

Ama hayat dedikleri

*Güçleşmekte gündend güne*²⁶⁸

diyerek, söz konusu kıssadan faydalanır. Böylece şair, dünyanın kadın ve erkeğin üzerine kurulduğunu belirtir.

3.8-Hz. Âdem'e Suhûf Gönderilmesi:

Cebrail aleyhisselâm Hz. Âdem'e on iki defa geldi. Kendisine on suhuf (forma) Kitap verildi. Bu Kitap'ta; iman edilecek hususlar, çeşitli diller ve lügatler, her gün bir vakit namaz kılmak, gusül (boy abdesti) almak, oruç tutmak, leş, kan, domuz eti yememek, ilaçlar, hesap, geometri gibi şeyler bildirildi.²⁶⁹

'Alleme'l esmâya vâkıfken yine ebu'l beşer

On suhûf inzâl ile emr-i Hudâ oldu merût

Ali Rızâ Erhan (G.146/2)

Suhf-ı İbrâhîm ü Âdem lâ-muhâl

Sendedür dahı kitâb-ı Dâniyâl

Ahmedî, *İskendernâme* (5800)

3.9-Hz. Âdem'in Cebrail'den Şeriat Kurallarını (Erkan-ı Şürût) Öğrenmesi:

Yüce Allah; birinci batında doğanı, ikinci batında doğanla; ikinci batında doğanı da birinci batında doğanla iki batın arasındaki evlenmede birbirine muhalefet korunmak sureti ile evlendirmesini, yani Kâbil'i, Hâbil'in; Hâbil'i de Kâbil'in ikiz kız kardeşi ile evlendirmesini emretti. Âdem aleyhisselâm zamanında, insanların çoğalmasa lazımdı. Bunun için, bir erkeğin kendi kız kardeşi ile evlenmesi helal idi, caiz idi. İnsanlar çoğalınca, buna lüzum kalmadı. Allahü teâlâ haram kıldı.²⁷⁰

²⁶⁸Behçet Necatigil, *Zor Geçit, Çevre*, s. 67.

²⁶⁹*Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi*, s.37.

²⁷⁰*Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi*, s.38.

Allah peygamberlere şerait kurallarını öğretmiştir. İlk şeriat gönderdiği peygamber Hz. Âdemdir:

Yedi peygambere geldi Cebrâ'îl verdi selâm

Buyruğu olduğucun nâriyle kelâmiye

Her peygambere kaç kez geldi nidâ ve buyruğu

Peygamberler ismini bir bir diyem anlaya

Evveli Âdem sâfiye geldi nidâ nâzili Hak

On iki kez geldi Cebrâ'îl Hakdan nâziliye

Ednâyî (K.2/6-7-8)

Allah Hz. Âdem'e Cebrail vasıtasıyla şerait kurallarını öğretmiştir:

Hazret-i âdem edince rûy-i arza çün hübü't

Geldi Cibril ta'lim itdi anâ erkân-ı şürût

Ali Rızâ Erhan (G.146/1)

3.10-İnsanlığın Hz. Âdem'den Türemesi-Neş'et Etmesi:

Kur'an-ı Kerim'de: "Allah, sizi bir tek nefisten yaratan ve kendisi ile huzur bulsun diye eşini de ondan var edendir. (İnsan) eşiyile birleşince eşi hafif bir yük yüklenir (gebe kalır) ve (bir müddet) onu taşır. Gebeliği ağırlaşınca her ikisi de Rableri Allah'a, "Eğer bize iyi ve sağlıklı bir çocuk ver)irsen, elbette şükredenlerden olacağız" diye dua ederler."²⁷¹ buyurduğu üzere, Cenab-ı Allah, yeryüzüne indirdiği Hz. Âdem ve Havvâ'ya nesillerini devam ettirecek çocuklar ihsan etti.²⁷²

²⁷¹Araf: 7/189, Nisa:4/1.

²⁷²İsmail Yiğit, age.,s.97-98.

İlk batında Kabil ile kız kardeşi Lubud (Lübüz, yahud Iklima) olmak üzere ikiz çocuğu doğdu. İkinci batında Hâbil ile kız kardeşi Iklima (yahud Lübüz) doğdu.²⁷³

Hz. Âdem'e telmih yapılan aşağıdaki mısralarda, yaratılış hikmetine dair, onun evlatlarından, soyundan gelenlerin ne yüce kişiler olacağı dile getirilmektedir:

Anladı zürriyetinden kim ne serverler gele

Niçe Dâvûd u Süleymân ü Skenderler gele

Cümleden efdal ola dahi mükerrerler gele

Bildi kim bundan ne mürseller ne peygamberler gele

Âşık Ömer (400/1)

İnsanlığın başlangıcı Hz. Âdemdir:

Varmış daha On sekiz bin âlem, dediler

Manasını sordum, onu bilmem dediler.

Nerden gelmiş, dedim, şu insan nesli?

Başlangıcı Havva ile Âdem dediler.²⁷⁴

“Benî” kelimesi tamlamasız kullanılmaz. “Âdem” kelimesi Kur'an'da on yerde yalın, iki yerde eklerle, on yerde tamlayan, bunlardan sekizi "Benî Âdem" şeklinde geçer. Bu ibarede, insanlara hitap, özellikle insan türünün babası (Ebu'l-beşer) Hz. Âdem anılarak yapılmıştır.²⁷⁵ İnsanların, bu ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'den türediği, insan dışı her hangi bir varlıktan türemediği vurgulanmakta, aksi düşüncede olanlar uyarılmaktadır:

"Benî Âdem" i nufkile kıldı mümtaz

Tuyûr ile hayvandan ol Rabb-i izzet

Halet Efendi (numarasız)

²⁷³M. Asım Köksal, “Hz. Âdem”, *age.*,s.69.

²⁷⁴Fuat Bayramoğlu, *Rubailer* s.43.

²⁷⁵Mehmet Yılmaz, “ben-i Âdem”, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler -Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul 1992., s.35.

Hz. Âdem, kâinattaki bütün hakikatleri kendisinde topladığı için kevn-î câmi ve ruh-î âlemdir:

Kamunun aslı hod Âdem'le Havvâ

Ya niçün ba'zı ednâ ba'zı a'lâ

Hüdâyî kanden oldu bunca eşyâ

Bu âlemlerle bu iller nedendir

Azîz Mahmûd Hüdâyi (G.53/9)

Genel anlamda bütün insanlığı ifade etmek için beni- Âdem (âdemoğulları) kavramı kullanılmıştır:

Hudâyâ cümle-i âlem

Sana âşık seni özler

Melek cinn ü benî-Âdem

Sana âşık seni özler

Azîz Mahmûd Hüdâyi (G.45/1)

Olardır tâc-ı devlet Âdeme dünyâ vü mâfihâ

Bulardır fâtih ü şevket-me'âb [u] lâ-fetâ oldu

Behrî (K.1/11)

Hz. Havva validemiz Âdem aleyhisselâm ile buluştuktan sonra, biri kız, biri erkek olmak üzere yirmi defa ikiz; tek olarak da Şît aleyhisselâmı dünyaya getirdi.²⁷⁶ Âdem Aleyhisselâmın; Hz. Havva'dan, her batında biri erkek, diğeri kız olarak yirmi batında ikiz kırk çocuğu doğdu.²⁷⁷ Bu batınlardan, bir erkek çocuk -kendisiyle birlikte ikiz olarak doğmuş olup kendisine helal olmayan kız dışında- diğer batınlarda doğmuş bulunan istediği kızla evlenebilirdi. Bu da, o zaman, Hz. Havva

²⁷⁶Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi, s.32.

²⁷⁷Melike Uçar, age.,s.8.

anadan doğan öteki kız kardeşlerden başka kadın bulunmamış olmasından ileri geliyordu.²⁷⁸

Daima Havva toğururdu ikiz

Ol ikiniñ biri erdi biri kız

Hafî, *Zâdü'l meâd* (4226)

Haşim Baba, insanlığın Hz. Âdem'den türediğini söyler:

Penc havâs bâtınîdir 'âhirîden bir demi

Tuhm-ı 'âlem Âdem oldu 'âlem anıñ bir demi

Bandırmalizâde Haşim Baba (K.5/23)

Hz. Âdem'in neslinden nice peygamberler, veliler ve insanlar gelmiştir:

Âdemle Havvâ'dan geldi çok insân

Nebîler velîler oldu nümâyân

Yüz bîñ kerre toldu boşaldı cihân

Nûh-ı neciyullâha tûfân eyledik

Edîb Harâbî (449/11)

Tüm peygamberler, veliler ve Allah'ın sevgili kulları Hz. Âdem'den gelmektedir:

Hem benî Âdem'den itdi ol Hudâ

Enbiyâ vü evliyâ vü asfiyâ

Nazmî, *Pendnâme* (36)

²⁷⁸Asım Köksal, "Hz. Âdem", *age.*,s.45.

Hz. Âdem'in neslinden peygamberler gelmiş olmasıyla birlikte onlarla yeryüzü cenneti kısıkandıracak bir gül bahçesine dönmüştür:

Nesl-i pâkinden cihâna enbiyâ irsâl idiü

Yeryüzin Âdem 'le kılduñ reşk-i gülzâr-ı cinân

Seyyid Nakîbzâde Ni'metî (K.1/9)

İlk insan olan Âdem Peygamberin bu dünyayı diğer insanlara bıraktığını ve zamanla insan neslinin ondan çoğaldığını Erzurumlu Emrah şöyle belirtir:

Gitti Âdem sâfi devretti devrân

Günden güne arttı evlâd-ı insân

Erzurumlu Emrah (97/14)

Benî Âdem ifadesiyle Hz. Âdem'in insanlığın atası olduğunu Erzurumlu Emrah işaret eder:

Çok görüp geçürdüm kurbiyet çilesin

Fark eylemedim beni Âdemhilesin

Erzurumlu Emrah (127/3)

Hanyalı Nuri Osman da söz konusu güzelin, güzellik kaynağını Hz. Âdem'in sulbünden gelişine bağlamaktadır:

Sanma ol hûrîyi ki dünyâda1

Sulb-i Âdemden eylemişdir sudur

Hanyalı Nûrî Osmân (Kt.25/1)

Şair sevdiğinin güzelliğini anlatırken mübalağa yaparak insan neslinde onun kadar güzel birinin olmadığını belirtirken insan neslinin de Hz. Âdem'den geldiğine telmih yapmıştır:

*Böyle olmaz nesl-i Âdem sen perisin yâ melek
Gör ki gözler görmediği gör ki gözler gözlerim*

Nâbî (G.365/3)

*“Âdem nesli böyle olmaz sen peri ya da meleksin. Gör ki gözlerin görmediği
(kadar güzelsin) gör ki seni gözler gözlerim.”*

Hasmi, tüm insanların Hz. Âdem ile Havva’dan geldiğini kabileciliğin olmaması gerektiğini vurgular:

*Bi’l-cümle beşer zâde-i Havvâ vü safîdir
Peydâ nireden oldu ara yirde Kabâ’il*

Hasmî (G.247/5)

“Âdemoğlu” kelimesiyle dünyadaki çaresiz insanlardan söz edilmektedir:

*Âdemoğlu çiy süt emdi dilde mesel söylenir
Kimi ikrâr kimisi inkâr ider insân baba*

Hulûsi Ömer Aydınî (G.5/2)

Yine Hulusi Ömer, Âdemoğlunu sabırlı, şükürlü ve cömert olmak üzere üçe ayırır:

*Beş içinde üç kısımdır Âdemoğlu ey hâce
‘Âmilîn ol sâbirîn ol şâkirîn ol agniyâ*

Hulûsi Ömer Aydınî (G.10/5)

Seyrânî, Hz. Âdem ile Havva’nın bin beş yüz sene sonra bin oğulları olduğunu ve ardından buna inanılması gerektiğini söyler:

*Bunlar anda mesrûr oldular yine,
Dâim meşgul olup Allah emrine*

*Geçti üzerinden bin beş yüz sene,
Havvâ ana doğurdu bin oğlanı*

*Kızdan başka doğdu iş bu bin oğlan,
İnanmayup etmeyesin gümanı*

Seyranî (414/77-78)

3.11-Hz. Âdem'in Çocukları Kabil ile Habil Hadisesi:

Hz. Âdem ile Havva'nın ilk batında Kabil ile kız kardeşi İklîma doğmuş; ikinci batında ise Habil ile kız kardeşi Lebuda doğmuştur.

Livâyî didigin saña atan anan dimez kardaş

Eger Âdem eger Havva eger Hâbil eger Kabil

Livâyî (G.267/7)

Hz. Âdem'e emredilen şeriat kurallarınca aynı batında doğan kardeşlerin evlenmesi yasaktı. Fakat Kabil, kendisiyle beraber doğan, yani ikizi İklîma ile evlenmek istemiş; Hz. Âdem, bunun yasak -şeriate aykırı- olduğunu, söylemiştir.

Lâbud ol dem Habil'i itdi helâk

Cism-i siminini itdi zir-i hâk

Hafî, *Zâdü'l meâd* (4231)

Kabil isteğinde ısrar edince Hz. Âdem şöyle bir çözüm yolu bulmuştur: Kendileri; Allah'a birer kurban takdim edecekler ve bu kurbanla birlikte isteklerinin kabulü için Allah'a dua edecekler; Allah kimin duasını kabul ederse onun istediği olacaktır.

Kabil ziraatla, Hâbil ise çobanlıkla meşgul oluyordu. O zaman, Hâbil, yirmi yaşında, Kabil de yirmi beş yaşında idi. Hâbil, sürüsünde bulunan en semiz ve en

güzel koçu (veya sığın) kurban ederken, zirâatla geçinen Kabil ise, kurban olarak yanında bulunan ekinin en kötüsünden bir demet başak takdim etmişti. Bu esnada gökten gelen ateş, Hâbil'in kurbanını yaktı, Kabil'in kurbanına ise hiç dokunmadı ve onu olduğu gibi bıraktı.²⁷⁹

Buna göre, Hâbil'in kurbanı kabul edilirken Kâbil'inki reddedilmişti. Bu netice, Kabil'i kıskançlık ve düşmanlığa sevk etti. Bunda bir suçu olmayan Hâbil'i aşırı derecede kıskandı ve ona düşman kesilerek onu öldüreceğini söyledi. Hâbil ise, kardeşine kurbanının reddedilme sebebinin takvasızlığı olduğunu ve bunun kendisiyle alakasının bulunmadığını söyledi ve insan öldürmenin kötülüğünü ve bunun acı sonunu hatırlattı. Habil; Kabil'i bu kararından vazgeçiremedi.

Kabil, Habil'i öldürmek için peşine düştü. Kendisinden korkarak dağların tepesine kaçan kardeşini, birgün, koyunlarının başında uyurken yakaladı ve bir taşla başını ezerek öldürdü.²⁸⁰

Anda kim Habil'i Kabil itdi hâk

Ya'ni taş ile vurup itdi helâk

Hafî, *Zâdü'l meâd* (4445)

Bu zulmü Kabil itdi Hâbil'ün dökdi yire kanın

En evvel Hâbil olmuşdur didiler vâsıl-i 'ukbâ

Medhî (K.10/14)

Kabil, Hâbil'i, akşamleyin öldürmüştü. İbrahim b. Bali ise *Hikmetname* adlı mesnevisinin *İftî yevmi's-selâsâ* bölümünde Kabil'in Habil'i bu günde öldürdüğünü söyler:

Bu resme vârid olmuşdur meger bil

Bu gün katl eylemiş Hâbil'i Kâbil

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (8033)

²⁷⁹İsmail Yiğit, "Hz. Âdem", *age.*,s.52.

²⁸⁰İsmail Yiğit, "Hz. Âdem", *age.*,s.53.

Onu öldürdükten sonra, cesede ne yapılacağını bilemediği için öldürdüğü yerde olduğu gibi bırakmıştı. Cesedin etrafında yırtıcı kuşlar ve hayvanların dolaştığını görünce, parçalamalarından korkup cesedi sırtına aldı ve 40 gün boyunca oradan oraya taşıdı. Hatta yüz sene taşıdığını bildiren rivayetler vardır. Bu müddet zarfında kuşlar ve yırtıcı hayvanlar cesedi yiyebilmek için onun etrafında dönüp dolaştı.²⁸¹

Hazreti Âdemoglu Hâbil'i

Kardaşı Kâbil eyledi maktul

Filibeli Vecdî (G.34/1)

Kabil'in daha önce beyaz olan teni, kardeşini öldürünce simsiyah kesildi. Bu olaydan sonra yüz yıl daha yaşayan Âdem, bu bir asırlık uzun süreyi matem içinde geçirdi; hattâ bir defa olsun gülmedi.²⁸²

Kâbil'ün bu fi'lin Âdem ol zaman

İşidicek gayet incindi heman

Hafî, *Zâdü'l meâd* (4235)

Âdem Aleyhisselâm, Kabil'e: "Git! Artık, sen, hiçbir zaman korkutulmaktan uzak kalmayacak, gördüğün hiçbir kimseden de güvenlikte ve selâmette olmayacaksınız!" dedi.²⁸³

Da'vet itdi hizmetine Kâbil'i

Niçün öldürdüñ dimege Hâbil'i

Hafî, *Zâdü'l meâd* (4236)

Kabil; kendisiyle birlikte doğan kızın elinden tutarak Nevz dağından inip Yemen topraklarından Aden'e gitti. Âdem Aleyhisselâmla Hz. Havva, Hâbil için, uzun zaman ağladılar:²⁸⁴

²⁸¹M. Asım Köksal, *age.*,1/50-54.

²⁸²İsmail Yiğit, "Hz. Âdem", *age.*,s.54.

²⁸³İsmail Yiğit, "Hz. Âdem", *age.*,s.54.

²⁸⁴M. Asım Köksal, *age.*,1/50-55.

Kemal Ümmî bu hadiseye telmihte bulunarak duasının Hz. Âdem'in tuttuğu matem, döktüğü gözyaşı hürmetine duasının kabulünü diler:

Ol Safiyyu'llah Âdem hakkıçün

Dahi Hâbil üzere mâtem hakkıçün

Kemâl Ümmî (K.1/58)

Kardeşini öldüren Kabil, cesede ne yapılması gerektiğini bilmiyordu. Allah tarafından gönderilen iki kardeş karga, onun önünde dövüştüler ve biri diğerini öldürdü. Ardından bir çukur eştî ve ölü kargayı oraya gömdü. Onu gören Kabil, kardeşinin cesedini defnetti.²⁸⁵

Yüce Allah bu kıssayı, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatmaktadır:

"Onlara (yani kitap ehline) Âdem'in iki oğlunun kıssasını doğru olarak anlat (ki hasedin ve çekemezliğin neler getirdiğini öğrensinler) Hani ikisi (Allah'a) birer kurban takdim etmişlerdi de; birinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul olunmayan) O (yani Kabil); "And olsun (senin kurbanın kabul olduğundan dolayı) seni öldüreceğim" demişti. (Kardeşi Hâbil'de ona): "Allah, ancak takva sahibi kimselerin (kurbanını) kabul eder. Eğer beni öldürmek için elini bana uzatacak olursan, ben, seni öldürmek için elimi sana uzatmayacağım. Şüphesiz ki ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. Dilerim ki sen, benim günahımı da kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın. Zalimlerin cezası da işte budur" demişti. Bunun üzerine (Kabil) kardeşini öldürmekte nefesine uydu ve onu öldürdü de, hüsrana uğrayanlardan oldu. Sonra Allah kardeşinin ölüsünü nasıl gömeceğini göstermek için ona, yeri kazan bir karga gönderdi, (bunu görünce) "yazık olsun banal Bu karga gibi olmaktan aciz kaldım ve kardeşimin ölüsünü Örtmedim" demişti. Artık pişmanlık duyanlardan oldu."²⁸⁶

Hadisi şerifte de geçtiği üzere, Resulullah (sav) bu konu ile ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: "Bir kimse zulüm yoluyla öldürüldüğünde öldürülenin kanının günahından, Âdem'in oğlu (Kabil'de kardeşi Habil'i öldürdüğünden dolayı) gerekli payını alır. Çünkü o, öldürme sünnetini (yani olayını) başlatan kimselerin ilkidir."

²⁸⁵ Muhammed Ali, SÂBÛNÎ, age., s. 276-278.

²⁸⁶ Maide: 7/27-31.

Fedayi bu hadisede anlatıldığı gibi, Kabil'in Habil'i bir kız için öldürdüğünü vurgular:

Bil hased Kâbil'dendür ki itdi Hâbil'i katl

Bir kız için 'âkıbet itdi sâ'iri ihtiyar

Fedâyî (K.21/8)

Çünkü kabil 'avratiçün habili

Buldı gafil oldı anur katili

Enverî, *Düstûrnâme* (99)

Bandırmalı Haşim Baba ise Hz. Âdem ile Havva'yı doğuş yeri; Kabil ile Şeytanı batış yeri olarak nitelendirir:

Her bir 'âlî matla'da gurûbum eylerim ednâ

Tulû'um Âdem Havvâ gurûbum Kâbil şeytân

Bandırmalızâde Haşim Baba (K.135/32)

Fuzûlî, aşkının büyüklüğünü, sadakatini, buna karşılık güzel sevgilisinin cefa edişini ifade için, kanlı yaş döken gözünün, dünyada ilk kan döken Kabil'in tohumundan(soyundan) olduğunu söyleyerek bu olaya telmih yapmıştır:

N'ola kan dökmekte mahir olsa çeşmim merdümi

Nutfe-i Kabil'dir ü gamzen kimi üstadı var

Fuzûlî (G.75/2)

“Gözbebeğimin kan dökmekte usta olduğuna şaşılmaz. O kabiliyetli bir tohumdur ve gamzen gibi bir üstadı vardır.”

Ni'meti, bu dünyada cahil ile kâmilin, Kabil gibi kötü insan ile Habil gibi iyi insanın birarada olduğunu ve kötü kimselerin iyi insanların kıymetini bilmediğini söyler:

Ne bilsün kâmilüñ kadrini her câhil cihân içre

Bilürsin kâtil-i Hâbil durur Kâbil cihân içre

Seyyid Nakîbzâde Ni'metî (G.134/1)

Kâbil ile Hâbil olayına telmihte bulunan şair, Kâbil'in Hâbil'i öldürmesiyle ortaya çıkan kötülüğü "*Kâbiliyyet*" olarak nitelendirir ve bunun Hz. Âdem'den bu yana artmakta olduğunu ve bu nedenle Hz. İsa'nın yakın zamanda yeryüzüne ineceğine işaret eder:

Kabiliyyet artar Âdemden beri

Oldı 'isanun nüzuli ahiri

Aşkî Mustafa Efendi, *Vahdetnâme* (116)

3.12-Hz. Âdem'in Hâbil'in Ölümü Üzerine Ona Yazdığı Mersiye:

Aynı meslekten olan kimselerin hayatlarını anlatan eserlere "*tezkire*" denir. Şairlerden bahsedene "*tezkiretü'ş şu'ara*" denir.²⁸⁷ Türk edebiyatında birçok tezkire kaleme alınmıştır. Bunların en meşhurlarından *Âşık Çelebi*'nin *Meşa'irü'ş Şu'ara*²⁸⁸ tezkirenin *Mukaddime* bölümünde özellikle şiirin doğuşu ve gelişimi ele alınır.

Bu bölümde *Âşık Çelebi*, ilk şiirin Hz. Âdem tarafından söylendiği inancındadır.²⁸⁹ Kabil, kardeşi olan Habil'i öldürdüğünde, bu vahşet manzarasını gören Hz. Âdem ölen oğlu için mersiye tarzında birkaç beyit okumuştur.²⁹⁰

²⁸⁷Faruk Kadri Timurtaş, *age.*,s.42.

²⁸⁸Filiz Kılıç, "Âşık Çelebi Meşa'irü'ş Şu'ara", *İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1.2.3 cilt, İstanbul 2010, Sayfa Sayısı: 1739.

²⁸⁹Ayşe Yıldız, "Âşık Çelebi Tezkiresi Üzerine", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 5/3 Summer 2010.

²⁹⁰Hasan Aktaş, *age.*,s.19.

Divan şairlerimizden Gelibolulu Sürûrî, şiir ve şairle ilgili görüşlerini ayrıntılı olarak “*Bahrü’l-Ma’ârif*” adlı eserinin son bölümünde “*İlm-i Şi’irin Fevâ’idî*” başlığı altında vermektedir. Sürûrî’ye göre; şiir yazmak ve okumak aklî ve naklî delillerle caizdir. Sürûrî naklî delile Kur’ân-ı Kerim’de Şuara Suresi’nde geçen 224. ve 227. ayetleri ile Peygamber efendimizin “*İnne mine’ş-şi’ri le hikmeten: Şüphesiz şiir hikmettir.*”²⁹¹ sözünü, aklî delile ise Hz. Âdem’in oğlu Habil’in vefatında İbranice söylediği şiiri vermektedir.²⁹²

Şiirin tarihini Hz. Âdem’le başlatan Latîfî, ilk şiiri Hz. Âdem tarafından oğlu Habil’in kardeşi Kabil tarafından öldürülüşü üzerine söylemesiyle ortaya çıktığını ileri sürer. Olayın tezkirede şu satırlarla dile getirildiğini görüyoruz:

“Kütüb-i tevarihde mestur ve elsine-yi erbâb-ı esmârda mezkûrdur ki Hazret-i Âdem-i Nebî ve ebû’l beşer sâfi ki mescûd-ı melâike-yi mukarrebîn ve menbit-ı lügat-i evvelîn ü ahırındür kelâm-ı mevzun evvel andan sâdır oldı ve ol zamandan bu ana değîn dinilüb tezâyüd buldı. Ol zamân ki Kâbil Hâbil’i katl itdi anı görüp Âdem sâfiniün sîne-yi sekînesinden sürûrî ve dideden nûrî ve cümle cesedinden sükûn u karârı gitdi. Zirâ hem oğlı hem yârı idi. Helâk olup gitdi ve nice rüzgâr vâlih ü zâr olup mersiye tarzında bu birkaç beyti ibdâ’ u îrâd idüp okurdi:

Tegayyarati’l-bilâdu ve men ‘aleyhâ

Fevchü’l-arzi magberun kabîhu

Tagayyare külle zî-levnin ve ta’min

Ve kalle beşâşetü’l-vechi’l-melîhu

Fe-vâ-esefâ ‘alâ Hâbile ibnî

Katilü kad tazammanehû’z-zarîhu

Ve câvezenâ ‘aduvvun leyse ya’nî

La’înu lâ yemûte fe-testerîhu

²⁹¹Hadis-i şerif. (Buhârî, Edep, 90; Ebû Dâvud, Edeb, 87; Tirmizî, Edeb, 69; İbn-i Mâce, Edeb, 41)

²⁹²Niyazi Ünver, *Gelibolulu Sürûrî ve Divanı*, Gazi Ü. SBE, Ankara 2010.

“Ülkeler ve üzerinde olan her şey değişti. Dünyanın yüzü pis ve toz içinde kaldı. Her şeyin tadı ve rengi değişti. O tatlı yüzündeki gülümseme azaldı...”²⁹³

Arif Nihat Asya, Hz. Âdem’den itibaren başlayan mersiye yazma geleneğinin günümüzde de devam ettiğini söyler:

Sanatta henüz yok değişiklikten eser

Ey yolcu bu yol böyle gelir böyle gider

Yüz bin senedir Kabil için destanlar

Yazmakta kalem Habil için mersiyeler

Arif Nihat Asya, *Sanat I*

3.13-Hz. Havva’nın Şit Peygambere Hamile Kalışı ve Havva’da Peygamberlik Nurunun Belirmesi:

Hz. Âdem aleyhisselâm Kabil’in Habil’i öldürmesi hâdisesine pek ziyade üzüldü. Bunun üzerine Cebrail aleyhisselâm, onu teselli için geldi ve “*Allahü Teâlâ yakında sana bir evlat verecek ve ahir zaman peygamberi Muhammed aleyhisselâm onun neslinden gelecek*” müjdesini getirdi. Bu Şit aleyhisselâm idi. Bu sebeple ismi Şit, yani “*Allahu teâlânın ihsanı, hediyesi*” manasındadır. Âdem aleyhisselâmın bütün çocukları ikiz doğduğu hâlde, Şit aleyhisselâm tek doğdu.²⁹⁴

Tañrı’nuñ emrinde vardur olmaga

Ata ana yog-iken oylan toga

Nitekim togdıydı Âdem atamız

Togdı kopdı atasuz u anasuz

Hem yaratdı Şit’i yalñuz atadan

Hem dahı ‘İsâ’yı yalñuz anadan

Âşık Paşa, *Garibnâme* (8120-8122)

²⁹³Rıdvan Canım, *Latifi, Tezkiretü Şuara ve Tabsiratü’n Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2000, s.16 ve 79.

²⁹⁴*Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi*, s.43.

Şit, Hz. Âdem'den sonra gönderilen ikinci peygamberdir. Hz. Âdem'in oğludur. Allah Hz. Âdem'e, Habil'e karşılık "*hibetullah*" olarak, yeni bir oğul verdi. Âdem'in bütün çocukları ikiz olarak doğduğu hâlde, Şit tek doğdu. Peygamberlik nuru Şit'e, ondan oğlu Enuş'a, sonra onun oğlu Kayna'ya, sonra İdris'e geçmişve diğer peygamberlerde taşınarak Hz. Muhammed'e ulaşmıştır.²⁹⁵

Anuñçün Şit ile oldukda cem'

Mustafa nûrına idinürdi şem'

Hafî, *Zâdü'l meâd* (866)

Şit dogdı ana naki itdi bugûr

Anun alında tecelli kaldı nûr

Süleymân Çelebi, *Vesiletü'n Necât* (133)

Şit, babası Hz. Âdem'e karşı oldukça saygılı idi:

Şit olduğunca ol dem şevkile

Şit'e izzetler iderdi zevkile

Aña karşı ayak uzatmaz idi

Gâfilâne küsülüüp yatmaz idi

İhtirâm ideridi gayet aña

Şöyle kim gören kalurdi taña

Bil ki gördükde gelürken karşıdan

Ayağın tururdi çün serv-i çemen

²⁹⁵ *Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi*, s.37.

*Ol kadar tururdu kim Şît-i Nebi
Eyle itdüği için dâim anı*

*Şermden dürrler gibi dökerdi der
Anı görüp alkış iderdi peder*

*Hâsılı izzetde itmezdi kusûr
Şit ile bulduğı dem Âdem huzûr*

Hafî, *Zâdü'l meâd* (867-873)

Şit peygamberin bez dokumayı bu peygamberin icat ettiğine inanılır.²⁹⁶

Ben oldum İdrîs-i derzi Şit oldum tokidum bizi

Davud'un görklü âvâzı âh idüp nâlişe geldüm

Yûnus Emre (G.224/4)

3.14-Hz. Âdem'in Vasiyeti ve Ölümü:

Hz Âdem vefat etmeden önce, on bir gün hasta yattı. Bu sırada evlatlarını toplayıp, onlara nasihatler yaptı. Allahü Teâlânın emirlerine uymalarını tembih etti. Cebrail aleyhisselâm gelip, oğlu Şît'e vasiyette bulunmasını ve onu, yerine halef kılmasını söyledi. Âdem aleyhisselâm, oğlu Şît aleyhisselâmı yanına çağırıp gece ve gündüzdeki kıymetli vakitleri ve bu vakitlerde yapılması gereken ibadetleri öğretti. Nuh aleyhisselâm zamanında vuku bulacak tufanı önceden ona bildirdi. Tufandan sonraki vuku bulacak hadiseleri de haber verdi. Vasiyetini yazıp Şît aleyhisselâma verdi.²⁹⁷

Azrail aleyhisselâm hiç incitmeden Âdem aleyhisselâmın ruhunu aldı. Cebrail aleyhisselâm, Âdem aleyhisselâma bir gömlek giydirdi. Şît aleyhisselâma cenaze

²⁹⁶Zülfi Güler, "Hz. Âdem", *age.*, s.65.

²⁹⁷*Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi*, s.46-47.

yıkamayı öğretti. Hz. Âdem'i yıkayıp kefenlediler. Cebrail aleyhisselâm, Şît aleyhisselâmı imam yapıp, dört tekbir ile bugünkü gibi cenaze namazını kıldılar ve defnettiler. Hadis-i şerifte buyuruldu ki: *Âdem aleyhisselâm vefat edince, melekler su ile üç defa yıkadılar. Onu defnettiler. Sonra çocuklarına dönerek; "Ey Âdemoğulları! Ölülerinize böyle yapınız" dediler.*²⁹⁸

Dünyanın faniliğini konu alan bir dörtlükte de yine Hz. Âdem ve Hz. Havva'dan bahsedilir:

Kanı Âdem kanı Havvâ kanı Muhammed Mustafâ

Bu fâniden umma vefâ aç gözün gafletten uyan

Azîz Mahmûd Hüdâyi (G.167/2)

İnsanoğlu, atası Hz. Âdem gibi ölümlüdür:

Çekersin câm-ı mevti 'âkıbet ey zâde-i Âdem

Gerekse Hızr-ı devrân ol gerekse 'Îsî-i Meryem

Beyânî (G.515/1)

Doğma bir şiir: Âdem... Âdem'in Hikâyesi,

'Altın Çağ'ın destanı ile başlasa bile,

Âdem zavallı şimdi-çünkü kısıldı sesi...²⁹⁹

Hz. Âdem'in Cuma günü vefat etmiştir.³⁰⁰

Nebî dir rûz-ı 'îd-i ehl-i İslâm

Bu rûz-ı cum 'adur hem hayrî'l-eyyâm

²⁹⁸ Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi, s.48-49.

²⁹⁹ Şahin Uçar, Malihülya, *Kelâm*, s.152.

³⁰⁰ Ahmet Kalkan, *Kur'an-ı Kerim Kavram Tefsiri*, Davut Emre Yayınevi, Ankara, tarihsiz., s.75

Bu günde yaradıldı didi Âdem

Vefâtı bu gün olmuşdur anuñ hem

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (7992-7993)

Havva ise Hz. Âdem'den bir yıl sonra vefat etmiştir:

Atamız Âdem ile Havvâ turâb olmuş yatur

Olma garra hüsnüñe Leylâ turâb olmuş yatur

Azbi Baba (Müs.2/1)

Yine İbrahim B. Bali'ye göre Hz. Âdem ile Hz. Nuh arası iki bin iki yüz yıldır:

Dimişler Âdem-ile Nûh arası

İki biñ iki yüz yıldur kıyası

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (8485)

Fakat ne Hz. Âdem ne de Hz. Nuh ölümsüz olabilmıştır:

Kanı âdem kanı nûh sâhib-gemi

Bulmadı ölüme bunlar emi

İslâmî, *Mesnevi* (1115)

Allah, insanı her ne kadar bütün canlılardan üstün yaratmışsa da insanın da bu fâni dünyada bir sonu vardır. Ölüm onun için kaçınılmaz bir hakikattir,

Tutalım biñ başımış dehr-i fenâ âdem

Ey dil elbette olur âhir anuñ bir dem

Ubeydî (Trb.2/2)

BÖLÜM IV

4. HZ. ÂDEM'E DAİR ÖZELLİKLER

Bu bölümde ilk insan Hz. Âdem'e ilişkin çeşitli hususiyetler sıralanmıştır.

4.1-“Âdem” ve “Havva” Adlarının Manası ve Bu Adların Allah Tarafından Verilmiş Olması:

"Âdem" kelimesinin hangi dilden geldiği ve hangi kökten türemiş olduğu konusu Müslüman dilciler arasında tartışmalıdır. Arap dilcilerinin çoğu, bu kelimenin Arapça asıllı olduğunu, "esmerlik" ve "ülfet" anlamına gelen "üdme" veya "tip, örnek" anlamına gelen "edeme" kökünden türediğini savunurlar. Başka bir görüşe göre, "bir şeyin dış yüzü" anlamına gelen "edîme" kelimesinden türetilmiştir. "Âdem" kelimesinin Arapça'ya Süryânîce veya Ârâmîce'den geçtiğini savunanlar da olmuştur.³⁰¹

"Âdem" kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de 25 yerde geçmektedir.³⁰²

Havva'nın İbranice Tevrat'ta adı "Havvah"tır. Tevrat'ın Yunanca tercümesine "Eva", Latince'ye "Heva", buradan da Batı dillerine "Eve" şeklinde geçmiştir. Tevrat'a göre insan neslinin annesine Havvâ ismi, bütün ya-şayanların annesi olduğu için "canlı, "yaşayan" anlamında Allah'ın emri ile Hz. Âdem tarafından verilmiştir.³⁰³ Bununla beraber "havvâ" kelimesinin etimolojisi tartışmalıdır.³⁰⁴

Adam-Âdem, Arapça, adam demektir. Adam, Âdem'in Türkçeleşmişidir. Kur'an'a göre Allah, insanı, şerefli ve kerametli yaratmıştır³⁰⁵ A'raf Suresi 179. ayetinde kalpleri olduğu halde anlamayan, gözleri olduğu halde hikmetleri görüp sezmeyen, kulakları olduğu halde doğruyu duymayan insanların mertebeye aşağıda ve gaflet ehlinden oldukları bildirilir. Bu bakımdan tasavvuf ehli, insanın anlayış, duyuş, sezış ve huy bakımından da gerçek insan olmasına ehemmiyet vermiştir. Hz.

³⁰¹Süleyman Hayri Bolay, "Âdem" mad, *agm.*.

³⁰²Ahmet Kalkan, *age.* s.85.

³⁰³Tekvîn: 3/20.

³⁰⁴Ömer Faruk Harman, "Havva" mad, *agm.*, s.211.

³⁰⁵İsra: 70.

Peygamber (sas)'in hakikatine mirasçı olan "*kutb*"a da "*Âdem-i Mânâ*" ve "*Merd-i Mânâ*" denir.³⁰⁶

Oğlan Şeyhi İbrahim (ö. 1065/1655) *Dil-i Dana* kasidesinde şöyle der:

Sıfat-ı Hak'dürür âlem sıfatın zatıdır âdem

Kamu şeyden olan akdem olubdur "Âdem-i ma'na"

Oğlan Şeyhi İbrahim (numarasız)

"Âdem", kelimesi "*kâmil insan, mürşid, sevilen*" anlamlarında da kullanılmıştır:

Kim ki nefsini anladı hoş bil ki Âdem oldu ol

Âdemi gör ayna olmuş 'ilimile Hikmete bak

Mustafa Rûmî Efendi (G.131/2)

Kâmili bul Âdem 'i bul Âdem 'i bil Âdem ol

Âdem 'i Âdem 'den al var 'azm edip hizmete bak

Mustafa Rûmî Efendi (G.131/5)

İnanışa göre isimler veya lakaplar gökten inmiştir. Muhtemelen bu inanış, Kur'an'da geçen "*Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti...*"³⁰⁷ ayetine dayanmaktadır. Halkın çocuklara isim verirken Kur'an'a başvurması da bu inanışa kaynaklık etmiş olabilir. Çünkü Kur'an, Allah katından inmiştir. Dolayısıyla isimler de göklerden inmiştir. Bu inanışa Divan şairleri değişik vesilelerle telmihte bulunmuşlardır.³⁰⁸

İşigünde lebün anulsa Mesîhâ dirilür

'Aceb olmaz güzelüm gökden iner çünkü lakab

Yahyâ Bey (G.28/4)

³⁰⁶Ethem Cebecioğlu, "Âdem" mad, *age*.

³⁰⁷Bakara: 2/31.

³⁰⁸Hakan Yekbaş, "Klasik Türk Şiirinde Bazı Halk İnanışları", *Fırat Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, Sayı: 1, Sayfa: 155-184, Elazığ, 2010, s.180-181.

Aynı inanışa Cinânî de telmihte bulunmaktadır. Şâir, beytin ikinci mısraında isimlerin insanların kişiliğinde etkili olduğunu açıkça belirtmektedir:

N'ola 'âbid olup bir iki gün meyl-i salâh itsek

Olur te'sîri her ismün müsemâmında sultânım

Cinânî (G.544/3)

Âdem kelimesini hem “*insanoğlu, adam*” hem de “*ilk peygamber, ilk insan Hz. Âdem*” anlamında tevriyeli olarak kullanan İshak Çelebi, bu inanıştan hareketle cennete gitmek isteyenlerin Âdem adını kullanmalarını tembihlemektedir:

Riyâz-ı huld ise maksûdun isme meşgûl ol

Eger ki âdem isen bulasın müsemâmâyı

Üsküblü İshak Çelebi (G.332/2)

Fenâyi'ye göre Âdem'in manası beyan olunamaz:

Eger ma'nâ-yı Âdem'den sorarsañ

Beyân olmaz Fenâyî ol me'ânî

Fenâyî Cennet Efendi (G.188/7)

Aşağıdaki beyitte ise “*âdem*” kelimesi ile üç farklı manaya işaret edilir. 1. mısradaki âdem ile insan, kişi kastedilir. 2. mısradaki âdem ile de hem Hz. Âdem'i, hem de kendi adını kasetmiş olabilir. Hz. Âdem, yaşadığı uzun bir ömürle de meşhurdur. Fakat sonunda ölmüştür ve geriye sadece adı kalmıştır. Bu anlamda fânîliği de kastetmektedir:

Âdem odur ki adını âlemde andıra

Âlemde ad kalur u âdem gelir gider

Âdem Dede (numarasız)

Âdem; “insanlık, adamlık, güzel huy” anlamında da kullanılır:

Seyr-i cemâle mahrem edip ey perî beni

Bir âdemiyyet eyle ne var göreyim seni

Ahmed Neylî (numarasız)

Hz. Âdem’e ismini Allah vermiştir:

Kaçan Hallâk-ı Hâlik bu tılsım

Aña Âdem diyüben koydı ismi

Adımı arzdan durur nihâdı

Anuñ-çün Âdem oldu anuñ adı

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (1526.- 1527)

Âdem, Havva isim esmâ

Ad koydun cümle varlığa

Her bir isme bir müsemmâ

Delil oldu bu varlığa³⁰⁹

Bir başka görüşe göre de Hz. Âdem’e bu isim dört unsurdan oluştuğu için verilmiştir:

Yili vü suyu toprağı vü odı

Çarışdurdı vü adın Âdem kodı

Hoca Mes’ûd, *Süheyl ü Nevbahâr*(54)

“Rüzgârı ve suyu, toprağı ve ateşi karıştırıp adını Âdem koydu.”

³⁰⁹Hasan Hilmi Soyyiğit, *İlâhi*, Bab-ı Lütfundan, s.140.

Adın cem ' eyleyüp virmişler âdem

Havâ vu âteşi hem âb u hâki

Nebzî (K.42/4)

4.2-Hz. Âdem'in Anâsır-ı Erba'a'dan Meydana Gelmiş Olması:

Su, Hz. Âdem'in yaratıldığı toprak, hava, ateş ile birlikte dört nesneden biridir. Bu husus şöyle izah edilir:

Allah önce sizleri topraktan yarattım, der. Sonradan sizi çamurdan yarattım buyurur ki bu da suyun toprakla karışmasından olmuştur (toprak-su). Sonra Tanrı, *sizleri sıfatı bozulmuş kaygan bir cins balçıktan yarattım* der, bu da havada kokan bir nesnedir (hava). İşte bu insanda bulunan havanın kokusudur. Sonra da Allah şöyle buyurur, yani insanı sıcak kumlu çamurdan pişirerek yarattım. Bu da insanda bulunan ısı, ateş kısmıdır (ateş)³¹⁰

“Hak subhânehû ve Teâlâ Âdemi dört dürlü nesneden yaratdı.”³¹¹

Eski düşünüşe göre, varlık âlemi ve insan dört unsurdan (ateş, su, toprak, hava) meydana gelmiştir. Bu dört unsurdan bütün cansız varlıklar, bitkiler ve canlılar, ilk yaratılıştan beri devamlı meydana gelmiştir ve gelmektedir.³¹²

Bu durumu Yunus şu dizeleriyle vurgular;

Od u su vü toprağı (yile) bile

Anunila bünyâd eyledi teni

Yûnus Emre (G.198/2)

Benderli Cesâri ise Allah'ın Hz. Âdem ile Havva'yı dört unsurdan yarattığını dile getirir:

Hak Te'âlâ Mustafâ nûrın mukaddem bağladı

³¹⁰Muhyiddin-i Arabî, *Tasavvuf Yolu*, (Tercüme: Selahaddin Alpay), İstanbul 1973, s. 19-20.

³¹¹Hâcî Bektâş-ı Veli, *Makâlât*, s.44.

³¹²Zülfî Güler, “Hz. Âdem”, *age*. s.19.

Çâr ‘unsurdan düzüp Havvâ vü Âdem bağladı

Dört tabî’at eyledi safra vü balğam bağladı

Bu tılısm-ı a’zamı görünce muhkem bağladı

Benderli Cesârî (Güf.te-i Cesâri 24/1 dörtlük)

Hz. Âdem’in çamurunun ateş, toprak, su ve rüzgâr unsurlarından oluştuğunu
Âşık Ömer şöyle ifade eder:

O çâr-i anâsır olunur isnâd

Hem nâr ü hâkile âb iledir bâd

Balgam safra soda kan ile bünyâd

Etibbâlar böyle beyân eyledi

Âşık Ömer (8/11)

Hidayet Çelebi de Hz. Âdem’in yaratılışındaki güzelliğın bir sebebinin de bu
dört unsur olduğunu vurgular:

Çâr- ‘anâsır bile terkîb iden

Âdemi bu hüsn ile tertîb iden

Hidâyet Çelebi (M.1/4)

Bu hususiyetle ilgili Nazif şöyle bir benzetme yapar:

Çâr ‘anâsır oldular Âdem-i kalbe ey Nazîf

Bâd-ı ümîd ü hâk-i gam âteş-i şevk ü âb-ı ‘aşk

Nazîf (G.166/5)

“Ey Nazif! Kalbin Âdem’ine ümit rüzgârı, gam toprağı, istek ateşi ve aşk suyu
dört unsur oldular.”

Mustafa Rumî de kendisinin Hz. Âdem gibi anasır-ı erbar'dan meydana geldiğini ifade eder:

Âdem yolundan gitdim 'anâsırdan don giydim

Nice renge boyandım elvân oldum yine

Mustafa Rûmî Efendi (G.202/7)

4.3-Hz. Âdem'in "Safiyullah" Unvanıyla Anılması:

"safi" temiz, "safiyullah" ise Allah'ın temiz kulu demektir. Âdem Peygamber "Safiyullâh" (Allah'ın temiz kulu) lakabı ile anılır.³¹³

Bizi yoktan var iden Sübhan'ı ben bilmez miyim

Hem Ebû Bekr ü Ömer Osmân'ı ben bilmez miyim

Evvelâ Âdem Safiyullah değil mi aslımız

Ol İmâm-ı Â'zam-ı Nu'mân'ı ben bilmez miyim

Âşık Ömer (421/1)

Hz. Âdem'e verilen bu sıfat için Kur'an-ı Kerim'de: "Allah birbirinden gelme bir nesil olarak Âdem'i, Nûh'u, İbrâhim ailesi ile İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı. Allah işiten ve bilendir."³¹⁴ şeklinde bahsedilir.

Şol Âdem kim Safiyullâh oluptur.

Rıyaz-ı huld menzil-gâh oluptur.

Necâtî Bey (35/1/3)

"O Âdem ki cennet bahçesinde kalıp, Safiyullâh unvanıyla anılmıştır."

Âdemüñ kalbini bilmeğe gerekdür cânâ

Kalb sâfi vü dil sâfi vü can sâfi

Şuhûdî (G.4/2)

³¹³İskender Pala, "Âdem", age.,s.6.

³¹⁴Âl-i İmrân: 3/33.

Şaire Hz. Âdem'deki saflığın sebebi, onun Hz. Muhammed (sas)'i görmüş olmasıdır:

Safıyyullahâ safvet geldi gayet göricek rûyın

Safasından anı koyvirmez idi olsa imkânı

Halîl Nûrî (K.2/27)

Kimi şairler ise Hz. Âdem'in "safıyyullah" oluşu hürmetine Allah'tan af diler:

Âdem safîniñ yüzine

Tapdura halkı özine

Boy indürüb bir sözine

Izhâr-ı zikrullâh imiş

Kâ'imî (G.113/2)

Âdem safîniñ hakkıçün

Cümle nebîniñ hakkıçün

İsm-i Mu'in'ün hakkıçün

Şevkuñdan ayırma bizi

Kâ'imî (G.221/4)

İlahi hürmet-i Âdem-safıyy ü hürmet-i Havva

Nasib eyle bize gufranını ya Rabbiye'l-a'la

Kutub (Seyyid) Osmân Fazli (G.273/1)

Senden 'atâ bizden hatâ böyle kuruldı ibtidâ

'Afv it bizüm hatâmızı Âdem safıyyullâh için

Ümmî Sinân (G.133/3)

4.4-Hz. Âdem'in “Ebu'l Beşer”-İnsanlığın Atası Oluşu:

Hz. Âdem, bütün insanlığın atasıdır. İnsanlığın babası anlamına gelen “Ebü'l-beşer” lakabıyla anılır.³¹⁵

Hazret-i Âdem ki odur bü'l-beşer

Olmuş iken vâkıf-ı her hayr u şer

Siyâhî Dede (K.1/51)

Âdem kim künyeti anuñ oldı ebu'l-beşer

Hâk-idi tapuñ olmuş-iken şâh-ı enbiyâ

Günâhkâr (K.18/15)

Livâyî didigin saña atan anan dimez kardaş

Eger Âdem eger Havva eger Hâbil eger Kabil

Livâyî (G.267/7)

Hz. Âdem “Kün” emriyle insanlığın atası olmuştur:

“Kâf”la “nun” Âdem ü Havvâ imiş aña ‘azîz

Bil ki cümle halka Âdem ata Havvâ ümmühât

Seyyid Mehmed Emin b. Mehmed Kâsım Halveti (G.53/11)

Şair aşağıdaki beytinde kendisinin ölüme iman etmedikçe kendisinin insan olamayacağını; böylelikle Hz. Âdem'i kendisine ata saymayacağını dile getirmektedir:

Ne müşkil mazhar-ı serâb olmak ‘Abdiyâ böyle

Ben âdem olmadıkca Âdem'i baña peder saymam

Abdî-i Karahîsâri (G.248/7)

³¹⁵Abdullah Aydemir, *age.*, s.63.

Âşık Veysel, insanlığın babası Âdem Peygamberden bu yana dünyaya pek çok insanın geldiğini ve hepsinin babasının aynı olduğunu, bu yüzden tüm insanların kardeş olduğunu şu ifadelerle dile getirir:

Âdem atadan bu yana

Nice insan gelmiş, gitmiş

Âşık Veysel(36/5)

Kürt'ü Türk'ü ve Çerkes'i

Hep Âdem'in oğlu kızı

Âşık Veysel (69/2)

Âdem'den bu yana neslim getirdi

Âşık Veysel (69/4)

Aziz Mahmud Hüdâyi, Hz. Âdem'in bu özelliğine dikkat çekerek aslında bütün insanlığın bir atadan geldiğini belirtir. Böyle iken insanlar arasındaki ikiliklerin, ayrılıkların, üstün veya aşağı olma durumlarının nasıl ortaya çıktığını sorgular ve insanları bunun hikmetleri üzerinde düşündürmeyi amaçlar.

Nitekim aşağıdaki ifadeler bunu belirtmektedir:

Kamunun aslı hod Âdem'le Havvâ

Yâ niçün ba'zı ednâ ba'zı a'lâ

Hudâyi kanden oldu bunca esyâ

Bu Âlemlerle bu iller nedendir

Azîz Mahmûd Hüdâyi (52/9)

Hz. Âdem aynı zamanda Hazret-i Peygamberin de atasıdır:

Ey Garîbî ola gencîne-i 'ömrüm ne ki vâr

Tâc-ı fahr-ı halef-i Âdem ü Havvâ'ya fedâ

Erbilli Âmâ Yûsuf Garibî (G.3/9)

Seyyid-i evlâd-ı Âdem mûcib-i her-mümkînât

Hâtem-i hükm-i risâlet mu'ciz-i âl-i 'abâ

Erbilli Âmâ Yûsuf Garibî (G.4/6)

Mihri Hatun, Hz. Âdem'in ebu'l beşer olmasına rağmen tüm mevcudatın Hz. Muhammed (SAS), hürmetine yaratıldığını dile getirir:

Bü'l-beşerdür gerçi Âdem yâ Resûl

Senüñ ile buldı mevcûdât usûl

Mihri Hatun (Tzr.60)

Seyyid Burhan ise Hz. Âdem'e insanların atası denmesindeki nedenin Hz. Peygamber olduğunu söyler:

Zâtınla edip kesb-i şeref âdem ü 'âlem

Teşrifîñ için âdemi ceddü'l-beşer eyler

Seyyid Burhân (K.3/26)

“Senin varlığın bütün dünyaya şeref vermiş ve senin gelişinden dolayı Hz. Âdeme insanların atası sıfatı verilmiş.”

Şair, insanlığın atası Hz. Âdem'i peygamberler bahçesindeki bir ağaca benzeter:

Âdem ki cenâb-ı bü'l-beşerdir

Bâğ-ı nebevîde bir şecerdir

Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk* (28)

Nâkâm, güzellere karşı aşkının atası Hz. Âdem'den kendisine miras kaldığını söyler:

Hûblar 'aşkı degildür baña kesbî Nâkâm

Baña bu irs kalupdur pederim Âdem'den

Nâkâm (G.588/7)

Hz. Âdem insanlığın ilk atadır. Nûh Tufanı'ndan dolayı Hz Nûh ise ikinci atası sayılır:

Nerîmân-ı hünerversin güzîde Nûh Âdemsin

Şehinşâh cihân bâğum dilberüm şehlevendümsin

Azbi Baba (G.130/3)

4.5-Hz. Âdem'in İlk İnsan – İlk Peygamber Oluşu ve Nübüvvet Mührünü Taşımaları:

Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. Âdem'in Allah Teâlâ'dan vahiy aldığı³¹⁶ Allah'ın ona hitap ederek sorumluluk yüklediği³¹⁷ tevbesini kabul edip doğru yola yönelerek seçkinlerden kıldığı bildirilmiştir. Hz. Âdem'in peygamberliği kendisine emir ve nehiy olunduğuna dalâlet eden Kur'an ayetleri ile sabittir.³¹⁸“Ulu'l 'azm”denilen altı büyük peygamberden ilkidir.³¹⁹İ

İlk peygamber Hz. Âdemdir:

Âdem nebîdir cümle öñünde

Zât-ı Muhammed âhir soñunda

Fethüddîn Ahmed (M.245/162)

³¹⁶Bakara: 2/37.

³¹⁷Bakara: 2/33, 35; A'raf: 7/19; Tâhâ: 20/117.

³¹⁸Ertuğrul Özdemir Şamil, “Peygamberler Siyeri”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., sayfa belirtilmemiş.

³¹⁹*Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi Türkiye*, s.37.

Şairler, ilk peygamber Hz. Âdem ve tüm peygamberlerin hakkı için Allah'tan bağışlanma dilemektedir:

Yâ Rab be-hakk-ı Âdem ü mecmû-ı enbiyâ

K'îşân güzîde-i dü cihânend ber-kemâl

Münîrî (K.1/42)

Hz. Âdem'in adı, insanlığın başlangıcı olarak kabul edilir:

Evvelim Âdem Safiyyu'llâhdurur

Âhirim sâhib-zamân Mehdiyy-i hû

Giryân (G.121/2)

Şemseddin Sivasî, Hz. Âdem'in ilk insan, ilk peygamber, ilk muallim, affedilen ilk kul... gibi özelliklerine işaret etmektedir:

Yedi kat yer yedi kat gök on iki burç Şemsü Mâh

Herne var âdemde var insanı sen sende ara

Şemseddîn Sivasî (G.92/2)

Seni Ali dîvânında ise ilk peygamber olma münâsebeti ile anılır. Zirâ Hz. Âdem ve Havva, Muhammed devrine gelince aşkın şarâbı onları başlangıçtan sona dek mest eyledi:

Âdem [u] Havvâ gelince tâ Muhammed devrine

Eyledi 'ışkun şarâbı evvel [u] encâm mest

Senî Ali (G.28/15)

Cumhuriyet dönemi Halk âşıklarından Abdurrahim Karakoç ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem üzerine yemin emektedir:

“... ”

*Yerindedir daha aklım, iradem
Ve işte yeminim, işte ifadem!
İlk insan, ilk nebi Hazreti Âdem,
Susarsam, hakkını helâl etmesin.*

... „³²⁰

Cem Sultan, babası Kanuni'den Hz. Âdem'in hürmetine af dilemektedir:

*Enbiyâ ser-defteri ya'ni ki Âdem hakki'çün
Hem dahi Mûsâ ile Îsâ vü Meryem hakki'çün
Kâinâtun serveri ol Rûh-ı a'zâm hakki'çün
Bî-günâhem Hak bilür devletlü sultânım baba*

Cem Sultân (Murb.1/2)

İlk peygamber Hz. Âdem, son peygamber Hz. Muhammed'dir:

*Enbiyâsı cümle hakdır evveli Âdem durur
Âhiri ol iki cihân fahrı ya'nî Mustafa*

Hafîd Paşa (K.2/4)

Hz. Âdem peygamberlik mührüne (hatem) sahiptir:

*Sırr-ı Mi'râc zâhir olmazdı bu tavr içre velî
Evveli Âdem sonuñda Mühr-i Hâtem gelmese*

Fethüddîn Ahmed (G.182/4)

Kuddûsî'ye göre Hz. Âdem, taayyünat / bedensel görünümünün başlangıcı, Hz. Muhammed (sas.) de ruhanî taayyünat / ruhsal görünüm, açığa çıkmanın başlangıcıdır.³²¹

³²⁰Abdurrahim Karakoç, *Kan Yazısı*.

Ebu'l-ervâh Muhammeddür ebu'l-eşbâh Âdem

Anın için olubdur dû-cihân kevn ü mekân âbâd

Kuddûsî (G.159/2)

Haşim Baba, bir yerde kible ve mescidden bahsedip, bunların yönünü de Hz. Âdem ve Havva olarak belirtmiştir. Burada maksat, ilk peygamber olan Âdem'in önemini vurgulamaktır.

Evc-i mevâlid kiblesidir zevc-i Havva Âdemî

Kiblesi anuñ da Havva mescidim Havva'ya ben

Bandırmalızâde Haşim Baba (G.122/4)

Makâmât-ı nübüvvetden geçüp bir bir velâyetle

Gerek Âdem gerek Hâtem gerekse Mûsâ-yı 'İmrân

Bandırmalızâde Haşim Baba (K.135/5)

Hz. Âdem peygamberlik mührüne sahiptir:

Sırr-ı Mi'râc zâhir olmazdı bu tavr içre velî

Evveli Âdem sonuñda Mühr-i Hâtem gelmese

Fethüddîn Ahmed (G.182/4)

Gelüpdür enbiyâdan Âdem evvel

Olupdur Nûh hem âgâz-ı mürsel

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (8621)

Nübüvvet şem'in evvel yakdı Âdem

³²¹Ali Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, Borlu Ahmed Kuddusi Vakfı Yay., Niğde, 2012, sayfa belirtilmemiş.

O Şem 'ũñ cem 'ine bu oldu hâtem

Manisalı Câmî'î, *Muhabbetnâme* (114)

Sezai Karakoç, ilk insan ve ilk peygamberin Hz. Âdem olduğunu ve kendisinin varolu Hikmetinin önderliğini yaptığını savunur:

“Hakikat uygarlığının varoluş Hikmeti önderliği Hazreti Âdem, varoluşunun temellenmesi Hazreti Nuh, inanç temellenmesi öncülüğü Hazreti İbrahim’de gerçekleştiği gibi, Devlet düşüncesi, ilkeleri ve girişimi de Yusuf Peygamberin hayatını dolduracaktı.

Allah’a inanmış ve onun uygarlığını gerçekleştirmeyi ülkü bilmiş insanlık olarak Hazreti Âdem’le yaratıldık.”³²²

4.6-Hz. Âdem’in Allah’ın Halifesi Oluşu:

Cenab-ı Allah, Hz. Âdem’i yaratmadan önce meleklerine hitap ederek, onlara yeryüzünde kendisine vekâleten iş görecek bir halife yaratacağını haber vermişti. Bu durum Kur’an-ı Kerim’de: *“Rabbin meleklerle ‘Ben yeryüzünde (insanı) halife yapacağım’ dediğinde, meleklerde ‘Yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek olanları mı, yeryüzünde sürekli var edeceksin? Hâlbuki biz övgülerle, seni bütün noksan sıfatlarından tenzih edip yüceltiyoruz’ demişlerdi. Allah ‘Sizin bilmediklerinizi ben bilirim’ dedi.”³²³* şeklinde anlatılır.

Kur’ân’ın anlattığı bu hakikatlerin Kuddûsî’nin şiirinde de yansıma bulunduğu görülmektedir:

Âdem’i hâk’den yaraduben halîfe eyledin

Oldı insan nev’inin cediti atası enbiyâ

Kuddûsî (G.63/8)

Âdem’i hak’den yaradub hem halîfe eyledi

³²²Sezai Karakoç, *Yitik Cennet*, s.84.

³²³Bakara: 2/30.

Hem kamu esmâ'yi ta'lim etti fazliyle ana

Kuddûsî (G.87/11)

Çünkü ancak ma'rifet inşânda var gayride yok

Âdeme viridi hilâfet Hak bu 'irfandan gavaz

Kuddûsî (G.914/3)

İnsan; topraktan³²⁴ ve Allah'ın vahyine mazhar, Allah'ın buyruğunu yerine getirecek, onun buyruklarına göre hükümde bulunacak bir şekilde yaratılmıştır. Hz. Âdem, Allah'ın yeryüzünde halifesidir.³²⁵ Kâinatta kudretli ve hâkim kılınmıştır. Bu husus bir beyitte söz konusu edilir:

Bir avuç topraktan insân eyledi

Hem hilâfet verdi sultân eyledi

Usûlî, *Mi'râciye* (2)

“Gövdeye can veren insan ruhu ise ilâhî bir varlıktır. Ona sadece dirilik vermekle kalmaz. İnsanın yüceliği, öteki varlıklar arasındaki üstün yeri ruhun taşıdığı nitelik dolayısıyla.” Tanrı ruh güneşini parlatarak Hz. Âdem'in toprağında gizlemiş ve O, insanı yeryüzünün ve gökyüzünün sultanı kılmıştır.³²⁶

Âfitâb-ı rûhu tâbân eyledi

Âdemin hâkinde pinhân eyledi

Kıldı ol sultânı peydâ vü nihân

Kendi nûrundan zemîn ü âsumân

Usûlî, *Mi'râciye* (6-7)

³²⁴Hâc: 22/5.

³²⁵En'am: 6/165.

³²⁶İsmet Zeki Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik*, Der Yay., İstanbul 2000, s. 228.

Hz. Âdem hilafet tacı giymiştir:

Şeref buldu onunla her iki âlem;

Giyer hilâfet tâcı onunla Âdem.

Şeyh Mahmûd Şebüsterî, *Gülşen-i Râz Şerhi* (580)

4.7-Hz. Âdem'in Mucizeleri:

Hz. Âdem'in, yırtıcı hayvanlar ile konuşması, uzak mesafeler kısılması... vb. mucizeleri söz konusudur. Bir başka mucizesi ise: Kâbil, Hâbil'i şehit edince, aralarında bir karışıklık çıktı. Kâbil oradan kaçıp gitti. Aradan kırk sene geçmişti. Kâbil'in evlatları haramlara dalıp, kötü işlerle meşgul oluyordu. Allahü teâlâ Âdem aleyhisselâma Kâbil'in evlatlarını dine davet etmesini emretti. Âdem aleyhisselâm, onları dine davet edince, mucize istediler. Bunun üzerine Âdem aleyhisselâm mübarek elini büyük bir kayaya dokundurdu. Dokunur dokunmaz kayadan birdenbire hâlis bir su fışkırmaya başladı. Bu mucize üzerine çoğu iman etti. Sonra o suyun çevresinde ziraat ve sanatla meşgul oldular.³²⁷

Virdi 'aklıla kerâmet Âdem'e

Tâ ki mahrem ola bu 'aşk u deme

Niyâzi-yi Kadîm, *Mansûrnâme* (14)

Allah'ın Hz. Âdem'i yaratmasından sonra meleklerin ona secde etmesi aynı zamanda bir keramettir. Onun gibi de insana da Allah tarafından bazı kerametler verilebilir. Bunu görmemek gafilliktir, manasını ifade ediyor.

Keramet virdi çün Yezdân seniñ cinsüñe ey gâfil

Kime secde melâ'ikler kılur şimdi gel iz'ana

Kâ'imî (G.200/22)

³²⁷Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi, s.44-46.

Hz. Âdem'in Allah'ın halifesi oluşu bir keramettir ve bu hususiyet diğer peygamberlere miras kalmıştır:

Meger Âdem Nebî'den zî-kerâmet

Kalupdur enbiyâya bu hilâfet

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (10066)

4.8-Hz. Âdem'in Ana-Babasız Oluşu:

Allahu Teâlâ, topraktan yarattığı Hz. Âdem'i insan şekline koyduktan sonra ona kendi ruhundan üflemiştir. Bu üfleme üzerine Hz. Âdem birden bire, düşünen ve iradesiyle hareket eden, et ve kemikten mürekkep bir hüviyet kazanmıştır. Görüldüğü gibi Hz. Âdem'in yaratılışı, diğer insanların yaratılışından farklı olmuştur.³²⁸

Tabiatıyla Hz. Âdem ana-babasız dünyaya gelmiştir.

Tañri 'nuñ emrinde vardur olmaga

Ata ana yog-iken oylan toga

Nitekim togdıydı Âdem atamız

Togdı kopdı atasuz u anasuz

Âşık Paşa, *Garibnâme* (8120-8121)

Modern şairlerimizden Sıddık Ertaş *Tragedya Âdem* başlıklı şiirinde,

Çocukluğu olmamışsa bir Âdem'in

Renginin bilmemişse sütünün

Bakmamışsa tadına göğüs ucunun

Sızlatmamışsa burnunu annesinin kokusu

Ben miyim suçlusu³²⁹

³²⁸Sâd: 38/71-76.

³²⁹Sıddık Ertaş, *Âdem Tragedyası, Şiirlerle Peygamberler Tarihi*, İlke Yayıncılık, İstanbul 2008, s.69.

mısralarıyla Hz. Âdem'in annesiz dünyaya geldiğini modern imgelerle dile getirir.

Hz. İsâ Hz. Peygamber'den önce şeriat sahibi bir peygamberdir. Kur'ân'da babasız doğduğu yazılıdır. Hz. Meryem'e Rûhu'l-kudüs doğrudan rûh üflemiş, Hz. İsâ meydana gelmiştir. Bu bakımdan Hz. İsâ, Hz. Âdem gibidir. “Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra ona “ol” dedi. O da hemen oluverdi”³³⁰

Bu özellik yönüyle Hz. Âdem ile Hz. İsa arasında benzerlik vardır:

Kimseler söyleşemez âh o Mesîhâ–dem-ile

Her dem eylerdi sühen gerçi Mesîh Âdem-ile

Edirneli Nazmî (G.5887/1)

Şairler yukarıdaki ayete telmih ile insanların faniliğini, eşitliğini vurgulamışlar; soy sop ile mal ve mülk, makam ve mevki ile insanların üstünlük kazanmadığını ifade etmişlerdir:

Lutf-ı lab'umdur şeref viren bana 'İsa gibi

Âdeme lâzmu degül olmak fülân ibni fülân

Nev'î (K.37/35)

Aynı zamanda Hz. Havva ile Hz. Meryem arasında da bir ilgi kurulur:

Çün mesel kıldı onu tekvin-i Âdemle ilâh.

Misl-i Havva halk olup Meryem'de rab.

Şemsî Külliyyâtı (M.134)

4.9-Hz. Âdem'in Eşref-i Mahlûkat Oluşu:

Yüce Allah; Melekleri, Âdem Aleyhisselâm'a secde ettirdikten sonra, ona, her şeyin, hattâ zürriyetinden geleceklerin isimlerine varıncaya kadar, bütün

³²⁹Hicr: 15/26.

³³⁰Âl-i İmrân: 3/59.

yaratılanların -Meleklerin bile- isimlerini birer birer öğretti. Onları, meleklerle sorup bu husustaki aczlerini, kendilerine itiraf ettirmiştir. Âdem Aleyhisselâm'ın, bilgice ve kerametçe, Meleklerle üstünlüğü, böylece gösterilmiş ve anlatılmıştır.³³¹

Âdemi eşref-i mahlûk yaratdı Allâh

Nev'-i insânda bu deñlü hamâkat mi olur

Şeref Hanım (K.15/20)

Secde-fermâ-yı melek zât-ı mükerrermsin sen

Bildiğin gibi değil cümleden akvemsin sen

Hoşça bak zâtma kim zübde-i 'âlemsin sen

Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen

Şeyh Gâlib (Tcb.8/1)

“Meleklerle secde etmeleri emredilen, saygıdeğer, muhterem bir kişiliğe sahipsin sen. Kendini basit bir yaratık olarak görme, bütün yaratılmışlar içerisinde en doğru, en iyi ve en güzel yaratılmış olansın sen. Kendine, kişiliğine güzelce bak, âlemin özü, özetisin sen. Bütün evrenin, tüm mahlûkatın göz bebeği olan âdemsin, insansın sen.”

Galib'in bu beyitlerinde Hz. Âdem'in dolayısıyla insanın yaratılışına işaretler, İslam dininin insana bakış açısı, verdiği değer; Allah'ın halifesi ve tüm yaratılmışların en üstünü, lideri, yöneticisi, hükümdarı oluşu; bütün evrende bulunan vasıfları, sıfatları kendinde toplamış âlemin özü, küçük âlem olduğu; bunların insanla ilgili olarak çağrıştırdığı ilim, adalet, ahlak, güzellik gibi tüm insanî vasıf ve değerler, her iki beyitte de ayrı ayrı, veciz bir tarzda ifade edilmiştir.³³²

Âdem oldur ki ayağın çekicek dünyadan

Zikr-i bi'l-hayr ile halk içre güzel adı kala

Mütercim Âsım (numarasız)

³³¹M. Asım Köksal, *age.*,1/33.

³³²Zülfi Güler, “Âdem”, *age* s.14.

Nebât u ma'den u hayvân u nâ-nutk gayr-ı nâtıkdan

Cemî'-i mahlûkâtıñ efdâlidir Âdem u Havvâ

Racûlî (G.18/2)

Tasavvufa göre insan âlemin özü, mahlûkatın en şereflişidir. Kâmil insan gözbebeğine benzer, çünkü her şeyi görür. “*Varlıklar içinde Tanrı sıfatlarının bütününe mahzar olan tek varlık, insandır.*”³³³ Onun gözündeki nur Hakk’ın isimlerinin suretleriyle kâinatta zahir olmasıdır ki, buna şuhudî tecelli denir.³³⁴

İnsanın gözündeki bu nur, Hakk’ın bir lütfudur:

Nûr-ı lütfuñ lem’asıdır dîde-i insânda lem’

Şemme-i ihsânum olmuşdur onuñ gûşunda şem’

Ubeydî (G.140/1)

Hz. Âdem cihanın özüdür:

Cihânuñ aslı vü fer’i hakikat bil ki Âdemdür

Mesîha feyz olan Hakktan bugün ümîdi demdür

Seyyid Mehmed Emin b. Mehmed Kâsım Halveti (G.75/1)

Kudret-i Hakk cümleyi cem’ eyleyüp Âdem didi

Âdemîde buldı temkîn gine zât-ı kibriyâ

Ya’nî Âdemden mukaddem çok sıfatlar gösterüp

Âdemîde tâm sıfâtıñ itdi Rahmân istivâ

Bandırmalızâde Haşîm Baba (G.8/4-5)

³³³ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1985, s.159.

³³⁴ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, MÜ İlahiyat Fak. Yay., Nu.82, İstanbul 1997, s. 210.

Hiz. Âdem'in "eşref-i mahlûkat" olmasının en önemli delili onun Kur'an'da övülmüş olmasıdır:

Âdem'i Kur'an'da ögdi ol Celîl

Vardur âhir aña âyât u delîl

Âşık Paşa, *Garibnâme* (3263)

Yaratılmışların en şerefli si olan Hiz. Âdem, yani insan vesilesiyle bu dünya da değerli hale gelmiştir:

Hak Taâla çün yaratdı Âdemi

Kıldı Âdemle müzeyyen âlemi

Süleymân Çelebi, *Vesiletü'n Necât* (128)

Müniri ise eşref-i mahlûkatların dahi en şerefli si olan Hiz. Âdem ve diğer peygamberlerin hakkı için Alalh'a niyazda bulunmaktadır:

Yâ Rab be-hakk-ı Âdem ü mecmû-ı enbiyâ

K'îşân güzîde-i dü cihânend ber-kemâl

Münîrî (K.1/42)

"Ey Rab! Olgunluk hususunda iki cihanın da seçkinleri olan Hiz. Âdem ve bütün peygamberler hakkı için..."

Allah manetini arş ve ferşe değil, eşref-i mahlûkat olan Hiz. Âdem'e vermiştir:

Oldı çün bâr-ı emânet hâmili Âdem o dem

İtmediler 'arş u ferşe itdiler insâna 'arz

Mehmed Sıtkı (G.116-3)

4.10-Hz. Âdem'in Sünnetli Oluşu:

Rivayete göre, peygamberlerin bazıları sünnetli olarak dünyaya gelmişlerdir. Bunların sayısı on-on yedi kadardır. Hanyalı Nûrî Osman bir tarihinde sünnetli olarak doğan 17 peygamberin ismini yazmaktadır. Bunlar Âdem, Hanzale, Hud, İdris, Lut, Mesih (İsa), Muhammet, Musa, Nuh, Salih, Sam, Süleyman, Şît, Şuayb, Yahyâ, Yusuf, Zekeriyâ'dır. Bu isimleri Arapça bir şiirde gördüğünü belirten Nûrî³³⁵ şöyle ifade etmektedir:

Nüsha-yı mu 'teber-i serh-i şemâ'ilde yazar

Okudum Nûri üç ebyât ile oldum hurrem

Murselin icre fakat on yedi peygam-ber imiş

Kudret-i Hak ile mahtûn-ı mübârek-makdem

Zekeriyâ ile İdris u Şu 'ayb u Âdem

Hanzale Sâlih ü Yahyâ vü Mesih-i Meryem

Yûsuf u Nûh u Süleymân ile Hûd u Mûsâ

Sâm u Lût idi dahi Şit Muhammed-i hâtem

Hanyalı Nûrî Osmân (K.1/1-2-6-7)

4.11-Hz. Âdem'in Boyu:

Peygamber Efendimiz Hz. Âdem'in boyu için: "Tûluhu sittûn zirâ'en fi's-semâ: Kendi sureti üzere ve boyunu da almış zira olarak yarattı." (Zira: Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan uzunluk ölçüsü³³⁶) demiştir.³³⁷

Bu hususu Misali şöyle ifade eder:

³³⁵Abdullah Aydın, *Hanyalı Nûrî Osmân ve Dîvânı*, Doktora Tezi, Gazi Ü. SBE, Ankara 2009.

³³⁶Ferit Devellioğlu, *age.*,s.1188.

³³⁷Ertuğrul Özdemir Şamil, *agm.*

Tûluhu sittûn zirâ‘en fi’s-semâdur kâmetiün
Şol kamer dürür cebînun k’âftâb andan ziyâ

Misâli (K.2/5)

Hz. Âdem oldukça uzun boyludur:

Lâmu’l-elif kevne elifdir kadd-i Âdem

Mustesnâ ol anla nedir illâ-yı tecelli

Hanyalı Nûrî Osmân (K.17/11)

4.12-Hz. Âdem’in Yaşı:

Tevrat, Âdem’in 930 yaşında öldüğünden bahseder.³³⁸ Diğer taraftan Hz. Âdem 900 ya da 1000 yıl yaşadığı rivayet edilir.³³⁹

Dilerüm Hazret-i Âdem gibi bin yaşaya ol

Ism-i a’zam hakkı ol ana ola hırz-i aman

Hüdâyi-i Kadîm (K.2/22)

Zâhidiñ zühdü belâdır başına ey Hâşimî

Âdem olmaz zehrle ol yaşasa biñ yıl da yaş

Bandırmalizâde Haşîm Baba (G.74/5)

“Zâhidin zühdü başına beladır. (Âdem) gibi bin yıl da yaşasa adam olmaz.”

Şair, Hz. Âdem sevgilinin güzelliğini övmek için Hz. Âdem’in ömrüne telmihte bulunur:

Virürse başa Hakbiñ Âdem yaşın

Dürişüp yazamayam anuñ kaşın

³³⁸ Tekvîn: 5/3-5.

³³⁹ Süleyman H.ayri Bolay, *agm.*, s. 358-363.

Hoca Mes'ûd, *Süheyl ü Nevbahâr* (622)

“Allah bana Hz. Âdem’in bin yıllık yaşını verse dahi çabalayarak onun kaşını bile çizemem.”

Hz. İdris ve Hz. Nûh uzun ömürleriyle meşhur peygamberlerdir ve İdris’ten sonra Nûh peygamber olmuştur. Şâir devir ve zaman kavramlarıyla bu peygamberlerle birlikte Hz. Âdem’in de isimlerini zikreder:

Âdem ve İdris Nûh’un devrini ittim tamam

Devriyle geldim Halile ‘ilm ü rü’yâ olmuşum

Bandırmalizâde Haşîm Baba (57/a-11)

Ömrünün uzun olduğu ve dünya da bin yıl yaşadığı inancı ile de Hz. Âdem'e telmihler yapılmıştır. Sevgili ile beraber geçen vuslat anı, işret ve mutluluk demleri bin yıllık Hz. Âdem ömrüne bedeldir.

Sundular bir cür’a kim biñ yıl yaşar içen temâm

Bu perî-rular Necâtî bizi âdem sandılar

Necâtî Bey (G.74/7)

Meclisi cennete döndürdi cemâl-i sâkî

Bir nefesde sanemâ bin yaşar âdem bu gice

Necâtî Bey (G.534/4)

Bir insanın ömrü Hz. Âdem’in ömrü gibi uzun olsa da sonunda o kişiye ömür bir gece kadar da değildir:

Âdemün ömrü eger bin yıl olursa akîbet

Dem gelür san bir gice âlemde mihman olmamış

Prizrenli Şem’î (numarasız)

Şair kendisinin Hz. Âdem'den daha yaşlı olduğunu ederek mübalağa etmiştir:

Zaman bilmez Âdem'den de yaşlıyım

*Havva benim aslım, o da benden oysa*³⁴⁰

4.13-Hz. Âdem'in Yaptığı İşler-Meslekleri:

Hiz. Âdem'e fizik, kimya, tıp, eczacılık, matematik bilgileri öğretildi. Hiz. Âdem ve çocukları şehirlerde yaşarlardı. Okuma-yazma bilirlerdi. Demircilik, dokumacılık, çiftçilik gibi sanatları vardı. Otlada değil, buğdaydan ekmek yapıp, onunla beslenirlerdi. Altın üzerine para dahi basılmış, maden ocakları işletilip, çeşitli aletler yapılmıştı.³⁴¹ Ayrıca Hiz. Âdem'in remil bakma (*Kumda birtakım çizgiler çizerek fal bakma işi*³⁴²) kabiliyetinin olduğu ve sanatın Hiz. Âdem'den itibaren İdris peygamber vasıtasıyla Danyal peygambere bildirildiği rivayet edilir.³⁴³

Âdem Aleyhisselâma demircilik sanatı da öğretildi. Âdem Aleyhisselâmın, demirden ilk yapıp kullandığı şey, bıçak oldu.³⁴⁴

Hiz. Âdem'in bu mesleklerinin yanı sıra sakkalık, debbağlık, kasaplık, keçecilik yaptığı bilinmektedir. Ayrıca Hiz. Âdem'in ok ve yay kullandığı, oğulları Habil ve Kabil'e öğrettiği yazı yazmayı bilip 12 çeşit yazı yazdığı ve 700 dil bildiği rivayet edilmektedir.³⁴⁵

4.13.1-Hiz. Âdem'in Çiftçilik ve Hayvancılık Yapması:

Hiz. Âdem yeryüzüne indirildikten sonra çiftçilik yapmaya başlamıştır. Ekin ektiği, sonra onu suladığı, zamanı gelince biçtiği, sonra onu düvenle sürdüğü, rüzgârda savurup tanelerini samanından ayırdığı ve bu taneleri öğütüp, un yapıp, hamur yoğurup ekmek yaptığı zikredilmektedir. Ayrıca demircilik yaptığı, demirden yapıp kullandığı şeyin ise bıçak olduğu bildirilmektedir.³⁴⁶

³⁴⁰Nezir Bilik, Kim Olayım Nefesi, *YKY, 2004 Şiir Yıllığı*, s.92.

³⁴¹*Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi*, s.37.

³⁴²“remil”, *TÜRKÇE SÖZLÜK*, TDK, Ankara 2005, s.1651.

³⁴³İskender Pala, “remil”, *age.*,s.376.

³⁴⁴M. Asım Köksal, *age.*,1/37-38.

³⁴⁵Süleyman Hayri Bolay, *agm.*, s. 363.

³⁴⁶M. Asım Köksal, *age.*,s. 38.

Ekdi biçdi yedi içdi şu fâni dehrîde

‘Âkibet fani cihândan el çeküb itdi sükkât

Ali Rızâ Erhan (G.146/1-3)

Kimi Divan şairleri; Hz. Âdem’in buğday ekip biçtiğine telmihte bulunarak “Hz. Âdem-gendüm (buğday)/Hz. İbrâhîm-‘ades” ilişkisini kurar.³⁴⁷

Şeyhî, enbiyâ ve evliyâyı Cenâb-ı Hakk’ın harmanından başak derleyiciye benzeterek; bu harmandan Hz. Âdem’in bu buğday, Hz. İbrâhîm’in de mercimek umduğunu dile getiriyor:

Hirmenünden k’enbiyâ vü evliyâdur hûşe-çîn

Âdem umar dâne-i gendüm halîlu’llâl ‘ades

Şeyhî (K.2/10)

Cenneti dâne-i gendümle degişmiş Âdem

Hem-dem olmazsa Halîl almam anı bir ‘adese

Seyyid Şerîfî Mehmed Efendî (G.280/3)

Ruşeni’de de Hz. Âdem’in buğdayının ve Hz. İbrahîm’in ekip biçtiği mercimeğin, Allah’ın mucizeler tarlasında bir başak olduğu ifade ediliyor:

Kıştâr-ı mu ‘cizâtunda senün bir hûşedür

Gendüm-i Âdem Halîlu’llah eken biçen ‘ades

Dede Ömer Rûşenî (114/II/6)

Tevessül, vesile kılmak anlamına gelir. Dinî literatürde duasının makbul olmasını dileyen kişi, Allah indinde makbul zatların isimlerini anarak onların

³⁴⁷Semra Tunç, “Divan Şiirinde Hz. İbrâhîm ve ‘Ades (Mercimek) Kıssasına Dâir”, *TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ*, s.123-131.

hürmetine yalvarır. Hz. Muhammed vasfındaki bir şiirde Hz. Âdem, onun cömertlik harmanında bir hûşe-çîn yani başak toplayıcı olarak vasedilir.³⁴⁸

Âdem çün oldı hırmên-icûdunda hûşe-çîn

Âlî kapunda olsa Süleymân ne var gedâ

Münîrî (K.2/22)

Hz. Âdem'in Şeytana inandığı için dünyaya gönderildiğini ve dünyada çiftçilik yaptığını Seyrânî belirtir:

Şeytan tükriğünden halk etti zifti,

Âdemde Şeytanın oldu girifti

İndirip zemine koşturdu çifti,

Ekip edip sürmedi mi harmanı

Seyrânî (415/1)

İbrahim B. Bali'ye göre çiftçilik mesleği bize Hz. Âdem'den kalmıştır:

Cihânda âdem itdi evvel felâhat

Hem andan kaldı bize bu zirâ'at

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (6106)

Hz. Âdem çiftçilikle birlikte hayvancılıkla da uğraşmıştır ve Cebrail Allah'ın emri ile Hz. Âdem'e sığır ve koyun vermiştir:

Emr-i Hak oldu anlara mülâkat

Hasret ü firkatten buldular necât

Cibrîl nâzil oldu ediüp iltifât

Sığır ile koyun ihsân eyledi

Âşık Ömer (10/3)

³⁴⁸Ersen Ersoy, *II. Bayezid Devri Şâirlerinden Münîrî Hayatı, Eserleri ve Dîvânı, (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Doktora Tezi, Marmara Ü. TAE, İstanbul, 2010.

4.13.2-Hz. Âdem'in Dokumacılık ve Debbağlık (Deri İşlemeciliği)

Yapması:

Giyinme ihtiyacı, insanlığın ilk zamanlarından beri vardır. Taberî'de Hz. Âdem'in Hz. Havva ile birlikte elbise dokudukları, Hz. Âdem'in kendisi için cübbe; Havva'nın ise gömlek ve başörtü dokuduğu konusunda bilgi verilmektedir.³⁴⁹

Fî ikri san'atı'l-Hikâyeti

Tevârih itmiş durur ehl-i rivâyet

Ki âdem atadan kaldı Hikâyet

Gereklü pîşedür bu yir yüzinde

Aña muhtâcdur merd ü zende

Ki ya'nî ölüye bundan kefendür

Diriye ton olur setr-i bedendür

'Aceb san'at durur bu san'at-ı nesc

Dakîk olur ona bilmeklige nehc

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (6227- 6230)

Ayrıca Hz. Âdem'in hayvancılık uğraşır, hayvanlardan elde ettikleri ürünleri Havva ile birlikte işleyerek kullanırlardı:

Ol koyunun yünün eğirdi Havva,

Deriler dokudu Âdem saniya,

Eğnine kıldılar yozma bir aba,

Giyip vücutların pinhan eyledi.

Âşık Ömer (151/31)

³⁴⁹Taberî, *Tarihi Taberi Tercümesi*, C. 1, s. 101.

4.13.3-Hz. Âdem'in Değirmencilik Yapması:

Allah, Cebrail'i göndererek değirmen kurdurdu ve Hz. Âdem'e un ve ekmek yapmasını öğretti:

*Değirmen taşının ince ununu
Kepeğinden seçip eler var imiş
Yüz bin sene evvel Âdem donunu
Giyip Havva için yeler var imiş*

Seyrani (102)

Seyrânî de Hz. Âdem'den değirmencilerin başı diye bahseder:

Âdem harâşların piri

Seyrani (426/3)

4.13.4-Hz. Âdem'in Duvar Ustası Oluşu:

Yüce Allah; Âdem Aleyhisselâmi, cennetten çıkardığı zaman, ona her şeyi yapma sanatını da öğretti. Âdem Aleyhisselâma örs, çekiç, kerpetin ve külünk gibi bazı âletlerle, kızıl tüylü bir öküz de verildi.³⁵⁰

Hiz. Âdem'in mesleklerinden biri de bina ustası olmasıdır. Her ne kadar genel kanaat Hiz. İbrahim'in yönünde olsa da Hiz. Âdem yeryüzüne inince Kâbe'yi inşaa ettiği rivayeti vardır. Kâbe'yi inşa ederken Tur-i Sina, Tur-ı Zeyta, Lübnan ve Cudi Dağı'ndan taşlar kullanmıştır. Kâbe'nin temel taşını da Hira Dağı'ndan almıştır.³⁵¹

Gelüpdür Âdem atamızla bu üç

Ki ya'nî kelbetin ü örs ü çâkûc

Çün kim işildi bu pîşeyi ol

Agac kesmege düzdi tîşeyi ol

³⁵⁰Taberî, *Tarih*, C.L, s.63-64.

³⁵¹Abdullah Aydemir, *age.*, s.34.

Bu işe kim şurû' eyledi âdem

Düzetdi bıçağı et kesmege hem

Hayırda şöyledür yok dahı nesne

Benî Kâbil'den iki kimesne

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (6247- 6250)

4.14-Hz. Âdem'in Akılı:

Birgün Cebrail aleyhisselâm Âdem aleyhisselâma gelip, ben sana üç şey getirdim. Birini seç al, dedi. Âdem aleyhisselâm, onlar nedir ey Cebrail? Diye sordu. Cebrail aleyhisselâm, akıl, hayâ ve din, dedi. Âdem aleyhisselâm, akılı seçtim, dedi. Bunun üzerine Cebrail aleyhisselâm, hayâ ile dine, “akılı seçti. Siz dönüp gidin” dedi. Onlar, biz her nerede olursa olsun, akıl ile birlikte bulunmakla emr olunduk, dediler ve aklın yanından ayrılmadılar. Âdem aleyhisselâm akılı seçmekle üçüne de sahip oldu.³⁵²

Akıl: Tasavvufî anlamda akıl değişik durumlarda, değişik anlamlar ihtiva eder. Hak ile batılı birbirinden ayırt etmeye yarayan nur olarak Allah'a ibadete ve cennete gitmeye vasıta olan düşünce, kulluk yapmaya alet olan fikir, ibadetin yolunu gösteren ısıklık gibi düşünülür ki ulaşabileceği son nokta hayret, hayretin sonu sekrdir, yani sâlik rububiyeti temasa edince aklını kaybeder. Akıl yoluyla ilahi, ezeli ve ebedi gerçeklerin kavranması mümkün değildir.³⁵³

Yaratılış nazariyesine göre akıl üç ana kısma ayrılır. Bunlar akl-ı maâs (cüz'i akıl), akl-ımaâd ve akl-ı küll'dür. Bunlardan birincisi yalnız görülebilen âlemi kavrayabilir (insanların akli gibi). İkincisi irfâna dayanır ve bu âlemin ötekisini de görebilir (filozof ve âlimlerin akli gibi). Sonuncusu da vahdeti, misal ve ruhlar âlemini görebilir (peygamberlerin ve velilerin akli gibi). Bu aklın ilk görünüş şekli akl-ı evvelidir.³⁵⁴

Akl-ı evvel, vahdet mertebesi, nûr-ı Muhammedî, Cebrail, insanın hakikati, Arş gibi anlamları ihtiva eder; Allah'tan ilk zuhur eden şeydir. Allah önce onu, sonra

³⁵²Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi, s.52.

³⁵³Süleyman Uludağ, *age.*,s.32-33.

³⁵⁴İskender Pala, “akl”, *age.*,s.15.

onun aracılığıyla tüm diğer şeyleri yaratmıştır. Buna ilahi ilmin ilk zuhuru adı da verilir. İlahi ilim ayrıntısızdır; aşağıya doğru inerken ayrıntılı hale gelir.³⁵⁵

*Akl-ı küll, akl-ı evvelden sonra gelen bir mertebedir. Levh gök kubbesindeki adil ölçü ve doğru kıstastır; nurlu bir müdrike olup akl-ı evvele tevdi edilen bilgilerin suretleri onunla zuhur eder.*³⁵⁶ *Akl-ı küll'den nefis-i küll oluşmuş ve bu ikisinden dokuz kat gök ortaya çıkmıştır. Akl-ı küll aktif, nefis-i küll ise pasiftir.*³⁵⁷ *Âdem külli aklın, Havva külli nefsin suretidir.*³⁵⁸

Akl-ı maâs, fikir kanunu ile ölçülen bir nurdur, ancak let ve vasıtayla; külli akla ait çeşitli idrak şekillerinden yalnızca biriyle idrak eder. Akl-ı evvelin yolu ona kapalıdır. Allah Cebrail'i Hz. Muhammed'e nispet olunan akl-ı evvelden yarattığından o, Cebrail'in babası ve bütün âlemlerin aslıdır. İlahi ismin deposu ve Allah'ın emini olması itibariyle Cebrail'e de akl-ı evvel denilmiştir.³⁵⁹

Akl-ı küll ile dokuz kat gökten ukûl-ı asere (on akıl) meydana gelmiştir.³⁶⁰

Cevrî Divanı'nda tasavvufî anlamda akıl ve askın mukayese edildiği birçok beyit bulmak mümkündür.

Hele bir akl ile tedbîri olunmaz idrâk

Bilmede âciz olur belki ukûl-i asere

Cevrî (K.5/27)

Fehm eyledüm esrâr-ı nihân-ı dil-i işkı

Bîgâne isem akl ile ger mahrem-i işkam

Cevrî (Trb.1/IX/7)

Akl oldı reh-i âlem-i tahkîkde güm-râh

İsk ol tarafun sâlikine râh-nümâdur

Cevrî (Trb.1/X/7)

³⁵⁵ Süleyman Uludağ, *age.*, s.33.

³⁵⁶ Süleyman Uludağ, *age.*, s.34.

³⁵⁷ İskender Pala, "akl", *age.*, s.16.

³⁵⁸ Süleyman Uludağ, *age.*, s.34.

³⁵⁹ Süleyman Uludağ, *age.*, s.34.

³⁶⁰ İskender Pala, "akl", *age.*, s.16.

Nükte-perdâz-ı Hikem Seyyid Muhammed kim olur

Akl-ı evvel meclis-i ilm ü kemâlinde celîs

Cevrî (T.66-1)

“Bâtınîler, Hz. Âdem’i Tanrıdan, yani yaratıcı kudretten doğan ve zatının iktizasî olan faal kuvvet, yani Akl-ı küll, Havva’yı da bu faal kuvvetin, nefsinde vücuda getirdiği edilgen kabiliyet, yani nefs-i küll olarak kabul etmişler ve akl-ı küll’e *Âdem-i ma’nâ* nefs-i küll’e *Havva-yı ma’nâ* demişlerdir. Aynı zamanda ‘akl-ı küll Cebraîl demektir. Bu açıklamalara dayanarak beyitteki ‘akl-ı küll’ün Hz. Âdem’le temsil edilen ‘insan aklı, beşerî akıl’ anlamında olduğunu söylemek mümkün.

Fitne-i âhir zamân: “Nebatîlerden kalma bir itikada göre âlemin bir devir müddeti 49 bin sene imiş. Bu müddet yedi devre ayrılır; her devrenin ilk bin senesinde seb’a-i seyyâreden biri müstakilen, altı bin yılda, öbür seyyarelerle müştereken âlemi idâre edermiş. Birinci devrin ilk bin senesi Zühalden başlamış. Buna devr-i Âdem de derler. Ötekilerin devresi hitâm bulmuş, tedbir ve idâre şimdi kamer (ay) de imiş. Gûyâ kıyâmet bu devrin sonunda kopacakmış. Halk dilindeki “Zaman, âhir zaman oldu; âhir zaman alâmeti...” gibi tâbirler bu itikada dayanır... Bu devirde fitneler peydâ olurmuş: Âhir zaman alâmeti denilen budur.”³⁶¹ Kıyametin kopmasına yakın çıkacağına inanılan fitnelere bir tanesinin de küfrün hâkim olması, yani kâfirlerin Müslüman memleketlerini ele geçirmesi olduğu anlaşılıyor. Bu inanış çerçevesinde siyah rengiyle kâfir askerine benzetilen ayva tüyleri, fitne yakıştırmalarına sahne olmaktadır. Benzeri örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

Dil hânesin ’urdu yanaguñ âteş-i âşûb

Cân kişverine saldı hatuñ leşker-i fitne

Miyânî (T.1/485a.)

“(A sevgili) Yanağın, gönül evini kargaşa ateşiyle tutuşturdu. Ayva tüylerin, can ülkesine fitne askerini gönderdi.”

³⁶¹ Ahmet Talat Onay, *age.*, s.123.

Fitne-i âhir-zamân olduğu için hatt-ı yâr

Sanasın sâhib-kırândur rûma salmışdur harâc

Sübûtî (T.1/97)

“Ahir zaman fitnesi olduğu için, sevgilinin ayva tüyleri, sanki Anadolu’yu haraca bağlayan büyük bir hükümdardır.”

Seni akl-ı küll’i Allah’ın medh ettiği akıl olarak ele alır:

Lik şol ‘aklı ki medh ider Hudâ

‘Akl-ı küldür kül durur ummu’l-kitâb

Senî Ali (G.13/3)

4.15-Hz. Âdem’in İlmi:

İlim, insanı diğer varlıklardan hatta meleklerden dahi ustun kılan bir haslettir. Kur’an-ı Kerim’de işaret edildiği üzere, Hz. Âdem’in meleklerden daha üstün olma sebebi, ona verilen, fakat meleklerin bilmediği ilimdir.³⁶²

Bir kapıya mülâzım ol

Dün gün Hudâyî kâim ol

Bir özge ilme Âlim ol

Melek anı bilmez ola

Azîz Mahmûd Hüdâyi (32/9)

Meleklerin Hz. Âdem’e secde etmelerinin bir sebebi de Hz. Âdem’in ilmidir:

Feyz-i şeref-i ‘ilm ile revnak bulup ‘âlem

Mescûd-ı melek olmadı mı ‘ilm ile Âdem

Nâkâm (Trb.1/97)

³⁶²Bakara: 2/30-33.

Allah Hz. Âdem'i topraktan yaratmış, ardından onu ilmin sırlarına vakıf kılmıştır:

Be-küllî şey'e kadirsin yaratdın Âdemi hâkden

Hemin kıldın anı esrâr-ı 'ilme âşinâ ey dost

Kuddûsî (G.887/4)

Allah Hz. Âdem'e kendi ilminden ilim vermiş, O'nu maddi ve manevi bilgileri anlamaya kabiliyetli olarak yaratmıştır. Hz. Âdem'e verilen bilgi, Âdemoğullarının da tabiatında vardır.

İlm-ile buldı saâdet her vücûd

Âdem'e ilmi-y-çün itdiler sücûd

Ahmedî, *İskendernâme* (2163)

4.16-Hz. Âdem'in Sırrı:

Allah'ın dünyayı yaratmasında bir sır, bir hikmet vardır. Bu sırrın iptidasında da Hz. Âdem ve Havva vardır:

'Aceb sırr bunca edvârdan nefis bil 'âhir olmuşdur

Nefisden cümle halk old eger Âdem gerek Havva"

Bandırmalizâde Haşîm Baba (15/a-6)

Hiz. Âdem'deki bu sırrın bir yansıması da ölümdür. Ölüm, ariflerin nezdinde yerilmiş beşerî sıfatları yok etmek demektir. Nitekim şöyle demişlerdir: *"Ölüm ahiretin kapılarından biridir. Hakikati ise nefsin ölmesinden başka bir şey degildir"*.³⁶³

Tuhm-ı 'âlem sırr-ı Âdem mazhar-ı eşya biziz

Hem nümâ-yı kâ'inâtız mevtle ihyâ biziz

³⁶³Seyyid Cafer, Seccâdî, *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*, (Ferheng-i Istılahat ve Tabirat-i İrfanî), çev. Hakkı Uygur, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s.319

Rûh-ı ecsâmız hakikat mense-i' rü'yâ biziz

Her nefes her dem biziz hem sûret-i ma'nâ biziz

Bandırmalizâde Haşîm Baba (70/4)

Hz. Âdem'in insanlığı temsil etmesi hasebiyle bir sırra mâlik olduğunu belirten Sûzî, kendisindeki sırrı bu sırla özdeşleştiriyor. Ayrıca Âdem'in sırrının âlemde ve Allah'taki sırdan farklı olmadığını söylüyor. Kâ'inâtın ve Allah'ın sırlarına vakıf olabilmek için insanın kendine enfüsî olarak yönelmesi ve kendi nefsinin tanıması gerektiğini vurguluyor:

Bilmez idim bende bir sır vâir imiş

Sırrım içre caceb esrâr vâir imiş

Ahmed Sûzî (G.138/1)

Ecri, Hz. Âdem'den beri bu sırrı bilen olmadığını söyler:

Kâni Âdem'den beri kim bildi esrâ neydiğin

'İndehü ümm'ül-kitâb añla Havvâ neydiğin

Nokta-i zât-ı hakâyık bil bu dünyâ neydiğin

Bilmez iken 'âlem-i kevneyn eşyâ neydiğin

Kendimi kendim dahi aslım nedir yâ neydiğin

Ecrî (Muhm.7/1)

“Hani Âdem'den beri sırların ne olduğunu kim bildi, bütün kitabın içinde Havva'nın ne olduğunu anla. İki âlem eşyanın ne olduğunu bilmezken, hakikatlerin zatının işaretini, bu dünyanın ne olduğunu bil. Kendimi kendim bile aslım nedir ya da ne olduğunu.”

Bütün hakikat sırları ve Sâni'in sırları Hz. Âdem'in zâtında, insan aynasında³⁶⁴ gizlenmiştir:

Anla Âdem sırrını mir'ât-ı Hakk'a kıl nazar

Hak cemâlin görmeğe mir'ât-ı insângösterir

Mustafa Rûmî Efendi (G.93/2)

Cümle esrâr-ı hakikat Âdem'in zâtındadır

Zât-ı insân bil hakikat nûr-ı Sübhan gösterir

Mustafa Rûmî Efendi (G.93/8)

Sun'-ı Hakk 'ı kıl temâ şâ 'âlem-i kesrete bak

Sâni 'in sırrını anla Âdem-i mir'âte bak

Mustafa Rûmî Efendi (G.131/1)

Hz. Âdem, genel manada ise insan, aynı zamanda daha önceden gizli olan "sırr-ı Rahman"ın kendisinde zahir olduğu kişi ve Hak lisanına tercüman olandır:

Dinildi mü'minüñ çünkü yine mir'âtıdur mü'min

Nümâyân oldı Âdemde bu yüzden sırr-ı Rahmani

Mustafa Rûmî Efendi (G.39/4)

Mahfî idi sırr-ı 'aşkı sinede

Olmadan âdeme dahi nefh dem

Mustafa Rûmî Efendi (G.138/5)

Şekl-i Âdem dürür ki buldı vücûd

Hak lisânında tercümân oldı

Mustafa Rûmî Efendi (G.102/4)

³⁶⁴İsmail Halıcıoğlu, *Mustafa Rûmî Efendi Dîvânı'nda Dîni ve Tasavvufî Unsurlar*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Ü.SBE, Sakarya 2006, s. 45.

Fakat bu sırra ulaşmanın bir yolu bu âlemden geçmekle olur:

Güzer eyle bu 'âlemden

Haber bil sırr-ı Âdemden

Halâş ol hemm ile gamdan

Değil yâ Hû vü yâ men Hû

Mustafa Rûmî Efendi(268/5)

Hz. Âdem'in sır sahibi olmasının altında yatan bir gerekçe ise ona eşya ilimlerinin öğretilmesidir:

Âdemîñ sırrı içinde 'ilm ü esmâ her ne var

Ey Hayyâtî Vehbî sende sırr-ı Kur'andır leziz

Şems-i Hayâlî (G.22/10)

“Ey Hayyati Vehbi, Allah'ın Hz. Âdem'e eşyaların isimlerini [ilm-u esma – isimleri ve ilimleri] öğretmesi gibi, sen de bu güzel, leziz sözlerinin sırrını Kur'an'dan alıyor; ondan öğreniyorsun.”

Tasavvufta, “Sâlik”, davranışı ve tutumları ile atası Hz. Âdem'in sırrına vâsıl olabilir.

Tâ ebînüñ sırrı olasın hemân

Hüsn-i Âdem sende göreler 'ayân

Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü'l bedriyye* (901)

Za'fi-i Gülşeni, Hz. Âdem ve Havvâ'nın sırlarının kendisinde olduğunu dile getirmiş; ayrıca lâ- taayyun âleminde sırr-ı mübhem olduğunu ve bu yüzden kimsenin kendi ahvâlini anlayamayacağını ifâde etmiştir:

Kimse temyîz eylemez keyfiyyet-i ahvâlîmi

Lâ ta'ayyün 'âleminde ben ki sırr-ı mübhemüm

Za'fi-i Gülşenî (Vr.139b)

Şâir, devir nazariyyesi penceresinden bakarak, kendisinin Hz. Âdem ve Havvâ olduğunu, Âdem ve Havvâ'nın sırrının kendisinde bulunduğunu, daha âlem ve Âdem yaratılmadan evvel, kendisinin *âlem-i mutlak*'ta cennette sâkin olduğunu ifâde etmektedir:

Ben iklâk 'âleminde cennetu'llâh içre sâkindüm

Degildi 'âlem ü Âdem dahı bâkı cinân peydâ

Za' fî-i Gülşenî (Vr.49b)

İbrahim B. Bali *Hikmetname* adlı mesnevisinde, Hz. Âdem'in sırrının kaynağında onun balçık halinde yatmasının olduğunu vurgular:

Ol âdem balçığındagı sırr için

Melâyik secde itdügi yir için

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (46)

Usuli, Hz. Âdem'in sırrını bilmeyenin Allah'tan uzak kalacağını söyler:

Âdem imiş hâmil-i sırr-ı Huda

Bilmeyen bunu kalır Hakdan cüda

Usûlî, *Mi'râciye* (numarasız)

4.17-Hz. Âdem Donu-Kisveti:

Önce “*ruh*” olarak yaratılan insan, “*Âdem Donu*” giydirilerek âlemlerin altı olan yeryüzüne gönderilmiştir:

Hz. Âdem, aslı Allah olduğu için bu dünyada gurbettedir. Aslı vatani olan Allah'la bir olmayı özler. Allah'a varabilmek için sırlara vakıf olmalıdır. Bunun içinde masivadan geçen ve gönlünü temizleyen Hz. Âdem'de Allah tecelli eder. Bu nedenle Hz. Âdem gizli bir sırta sahiptir ve değerlidir.³⁶⁵

³⁶⁵Emine Altıntaş, *Hulusi Ömer Aydınî Divanı Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Ü. SBE, Kütahya 2007, s.177.

Kahr-ı lütfuñ acısını duyuraydıñ nefesine

Âdeme ihsân olan tevfikten olmazdın cüdâ

Hulûsi Ömer Aydınî (G.6/4)

İnsan-ı kâmil olan “Âdem Donu” giymiş olur:

Âdem donun donanmışam

Hayvanleyin dirilimişem

Öyle kim nefse uymuşam

Uymamıştır hiç bir dahi

Eşrefoğlu Rûmî (Bencileyin/6.dörtlük)

Ednâyî yedi kisvetin varlığından söz eder. Bu kisvetlerin kimlere geldiklerini ve renklerinin neler olduğunu bildirir. Altı peygambere ve Hz. Ali’ye ayrı ayrı kisvet gelmiştir. Hz. Âdem’e beyaz, Hz. Nuh’a yeşil, Hz. İsa’ya mavi, Hz. İbrahim’e yeşil, Hz. Mûsâ’ya sarı, Hz. Muhammed’e beyaz ve Hz. Ali’ye kırmızı kisvet gelmiştir.³⁶⁶

Hâmûş-ı kahrı nûş-ı ezdere postu perde-i pûş

Yedi kisvet kime der nâzili seb’u’l semâvât-ı safâ

Ol kisvetiñ evveli geldi Âdemi sâfiye

Rengi ağdır kisvetin buyruğu Rabbü’l ‘ibât

Ednâyî (G.23/2-3)

Hakk’la bir olup, vahdete erenler peygamberler ve veli kullardır. Çünkü Allah’ın tecellilerine mazhar olan tek varlık insandır:

Didiler âgâh-ı vahdet gâh Nebi’dür gâh velî

‘Âlem ü âdem donunu bürünen Hakdur beğüm

Gaybi Sun’ullah (G.88/4)

³⁶⁶Hasan Fahri Dural, *Ednâyî Dîvânçesi (İnceleme – Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Ü. SBE, Tokat, 2007, s.55.

4.18-Âdemiyyet Payesi ve İnsan-ı Kâmil Mertebesi:

İnsan-ı kâmil mertebesi Hz. Âdem’le husûle gelmiştir. Hak Te’âla arş’ından Hz. Âdem’le istivâ etmiştir:

Âdemîde hâsıl oldı çün kemâl-ı tesviye

‘Arşına pes Hakk-Ta’âla andan itdi istivâ

Gaybi Sun’ullah (K.1/23)

Yine Gaybî, tasavvuf ehli biri olarak, tasavvufun en büyük amaçlarından biri olan âdemiyyet pâyesini elde etmeyi şu şekilde belirtir:

Zâhid-i câmîd aceb mi nutkı inkâr eylese

Âdemiyyet pâyesin bulurdu ikrâr eylese

Gaybi Sun’ullah (G.110/1)

“Âdem” adı kimi zaman da “insan-ı kâmil bağlamında “*Nefsini bilen rabbini bilir.*” Hadisine çağrışım yapacak şekilde kullanılmıştır:

Âdemi bil âdemi bul âdem ol

Her nefesde Âdem ile hem-dem ol

Fenâyî Cennet Efendi (G.30/1)

İnsanlar bu dünyaya imtihan için gönderilmiştir. Bu imtihan ilahî aşkın dert ve sıkıntılarına katlanmakla kazanılır. Hz. Havva ve Hz. Âdem’in yaratılışından gaye kâmil insanlardır.

Derd ü gama merd olmadır aşk içre âlemden garaz

İnsân-ı kâmil gelmedir Havvâ vü Âdem’den garaz

Hayâlî Bey (G.231/1)

“Âlemin yaratılışındaki maksat aşkın dert ve gamına dayanıklı olmaktır. Âdem ve Havva’nın yaratılmasının sebebi kâmil insandır.”

Dil-i âgâhıdır ihlâsı çün tefsîr iden cümle

Lisân-ı hâlidir üstâd olup takdîr iden cümle

Degil ancak bedende Es'adâ tedbîr iden cümle

Cihânı bir gönüldür Sâlimen teshîr iden cümle

Eger insân-ı kâmil olsan Âdemsin pederlerde

Şeyhülislâm Es'ad (Tah.2/6)

Tasavvuf Terimi Olarak “şâhid” Fars edebiyatında olduğu gibi şahid, 1. tanık, 2. Tasavvuf terimi olarak Allah, Hz. Muhammed, Ashab, Hz. Âdem, Hz. Yûsuf, Hz. İsa ve insân-ı kâmil, 3. mahbub (sevilen), köle ve cariye manalarıyla kullanılmakta ve peri, sultan, mülk, çiçek, servi, gül, vb. unsurlara teşbih edilmektedir.³⁶⁷

Şâhit de meşhûd da Hz. Âdem/insan'dır:

Âdem imiş şâhid ü meşhûd olan

Âdem imiş sâcid ü mescûd olan

Usûlî, Mi'râciye (44)

Dünyanın geçici olduğunu bilerek yaşamak ve dünyaya meyl etmemek gerekir. Çünkü insanlığın atası Hz. Âdem de dünyadan yüz çevirmişti. İnsanın da Hz. Âdem gibi hem kulluk hem de marifet yolunu tutarak Hz. Âdem'i örnek alması gerekir:

Bes mine'l-cem'i ile'l-fark ey cüvân

Hazret-i Âdem gibi ol her zamân

³⁶⁷Üzeyir Aslan, “Klâsik Türk Şiirinde Şâhid”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, Kış, 2010, s. 8-10.

Tâ ebînüñ sırrı olasın hemân

Hüsn-i Âdem sende göreler 'ayân

Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü'l bedriyye* (900-901)

4.19-Hz. Âdem'in Alnındaki Nûr / Nûr-ı Muhammedî:

Hiz. Muhammed (sas), *son peygamberlik nurunun sahibidir*.³⁶⁸ Resulullah (sas), yaratılışın aslı olup kâinat da ona tabi olarak yaratılmıştır. Bu duruma: “Âdem daha toprak ve su arasında iken (henüz yaratılmamışken), ben nebî idim.” Diğer bir rivayette: “Âdem ruhu ile cesedi arasında iken ben nebî idim.” şeklinde rivayet edilen hadisler de işaret etmektedir.³⁶⁹

Sıdkî de “Nûr-ı Muhammedî” kavramına değinerek: “Ondaki nur, aslında Allah'ın tecellisidir” der:

Tecellî eyledi Mevlâ Muhammed nûrudur peydâ

O nûruñ pertevindendir cemi'ü'l-fâzıla ma'nâ

Abdullah Sıtkî (K.8/1)

Tasavvufa göre her şeyin aslı ve ilk yaratılan cevher olan Nûr-ı Muhammedî, ilk önce Hz. Âdem'in alnında belirmiş ve temiz bir soydan tâ Peygamberimize kadar gelmiştir. “Hiçbir şey yokken, en evvel yaratılan şey Hz. Muhammed'in nûrudur. Allah, onun nûrunu kendi nûrundan yaratmıştır ve bu nûr Allah'ın kudreti ile dilediği gibi gezerdi. Bu nûr ilk olarak Hz. Âdem'de parladı, sonra peygamberden peygambere geçerek Hz. İbrâhim'e ve ondan da oğlu Hz. İsmâil'e intikâl etti.”³⁷⁰ Hatta bu nurun Peygamberimizin babası Abdullah'ın alnında daima parladığına dair rivayetler vardır.³⁷¹

³⁶⁸ *Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi*, s.53.

³⁶⁹ Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yay., Ankara 2000, s.115.

³⁷⁰ Salih Suruç, *Peygamberimizin Hayatı*, C.1-2, Fezâ Gazetecilik Yay., İstanbul, 1998, C.1: s.17

³⁷¹ İskender Pala, “ketm-i âdem” mad, *age.*, s.268.

Allah'ın ruh ve cisim âlemlerini yaratmayı istediğinde, bütün mahlûkların ilki olan cevher-i ahzar'ın çıktığı yere “*ketm-i âdem*” denir.³⁷²

Vali, henüz Hz. Âdem bu yerde iken “*Nûrî Muhammedî*”nin varolduğunu söyler:

Ketm-i 'adem içre iken Âdem

Sen olmuş idüñ nebî-i Ekrem

Vâlî, *Hüsn ü Dil* (141)

Peygamberlik nuru Hz. Âdem toprakla su içinde, yani balçık halinde bekletilirken Hz. Muhammed'e verilmişti:

Âdem suyula toprağıdı kim nübüvveti

Rûzî itmiş idi Hâlik-i inşân Muhammed'e

Ahmedî (K.3/6)

“Hakikat-ı Muhammediye” ya da “Ruh-ı Muhammedî” olarak adlandırılan şey, bütün oluşumların kaynağıdır. *Hakikat-ı Muhammediye*, velayetin varoluşundan itibaren veli suretinde zuhur ettiği gibi, Hz. Âdem'den, son nebi Hz. Muhammed'e kadar nebi ve veli suretinde tezahür eden ruhtur.³⁷³

Vasf-ı mevlûdin yine gûş eyleyüp cûş eylesün

Ol Habîb-i Kibriyânuñ 'âşık u sâdıkları

Birrî Mehmet Dede (K.1/19)

İzzi, cismen ilk insan, ilk ata Hz. Âdem olsa da ruhen ilk yaratılanın Nûr-ı Muhammedî olduğunu söyler:

Dahi halk olunmamış iken henüz Âdem nebi

Rûh-ı pâkiñi seniñ halk eyledi ol zü'l-'âtâ

³⁷²İskender Pala, “Şeytan” mad, *age.*,s.18.

³⁷³Ebu'l -Alâ Afîfî, *Tasavvuf, İslam'da Manevî Hayat*, İz Yay, İstanbul 2004, s. 272.

Gerçi cismen evvelü'l-âbâdır Âdem safâ

Lîk rûhen evvelü'l-âbâsın fahrü'l-verâ

İzzî (G.6/2-3)

Kaimi; Hz. Âdem'in yüzünde beliren *Nûr-ı Muhammedi*'yi göremeyenin cahil olduğunu ifade eder:

Sûret-i Âdemde nûr-ı Ahmedî

Añlamayan Bû Cehil Mervân imiş

Kâ'imî (G.238/3)

Hz. Âdem'e melekler onun nuru için secde etmişlerdir. Bütün peygamberler onun vesilesiyle yaratılmışlardır:

Anınçün eyledi cümle melekler Âdeme secde

Anınçün oldı bunca enbiya vü mürselin icâd

Kutub (Seyyid) Osmân Fazli (G.80/4)

İns ü meleğe nûruñ ile kabledir Âdem

Hakkâ ki saña secde meikle beşer eyler

Seyyid Burhân (K.3/27)

“*Senin nurun sayesinde bütün insanlar ve melekler Hz. Âdemi kible olarak bilmişler, melekler ve insanların sana secde etmesi hakikaten sana yakışır bir olaydır.*”

Hz. Havvâ, Hz. Âdem'deki nurun (nûr-ı Muhammedî) tanıyıcısıdır. Hz. Muhammed (sas) onların en değerli halefidir:

Halef-i mu'teber-i Âdem ü Havvâ sensin

Ce'allallahu fidâen leke ümmi ve ebi

Fuzûlî (G.279/6)

Süheyli'ye göre Hz. Âdem, Nûr-ı Muhammedî'nin itirafçısıdır.

Sakf-ı 'arş üzre görüp nâmuñ karîn-i nâm-ı Hak

Kıldı Âdem i 'tirâf-ı cürm idüp [ser-be-zemîn]

Süheyli (K.4/16)

Şaire göre, insana bunca bağış, lütuf ve ihsan Hz. Muhammed'in zuhûr etmesi içindir:

Âdeme bunca kerem bunca ata

Tâ zuhur ede Muhammed Mustafa

Usûlî, Mi'râciye (46)

Hz. Âdem, Hz. Musa ve Hz. İbrahim; son peygamber Hz. Muhammed'in (sas) geleceğini peygamberlikleri döneminde, daha Hz. Muhammed dünyaya gelmeden müjdelemişlerdir:

Haberin virmiş idi halka Kelîm

Hem dahi Âdem ile İbrâhîm

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Tuhfetü'l Uşşâk* (289)

Söz konusu bu nur; ikinci peygamber olan Hz. Şit'e hamile kalan Havva'ya, ardından da Şit peygambere geçmiştir:

Mustafâ nûrını alnında kodı

Bil habîbüm nûridur bu nûr didi

Sonra Havva alnına naki itdi bil

Durdi anda dahi niçe ay u yıl

Şit dogdı ana naki itdi bugûr

Anun alnında tecelli kıldı nûr

Süleymân Çelebi, *Vesiletü'n Necât* (130-133)

Nakl itdi evvel Âdem ü Havvâdan ol nûr

Kim Şite vâris ola tecellî celâleti

Kemâl Ümmî (K.8/8)

“peygamberlik nuru” Hz. Âdem’den beri peygamberden peygambere geçmiştir:

Var-ıdı bir nûr Âdem’den berü

Seyr iderdi cânda ol demden berü

Âşık Paşa, *Garibnâme* (7394)

İrdi İbrâhîme İsmâîle hem

Söz uzanur ger kalanın dir isem

Süleymân Çelebi, *Vesiletü'n Necât* (140)

Muhammed nûrudur bil en büyük güneşi;

Bâzen Mûsâ idi bâzen Âdem görünme yeri.

Şeyh Mahmûd Şebüsterî, *Gülşen-i Râz Şerhi* (374)

Söz konusu “nûr” Divan şiirinde sevgilinin alnında da vardır. Parlaklığı sebebiyle cihanı aydınlattığı tasavvur edilir.³⁷⁴

³⁷⁴Ömriye Bayrak, *Şeyhî ve Nedîm Divanlarında Sevgili*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Ü. SBE, Afyonkarahisar 2012, s.41-42.

Aç alnını yüzünü cihânın münevver et

Çöz zülfünü dimâğını bağın mu'attar et

Nedîm (G.9/1)

4.20-Mirac Hadisesinde Hz. Muhammed (sas) ile Hz. Âdem'in Karşılığıması:

Peygamberimiz Aleyhisselâm; Mîrac gecesinde, Cebrail Aleyhisselâmla dünya semasının üzerine çıktıkları zaman, orada oturan, sağında ve solunda birtakım karaltılar bulunan, sağına baktıkça, gülen, soluna baktıkça da, ağlayan bir zat ile karşılaşmışlardı. Cebrail Aleyhisselâm, Peygamberimize: "*Selâm ver Ona!*" dedi. Peygamberimiz, selâm verdi. O da, Peygamberimizin selâmına mukabele etti. Ve: "*Hoşgeldin, safa geldim sâlih Peygamber! Salih oğlum!*" dedi. Peygamberimiz, Cebrail Aleyhisselâma: "*Kim bu?*" diye sordu. Cebrail Aleyhisselâm: "*Bu, atan Âdem (Aleyhisselam)dır! Sağında ve solunda olan şu karaltılar da, onun soyundan gelen çocuklarının ruhlarıdır! Onlardan, sağında olanlar, Cennetlik; solunda olan karaltılar da, Cehennemliktirler! Sağına bakınca, güler, soluna bakınca da, ağlar!*" dedi.³⁷⁵

Çün evvel göge irdi fahr-i 'âlem

Selâma geldi evvel anda Âdem

Manısalı Câmî'î, *Muhabbetnâme* (164)

Kapu açıldı gördüm Âdem'i dir

Didi Cebra'il bu Âdem'dür selam vir

Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediye*(560)

³⁷⁵M. Asım Köksal, *age.*, 1/55-56.

4.21-Hz. Âdem'in Suretinin / Vechinin / Yüzünün Hüsnü / Güzelliği:

Peygamber efendimiz Hadis-i şeriflerinde: “Allah Âdem’i kendi suretinde yaratmıştır.” Buyurmuştur:

Ceddimiz Âdem’e ben cümle-i evlâdından

Didi çok beñzeyorum pâdişeh-i her-dü-serâ

Hem didi hatm-i rüsül kim pederim İbrâhîm

Nâsîñ eñ beñzeridir hale ile hil’atde baña

İsmail Sadık Kemal Paşa (K.1/73-74)

Diğer taraftan yine Hz. Peygamber buyurmuştur ki: “İnsanlar arasında Âdem (as)’e en çok benzeyen benim. Babam İbrahim (as) huy ve yaratılış bakımından bana en çok benzeyendir³⁷⁶:

Fahr-ı ecdâdım olan Âdem’e ben

Esbehim cümle-yi evlâdından

Hem didi lütf ile ol tab’-ı selîm

Enbiyadan pederim İbrâhîm

Hâkâni Hilyesi (692-693)

Allah’ın zat ve sıfatı Hz. Âdem’in güzelliğinde toplanmıştır:

Hak taâlâ gün gibi âdemde kılmışdur zuhûr

Dîv ü şeytân u leken cümlesi uyhudadır

Dimetokalı Vahdeti (G.13/7)

³⁷⁶Mehtap Erdoğan, *Türk Edebiyatında Manzum Hilyeler*, Doktora Tezi, Cumhuriyet Ü. SBE, Sivas 2011, s.1393.

Hız. Âdem “Nûr-ı Muhammedi”nin taşıyıcısıdır. Hız. Âdem ve diğery peygamberler bile Hız. Peygamberden şefaaf dilemektedir:

Kapuñda secde eylerler velîlerle peyemberler

Şefâ’at senden isterler ki hattâÂdem ü Havvâ

Hâmî Abdul Gaffâr Baba (G.6/7)

Şâir, Âdemoğlunun vechini de Levh-i Mahfûz olarak görmekte ve onu Kible-i ulyâ ve Mushaf-ı Hak olarak nitelendirmektedir:

Âdem’in vechinde Hak zâhirdürür

Fehm edenler anı çün ebrâr imiş

Ahmed Sûzî (G.120/6)

Âdem Aleyhisselâm, uzun hurma ağacı gibi, upuzun boylu, kıvırcık ve çok saçlı, kırmızı benizli, büyük gözlü, kalın baldırlı, uzun boyunlu, yassı yağırmılı idi. Âdem Aleyhisselâm’ın başının saçı, iki bölük halinde örgülü idi. Kendisi yaratıklar içinde en güzeli idi. Onun güzelliğı Yusuf Aleyhisselâmdan başka hiç kimsede toplanmamıştı.³⁷⁷

Yusuf aleyhisselâma, Âdem aleyhisselâmın güzelliğinden yarısı verilmiştir. Hız. Âdem, çok güzeldi. Siyah saçlı ve buğday renkliydi. Hız. Havva da böyle idi. Hız. Âdem’in hiç sakalı yoktu. İnsanlarda ilk sakalı çıkan Şît aleyhisselâmdır.³⁷⁸

Dertli, şiirini Hız. Âdem aracılığı ile över. Şiirlerinin güzelliğinin huride, peride ve hatta Âdem’de bile olmadığını söyler:

Nedir Dertli sende bu şirin sözler

Bu şive, bu cilve, bu nâz ü nazlar

Bu kemân ebrûlar, bu kara gözler

Ne hûr ü peride, ne Âdem’de var.

Âşık Dertli (188/3)

³⁷⁷M. Asım Köksal, *age.*,s.1/61.

³⁷⁸*Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi*, s.51.

Âşık Ömer de ay yüzlü sevgilisinin Hz. Âdem kadar güzel olduğunu ve ondan beri bu dünyaya böyle bir güzelin gelmediğini söyler:

*Meh-cemâlin gördüğümce dil olur gamdan beri
Çeşmine düş olsa çemişim çeşm olur nemden beri
Kim didi geldi nazîrin devr-i Âdem'den beri
Görmedim işitmedim hiç böyle bir meh-rû güzel*

Âşık Ömer (580/2)

Hz. Âdem, mükemmel olarak yaratılmıştır. Bu yönüyle Âşık Ömer bazen sevgililerini Hz. Âdem ile karşılaştırarak över, bazen de sadece Hz. Âdem'i över:

*O lâ'l-i hokka fâmında temâşâ eyledim bir bir
Beyaz dendanları dürr-i Âdem gevheleri saf saf*

Âşık Ömer (95/2)

Sevgilisini insan suretinde periye benzeten Âşık Ömer, bu dünyada sevgilisinin eşinin benzerinin olmadığını, ilk peygamber Hz. Âdem ve son peygamber Hz. Muhammed (sas) kadar güzel olduğunu belirtir:

*Ey perî şeklin benî Âdemde dersem elverir
Âdem ammâ misli yok âdem de dersem elverir
Bir görem kân-ı mürüvvet sâhibi cânânesin
Ben sana bu tarz ile Hâtem de dersem elverir*

Âşık Ömer (336/1)

Erzurumlu Emrah, gönlünü Kâbe'ye, şeklini Hz. Âdem'e benzeterek kendini metheder:

*Zâhidâ gönlüm evi Beyt-i Mükerrermdür benim
Sûretim-veş sîretüm ma'nâda Âdem'dür benim*

Erzurumlu Emrah (290/1)

Bandırmalizade Haşim Baba, kâinatta var olan bütün çiçeklerin güzelliğinin Hz. Âdem'in yüzünde toplandığını söyler:

Çiçeklerdir beşer nev'i kamunuñ sûreti Âdem

Nice yüz biñ çiçek zâyi' ider her bir budak nev'a

Bandırmalizâde Haşîm Baba (G.167/14)

Hz. Âdem'in yüzünde Allah'ın birliği ve dört kitabın manası yazılıdır:

Vech-i Âdemde yazılmış kul hiiva'llâh âyeti

Hüsn-i tertib cemâli oldı kudret gâyeti

Bandırmalizâde Haşîm Baba (G.154/1)

Levh-i mahfûz hakk-ı kudret dört kitâbı bi't-tamâm

Vech-i Âdem üzre Mevlâ eylemişdir hoş-zimâm

Bandırmalizâde Haşîm Baba (Mus.14)

Hz. Âdem'in yüzünde "Âyet-i Rahman"ın tecelli etmesi şu şekilde anlatılır:

Sûret-i Âdem-sıfât secdesi emrû'n- nikâb

Mahvedip ten mülkünü gör kim olupdur âşinâ

Hulûsi Ömer Aydınî (G.2/4)

Allah zatını ve sıfatını Hz. Âdem'de tecelli kılmıştır. Hulusi Allah'ın kendi kalbinde tecelli ettiğini, kendi ahlakında Allah'ın görüldüğünü söyler:

Kıldı hât u hem sıfâtından tecellî Âdem'e

Ey Hulûsî sîretinden Hakk tâ Allâh'ı görüñ

Hulûsi Ömer Aydınî (G.229/5)

*Âdemiñ hüsnüñde zât-ı hem sıfât-ı cümleten
Çün illâ hüve'l-hak âhiz-i bi-nâsıyyeten
Emr ü fermânı ol sebepten şems-i rûz leyleten
Vahdeti ile halveti içre kalp ile saffeten
Râh-ı Hakk'a es-salâdır gel nidâ kıl es-salâ*

Hulûsi Ömer Aydınî (Tah.13/2)

Vech-i âdemde şu kim âyet-i Rahmân okıdı

Anı idlâl idemez sûfi-i şeytân-şekil

Hayretî (G.253/9)

Cevri Hz. Âdem'in suretinin güzelliği ile ilahi aşk arasında bağ kurar:

Rûh virmiş dil-i Cevrîye gam-ı dil-ber ile

Peyker-i Âdemi itdükte kazâ kalıb-ı 'ışk

Cevrî (G.231/5)

(Aşk kalıbı Âdem'in yüzüne yansıdığında dilber üzüntüsü ile Cevri'nin gönlüne ruh vermiş.)

İnsanın yaratılışı ile ilgili olarak yazılan manzum ve mensur eserlere *vücûdnâme* denir. Bu eserler, insanoğlunun yaratılışını, Kuran ve Hadisler ışığı altında tıbbi veriler doğrultusunda muaddel bir şekilde ifade etmektedir. Hatta öyle ki bu yaratılışı, Levh-i Mahfuz'dan başlayarak insanın doğuncaya kadar geçirdiği meslekleri de bir bir tarif etmektedir. Yani insanın ana rahmine düşüşünü, burada geçirdiği merhaleleri, hem tıbbiyöntemlerle, hem de tasavvufi sembollerle teferruatlı bir şekilde açıklamaktadır.³⁷⁹

³⁷⁹Abdurrahman Güzel, *Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara 1999, s.583.

Hz. Âdem'in sureti daha o yaratılmadan levh-i mahfuzda yazılmıştır:

Dolanıp her dem güneş ay birbirin eyler tavâf

Bunda Âdem sûretin da'vâ iden kübrâ nedir

Hulûsi Ömer Aydınî (G.99/3)

Gaflat ehli sûretiyle sandılar Âdem'deki

Sûretinden bî-haberdir zanneder insan aña

Hulûsi Ömer Aydınî (G.23/3)

Garibname'nin Birinci bölümde peygamberler ve velilerden söz edilir. Aynı ayrı isimlere sahip olmalarına rağmen birlik içinde tek vücut oldukları belirtilerek çokluk içinde birlik mesajı verilir. Bu birlik içinde; *Âdem-ayak; Nuh-el; Musa-dil; Halil-göz; Davud-kulak; Süleyman-gönül; İsa-ruh; Yusuf-yüz; Muhammed-başilgileri* içinde ele alınmıştır.³⁸⁰ Vücudun baş ile tamamlanacağı belirtilerek Hz. Muhammed'in son Peygamber olduğu vurgulanır:

Birlik içre cümlesi bir cism idi

Cism içinde bunca dürlü ism idi

Her birinün bir şekil ahvâlleri

Birlik içre biriküpdür hâlleri

Âşık Paşa, *Garibnâme* (I/1-270-271)

Kamular a'zâ-yıdı ol basdurur

Hak yolunda birikip yoldaş durur

Âşık Paşa, *Garibnâme* (I/1-320)

³⁸⁰ Ayşe Büyükyıldırım, Âşık Paşa'nın Garib-nâme'sinde İnsan Bedeniyle İlgili Benzetmeler, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/2*Balıkesir Ü., Necati Bey Eğitim Fakültesi, 2009, s.171.

Evvel Âdem ayag oldu görseñüz

Mertebe rûyendelik geldi aña

Âşık Paşa, *Garibnâme* (2542)

Beden, anlamı gönülde yazılı bir kitap gibidir. Bu kitabı ancak senlik benlik davasından geçenler okuyup anlayabilir. İbret alınması gereken vücut uzuvlarından biri de eldir. Kol ele kadar birikip gelir, sonra beşe ayrılır. Hepsinin boyu ve kuvveti farklı olmasına rağmen aynı yere yönelirler. El, yaratılış biçimi itibariyle insanla ilişkilendirilir. İnsanlar farklı tabakalardan da olsalar hepsi Hz. Âdem'den türemişlerdir. Bunlar da Hz. Âdem'in belinden sızıp gelmiş, teklikten çokluğa geçmişlerdir. Burada, farklı unsurlarıyla gerçek bir sosyal hayat tasviri görülmektedir. Bu topluluğun içinde zengini, beyi, fakiri, iyisi, kötüsü, huzursuzu ve rahatı, bilgilisi, cahili vardır. Her bir beden farklı bir istek pesindedir. Burada, eldeki birlikte hareket etme durumunun insanlarda olmadığı belirtilir.³⁸¹

Hâlbuki insan, elinde yazılı ibreti okuyabilse farklı istekler pesinde koşmayacaktır:

Âdemün cismi kitâbdur kamusu

Gönül içre yazludurur ma'nisi

Âşık Paşa, *Garibnâme* (I/1-407)

İmdi gel simdi bir fikr ile elüne bak

Elüñ üzre yazludur bir hoş sebak

Âşık Paşa, *Garibnâme* (I/1-411)

Sen ne hâcet kimseden kim sorasain

Elüni yum üstine bak göresin

Âşık Paşa, *Garibnâme* (I/1-417)

³⁸¹ Ayşe Büyükyıldırım, *agm.*, s.172.

Misali, Allah'ın emrettiği kaderin yazılı olduğu levh-i mahfuzun yeryüzü ve gökyüzü olduğunu; ilahi aşkın bahçesinin ise Hz. Âdem ile Havva'nın yüzünde yazılı olduğunu söyler:

Levh-i mahfûz-ı ilâhîdir zemîn u âsumân

Âdem u Havva yüzünde yazılı gül-zâr-ı 'aşk

Misâli (G.300/4)

“Yeryüzü ve gökyüzü Allah'ın levh-i mahfuzudur. Aşk gülzarı Âdem ile Havva'nın yüzünde yazılıdır.”

İrfan sahibi kişi, Hz. Âdem'in genelde de insanın yüzünün Allah'a bir delil olduğunu kavrar:

Âdeme lazım olan 'irfân imiş

Vech-i Âdem Hâlîka bürhân imiş

Her ki bildi nefsüni sultân imiş

Mâ'zi müstakbel aña bir ân imiş

Seyyid Mehmed Emin b. Mehmed Kâsım Halveti (185/1)

Başka bir şâir, Âdemoğlunun vechini de Levh-i Mahfûz olarak görmekte ve onu Kible-i ulyâ ve Mushaf-ı Hak olarak nitelendirmektedir:

Levh-i Mahfûz vech-i Âdemdür

Bil anı sen de kible-i 'ulyâ

Za'fî-i Gülşenî (Vr.15a)

Vech-i Âdem Levh-i Mahfûz oldı açuben gözin

Gel berü bu mushaf-ı Hak'dan okı âyâtunu

Za'fî-i Gülşenî (Vr.117a)

Vali, mesnevisinde Hz. Âdem'in üç türlü (mihnet, bela ve matem) suret üzere yaratıldığını söyler:

Üç vech ile olmuş idi Âdem
Mihnet-zede-i belâ vü mâtem
Birisi zuhûr-ı sehv ü noksân
Gösterdüğü emr-i Hak'da nisyân

Sânîsi cüdâ olup cinândan
Dûr olduğu mülk-i câvidândan
Sâlis bu ki yârdan olup dûr
Kaldığı firâk elinde mehcûr
Çün oldı cüdâ safî safâdan
Ağlardı bu mihnet ü belâdan

Vâlî, *Hüsn ü Dil* (1545-1549)

4.22-Hz. Âdem'in Demi:

Dem; Farsça, soluk veya zaman manasınadır. Tasavvufta, sûfinin geçmiş ve gelecek endişesinden kurtularak içinde bulunduğu ânı yaşaması esastır.³⁸²

Dem olmayan kişi mürşide ulaşamaz. Hz. Âdem'in demini bulamayan Hakk'ın nefhasını bulamaz. Hz. Âdem'in demini anlayan kurtuluşa ermiştir. Şeytan ise bunu inkâr ettiği için asla doğru yolu bulamayacaktır:

Dem olmayan Âdemî mürşide yol bulamaz
Bulmayan Âdem demi nefha-i Hakk bulamaz

Bandırmalızâde Haşîm Baba (K.3/7)

³⁸²Ethem Cebecioğlu, "Dem" mad., *age.*, s.59.

Hulusi ömer Aydınî “Âdem demi”ne ulaşan bir kişinin bile yine zikre ihtiyacını olduğunu söyler:

Halvetde mihmân olsañ da gelseñ

Vahdet meyinden alsañ da gelseñ

Sevseñ gülünü dirseñ de gelseñ

Âdem demine erseñ de gelseñ

Kevser cemâliñ kansañ da gelseñ

Hulûsi Ömer Aydınî (216/1)

Ol dem içre yaradıldı âlem

Cân ı ol demde bulupdur Âdem

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Tuhfetü'l Uşşâk* (10)

4.23-Hz. Âdem'in Özü – Madeni-Cevheri:

Allah Hz. Âdem'den yeşil bir cevher yaratmıştır ve bu cevher Allah'ın nurunun yansımalarıyla yoğrulmuştur (imtizâc etmiştir).³⁸³

Yaratdı pes Âdemden bir 'acep çün cevher-i hadrâ

Sucâ-ı nûr-ı zâtiyle mümezzec sanasın hem-zâd

Ahmed Sûzî (K.2/3)

Âdemi türâbdan yaratdı Ma 'bûd

İndi ferîştehler hem itdi sücûd

Bir gevherden yaradıldı bu mevcûd

Gevherden söylerler her gelen 'âşık

Şems-i Hayâlî (heceli: 54/4)

³⁸³Metin Ceylan, *Ahmed Suzi ve Divanı*, tarihsiz, s.242

“Hz. Âdem’i topraktan yarattı, yaratan; [ferište] melekler ona secde etti; bir cevherden yaratıldı bu varlık [kün emriyle ‘yoktan’ var edilen]; gelen her âşık değerli [elmas ve müevherden], daha hikmetli sözler söyler.”

Hem bu dünya hem de ahiret, Hz. Âdem’in –genel anlamda ise insanın-taklididir:

En son peydâ oldu nefs-i Âdem;

Âdem’in zâtının taklididir iki âlem.

Şeyh Mahmûd Şebüsterî, *Gülşen-i Râz Şerhi* (257)

Sezai Karakoç ise Hz. Âdem’in özü ile medeniyetin ülküsü arasında bağ kurar:

“Medeniyetin ülkü özü, Âdem’in özü, özbenliği gibidir. Sonradan doğan az buçuk özgür edebiyat da Havva gibi”³⁸⁴

4.24-Hz. Âdem’in İmanı:

Allah’a kalben ve aklen iman eden kişi mümin vasfını kazanır. İnsan bir özden gelmesine rağmen kimi mümin, kimi de kâfir olur.

Şâir bu husûsu Hz. Âdem’in cennette iken, yasak meyveden yiyerek günah işlemiş olmasına bağlamaktadır. Şâir müminin îmânı ile kâfirin küfrünün zarûrî olduğunu; herkesin mümin, ya da herkesin kâfir olamayacağını düşünmektedir³⁸⁵:

Özgedür bu ki bir kâinat iken

Kimi mü’min olur kimi kâfir

Za’fî-i Gülşenî (Vr.16b)

³⁸⁴ Sezai Karakoç, *Yitik Cennet*, s.18.

³⁸⁵ Abdurrahman Adak, *Za’fî-i Gülşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânının İncelenmesi*, Doktora Tezi, Ankara Ü. SBE, Ankara 2006, s.243.

Hz. Âdem'e imanı veren Allah'tır:

Eyledi ihsân ol îmân Âdeme

Âdem ile virdi revnak 'âleme

Nazmî, *Pendnâme* (2)

Allah Hz. Âdem'e imanla birlikte hayâ ve akıl vermiştir:

Didi çün âdem'i yaratdı Hâlık

Hayâ vü 'akl-ıla itdi anı fâyık

Derviş Hayâlî, *Ravzatü'l envâr* (1543)

Hz. Âdem'de de Hz. peygamber ve diğer peygamberler olduğu gibi Allah aşkı vardır:

Ol bâdeden ki bezm-i elest içre içdiler

Fahru'l-enâm u Âdem u 'Isâ Kelim u Nûh

Hanyalı Nûrî Osmân (G.90/2)

Dünyanın geçici olduğunu bilerek yaşamak ve dünyaya meyl etmemek gerekir. Çünkü insanlığın efendisi Hz. Âdem de dünyadan yüz çevirmişti. İnsanın da Hz. Âdem gibi hem kulluk hem de marifet yolunu tutarak Hz. Âdem'i örnek alması gerekir.

Denî dünyâya gel meyl itme bir dem

Kim andan yüz çevürdi seyyid Âdem

Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü'l bedriyye* (419)

Bes mine'l-cem'i ile'l-fark ey cüvân

Hazret-i Âdem gibi ol her zamân

Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü'l bedriyye* (900)

4.25-Hz. Âdem'in Makamı:

Kulun tekrar etmek suretiyle kazandığı ve kendisinde özellik haline getirdiği edebler ve ahlâk veya kulun riyazet ve mücehede ile ulaştığı dereceyemakam denir. Hâller vehbî (yani Allah vergisi iken), makamlar kesbî (yani kulun çabasıyla)'dır. Hâl geçici, makam süreklidir.³⁸⁶

Âşık Ömer, Hz. Âdem'in makamının cennet olduğunu ve oradaki hayatını şöyle ifade eder:

Bir kürsî Cebrâil ol dem getürdü

Üstünde Hazreti Âdemoturdu

Dört molla kürsîyi alıp götürdü

Kat be kat gökleri seyrân eyledi

Âşık Ömer (9/2)

Makâm-ı Âdeme zât-ı behişt-efzâyı ben virdim

Tezevvüc kâfi nûndan hilkat-i Havvâyı ben virdim

Ecrî (G.202/1)

“İnsanın makamına cennet veren zatı ben virdim, evlenme “kün” dür Havva'nın yaratılışını ben virdim.”

4.26-Cennetin İnsanlığa Hz. Âdem'den Miras Kalışı:

Hz. Âdem'in ilk insan, doğal olarak tüm insanların atası (ebu'l beşer) olmasından dolayı kimi şairler, Hz. Âdem'e özgü birçok niteliği kendilerine miras kabul ederler. Hz. Âdem'e cennetteki tüm nimetlerin, yani cennetin verilmesine telmihte bulunan şairler, bu durumu şöyle anlatırlar:

Âdem tutar elbetde o cennetde mekânı

Mîrâs-ı pederdür yine ol hâne bizümdür

Benderli Cesârî (G.269/6)

³⁸⁶Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, “Makam” mad., age.,s.171.

*Cehennem ile zâhid gel düşürme gönlümi havfa
Peder mîrâsıdur cennet o meskende necâtum var*

Benderli Cesârî (G.306/8)

*Ben ihtiyâr-ı ser-i kûyuñ itdüm ol gün kim
Behište Âdem ile yazdılar berât baña*

Kavsî (G.5/2)

*Minnet mi çeker girmek için Cennete âdem
Mîrâs kalupdur baña Âdem pederiümden*

Tokatlı Kânî (G.143/2)

4.27-Devr-i Âdem / Hz. Âdem'den Beri:

Hz. Âdem'in ne zaman yaratıldığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak Hz. Âdem'in yaşadığı devir/zaman oldukça eski bir zaman dilimi kabul edilir. Oldukça eski, kadim bir dönemi/devri kasetmek için “*devr-i Âdem*” tabiri kullanılır:

*Hele düşün devr-i Âdem' den beri
Neler gelmiş geçmiş, say deli gönül*

Âşık Ruhsatî (dörtlük: 1/1)

*Bûs-ı kenâre râzı olmak gerek mestler
Âdem yaradılal'dan budur habîbüm üslûb*

Behiştî (G.35/4)

Şair, sevgilisinin güzelliğine denk bir güzelin devr-i Âdem'den beri gelmediğini söyler:

Ey cihânuñ âfitâb-ı enverî
Behre-yâb eyle bu Râcih kem-teri
Yok menendüñ devr-i Âdemden beri
Pek güzelsin bî-bedelsin sevdiğüm

Ahmed Bâdî (Ş.5/1)

Şair tarihî bir olay üzerine düştüğü tarihte İslam ehli üzerine Rum kavminin azgınlık ettiğini, böyle olay Hz. Âdem'in devrinden beri gerçekleşmemiş olduğu anlatılmaktadır:

Ya 'nî vâkı' olmamışdı devr-i Âdem'den berü
Ehl-i İslâm üzre kavm-i Rûm tûğyân eyledi

Âkif (T.35/4)

Şaire göre tüm diller Hz. Âdem devrinde ortaya çıkmıştır:

Her lisân bir Âdemiñ devriñ tamâm
Eyleyip tekrâr anı eyler 'ayân

Bandırmalızâde Haşîm Baba (M.169/5)

Yedi seyyareden her birine ait ve biner seneden ibaret olmak üzere yedi devir vardır. Bu devirlerin ilki Zühal'den itibar edilmiştir ki, buna (devr-i Âdem) de derler. Zühal, Mirrih, Müşteri, Şems, Zühre ve Utarit devirleri geçmiştir. Şimdi içinde bulunduğumuz devir (devr-i Kamer) yahut (devr-i Muhammedî)dir. Diğer bir rivayete göre, bu devirlerin her bir yedi bin, yıldızların devirlerinin mecmuu da kırk dokuz bin sene olduğundan, devr-i Kamer'in nihayetinde kıyamet kopacaktır.³⁸⁷ Eskilere göre yedi yıldızın her birinin biner tam yıl devri vardır. Diğer bir rivâyete göre de bu devirlerin her biri yedi bin, hepsinin devri kırk dokuz bin yıldır. Zühal devri, Hz. Âdem Peygamber'in devridir. Zaten Zühal kelimesi ebced hesabınca

³⁸⁷Agâh Sırrı Levend, "kamer" age.,s.202.

“Âdem” kelimesinin tutarı olan 45 sayısına denktir. Bu yedi yıldızın altı tanesinin devirleri geçmiştir. İçinde bulunduğumuz devir, kamer devridir ve sonuncusudur. Hz. Muhammed (sas) de bu devirde zuhûr etmiştir. Hz. Peygamber, kıyamete yakın birçok fitneler, imtihanlar olacağını bilhassa Deccâl denen tek gözlü ve Tanrılık davasına kalkışan birisinin zuhûr edeceğini haber vermiştir. Bu bakımdan kamer devri, fitne devridir.³⁸⁸ Satürn, Sekendiz ve Keyvan adlarıyla da anılan Zühal, yedinci gökte bulunduğu için diğer seyyârelerin hepsinden daha yüksektedir. Tabiatı gayet soğuk ve kurudur. Erkek olup gündüze nispet edilmiştir. Kutsuz bir yıldız olup büyük uğursuzluk manasına gelen “nahs-ı ekber” denilmiştir. Buna bakmanın gam ve keder getireceğine inanılır. Bu yıldıza ahmaklık, cehalet, korkaklık, cimrilik, kin, gam, tembellik ve zarar gibi husûsiyetler isnâd edilmiştir. Ayrıca çarşamba gecesine vecumartesi gününe hâkim bulunmuştur.³⁸⁹ Renklerden siyah Zühal’e aittir. Zühal’in dostları, Zühre ile Utarit, düşmanları da Şems ile Kamer’dir. Zühal’in feleği, diğer feleklerin hepsinden daha büyük ve yüksek, senevî devri de onların devirlerinden daha uzundur.³⁹⁰

Aşağıdaki beyitte adı geçen gezegen, ay ile olan olumsuz ilgisi sebebiyle memduhun övgüsünde ilgiunsuru olur:

Virse eflâke vekârun pâye-i tavr-ı sükûn

Düşmeye tayy-ı menâzil mâha sad devr-i Zühâl

Cevrî (K.33/8)

Ecri, elest bezminin şarabını Hz. Âdem devrinde içtiğini, o devirden beri ilahi aşkın sarhoşu olduğunu dile getirir:

Ecrî gibi nûş eyleyeli câm-ı elesti

Ol devr-i Âdem'den beri mestâneleriz biz

Ecrî (G.142/5)

³⁸⁸Sabahat Deniz, *16. yüzyıl Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar (Baki-Fuzuli-Hayali Beğ-Nev'i-Yahya Beğ)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1992, s.223

³⁸⁹Sabahat Deniz, *age.*, s.151-152.

³⁹⁰Agâh Sırrı Levend, “zülâl” mad, *age.*, s.208.

Hz. Âdem yaratılalı beri iki âlemin de övüncü olan Hz. Peygamberden daha iyi daha doğru kimse yoktur:

Eyâ Fahr-ı dü-‘âlem âsfîyâ-i hilkat-i Âdem

‘Aceb senden mükerrem var mı bir kes ey Kerem kâni

Nâfi Arab Tâhir Efendizâde (K.7/54)

Gevherî, çeşitli konularda sevgilisine sitem etmek için veya onu övmek için Hz. Âdem’den beri sözcük grubunu kullanır. Böylece şikâyetini veya övgüsünü pekiştirmiş oluyor. Hz. Âdem’den beri hiçbir aşğın kavuşmadığını, hiçbir sevgilinin böyle eziyet etmediğini ve sevgilisinin Hz. Âdem’den beri en güzel kişi olduğunu şöyle ifade eder:

Sen de insaf ile gör ki devr-i Âdem’den beri

Kangı mahbub böyle itmiş âşık-ı bî-çâresin

Gevheri (595/5)

Can ile cânânı bulmuş var mı Âdem’den beri

Gevheri (605/5)

Gelmemiştir devr-i Âdem’den beri bu âne dek

Misli sebkat itmemiş hâlâ hakikat hoşça şey

Gevheri (612/3)

Muvakkitzade Muhammet Pertev de benzer bir şekilde devr-i Âdem’den beri aşğın ağladığını, sevgilinin güldüğünü söyler:

Devr-i Âdemden beri Pertev bu hâlet böyledür

‘Âşık-ı zâr eyler efgân dil-ber-i şengül güler

Muvakkitzâde Muhammed Pertev (G.142/5)

Sevgili eşsiz bir değere sahip bulunmaz bir mücevherdir. Şair yine insan neslinin Hz. Âdem’le başladığına telmihle ta o zamandan bu yana bu değerle bir güzelliğin bulunamayacağını, sevgilisinin eşsiz ve tek olduğunu vurgular:

Bulmaz bir öyle cevheri encümle olsa müşteri

Tâ devr-i Âdemden beri nakdin felek sarf etse heb

Nâbî (K.62/20)

“Felek, Âdem devrinden beri bütün parasını sarf etse, yıldızlarla müşteri olsa bile öyle bir cevher bulamaz.”

Mostarlı Hasan Ziyai kendi evi için –biraz da perişan halini anlatmak amacıyla- böyle bir evin Hz. Âdem’den beri görülmediğini söyler:

Kasr-ı Kayserdür aña nisbet Ebû Derdâ evi

Böyle ev yapılmamışdur devr-i Âdemden beri

Mostarlı Hasan Ziyâ’î (K.11/6)

Senî yazmış olduğu eseri divan olarak nitelendirir ve divanının yapraklarının Hz. Âdem devrinde cennette gül-i nesrin olduğunu söyler ve böyle olması ile divanını göze safa verici olarak görür ve Hz. Âdem’in şahsı ile ilgili kullanımların dışında Senî bir beytinde kendi dîvânının Hz. Âdem zamanında cennette gül-i nesrîn olduğunu söyler:

Seni divânını bakmak safâ virir göze yoksa

Âdem devrinde cennetde gül-i nesrindi evrâkı

Senî Ali (G.288/9)

İbrahim B. Bali *Hikmetname* adlı mesnevisinin *fî târihi'l-mütekaddimîn* bölümünde Hz. Âdem neslinin çok eski zamanda beri yeryüzünde olduğunu, tarihin Hz. Âdem’den itibaren başladığını ve tutulduğunu ifade eder:

Bu dünyâya geleli asl-ı âdem

Tutalı yir yüzini nesl-i Âdem

Gel imdi diñle-gil eshâb-ı târih

Neden neye kılupdurlar tevârih

Cihâna geldiğinden soñra Âdem

Oradan tutdı târih ehl-i ‘âlem

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (8452-8454)

4.28-Hz. Âdem-Hurufilik İlişkisi:

Peygamber tarihleri, peygamber mucizeleri, gerek dinî motif gerekse de teşbih unsuru olarak Divan edebiyatında her zaman önemli bir yer teşkil etmiştir. Hurufilik metinlerinde de peygamberlere ve peygamber kıssalarına yapılan telmihlere sıkça rastlanmaktadır. Kur’an’da 28 peygamberin isminin zikredilmesi, ayrıca 4 peygambere de (Şamuel, Balus, Suman, Şem’un) işaret edilmiş olması Hurufiler tarafından Kur’an’da geçen peygamber sayısının 28 ve 32 harfe karşılık gelmesi olarak yorumlanmış ve Hurufiler peygamberler ve harfler arasında bağlantı kurmuşlardır. Hurufilere göre Allah kendisini peygamberler vasıtasıyla tanıtmıştır. Bütün peygamberler, evrenin kendilerinden yaratıldığı harfler ve bunlara bağlı unsurlarla Allah’ı bilmektedirler. Bu sebeptendir ki Hz. Âdem’e 9, İbrahim’e 14, Musa’ya 22, İsa’ya 24, Muhammed’e 28 (sas) ve Hurufilik’in kurucusu Fazlullah’a 32 harf malum olmuştur.³⁹¹

“Âdem” ve “Havvâ” kelimelerini oluşturan harflerin sayısal değerlerinin toplamı da “66”dır. Âdem -Havvâ birlikteliği ise “birbirini tamamlayıcıların

³⁹¹Fatih Usluer, *Hurufilik, İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2009, s.303

zıtlaşmak yerine, birbirlerini tam olarak dengeledikleri ilk baştaki erdişilik hâli, yani tam insanî hâli”dir.³⁹²

Hurûfîlere göre, kâinatın devri 3 esas üzerinedir: Nübüvvet, imamet, ulûhiyet. Nübüvvet Hz. Âdem’le başlamış, Hz. Muhammed (sas)’le son bulmuştur.³⁹³

Hurûfîlere göre, yirmi sekiz ve otuz iki sayısını her yerde, her şeyde bulmak mümkündür.

Arapçada olmayıp Farsçada olan (pa, ça, ja, ka) harfleri bütün kâinatın aslıdır. Pa= Âdem, ça= Nuh, Ja= İbrahim, ka= Hz. Muhammed (a.s) ve Hz. Ali’ye işaretir.³⁹⁴

Yine konuyla ilgili olarak “hilâl” kelimesinin ve “Allah” lafzının Arap alfabesiyle yazımında aynı harflerin kullanıldığını ve buna bağlı olarak her iki kelimenin de ebced hesabıyla “66” sayısına tekabül ettiğini de hatırlamak gerekmektedir. Yani hilâl, bu özelliği itibarıyla da Allah’ın sembolik bir ifadesi durumundadır.³⁹⁵

Hurufilere göre Allah Hz. Musa’ya çadır (hayme) yapmasını, bu çadıra her iki tarafında ellişer ip olmak üzere yüz ip bağlamasını emretmiştir ki bu kelime-i Muhammed adedindedir. Yirmi sekiz kelime-i Muhammed’in yirmi iki noktası vardır ve noktasıyla toplamı elli olur. Ayrıca elli ip, Hz. Âdem’in sağ el ve sağ ayağına işaretir. Kelime-i Muhammed’deki yirmi sekiz harf ve yirmi iki noktanın toplamı olan elli Kur’an’a karşılık gelir, çünkü Kur’an’da yirmi sekiz harf ve yirmi iki noktadan ibarettir.³⁹⁶

Hurufiler bir hadisten yola çıkarak, Hz. Âdem’in yaratılırken Beytül Makdis, yani Hayme-i Mi’ad’ın bulunduğu yerden alınan toprakla Hz. Âdem’in sırtı ve göğsü yaratıldığını, Hz. Âdem’in sırtının nutfe makamı olduğunu ve her şey oradan zuhur ettiği için her şeyin aslına döneceği ve haşır olacağı yerin Beytül Makdis olduğunu ve

³⁹²Rene Guenon, *İslâm Manevîyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*, (çev. Mahmut Kanık), İnsan Yay., İstanbul, 1989, s.26

³⁹³Fatih Usluer, *age.*, s.304.

³⁹⁴Nejat Birdoğan, *Alevî Kaynakları-1*, Kaynak Yay., İstanbul 1996, s.202

³⁹⁵Ayşegül Akdemir, *Klasik Türk Edebiyatında Delilik Kavramı*, (Fuzûlî, Nâ’îlî, Fehîm-i Kadîm, Şeyh Gâlib Dîvânları ve Fuzûlî’nin “Leylâ vü Mecnûn” Mesnevisi), Yüksek Lisans Tezi, Fırat Ü. SBE, Elazığ 2008, s.117.

³⁹⁶İsmail Arıkoğlu, *Ferîşteoğlu’nun Cavidân- Nâme Tercümesi: ‘Işk-nâme (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Ü. SBE, Van 2006, s.47-48.

bu nedenle Hz. Musa'nın yüzünü Hayme-i Mi'ad'ın bulunduğu Beytül Makdis'e çevirdiğini söylemişlerdir.³⁹⁷

Hurufiler tarafından, Hz. Musa'nın Allah'ın sesini duyduğu ağaç, Hz. Âdem olarak yorumlanır. Onlara göre ağaçtan çıkan ateş de Hz. Âdem'in vücudunu oluşturduğu dört unsurdan biri olan ateştir.³⁹⁸

Hurufiler, Al-i İmran Suresi'nde geçen “*Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra ona “ol” dedi. O da hemen oluverdi.*”³⁹⁹ ayetini esas alarak Hz. İsa gibi Hz. Âdem'de de Allah'tan bir ruh ve Allah'ın kelimesinin olduğunu, hatta Hz. Âdem'in Hz. İsa'ya üstünlüğü bile olduğunu, bu üstünlüğün nedeninin de İsa'nın yaratılmasında Allah'ın ruhu Meryem'e ancak, Hz. Âdem'in yaratılışında doğrudan üfleme olduğunu söylemişlerdir.⁴⁰⁰

Hurufilerin Hz. Muhammed'le ilgili yaptıkları yorumlardan biri Hz. Muhammed'in ümmi olmasıyla alakalıdır. Onlara göre Hz. Muhammed'e ümmi denmesinin nedeni Hz. Muhammed'in okuma yazma bilmemesinden değil, yedi ümmi hattın sırtına erişmesinden, Hz. Muhammed'in Hz. Âdem ve Havva'nın bilgisine ulaşmasından kaynaklandığını ifade etmişlerdir.⁴⁰¹

“*Âdem*” kelimesindeki harflere yüklenen anlamlar insanın değerini göstermektedir: “Dinî ve ledünnî anlamda Allah, Zât-ı ulûhiyet ve makâm-ı marifet anlamlarında kullanılır. Âdem kelimesindeki elif Hakk'ı, mim tafsilat-ı Mıhammed'i, dal ise nûr-ı Muhammed'i temsil eder.”⁴⁰²

Bu hurûfât-ı terâkîb cümlesi

Bil kitâb-ı Âdemiñ müsveddesi

Vech-i Âdeme yazılmış cümlesi

Pest hest esrârla hem devresi

³⁹⁷Fatih Usluer, *age.*,s.348.

³⁹⁸Fatih Usluer, *age.*,s.348.

³⁹⁹Al-i İmran: 3/59.

⁴⁰⁰Fatih Usluer, *age.*,s.358-359.

⁴⁰¹Fatih Usluer, *age.*,s.377-378.

⁴⁰²Saadet Karaköse, “Bir Elif Çekmek: Klâsik Edebiyatımızda Elif”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı: 2/1 2013, s. 199-228.

Cebhesinde istivâ hattı hemân

Âdemiñ eyler kemâliñ ola beyân

Bandırmalizâde Haşîm Baba (M.169/96-97-98)

Hurufilere göre Hz. Âdem Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi ve halifesidir, Allah onu kendi suretinde yaratmış ve bütün isimlerini Hz. Âdem'e öğretmiştir. Be harfi Hz. Âdem'e yani Âdem-i Haki'ye işaretir ve be (ب) harfinin telaffuzu olan bi (يب) bunun ispatıdır. Bu harflerin açılımı bi (يب) ve yi (بي) şeklindedir. Dolayısıyla bi (يب) şeklindeki telaffuzdan 3 tane ye (بي) ve bir tane be (ب) harfi oluşur. Bu harfler ebced hesabıyla 32'ye karşılık gelir. Bu da esma-i küll yani Allah'ın Hz. Âdem'e öğrettiği isimlerdir.⁴⁰³

Misali Divanı'nda Âdem-i Haki ile bi (يب) arasındaki bu yoruma örnek teşkil edecek beyitler yer almaktadır.

Âdem-i hâkîye medlûl oldu ya'ni harf-i bî

K'ol cemi'-i enbiyânun evvelidür hem çü yâ

Misâli (K.1/6)

Küntü kenzün mu'nîsin gel hazret-i Âdem'de gör

K'andadır otuz iki hattıla vechü'l-lâhumuz

Misâli (G.214/6)

Âdemi fehm eyledünse 'alleme'l-esmâ nedür

Hikmet-i muhkem rumûz pâ vü çâ jâ gâ nedür

Misâli (G.105/1)

⁴⁰³Fatih Usluer, *age.*,s.303.

Elf-i Allah: İsmiinin ilk harfi elif olan Âdem'e (ءاء) ilk gelen harfin de elif olmasını ekleyebiliriz. Sevgilinin cemali Allah lafzının elifidir:

Elf-i Allâhdur cemâliũ sidre boyuũ müntehâ

Çün cemâliũdür seniũ Rahmân âle'l-arşistevâ

Nesimî (G.4/1)

28 harf Hz. Âdem'in yüzünde yazılıdır. Hurufilere göre Hz. Âdem'in vechindeki 32 hattı okuyamayan cehalet tufanında boğulur.⁴⁰⁴Bu 28, ilâhî kitabın işareti ve “*kâ'im-i makâmı*”dır. Hz. Âdem'in yüzü bundan dolayı “er-rahman ale'l-arşi'stevâ”dır. Rahman'ın Arşidir.⁴⁰⁵

Nesimî insan yüzünde bunları gördüğü için bunları sık sık kullanıyor:

Nigârâ küntü kenzüũ gevherisen

Ale'l-arşi'stevânuũ manzarısan

Nesimî (G.307/1)

Kâtip ki yüzi harfîni yazdı sî vü dûdan

Yigirmi sekizden

Ol Âdem-i hâkî budur âdem haberidür

Kıl nakş-ı ezelde

Nesimî (Müst.1)

Nesimî, “*duhân*”ın kelime anlamından hareketle sevgilinin zülfü ile Duhân Suresi'ni ilişkilendirmiştir. “*Ey Muhammed! Şimdi sen göğün, insanları bürüyecek*

⁴⁰⁴Mustafa Ünver, *Hurûfluk ve Kur'an*, Fecr Yay., Ankara, 2003, s.104.

⁴⁰⁵Hüseyin Ayan, *Nesimî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni, I-II*, TDK Yay., Ankara 2002.

açık bir duman getireceği günü gözetle. Bu acı bir azaptır.”⁴⁰⁶ ayetinde belirtilen “açık bir duman” yani duhân-ı mübîn kıyametin alametlerinden biridir. Rivayetlere göre bu duman gökyüzünden gelip 40 gün yeryüzünde kalacak, kâfirlerin kulaklarına girecek, müminleri de nezle yapacaktır. Hurufilere göre duhân-ı mübîn, harflerin ilminin ortaya çıkmasına kinayedir. Harfler de duman gibi siyah olan hatlarda zahir olduğundan, aralarında böyle bir benzerlik kurulur. Diğer bir sebep de ayetteki harf ve nokta toplamının 28 ilahi kelimenin noktalarıyla birlikte toplamı gibi 50 olmasıdır.

Diğer bir yoruma göre 28 ilahi kelimenin aslı 14 mukattat harfidir ve Hz. Âdem’in yüzünde 14 hat olarak zahir olmuştur. Ayetteki “duhân” da bu açıdan, Hz. Âdem’in yüzündeki bu siyah hatlara kinayedir. Havva’nın veçhindeki 7 ümmî hattan -ki huri ve gılmanlar da bu hilkat üzerine olacaklardır- kinaye olduğu da söylenir. Bu dumanın mübîn (parlak) olması dumanın, yani hatların nur olan kelimeyle kaim olmasındandır. Görünür (aşikâr) olmasından dolayı da bu sıfatı⁴⁰⁷ almıştır:

Zülfüñle ruhuñ her neçe kim Mushafa bakdum

Gördüm ki anuñ sûreleri Nûr u Dûhândur

Nesimî (G.59/7)

Fazlullah Siretü’l-Münteha’nın, Hz. Âdem’in vücudundan kinaye olduğunu söyler. Budan daha yüksek bir makam yoktur. Bu nedenle melekler Hz. Âdem’e secde etmiş ve Hz. Âdem tüm evliya, enbiya ve salihlere mazhar olmuştur.

Cebrail, Sidre’den öteye geçememiştir. Cebrail’in Sidretü’l- Münteha’da kalması, onun Hz. Âdem’in yüzündeki 28 hatta kalmasıdır.

Toparlayacak olursak, Sidretü’l-Münteha, nihayet-i hilkattir, yani suret-i Âdem’dir. 7. kat göktedir, 7 gök anasıyla çarpılırsa 28 olur ki, Âdem’in hilkatidir. Sidretü’l-Münteha’nın dibinden 4 nehrin çıkması, Âdem’in yüzündeki 28 hattan çıkan 4 hattır. Refrefin (رفرف)4 harfi, bu 4 hatta 4 mu’cem harfe ve namazın 4 rekâtına işaretir.

Nesîmî, sevgilinin boyunu Sidretü’l-müntehâ ile anlatmaktadır:

⁴⁰⁶ Duhân: 10/11.

⁴⁰⁷ Fatih Usluer, *age.*, s.538-539.

Sûretüñ “İnnâ fetehnâ” iy cemâlin “kâf” imiş

İy boyuñ hem çü “tebârek” geldi “sidrü’l-müntehâ”

Nesimî (G.1/4)

Sevgilinin yüzü Mısır-ı câmidir. Cuma namazı yaşanan beldenin en büyük camiinde, yani mısır camiinde topluca eda edilir. Hurufilere göre mısır camii insan vücudundan kinayedir. Orada Cuma namazı kılmak ise 28 ve 32 harfin alametlerini kendi vücudunda müşahede etmektir. Dolayısıyla bir kişi kendi vücudunda Âdem’in ve Hâtem’in kelimelerini müşahede etmezse mısır cami olmaz ve kıldığı cuma namazı da caiz olmaz, çünkü cuma namazı sadece mısır camide kılınır. Fazlullah Muhabbetnâme’sinde mısır camii, 28 hattan istiva hattı geçtikten sonra ortaya çıkan 32 hattan kinaye olarak değerlendirmiştir. Cuma namazının, diğerlerinden farklı olarak güneş tam tepedeyken kılınması da istiva hattından kinayedir. Güneş tam tepedeyken, Hz. Âdem’in vechi makamı olan Kâbe’yle aynı hizada olur. Hz. Âdem’in vechi de 32 alametin istiva hattıyla zuhur ettiği yerdir.⁴⁰⁸

Vücut, mısır-ı cami olarak ifade edilmiştir. Öte yandan Hz. Âdem’in baş ve alınının Kâbe’den, göğüs ve sırtının Beytü’l-Makdis’ten, sağ elinin doğudan, sol elinin batıdan, sağ ayağının Mısır’dan ve sol ayağının Hicaz’dan alınan topraktan yaratıldığına⁴⁰⁹ inanılmaktadır:

Ezelden çün yüzüñdür Mısır-ı câmi’

Yüzüñi ser-be-ser Kur’ân ohurlar

Nesimî (G.66/4)

Eyü âdem olan kişi Hak yolında ‘adem gerek

Elif ile mimin dâlin terkîbini bilen bilür

Ümmî Sinân (G.59/5)

⁴⁰⁸Fatih Usluer, *age.*,s.470-471.

⁴⁰⁹Fatih Usluer, *age.*,s.549.

“İyi insan Allah yolunda yok olmalıdır. Elif, dal ve mim harflerinin oluşturduğu sırrı bilen bilir.”

Elif, dal ve mim harflerinin oluşturduğu Âdem kelimesi, harflerin şekil özellikleriyle insan hayatını temsil etmektedir: Elif (Ā)başa kavak yelleri (med) esen gençlik, dal (ﺩ) beli bükülmüş yaşlılık, mim (ﻢ) yok oluş, ölümdür. Bu harflerin şekliyle namaz ibadeti de kastedilmektedir. Elif kıyam, dal rükû, mim secdedir. Şair âdem ile adem arasında cinas yapmıştır:

Kisvemiz hurûf-ı âdemdir kerâmet mazharı

Nakş ider üstâdlarımız mîm elif dâl üstine

Ümmî Sinân (G.165/8)

“Görüntümüz, keramete mazhar olan “Âdem” harflerinden ibarettir. Üstadımız (Allah) bize elif, dal, mim harflerini nakşetti.”

4.29-Hz. Âdem’in Sadece Adının Zikredildiği Manzumeler:

Şairler, bazen bir dua olarak onun (Hz. Âdem’in) hakkı için, bazen de diğer peygamberlerin bahsi sırasında şiirlerinde Hz. Âdem’in ismine yer vermişlerdir. Bu başlıkta bu türden örneklerle yer verilmiştir.

Biri Âdem biri İdrîs ü Nûh u Hûd ile Sâlih

Hem İbrahim ü İshâk ile İsmail "Zebîhu'llâh"

Erzurumlu İbrâhim Hakkı (numarasız)

Şîtiçün ü Nûh u Âdemiçün

Hem ‘İşî-i ibn-i Meryemiçün

Hem ka’be vü âb-u zemzemiçün

Üftâdelerüz ‘inâyet eyle

Hakiki Hakîkî (K.3/9)

Âdem ü Şît ü Anuş Kinân u Mehyâyil ü Yerd

Yerd ü İdris ü Metuşalah u Lemk ü Nûh u Sâm

Kutub (Seyyid) Osmân Fazli (K.2/5)

Elim dut kim bu yolda adım adam

Bi-hakkı Hûd u Yûsuf Nûh u Âdem

Kemâl Ümmî (K.2/133)

Cinân içinde yâ Rabbi enise ola Zehrâya

Be-hakk-ı sûre-i Meryem be-nûr-ı Hazret-i Havvâ

Mustafa Fennî (T.198/3)

Ümîdi olmasaydı Âdem ü Havvâ vücûduñdan

Olara müstecâbü'd-da'veniñ yok idi imkânı

Nâfi Arab Tâhir Efendizâde (K.7/59)

Nihâl-i ömrini hıfz eyle yâ Rabb seng-i âfetden

Be-hakk-ı Ahmed-i mürsel be-izz-i hazret-i Âdem

Rahîmî (K.5/36)

Gülşen-i hüsnüñ gibi yok 'âşıkıñ seyrângehi

Şem'-i rûyuñ görse Âdem istemez mihr ü mehi

Rıfkî (G.104/1)

Ziyet-efzâ-yı kasr-ı imkânı

Sadr-ı fermâ-yı Âdem ü Havvâ

Siyâhî Dede (IX/10)

Zerârî-i suhan olmazdı peydâ olmasa Vâli

Eğer tab 'u hayâlin biri Havvâ birisi Âdem

Vâli-yi Amedî (G.245/9)

BÖLÜM V

5. HZ. ÂDEM'LE İLGİLİ AYET VE HADİS LAFIZLARI

Bu bölümde, Hz. Âdem'e dair Kur'an- Kerim'deki ayet lafızlarının ve Hadislerde geçen lafızların iktibas edildiği örnekler incelemiştir.

Âdem peygamberin adı Kur'ân'da yirmi beş kez geçer.⁴¹⁰

Hz. Âdem'in bahsi geçtiği başlıca sure ve ayetler şunlardır: *Bakara: 2/31, 33, 34, 35, 37; Âli İmrân: 3/33, 59; Mâide: 5/27; A'râf: 7/11, 12, 19, 26, 27, 31, 35, 172; Hicr: 15/26, 33; İsrâ: 17/61, 70; Kehf: 18/50; Meryem: 19/58; Tâhâ: 20/115, 116, 117, 120, 121; Mü'minun: 23/12; Yâsîn: 36/60; Rahman:55/14; Tin: 95/4.*

Bu bölümde verilen örnek beyit, dörtlük, bend... vb örneklerin fazla açıklamasına gidilmemiştir. Zira ilgili ayet ya da hadisin ihtiva ettiği hususlar, diğer bölümlerde örnekleriyle birlikte açıklanmıştır. Tekerrüre düşmemek için bu bölümde, ayet ve hadisin kısa bir açıklaması yapılmış, ardından bazı örnekler açıklanarak sıralanmıştır.

5.1-Ahsen-i Takvim (en güzel kıvam):

Kur'an- Kerim'de Allahu Teâla: "*Lekad halaknâl insâne fî ahseni takvim*", yani "*Biz insanı en güzel kıvam üzere yarattık.*"⁴¹¹ demiştir. Burada en güzel kıvamda yaratılan insan ile hem insanoğlu hem de Hz. Âdem kastedilmiştir. İnsanın en güzel kıvamda yaratılması, insanın, aynı zamanda Hz. Âdem'in "*eşref-i mahlûkat*" olduğuna delildir.

Ahmet Paşa, insanın en güzel kıvam üzere yaratıldığını idrak edebilmek için gönül gözünün açık olması gerektiğini; zahid gözüyle bakıldığında insanın eşref-i mahlûkat olamayacağını dile getirir:

Dîde-i zâhid ne idrâk ede hüsnün kadrini

Mâ'il olmaz ahseni takvîme insân olmayan

Ahmet Paşa (G.227/5)

⁴¹⁰Mustafa Âsım Köksal, *age.*, s. 29- 84.

⁴¹¹Tin: 95/4.

İnsanın en güzel şekilde tasvir edildiğinin delili Hz. Âdemdir:

Bu musavver ahsen-i takvîmi gör

Âdem olmuş hem adı insân nedir

Ahmed Sûzî (G.79/2)

Vahdetî sûret-i şekl-i beşer-i ekremde

Gelmişüz ahsen-i takvîme dem-i âdemde

İbn-i Meryem geçiniüp vâsita-i hâtemde

Bâkıyâ nûr-ı Muhammed hak için âlemde

Dem-i cân-bahş ile nazm içre bugün İsâyam

Dimetokalı Vahdeti (Tah.30/5)

Hazreti Kur'ânla emr itmiş Cenâb-ı zül-celâl

Ahsen-i takvîmdir Âdem nûr-ı mevlâdır Cemâl

Merce'l-bahreyni bir mürşidden var eyle sû'al

Kim seni ifâ-yı zan idüp etsin haberdâr mâl

Haline mâni' olan bir nev kâtî var misâl

Hem kabûl etmiş bu kavli boş kafalı miskin

Edîb Harâbî (360/2)

Kolay mı Âdem'i bulmak sıfât-ı zâta haşr olmak

Er oldur ahsen-i takvîm iren sultânelerden sor

Hulûsi Ömer Aydınî (G.110/3)

Misali, Hz. Âdem'e meleklerin secde etmelerini Hz. Âdem'in eşref-i mahlûkat oluşuna bağlamaktadır:

Ahsen-i takvime secde kılmayan Şeytân olur

Sûret-i Rahmân'a inkâr olanun imânı yoh

Misâli (G.71/5)

Ahsen-i takvime gel kıl secde inkâr eyleme

Ey fakih ez-gûn degülsen olma Şeytân'a refik

Misâli (G.303/3)

Şeytan secde etmemekle aynı zamanda insanın en güzel şekilde yaratılmış
olmaklığını inkâr etmiştir:

Etme inkâr sûret-i pâkizeyi ey zâhidâ

Ahsen-i takvîm'i inkâr eyleyen şeytân olur

Mustafa Rumî Efendi (G.69/3)

Ahsen-i takvim ile halk oldı çün insan güzel

Hem melaik müşkilatın itdi lûtfi ile hal

Hayf kim nefse uyanlar zatın itdi mübtezel

Secde-gâh itdi cemal-i Âdemi ruz-ı ezel

Kendiye takrib için Hak böyle ferman eyledi

Nazir İbrahim (Müst.71/4)

Ahsen-i takvîme çün kılmadı şeytân sücûd

Uyma ana secde kıl la'netini nâra at

Nesimî (G.25/14)

Ahsen-i takvîm yüzündür bu sebepten et habîb

Secdesiyçin her taraftan hûr ile gilmân gelir

Nesimî (G.52/6)

Sûret-i rahmâna inkâr eyledi dîv-i racîm

Ahsen-i takvîme inkâr eyleyen şeytân olur

Nesimî (G.95/16)

Ahsen-i takvîme secde vâcib oldu nüh felek

Hep melâ'ik secde kıldı kılmadı nâ-pâk der

Nesimî (G.122/3)

Ahsen-i takvîm'e inkâr eyler îmânsuz fakîh

Şol 'azâzilün ki adın Hak didi şeytân budur

Nesimî (G.138/10)

Ger etmez isen ahsen-i takvîme vücûdu

Âdem kimi bil cismîne sen cân olamazsın

Nesimî (G.341/9)

Ne illetdür 'azîz-i ahsenü't-takvîm iken Âdem

Varup dünyâ-yı dûnuñ bende-i sîm ü zeri olmaz

Sâkıb Dede (G.109/9)

Fazl ider efdal fuzûlî şemme-i efdâl ile

Ahsen-i takvîm ider âb u gili dest-i kerem

Sâkîb Dede (Mus.48/1)

Süheyli, *ahsen-i takvim*'i bilenin ancak irfan sahibi kişiler olabileceğini ifade eder:

Ahsen-i takvîme Süheylî sücûd

Eyleyen ol 'ârif-i Yezdâni gör

Süheyli (G.105/6)

Ahsen-i takvîm ile terkîm idüp çün Âdemi

Vasf-ı zât-ı kibriyâdır san'at-i yezdâna bak

Şevkî İbrâhim Efendi (G.108/2)

Nûrıyla tolu 'âlem kanı ki göre âdem

Fî ahsen- i takvîm i ol sûret-i zîbâyı

Za'fî-i Gülşenî (Vr.116b)

Allah kudret eli ile insanı (Hz. Âdem'i) en güzel kıvamda yaratmıştır:

Kudretinden halk idüp bu 'âlemi

Ahsen-i takvîm ile ol âdemi

Hüseyin Kudsî-i Edirnevî, *Pend-i Mahdûmân* (9)

Hz. Âdem'in en güzel kıvamda yaratılması onun için şerefli bir unvandır aynı zamanda:

Halk idüp ahsen-i takvim üzere

Yazdı 'unvanını ta'zîm üzere

Cevri Hilyesi (5)

5.2-Alleme'l esmâ (İlm-i eşya):

Kur'an-ı Kerim'deki: “*Ve alleme Âdeme'l-esmâe kullehâ summe aradahum ale'l-melâiketi fe-kâle enbiûnâ bi-esmâi hâulâi in kuntum sâdikîn.*” (Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklere göstererek, 'Eger doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin' dedi.)”⁴¹² ayetine göre Hz. Âdem, yaratıldıktan sonra ona bütün her şeyin ismi öğretilmiştir:

Allemel esmâ'ya vâkıfdır bizim üstâdımız

Lütf-i Hakla biz Fezâ bâbında kıldık iktifâ

Ali Rızâ Erhan (G.1/7)

Bu isimlerden en önemlileri esmâ-i hüsnâ, Allah'ın sıfatlarını ifade eden güzel isimlerdir. Bu sıfatları ârif insanlar anlayabilir:

Âlem-i kübrâ özün iksir-i a'zam sendedir

Allemel esmâ da sensin aç gözün senden ara

Ali Rızâ Erhan (G.33/2)

Cür'a-i Mevlâna'dan nûş eyleyen sâlikleri

Allemel esmâya vâkıf bahr-i bî-pâyân olur

Ali Rızâ Erhan (G.97/5)

Alleme'l esmâya vâkıfdır Hakikat hâlidir

Çün ana oglum buyurmuşdur Râsululâhımız

Ali Rızâ Erhan (G.140/4)

Hz. Âdem tüm isimleri öğrendikten sonra ona suhuf gönderilmiştir:

Alleme'l esmâya vâkıfken yine ebu'l beşer

⁴¹²Bakara: 2/31.

On suhûf inzâl ile emr-i Hudâ oldu merût

Ali Rızâ Erhan (G.146/2)

Hz. Âdem Allah'ın tüm isimlerini bildiği için melekler ona secde etmiştir:

'Alleme'l esmâ rumûzın Âdeme keşf eyledi

Ol tecelliye melâ'ik kaldılar cümle tañâ

Fahrî (G.7/3)

Özelde Hz. Âdem'in, genelde ise insanın suretinde Allah'ın ve tüm kâinatın isimleri yazılıdır:

Âdeme gel Âdem oğlı Âdemi bilgil 'ayân

Sûretinde Âdemüñ bak 'alleme'l-esmâ beyân

Kâ'imî (G.321/1)

“Çocuk babanın sırrıdır” sözünce insan atasının vakıf olduğu sırrı bilmelidir:

'Alleme'l-esmâyı idrâk it pederden vâkıf ol

El veledü sırrı ebih buyurdu çün hayru'l-beşer

Misâli (G.168/7)

Kaçan kim nükte-senc olup açar ol mâh-i gül-fem fem

Rumûz-i 'alleme'l-esmâdan urmaz dahı Âdem dem

Arpaemînzâde Mustafa Sâmî (G.87/1)

Eyâ dâna vü âgâh-ı rümûz-ı alleme'l-esmâ

Eyâ müşkil-küşâ-yı nüktedân-ı sırr-ı mâ evhâ

Âşık Çelebi (K.1/8)

Allah'ın Hz. Âdem'e öğrettiği isimleri ve Allah'ın sırlarını ortaya ortaya çıkaracak olan Allah'ın yarattığı her şeydeki sanatı görebilmektir:

Sun'-ı 'aşkıdır alleme'l-esmâ'yı izhâr eyleyen

Küntü kenz'iñ mantıkı hem oldı 'aşk üzre binâ

Bandırmalizâde Haşîm Baba (G.57/2)

'Alî'dir 'alleme'l-esmâ 'Alî'dir

'Alî'dir nüsHa-yi kübrâ 'Alî'dir

Behrî (Tcb.II/5)

'Alleme'l-esma rumuzı ey birader rûdadur

Mushaf-ı Hakdur yüzi kim hak kitabı mûdadur

Dimetokalı Vahdeti (G.51/1)

Beyân-ı alleme'l-esmâyı Âdem Mustafâ hakkı

Senüñ hâl u hatuñla pâk dîdâruñdan almışdur

Dimetokalı Vahdeti (G.58/2)

Âlim-i alleme'l-esmâ olur mı hiç Âdemveş

Enîs-i hem-celîs-i ehl-i irfân olmayan 'âşık

Dimetokalı Vahdeti (G.70/3)

Hamdü li'llah vakıf-ı esrâr-ı sırr-ı mübhemem

'Alleme'l-esmâya mahrem âdem odlı âdemem

Muhkematuñ ümmehatı nûr-ı pak-i ekremem

Cami'u'l-cem'uñ içinde 'ayn-ı harf-ı muhkemem

Gâh katre gâh mevc ü bad u seyl ü geh yemem
Gâh nokta gâh elif geh savt u harf u geh demem
Başdan ayada kelâmu'llah-ı ism-i a'zâmam

Dimetokalı Vahdeti (Müsb.12/1)

Mushaf-ı kalbinde gözler âyet-i sebü'l-mesânî
Âdemiyet menzîlinde 'alleme'l-esmâ bilir

Ecrî (G.78/3)

'Alleme'l esmâ rumûzı keşf olur şol 'âşıkı
Terk iderse cân u dilden rûz-ı şeb nâmûs-ı 'âr

Fahrî (G.47/4)

Rümûz-ı 'alleme'l-esmâ kime ki olmasa hâsıl
Aña ma'nî yüzinden sen dime kim ibn-i Âdemdür

Fanî (G.21/8)

Neyiçün dîv-i dûna sâcid olduñ
Ki Âdem 'alleme'l-esmâ degül mi

Fanî (G.135/5)

Yüzüñde 'alleme'l-esma kaşuñ mhrab- ı 'uşşaktır
Ruhuñ nurından ay u gün bugün içre olupdur şâd

Ferhad Paşa (G.25/ 2)

İnsan Hz. Âdem'e öğretilenlerden habersiz olmamalıdır:

Eyledi Âdeme talîm Alleme'l-esmâyi Hak

Ol ilimden bî -habersin var yüri var sesi kes

Ferhad Paşa (G.39/2)

Olunsa 'alleme'l-esmâ görür mi bî-basar â'mâ

Bilirseñ kadrini ammâ gidince cânıñ 'ukbâya

Fethüddîn Ahmed (G.188/4)

Fazl-ı 'ilm ü kelâm oldu delil

Buyurur Hak ve 'alleme Âdem

Filibeli Vecdî (K.13/20)

Âdem oldu çü 'alleme'l-esmâ

Zâhir oldu kamusı anda elâ

Garîkî (G.112/4)

'Alleme'l-esmâyi bildüm keşfle ey müctebâ

'İlm-i Hû'dur kim beşerde zâhir olur bi'l-hüdâ

Garîkî (G.120/1)

'Alleme'l-esmâ iseñ her yirde fark it ismini

Kim mezâhirdür kamu taht-ı serâdan tâ semâ

Garîkî (G.131/2)

Hz. Âdem'e edilen secdenin bir nedeni de ona eşya isimlerinin öğretilmesidir:

Ya'nî kim oldu 'alleme'l-esmâ

Buldu ikrâm Âdem-i mescûd

Garîkî (G.199/4)

'Alleme'l-esmâ nedür bildi Garîkî keşfle

Pes hakayıktan ne var virür ise geh geh haber

Garîkî (G.305/5)

'Alleme'l-esmâyla pâk itdi murdârın Garîk

Pâk görinür aña taht-ı serâdan tâ Simâk

Garîkî (G.370/5)

Olasın sen de 'alleme'l-esmâ'

Ki melekden budur fazîlet-i tâm

Garîkî (G.397/2)

Ya'nî kim oldu 'alleme'l-esmâ

Kendü de buldu ol bu hâli müdâm

Garîkî (G.399/4)

Sırr-ı mâ-evhâ rumûzu'l- 'alleme'l-esmâ ile

On sekiz biñ 'âlemüñ tafuîlidür her mahmilüm

Gelibolulu Mustafa Ali (G.369/6)

Fazâ'ilde edebde mûrîmdir bü'l-beşer Âdem

Baña ta'lîmsiz keşf oldı remz-i 'allame'l-esmâ

Hâmî Abdul Gaffâr Baba (G.2/6)

Sen ol 'alîm u kadimsin ki senden almışdır

'Ulûm-ı 'allâme'l-esmâyı Âdem-i mescûd

Gelibolulu Mustafa Ali (K.3/29)

Berzah-ı İblisden kurtulmaga bak sû-be-sû

Nefsine uyma hazer kıl kim odur sana 'adû

Hazret-i mürşid Cenâb-ı Mısri nutku oldu bu

'Alleme'l-esmâya mazhar ister isen gel beri

Âdeme hem ana ta'lim olan esmâ olmuşuz

Gelibolulu Mustafa Ali (Tah.42/11)

Şefâ'at mürğ-ı rûh ister necâtı "'alleme'l-esmâ"

Harâretten yanar bagrı şarâb vir yâResûlallâh

Hasan Hilmi (G.113/2)

'Alleme'l-esmâda Hikmet nidiğiñ bilmez isen

Âdemiyyet pûtesinden geçüben var al haber

Hasan Hilmî (Kt.2/2)

'Allem'el-âdem'el-esmâ buyurdukda Hüda

Beşeriñ hayli melek fazlın ider istiğrâb

Hasmî (K.2/7)

Açıldı matlab-ı a'lâ-yı "'Alleme'l-esmâ'"

Seçildi maksad-ı aksâ-yı Hikmet-i İhlâs

Helakî (numarasız)

Yâ men hû 'alleme'l Âdem esmâ'e küllehâ

Bir lutfi bî-nihâye ke'si yokdur intehâ

Hikmetî (G.1/1)

Ey Hulûsî beyt-i dilde cennetü'l-mevâ nedir

'Alleme'l-esmâya Âdem 'ilimle ma'nâ nedir

Şehr içinde kûh-i Kâf zerre olan hâlâ nedir

'Aşk içinde katreyi bul katreden deryâ nedir

Râh-ı Hakk'a es-salâdır gel nidâ kıl es-salâ

Hulûsî Ömer Aydınî (Tah.13/4)

Ta'allüm etdi 'arif 'allemül-esmâ'ı Âdemden

Atası malına ferzendi oldu guyiya varis

Keşanî Mehmet Zihnî (G.27/4)

Dili kilîd-i künûz-ı hakâyık-ı eşyâ

Derûnı mahzen-i esrâr-ı 'alleme'l-esmâ

Mânî (K.3/19)

Kişver-i tende isimler hâssasın icrâ ider

Âdeme ta'lîm olan hem cümle esmâ bendedür

Mehmed Sıtkı (G.84/2)

*Lâm lebiünden zâhir oldı ‘alleme’l-esmâe küll
Ey cemâluñ âftâb-ı matla‘-ı subh-ı safâ*

Misâli (K.3/23)

*‘Alleme’l-esmâ tamâmı sizden oldı âşikâr
Mazhar-ı seb‘a’l-mesân siz yâ Muhammed yâ ‘Ali*

Misâli (K.10/5)

*Nutkundan oldı ‘alleme’l-esmâe kull zuhûr
Bildi seni bilür ol kim kelâm peygamberi*

Misâli (K.11/5)

*Sûre-i seb‘a’l-mesân ümmü’l-kitâbundur seniün
‘Alleme’l-esmâe kull ol la‘l-i nâbundur seniün
Câvidânı kiblemüz ruh-ı âftâbundur seniün
Ümmet-i evsat bizüz biz fazl-ı yezdânilerüz*

Misâli (Murb.8/3)

*Kandan olısar atası mirâsına lâyıık
Kesb itmedi şol kim ki bugün ‘alleme’l-esmâ*

Misâli (G.1/12)

*Oldı ebedi ‘ilm ü Hakk ‘âleme mevrûs
Kim fazl-ı Hudâ’dan okıdı ‘alleme’l-esmâ*

Misâli (G.2/9)

Yüzün âyine-i Hak'dur ki rûşen gösterür Hakk'ı
Sevâd-ı a'zam-ı hüsnün beyân-ı 'alleme'l-esmâ
Misâli (G.10/2)

Beyân-ı 'alleme'l-esmâ ruh-ı Havvâ'da zâhirdur
Rumûz-ı Âdem'i gel gör derin hatt-ı Havvâ
Misâli (G.11/6)

Kaçan mirâs-ı arzu'l-lâha olısar derd-i vâris
Ana kim irmez Âdemden rumûz-ı 'alleme'l-esmâ
Misâli (G.12/8)

'Alleme'l-esmâe küllden kim olıardı habir
Sünbülün keşf itmese râh-ı beyân-ı ma'rifet
Misâli (G.33/2)

Sevgilinin sözlerinin tatlı olmasının bir sebebi de onun eşya isimlerinden haberdar olmasıdır:

Mazhar-ı Hak'dur yüzün 'alleme'l-esmâ sözün
Ka'be-i cân kaşlarun çeşmün ider imamet
Misâli (G.46/2)

Mantıku't-tayr'am Süleymân'am beniüm rûhu'l-kuds
'Alleme'l-esmâ'e kullun tercümânı bendedür
Misâli (G.89/6)

'Alleme'l-esmâe küll la'l lebiün esrârıdur

Muhkemât-ı sûretün cânâna sırru'l-lâhdur

Misâli (G.98/6)

Hattun yüzünde sûre-i Tâhâ degül midür

Şeroh u beyân 'alleme'l-esmâ degül midür

Misâli (G.137/1)

Mu'anber kâkülün ceşm ü müjen seb'a'l-mesânidiür

Lebündür 'alleme'l-esmâ hattun hem sin ü tâ hâdur

Misâli (G.165/5)

Ma'rifet dürrini şehvâr eyledüm cân sem'ine

Tâ ki cânım gark-ı bahr-ı 'alleme'l-esmâdadur

Misâli (G.185/4)

'Alleme'l-esmâe külli nutk-ı Âdemden bugün

Fehm iden sermed 'ale'l-'arşistevâ Rahmân olur

Misâli (G.188/3)

'Alleme'l-esmâsın idrâk eyledünse Âdemün

Anlayasın kim sebab n'oldı niçün mescûddur

Misâli (G.189/3)

Ey Misâli 'alleme'l-esmâyı idrâk eyleyen

Hakk'a irer 'ayn-ı zât-ı bi-çirâvü çün olur

Misâli (G.208/9)

*'Alleme'l-esmâyı bulduu nergis-i şehlanda
Urvetü'l vüskâyı gördük merd-i 'arâf olmuşuz*

Misâli (G.217/2)

*Ey Misâli 'alleme'l-esmâya taksim olalı
Kâşif-i sırr-ı sıfât u zâtı bi-hem-tâ bizüz*

Misâli (G.231/9)

*'Alleme'l-esmâe kulli den haberdâr olmaga
'Âlim-i ta'lim 'ilm-i ustâd-ı san'at beklerüz*

Misâli (G.232/2)

*Kelâmu'l-lâh u kenzu'l-lâh vechünden beyân olmuş
Rumûz-ı 'alleme'l-esmâ dü çeşmünden 'ayân olmuş*

Misâli (G.238/1)

*'Alleme'l-esmâsın idrâk itdi kimki Âdemün
Vâris-i arz oldı ana her dü kevn erzakmış*

Misâli (G.250/6)

*Çâr-deh hatt-ı İlâhi'dür cemâlün mushafi
V'ey iki çeşmün rumûz-ı 'alleme'l-esmâ imiş*

Misâli (G.260/1)

*'Alleme'l-esmâe küll nergisleriün şânındadır
'Urvetü'l-vuskâ dü zülfün râh-ı Sübhân buldum uş*

Misâli (G.261/4)

*'Alleme'l-esmâsı fazlun dürr-i cândur iste bul
Ka'r-ı deryâsına gavvâs ol yûri mânend-i batt*

Misâli (G.268/6)

*Nokta-i zâtum sıfâtum 'alleme'l-esmâ benüm
Men kelâm-ı Hakk'a mazrûf olmuşam zarfım zurûf*

Misâli (G.284/2)

Misali Hz. Peygamberin mucizelerinden biri olan Ay'ın ikiye parçalanmasına (şakk-ı kamer) telmihte bulunarak eşya isimlerinin bu hadiseden sonra anlaşılmaya başladığını ifade eder:

*Cemâlünden okunmazdı rumûz-ı 'alleme'l-esmâ
Şehâdet parmagun mâhı semâda kılmasaydı şakk*

Misâli (G.295/14)

*Kâf-ı dilden çünkü pervâz eyledi 'Ankâ-yı 'aşk
Ka'inâtı tutdı zıll-ı 'alleme'l-esmâ-yı 'aşk*

Misâli (G.297/1)

*'Alleme'l-esmâyı bul kim küntü kenz ol durur
Gûşiş-i 'ilm-i fazl it k'olasın ehl-i Tevfik*

Misâli (G.298/2)

*'Alleme'l-esmâyı ta 'lim eyle fazlu'l-lâhdan
Sâki-i Hak'dan Misâli içmek istersen raHik*

Misâli (G.303/7)

İsterisen hâtem-i mu‘ciz-nümâdan Âdemi
Levh-i ruhsârunda satr-ı ‘alleme’l-esmâya bak
Misâli (G.304/2)

‘Alleme’l-esmâyı şehlâ gözlerün tefsir ider
Mürdeyi la‘lün dirildür çeşme-i hayvân tek
Misâli (G.317/9)

‘Alleme’l-esmâyı ta‘lim eyle fazlu’l-lâhdan
Olmak istersen halef oğlu atanun aneniün
Misâli (G.321/8)

Alleme’l-esmâya sa‘y it tâlibâ
Âdem ü Havvâ’ya oldunsa oğul
Misâli (G.333/5)

‘Alleme’l-esmâyı külldür ey ki hattun pür cemâl
Vâris ‘arz oldı kim derk eyler ey sâhib-i kemâl
Misâli (G.342/1)

‘Alleme’l-esmâsı sırrından haberdâr olmadı
İstivâyı Âdeme kim bulmadı Hak’dan sebil
Misâli (G.348/2)

‘Alleme’l-esmâdan içdüim sâgar-ı âb-ı hayât
Hızr-ı sermest olmuşam hamr-ı humârı neylerem
Misâli (G.352/10)

Kâf ve'l-Kur'ân söziin müşgin hattun seb'a'l-mesân

Ey dehânun 'alleme'l-esmâe 'allâm u 'alîm

Misâli (G.356/9)

'Alleme'l-esmâe küllinün beyânın itmege

Ma'nâ-i şakka'l-kamerden cebhemiçâ eyledüm

Misâli (G.360/2)

Nokta-i cân bulmuşam şehlâ göziinde kurre

Ol noktadan 'alleme'l-esmâya mirkât eyledüm

Misâli (G.367/6)

'Alleme'l-esmâe küllinün beyânıdur göziin

Sâgar-ı la'lün şarâb-ı erguvânı bulmuşam

Misâli (G.370/2)

'Alleme'l-esmâyyla pencâhdur şehlâ göziin

Ey cemâlun Aftâb-ı vahdet u bedr-i tamâm

Misâli (G.384/5)

Mim u hi vu mim u dâlnun sûretinde zâhidâ

'Alleme'l-esmâe külli hâtem-i Kur'ân bulmuşam

Misâli (G.388/5)

Ademün fehm eyledünse 'alleme'l-esmâsını

Sana feth oldı rumûz-ı âşikâra vü nihân

Misâli (G.422/6)

Sâf kalb olmak dilersen fi vü dâd u lâmdan

'Alleme'l-esmâe külle mudrik ol bâ lâmdan

Misâli (G.425/1)

Bulmuşam nergislerinde 'alleme'l-esmâe küll

Leblerün câmundan irdüm çeşme-i hayvâna men

Misâli (G.430/4)

Fazl-ı Hak'dan 'alleme'l-esmâya itdünse duhûl

On sekiz bin 'Alemün varına mir u şahsın

Misâli (G.431/4)

'Alleme'l-esmâ rumûzın görmüşem 'ayne'l-yakin

Şol peri simâ habibiün çeşm-i şehlâsında men

Misâli (G.433/5)

'Alleme'l-esmâyı derrâk ol aıfâtu'l-lâha ir

Behremend olmak dilersen 'Akıbet-i rezzâkdan

Misâli (G.443/11)

Devr-i ruhsârında buldum çün sevâd-ı a'zamı

'Alimem ta'lim-i 'ilm-i 'alleme'l-esmâya men

Misâli (G.471/2)

'Alleme'l-esmâsına cehd kıl ol haberdâr

Ger olmak ister isen berde-i fazl-ı yezdân

Misâli (G.474/9)

Sünbülün keşf itdi sırr-ı 'alleme'l-esmâ bize
Kıldı hüsnünden müsemâmâ şerhini peydâ bize

Misâli (G.495/1)

'Alleme'l-esmâe külli nun tılsımın görmişem
Cehren üzre nakş olan hatt-ı kara vu agda

Misâli (G.507/7)

Tâ lebün keşf itdi sırr-ı 'alleme'l-esmâ bize
Rûşen oldı nûr-ı Subhâne'l-lezi isrâ bize

Misâli (G.510/1)

'Alleme'l-esmâe küll râzına vâkîf olmayan
Mazhar-ı zât u sıfât-ı fazlu'l-lâh olmadı

Misâli (G.556/4)

'Alleme'l-esmâyı ta'lim eyledi çeşmün bana
Râz idiüp oldumki buldum Âdemi vü hâtemi

Misâli (G.558/3)

Zâhidâ gel gör rumûz-ı 'alleme'l-esmâmuzu
Bilesin tâ ma'nâ-i esrâr-ı mâ evhâmuzu

Misâli (G.570/1)

'Alleme'l-esmâe küllinün tılsımdur gözün
K'anda bulduk sûret-i fazl-ı bi-hem-tâmuzu

Misâli (G.570/8)

*Kâf u nundan 'alleme'l-esmâsin iste Âdemün
Mustafâ'nun ümmetisin ümmetisin ümmeti*

Misâli (G.574/5)

*'Alleme'l-esmâe külli nun rumûzın bilmeyen
'Aşk Simurg'ı olup menzil-i Kâf olmadı*

Misâli (G.576/6)

*Vech-i pâkında Hudâ'yı görmişem
Ya'ni kim fi dâd u lâmu görmişem
Anda ben dâru's-selâmı görmişem
'Alleme'l-esmâ tamâmı görmişem*

Misâli (Tuy.96)

*Levh-i hüsnünde sevâd-ı a'zamı
Hak'dan idrâk iden oldu Âdemi
'Alleme'l-esmâyı tefhim itmeyen
Câhil oldu anlamadı Âdemi*

Misâli (Tuy.124)

*Hazîne itdi zâtına sıfâtun hazret-i Allâh
Yüzünden zâhir oldu âdeme hep alleme'l-esmâ*

Muhyiddîn Kâdirî (K.1/65)

*Delîl-i mekremetüñdür kerâmet-i Âdem
Şerâfetüñde yeter hüccet-i 'Alleme'l-esma*

Nâkâm (K.1/66)

Mahrem-i râz-ı Âdem ü Havvâ

Hâce-i ders-i 'allemü'l-esmâ

Oldı üstâd-ı sûret ü ma'nâ

Eser-i lâ ilâha illa'llâh

Neccârzâde Rızâ (Murb.2)

Ser-âgâz eyledüm cânâ benâm-ı mübdi'ü'l-eşyâ

Müşâhiddür bu ma'nâda rumûz-ı 'allemü'l-esmâ

Neccârzâde Rızâ (G.3/1)

Kuyûdât-ı müsemmâ kuflını hall itmeyen zâta

Ne mümkün feth-i ebvâb tılsım-ı 'allemü'l-esmâ

Neccârzâde Rızâ (G.21/5)

'Allemü'l-esmâyı câmi'dür vücûduñ nüshası

Âdem ol âdem yüzünden eyle kesb-i mübtega

Neccârzâde Rızâ (G.31/4)

Cemâl-i Âdem ü Havvâ ve 'allemü'l-esmâ

Göründi sûret-i âyîne-i cemâlüñden

Neccârzâde Rızâ (G.77/5)

Hâce-i 'ilm-i ledünnîdür Rızâ

Müste'idd-i 'allemü'l-esmâ arar

Neccârzâde Rızâ (G.84/5)

Rızâ 'ya kâbiliyyet vir bi-hakk-ı Âdem ü Hâtem

Rumûz-ı 'allemü'l-esmâya kâbil eyle yâ Rabbî

Neccârzâde Rızâ (G.274/6)

Müsellemdür bize miiftâh-ı bâb-ı 'allemü'l-esmâ

Rızâyâ vâris-i nakd-i 'ulûm-ı enbiyâyuz biz

Neccârzâde Rızâ (K.3/34)

Baňa mîrâs-ı pederdür mahzen-i 'ilm ü edeb

Fâtihi bâb-ı tılsım-ı 'allemü'l-esmâ menem

Neccârzâde Rızâ (K.4/12)

Alleme'l-esmâ' küil budur tamâm

Âdeme öğretti Hak bil ve's-selâm

Neccârzâde Rızâ (M.3/48)

İki kaşın arasında çekti hatt-ı istiva,

(Allemel esma) yı ta'lim etti ol hattan Hüidâ

Niyâzî-i Mısrî (G.10/1)

Ne sırdur Âdem ü Havva ne sırdur alleme'l-esmâ

Ne sırdur Sidre vü Tûbâ haber vir 'Arş-ı a'lâdan

Niyâzî-i Mısrî (G.133/2)

Bildi Âdem nâmuñı cânâ melekler bilmedi

Ma'ni-yi i'lâ-yı 'ilm-i 'alleme'l-esmâ budur

Ravzî (G.222/2)

*'Alleme'l-esmâ-yı Hakdan almayan çün Ebu'l-Beşer
Sûretâ ger Âdem ise ma'nide Âdem degil*

Senî Ali (G.173/4)

*Âdemoğluyum Hudâdur 'ilmü'l-esmâ bana
Pes melek bilmedugi 'ilmün cevâbı bendedur*

Senî Ali (G.76/4)

*Nedür Âdem nedür Hakk ne sırdur 'alleme'l-esmâ
Nedür Sidre nedür Tûbâ diyen bilmez bilen dimez*

Seyyid Mehmed Emin b. Mehmed Kâsım Halveti (K.94/16)

*Bilmez Sezâyî her kişi âlemdeki demi
Ancak bu remzi "Alleme'l-esmâ olan bilir*

Sezâyî-i Gülşenî (numarasız)

*Bisnev ez-ney iltifatı salik-i agahuna
Natık-ı ma'na-yı tâm-ı alleme'l-esma mıdur*

Su'ûd Mehmed Yavsî Efendi (K.1/33)

*Gem edip cümle onda kodu Hudâ
Hakkında geldi 'alleme'l-esmâ*

Sinân Paşa (numarasız)

*Hakk gencine mahzen didi kalb-i şu'arâyı
Ta'lîm idicek âdeme çün 'alleme'l-esmâ*

Süheyli (K.48/3)

Metn-i mebsût nusha-i 'âlem

Şerh-i esmâ-i 'alleme'l-Âdem

Şehdî (K.82/17)

Okunur vechiñde "alleme'l-esmâ"

Remz eder ma'nâyı sûre-i a'lâ

Şevkî İbrâhim Efendi (G.11/2)

'Alleme'l-esmâ rumûzın âdeme keşf eyledi

Ol tecellîye melâ'ik kıldılar cümle saña

Şeyh Muhammed Fahrî Sünbülî (G.2/3)

Hızr-ı tevfîkiñ yetişdir lütf idüb

'Alleme'l-esmâ rumûzın keşf idüb yâ Rabbenâ

Şeyh Muhammed Fahrî Sünbülî (G.15/4)

'Alleme'l-esmâ rumûzın fehm idem dirseñ eğer

Himmet-i pîr ile Mevlâ şâd u handân eyleye

Şeyh Muhammed Fahrî Sünbülî (G.43/3)

'Allem'el-esmâ rumûzın fehm idem dirseñ gönül

Mustafaniñ sünnetiyle cennet ihsân eyleye

Şeyh Muhammed Fahrî Sünbülî (G.44/4)

'Allem'el-esmâ rumûzın fehm iden gelsün berü

Vâkıf oldum men 'aref sırrına hâlâ a'lemim

Şeyh Muhammed Fahrî Sünbülî (G.95/3)

*'Alleme'l- esmâ rumûzı keşf olur şol 'âşıka
Terk iderse cân u dilden rûz (u) şeb nâmûs (u) 'âr*

Şeyh Muhammed Fahrî Sünbülî (G.113/4)

*Añladum bildiüm rumûz-ı 'alleme'l- esmâ ile
Menzil-i insân-ı kâmil bir ulu dergâhdur*

Za'fî-i Gülşenî (Vr.61a)

*Hâbdan bîdâr oldı çeşm-i nâ-bînâ yine
Âdem'e ta'lîm olındı 'allem e'l- esmâ yine*

Za'fî-i Gülşenî (Vr.110a)

*Sezâ-yı 'alleme'l esmâ kılup ikrâm-ı tâm ile
Sücûd itdi melâ'ik ser-be-ser ber-emr-i Rabbâni*

Razi Hilyesi (4)

5.3-Bi yedeyye (İki elimle):

Kur'an-ı Kerim'deki: *"Kâle yâ iblîsu mâ meneake en tescude limâ halaktu bi yedeyye, estekberte em kunte minel âlîn(Ey İblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni meneden nedir? Böbürlendin mi, yoksa yücelerden misin?, dedi.)"*⁴¹³ ayetindeki *"bi yedeyye"* lafzı ile Allah'ın Hz. Âdem'i iki eliyle yarattığı ifade edilmektedir. *"iki elimle"*den kasıt; *"Hiçbir yardımcı ve ortağın katkısı olmadan, bizzat Allah'ın yarattığı"*dır.⁴¹⁴

Allah'ın iki kudret eliyle yaratmasının özünde Allah'ın hem kahrının hem de lütfunun birarada olduğudur:

⁴¹³Sad: 38/75.

⁴¹⁴Zeki Duman, *Beyânü'l Hak (Kuran-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri)*, C.1, Fecr Yay., Ankara 2006, s.247

Bi-yedeyye 'ibâretin fehm it

Kahr u lutf ile halk olundu hemân

Garîkî (G.535/3)

Diğer taraftan peygamber efendimiz şöyle buyurmuştur: *Hummertü tînetü Âdem bi-yedeyye*⁴¹⁵: “Âdem’in çamurunu kırk sabah ellerimle yoğurdum.”⁴¹⁶

Kur'ân'da didi Hak bi-yedeyye budur murâd

Tahmîr oldı gilde sıfâtı budur beyân

Garîkî (G.489/2)

Bu iki unsur aynı zamanda Allah'ın sıfatları ve kudretidir:

Bi-yedeyye 'ibâretin fehm it

Sıfateyn ile Kudreteyni ola

Garîkî (G.36/3)

Didi hummertü tînetü Âdem

Bi-yedeyye 'ibâret andan ola

Garîkî (G.64/2)

Bi-yedeyye 'ibâret andandur.

Sanma cismi ki ola ol a'zâ

Garîkî (G.209/6)

⁴¹⁵Hadis-i Kudsi, (Buhârî, Tevhîd, 37, 19, 24; Enbiyâ, 3; Tefsîr-i Sûre-i 2, 1, 17,5; Rikâk, 15; Müslim, Îmân, 322, 327; Kader, 15; Tirmizî, Kıyâme, 10; Kader, 2; _bn. Mâce, Zühd, 37; Ahmed bn. Hanbel, II/430.)

⁴¹⁶Ayşe Gültekin, *İsmail Ankaravi'nin Mesnevi Şerhi Mecmuatü'l-Letâif ve Matmuratü'l-Mearif'te Hadis*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Ü. SBE., Konya 2006, s. 209.

Bi-yedeyye 'ibâret andandur
Kevn ile hem fesâd aña nişân

Garîkî (G.469/4)

Bi-yedeyye 'ibâretin fehm it
Mütekâbildurur sıfâtı bi-dân

Garîkî (G.561/8)

Bi-yedeyye 'ibâretin fehm it
Her birinde ki vardurur ol dü

Garîkî (G.587/4)

Halaktü bi-yedeyye Hakk kunûzın
Anı fehm iden añlar elf rumûzın

Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü'l bedriyye* (52)

Kıldı mescûd-ı melek ol cesedi
Nükte-yi tıynet-i Âdem bi-yedi

Hakani Hilyesi (101)

5.4-Ene hayrun (Ben hayırlıyım):

Kur'an-ı Kerim'de: "*Kâle ene hayrun minhu, halaktenî min nârin ve halaktehu min tîn (İblis: Ben ondan hayırlıyım! Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi.)*"⁴¹⁷ ayetinde ifade edidiği üzere İblis Allah'a karşı çıkmış ve kendisinin Hz. Âdem'den üstün olduğunu iddia etmiştir:

⁴¹⁷Sad: 38/76; Araf: 7/12.

‘İbâdetden çü mağrûr oldu Şeytân

Ene hayrun diyüben itdi da’vâ

Garîkî (G.26/5)

Bunun üzerine İblis hem Allah’ın huzurundan kovulmuştur:

Kendüyi gören olur ol merdûd

Ene hayrun durur ki Güftârı

Garîkî (G.671/7)

Şair Şeytan’daki üstünlük taslama huyunun bazı insanlarda, hatta canlı birçok varlıkta da olduğunu söyler:

Çün ene hayrun oldu İblîs’e ‘illet ey yâr

Mahlûkda marazdur sende vü bende hem var

Garîkî (G.256/5)

Çün ene hayrun durur da’viñ hemîn

Yoldaş olmışsın la’îne münkirâ

Garîkî (G.130/3)

Ehl-i hâle zâhirî bundan ider bugz ey Garîk

Kim ene hayrun diyüb da’vâ ider leyl ü nehâr

Garîkî (G.256/6)

Tâ ene hayrun diyüp da’vî ider tâ’âtle

Zâhidi sanma Garîkî kim bulur nev’â halâs

Garîkî (G.355/7)

5.5-Halaktenî min nâr (Beni ateşten yarattın):

Kur'an-ı Kerim'de: "*Kâle mâ meneake ellâ tescude iz emertuke, kâle ene hayrun minhu, halaktenî min nârin ve halaktehu min tîn (Allah buyurdu: Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir? (İblis): Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi.)*"⁴¹⁸ ayetindeki "Halaktenî min nâr" lafzı ile İblis'in Hz. Âdem'e karşı üstünlük tasladığı vurgulanmaktadır:

Mürîdi olma'ın el'ân Koca Şeytân'ıñ

Halaktenî diyü min-nâr yürür ol murdâr

Kemâl u fazl u safâ ehline ta'assub idüp

Hasedden Âdem'e bugz eyleyüb ider inkâr

Garîkî (G.233/2-3)

5.6-Halaktehû min tîn (Onu (Âdem'i) çamurdan yarattın):

Kur'an-ı Kerim'de: "*Kâle ene hayrun minhu, halaktenî min nârin ve halaktehu min tîn (İblis: Ben ondan hayırlıyım! Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi.)*"⁴¹⁹ ayetinde "Halaktehû min tîn": "Onu (Âdem'i) çamurdan yarattın." lafzından anlaşılacağı üzere İblis, Hz. Âdem'i küçük görmüş, kendisini üstün görmüştür:

Gider gururu sakın âteşî-mizâc olma

Yeter çü âdem olana "halektehû min-tîn"

Yahyâ Bey (K.19/6)

5.7-Fe-gavâ (Yolunu şaşırdı.):

Kur'an-ı Kerim'de: "*Fe ekelâ minhâ fe bedet lehumâ sev'âtuhumâ ve tafikâ yahsifâni aleyhimâ min varakıl cenneti ve asâ âdemu rabbehu fe gavâ. (Üstlerini*

⁴¹⁸Araf: 7/12; Sad: 38/76.

⁴¹⁹Sad: 38/76; Araf: 7/12.

*cennet yaprağı ile örtmeye çalıştılar. (Bu suretle) Âdem Rabbine âsi olup yolunu şaşırdı.)*⁴²⁰ ayetinin sonundaki “*fe gavâ*” lafzı; Hz. Âdem’in İblis’in sözüne giderek kendilerine yasaklanan kuralı çiğnemeleri üzerine yolunu şaşırdığını ifade etmektedir:

Zu’ m-ı fâsid idüip kamu cühhâl

Bilmediler bu emri vü fe-gavâ

Garîkî (G.32/6)

5.8-Kün fe yekûn (Ol dedi ve oluverdi):

Kur’an-ı Kerim’deki: “*İnne mesele îsâ indallâhi ke meseli âdem(âdeme), halakahu min turâbin summe kâle lehu kun fe yekûn (Allah nezdinde İsa’nın durumu, Âdem’in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona ‘Ol!’ dedi ve oluverdi.)*”⁴²¹ ayette de ifade edildiği gibi hem Hz. Âdem hem de Hz. İsa, Allah’ın emri ile babasız olarak dünyaya gelmiştir:

Tüm mevcudat “Ol!” emri ile meydana gelmiştir; ardından insan, bedenine ruh üflenerek canlı varlık halini almıştır:

Bir Kün emri ile halk oldu dünyâ

Bu kadar mevcûdât, bu kadar eşyâ

Nefhatün min rûhi dedikte Mevlâ

Vücûd-i Âdem’e girenlerdeniz

Âşık Dertli (813/2)

Cümle varlık “Kün!” emriyle meydana gelmiştir ve bu varlıklar (canlı-cansız) insan ile bir mana kazanır. Zira insandaki mana (özelde Hz. Âdem’deki mana/eşref-i mahlûkat oluşu) eşyaya sirayet eder:

Âdem-i ma’nâdan irer rûh-ı eşyâ dem be dem

Cümle eşyâ hem vücûddur kün degil mi bir nefes

⁴²⁰Taha: 20/121.

⁴²¹Al-i İmran: 2/59.

Bandırmalızâde Haşîm Baba (G.42/10)

Hız. Âdem ile Havva'nın evlenmesi Allah'ın emri (izni) ile olmuştur. Ecrî Hz. Âdem ile Havva'nın evlenip yan yana gelmesini; “Ol!” emri olan “Kün” kelimesindeki kef ve nun harflerinin yanyana gelmesine benzetmiştir:

Makâm-ı Âdem'e zât-ı bihişt-efzâyı ben verdim

Tezevvüc kâf u nûndur hilkat-i Havvâ'yı ben verdim

Ecrî (G.202/1)

İssanın yanı sıra gökler de “Ol!” emri ile yaratılmıştır:

Lutf u keremiñden eylediñ feyyâz-ı kudret

Kün didikde nüh felek var oldu tokuz semâ

Behiştî (K.12/3)

İnsanın karşı cinsine duyduğu his, ilkin kalplerde, yani gönül aynasında belirir (yazılır). Bu durum atamız Hz. Âdem ile Havva'ya dayanır, zira Allah “kün” emri ile ilkin onların kalbine muhabbet hissini koymuştur:

Levh-i dilde ketb olur Âdemle Havvâ menşei

Bildüñ ise ictimâ'ın kâf ile nûnun n'ola

Fenâyî Cennet Efendi (G.178/4)

Tüm mevcudatın “aşk” üzere yaratıldığını şair dile getirir:

Kamu mahlûkı Hakk halk itdi bundan

Zuhûr itdi geliüp kâfla nûndan

Vücûda gelmege bâ'is 'Âdemden

Hemân 'aşkdur hemân 'aşkdur hemân 'aşk

Seyyid Mehmed Emin b. Mehmed Kâsım Halveti (125/4)

Ki Havvâ vü Âdem'durur kâf u nûn

İkisinden emroldı ber-iktizâ

Garîkî (G.87/5)

Kâf ile nûndan yaratdı ol kadîm-i bî-niyâz

'Âlem ü âdem vücûdun çün 'ademden kâr-sâz

Hakîkî (G.213/1)

Eyledi zâhir kemâl-i kudretin kodı şeref

Âdeme bil kamudan viriüp ki 'akl ü imtiyaz

Hakîkî (G.213/2)

Yaradur kâf u nûndan hem vücûd-ı 'âlem ü âdem

Ne 'ibretler 'ayân eyler te'âla'llah zihî sâni'

Hakîkî (K.266/2)

İnsanlığın atası ve anası Hz. Âdem ile Havva “Ol!” emri ile meydana gelmiştir:

“Kâf”la “nun” Âdem ü Havvâ imiş añla 'azîz

Bil ki cümle halka Âdem ata Havvâ ümmühât

Seyyid Mehmed Emin b. Mehmed Kâsım Halveti (G.53/11)

5.9-Melaiketü's sücudu-Üscudû:

Kur'an-ı Kerim'de: *Ve iz kulnâ lil melâiketi' sücudû li âdeme fe secedû illâ iblîs(ıblîse), ebâ vestekbere ve kâne minel kâfirîn (kâfirîne):* Hani meleklere, “Âdem

için saygı ile eğilin” demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.⁴²²

“Üscüdû”, secde kelimesinin çokluk emir çekimidir. Secde, genel anlamda, bir kimsenin bir gücün önünde, onu yüceltmek için yere kapanmasıdır. Dînî anlamı ise, namazda alın, el ayalarını, dizleri ve ayak parmaklarını yere dayamaktan ibaret, Allah'a ibâdet vaziyetidir. Bu emir, Kur'an'da yaklaşık sekiz yerde geçer.

Kendisine ilim verilen Hz. Âdem'e secde etmeleri, onun üstünlüğünü kabul etmeleri için meleklerle emir verilir. İblis hâriç, bütün melekler bu emre itaat ederler. İblis etmez, lanetlenir ve kovulur:

Hakk üscüdû buyurdu kıl secde çün melâ'ik

Âdem yüzine zinhâr gel olma div-i nâsîh

Misâli (G.65/4)

Üscudû emr itdi Hak Kur'ân'da çün kim zâhidâ

Bes nedendür secde-i Âdem'de çün Şeytân 'avâz

Misâli (G.87/4)

Secde emri ile Hz. Âdem'in yüzü kıble olmuştur:

Üscudû hükmiyle sermed kiblem Âdem vechidür

Kim sıfâtullâhu 'arşullâh u vechüllâhdur

Misâli (G.98/8)

Sucûdudan çekerler ser çün İblis-i la'in zân rû

Ki fi vu dâd u lâmunda senün yezdânı görmezler

Misâli (G.116/6)

⁴²²Bakara: 2/34.

Secde etmeyen münkirdir:

Üscudû didi sucûd it sûret-i Rahmân'a çün

Münkir olma ahsen-i takvime geç inkârdan

Misâli (G.420/4)

Ahsen-i takvime yüz tut uscudû emr oldı çün

Ser-keş olma ger degülsen zumre-i Şeytân'dan

Misâli (G.441/5)

Nesimî'ye göre itaat etmenin bir delili de meleklerin Hz. Âdem'in nezdinde meleklerin Allah'a secde etmesidir:

Yüzünü haktan çevirme hakkı bil

Doğru kavi ol, doğru fi'l ol, doğru dil

Çün buyurdu "üscüdû" Rabb-ı Celil

"Üscüdû" yetmez mi insana delil

Nesimî (189.dörtlük)

Şeytan secde emrine uymadığı için dinden çıkmıştır:

Hilkatın şânında münzel oldu emr-i "üscüdû"

Bilmedi Şeytan bu remzin şükrünü oldu gayur

Nesimî (G.157/3)

Çün üscüdû buyurdu Âdem hakkında Hak gel

Hakkın hitâbın işit kıl secde olma şeytân

Nesimî (G.325/13)

5.10-Lâ takrabâ (Yaklaşmayınız.):

Kur'an-ı Kerim'de: "Ve yâ âdemuskun ente ve zevcukel cennete fe kulâ min haysu şî'tumâ ve lâ takrabâ hâzihiş şecerete fe tekûnâ minez zâlimîn (Ey Âdem! Sen ve eşin cennette kalın. Dilediğiniz yerde yiyin. Fakat şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz.)"⁴²³ şeklinde ifade edildiği gibi, Allah, Hz. Âdem ile Havva'yı cennete yerleştirmiş, cennetin tüm nimetlerini onlara sunmuş, fakat yasak ağaca yaklaşmalarını onlara men etmiştir.

Bildi Âdem kim gelür dünyâda sen tek pâk oğul

Aniñ için itmedi "lâ-takrabâ" nehyin kabul

Terk iden huldi seniñ için bulur Hakka vusûl

Şâh-ı iklm-i risâlet sensin el-hak yâ Resûl

Senden isterler şefâ'at enbiyâ vü mürselin

Hâmî Abdul Gaffâr Baba (Tah.2/VII)

Tahirül Mevlevî, Allah'ın "Yaklaşmayınız" emrini Hz. Âdem'in unutmasını güzel bir nedene bağlar. Zira şaire göre Hz. Âdem; Peygamber efendimizin buğday renkli teninin güzelliğine kapılarak bu emri unutmuştur:

Senin ruhsâr-ı gerdumgûnunun şevki ile Âdem

Ferâmûşende-i "lâ-takrabâ" dir yâ-Resûla'llâh

Tâhirü'l Mevlevî (numarasız)

Bildiğiçün sulb-i pâkinden zuhurun yâ Rasul

İtmedi lâtekreba nehyinden Âdem ictinab

Yahyâ Bey (numarasız)

⁴²³Araf: 7/19; Bakara: 2/35.

5.11-Lekâd kerremnâ benî âdeme (Biz insanoğlunu şerefli kıldık):

Kur'an-ı Kerim'de: "*Ve lekad kerremnâ benî âdeme ve Hamelnâhüm fi'l-berri ve'l-bahri ve razaknâhüm mine't-tayyibâti ve fazzalnâhüm 'alâ kesîrin mimmen Halaknâ tafzîlen (Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.)*"⁴²⁴ ayetiyle genelde insanın -özelde ise Hz. Âdem'in- üstün bir şekilde (eşref-i mahlûkat) yaratıldığı anlatılır.

Güşâd oldu muhabbet-kenz (i) zâhir oldu hep eşyâ

Çekildi şân-ı Âdemde ol dem tugra-yı kerremnâ

Âbid Efendi (K.6/1)

İnsanoğlu meleklerden de daha kerem sahibidir:

Dimişdür Hakk bu insânı melâikden mükerrermdür

Ki Âdem hakkına geldi kitâb içinde Kerremnâ

Günâhkâr (G.1/18)

İnsanoğlunun Hak katında şerefli bir varlık olmasının bir nedeni de Hz. İsa'nın Hz. Meryem'den babasız olarak dünyaya gelmesidir:

Bi-nefh-i Cebrail'le batn-ı Meryem'e

Çün Mesîh-i bî-peder geldi âleme

"Ve le-kad kerremnâ benî Âdeme"

Buyurmuş Kur'an'da Hallâk-ı cihan

Âşık Dertli (84/3)

Bülbül intizârı gül dîdâna

Can telef etmede aşkın nârına

⁴²⁴İsra: 17/70.

"Ve le-kad kerremnâ" zülf -sarma

Binbir makam gören bendi seyreyler

Celâf Baba (numarasız)

Himmatüñ dûn olmasun kim didi lutf ıssı kerîm

Veled kad kerremnâ beni âdem şânında rahîm

Mehammed (G.133/1)

Lâbis-i hil'at-i tecrid-i ma'al-istiğnâ

Gûse-girâ-yı serir-i "veled kad kerremnâ"

Mehmed Şâkir Gâlib Efendi (K.31/11)

İnsan, kendi özünü bildiğinde, yine kendisinin enaniyete düşmeyeceğini söyler şair:

Özünü tanıdın ise Hak sana "kerremnâ" dedi

Ger bilesin hakikati kılmayasın enâniyet

Nesimî (G.23/6)

"Ve lekad kerremna" lafzının sırrını bilen hem on sekiz bin âlemin sırrını, hem Hz. Süleyman'ın sırrını, hem de Hz. İsa'nın babasız doğmasının sırrını bilir:

İsînin aslın bilen Meryemdedir

Hem Süleymân Hikmetî hâtemdedir

On sekiz bin âlemin sırrın bilen

Ve lekad kerrame benî Âdemdedir

Nesimî (Tuy.80)

Şeref-i mülk ile Ruhî biziz ehl-i eşya

Şâhid-i adlimizdir "ve le-kad kerremnâ"

Ruhî (numarasız)

Tâ ebed ucûbe-i âlem odur

Asl-ı "kerremnâ benî Âdem" odur

Sinân Paşa (numarasız)

"Anınçün Âdem'i halk eyledi Hakk nüsha-i kübrâ"

Deyip şânında "kerremnâ" giyirdi hil'at ana

Bu remzi bildi ancak Hızr-ı haslet hem-dem-i 'Îsâ

Olar kim baş u cânın râh-ı Hakk'da kıldılar efnâ

"Hudâ'nın anlara bi'l-cümle mahlûkı musahhardır"

Sırrî Râhile Hanım (Tah.13/IV)

Kemâl-i 'alleme'l-esmâ bile mümtâz olup Âdem

Mükerrem kıldı ol bâlâyı teşrifât-ı kerremnâ

Süheyli (K.2/49)

Hz. Âdem'i –genelde ise insanı- şerefli kılan Allah'a bir de bu sebepten dolayı şükredilmesi gerekir:

Evvel ol pâdişehi 'arz idelüm hamd ü senâ

Âdem'i eyledi tekrîm deyüp kerramnâ

Za'fî-i Gülşenî (Vr.6b)

Şerefli kılınan Hz. Âdem'in böylece izzet ve şanı artmıştır:

Âdemüñ 'izzet ü şânında Hudâ

Buyurupdur "ve lekad kerremnâ"

Filibeli Avnî, *Tuhfetü'l hükkâm* (31)

Anuñ ikrâmına olmuşdur Âdem

Bu tekrîmât-ı "kerrem-nâ-dan ekrem"

Hümâmî, *Sînâme* (209)

İnsanın şerefli yaratılmasının sırrı Kuran-ı Kerim'de dile getirilmiştir:

Bunuñ sırrı durur Kur'ân'da mutlak

Ki "kerremnâ benî âdem" didi Hak

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* (1536)

Olursa i'tidal birle 'anasır

Ola fehva-yı "kerremna" çü nasır

Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü'l bedriyye* (60)

Dünyâya getürdüñ âdem itdüñ

Mahlûkuñ içinde ekrem itdüñ

Vâlî, *Hüsn ü Dil* (107)

Şeref-i rütbesine oldu güvâh

Nass-ı pâk-ı velekad kerremnâ

Neşâti Hilyesi (6)

5.12-Mine'l münzarîn (mühlet verilenlerdensin):

Kur'ân-ı Kerim'de: “*Kâle fe inneke minel munzarîn: Allah (iblise) haydi, sen bilinen güne kadar mühlet verilenlerdensin, buyurdu.*”⁴²⁵ ayetindeki “mühlet”ten maksat, insanların tekrar diriltilecekleri güne kadar (Şeytanın) kendisine tanınan süredir.

Yüce Allah İblis'in bu süre içerisinde ve kendi kapasitesince yapabileceği her şeyi yapmasına izin vermiştir. Kıyamet gününe kadar o, Müminlerin düşmanıdır. Gücü ve imkânı dâhilinde istediği her şeyi yapmaya çalışacaktır. Allah da ona engel olmayacaktır.⁴²⁶

Birisi vasfı mine'l-münzarîn olan bed-kâr

Ki şânı müfside-i sâlihân-ı 'âlemdür

Lebîb-i Âmidî (K.2/69)

5.13-Nefahtü fihi min ruhî (Ben ona ruhumdan üfledim):

Kur'an-ı Kerim'de: “*Fe izâ seveytuhu ve nefahtu fihi min rûhî fe kaû lehu sâcidîn (Onu düzenleyip insan şekline koyduğum ve ona rûhumdan üflediğim zaman ona secdeye kapanın!)*”⁴²⁷ ayetinde ifade edildiği gibi, Allah Hz. Âdem'i çamurdan yaratıp, kalıp halinde beklettikten sonra Hz. Âdem'e Allah kendinden ruh üflemiş, böylece ona can vermiştir.

İnsanın özünde Allah'ın nefesinin olduğunu ancak irfan sahibi olanlar anlar:

“Nefahtü fih mir rûhi”nin anlar

Rumûzın sâhib-i 'irfân olanlar

Âsaf (G.280/3)

Ger nefahtu fihi min rûhîden urmaz ise dem

Mehd-i mahberden Mesih-âsâ niçün söyler kalem

Âşık Çelebi (K.7/7)

⁴²⁵Hicr: 15/37, Sad: 38/80.

⁴²⁶Zeki Duman, *age.*,s.64.

⁴²⁷Hicr: 15/29.

Her şey Allah'ın "Ol!" emriyle meydana gelmiştir. Bunu bilen insan daima Allah'ın emir ve yasaklarına uymalıdır. Üstelik insan insana kıymet vermelidir. Zira yaratılan her insanda Allah'tan bir parça vardır. Çünkü ilk insan Hz. Âdem'e Allah, kendinden ruh üflemiştir:

Bir "kün" emriyle halk oldu dünyâ

Bu kadar mevcudat bu kadar eşya

"Nefâhtü min-rühî" dedikte Mevlâ

Âdemin şekline girenlerdeniz

Âşık Dertli (91/2)

Allah Hz. Âdem'i bir kalıp halinde beklettikten sonra ona ruh üflemiştir:

İdüp bir kaba cism-i bâ-Âdem Safiyullah

Nefâtü fihi min r3Ûhi'de ihsân eyledi cânı

Râzi Hilyesi (3)

Allah'ın yüzünü (varlığını) kabul etmemek aynı zamanda *nefâhtü fih min rûh* ayetine karşı gelmektir:

Ey cemâlu'llâhı münkir uyma gel ikrâra gel

Hakkı isbât aldı Kur'ân'da "nefâhtü fih min rûh"

Azbi Baba (G.24/3)

Benderli Cesarî, Cebrail'in Hz. Âdem'e ruh üflediği anda kendisinin Allah'la hemhal olduğunu dile getirerek elest bezmine telmihte bulunur:

Rûhu'l-Kudüsüñ Âdeme nefh itdügi rûhuz

Ey zât-ı musavver biz o esnâda buluşduk

Benderli Cesârî (G.348/3)

Taraf-ı Hakdan bahş olındı kâlib-i ecsâme rûh

Şol nefahtu fihi ruhuñ tâbdârı bendedür

Benderli Cesârî (G.160/2)

İnsanoğluna Allah'tan bir nefes üflenmiştir. Bunun neticesinde insan hakikat madeninin eşsiz evheridir. Aşk denizinin (burada ilahî aşk) parlak bir incisidir:

Ben hakikat kânınuñ bir cevher-i yektâsıyam

Bahr-i 'aşk adâfınuñ hem lü'lü'-i lâlâsıyam

Çâr-'unsurdan müretteb eyledi Mevlâ beni

Şol nefahtü fih min rûhuñ dem-i ihyâsıyam

Benderli Cesârî (Güf..140/1)

Dem; Farsça, soluk veya zaman manasınadır. Tasavvufta, sûfinin geçmiş ve gelecek endişesinden kurtularak içinde bulunduğu ânı yaşaması esastır.⁴²⁸ Bu aynı zamanda Allah ile hemhâl olabilmektir. Zira Allah ile hemhâl olmak ona yakınlaşmaktır. Bu da zor değildir. Zira Allah bize çok yakındır. Çünkü Allah'tan bir parça (nefes) vardır insanda:

Nefahtü den geldi bize gelen dem

Gönülde iste bul Hakkı didiler

Gaybi Sun'ullah (G.32/4)

Birçok peygamberin, peygamberliğine delil teşkil eden hususiyetleri (Mucizeleri) Şair Hz. İsa'nın "Rûhullah" sıfatına telmihte bulunarak onun dudaklarını Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi gibi can verici olduğunu ve bunun da Hz. Âdem'e ruh üflemesine dayandığını dile getirmektedir:

Çün "nefahtü fihi min-rûhî"den erdi dem sana

Ey Mesîhâ-leb nice cân vermesin âdem sana

Helakî (numarasız)

⁴²⁸Ethem Cebecioğlu, "Dem" mad., *age*, s.59.

Gönül Allah'tan kendisine ruh üflediğini duyduğundan itibaren coşmaktadır:

Nefahtü fîhi min rûhî nidâsın çünki gûş itdi

Dil-i divâne ol demden berü turmaz hurûş itdi

Mehemmed (G.189/1)

Su ile çamurdan yaratılan insanda Allah'tan bir nefes olduğundan şüphe yoktur:

Âdemin cismin ü bağrın "mâ ü tîn" den bîgümân

Hem "nefahtü fîhi min-rûhî" den erdi ona cân

Muğlalı İbrâhim Şâhidî (numarasız)

İhyâ-yı la'l-i nâbuna inkâr ider fakih

Bilmez ne remz idüğünü sırr-ı nefahtü fîh

Münîrî (G.257/1)

Nice meyi itmesünler mürde-diller aña kim virür

Nefahtü fîhi min ruhî kelâmından nişan buse

Nev'î (G.419/3)

Dünya üzerinde hemen her yerde insan yaşamaktadır. Her insan da Allah'tan bir nefes (nur) taşıdığına göre insan aracılığıyla Allah'ın nuru tüm dünyayı kaplamaktadır:

O nûr ile bulur kamu fütûhı

Beyânıdır nefahtu fîhi min rûhî

Sâdık Kemâlî (G.181/5)

İnsanın aslında bu gizli nefes saklıdır:

Senin aslın-durur sırr-ı nefahtü

Gel etme nefha-i Rahmân'ı zayi'

Sâlih Baba (G.71/3)

Bu üflenen ruh insanın en güzel elbisesidir ve ve elbise onu kâmil kılar:

Te'âlallah ne hûb zîbâ yaratmış kâmil insanı

Nefahtü fihî min ruhî deminde kılmış ihsanı

Sâlih Baba (G.151/1)

Nefahtü fihî min rûhi hitabı mazhar-ı Âdem

Hitâb-ı "kümfekân emri Müdebbir'den olur a'yân

Sâlih Baba (K.107/23)

Nefahtü fihî min ruhî hitabı

Olunan sûret-i Rahman değil mi

Sâlih Baba (K.142/11)

Söz konusu olan Allah'ın nefesi Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem'e de üflenmiş, böylece Hz. Meryem Hz. İsa'ya hamile kalmış; dünyaya gelen Hz. İsa ise ölümlere rûh verme mucizesini (Rûhullah) göstermiştir:

Meryem-i fikrüm nefahtu fihden ürür demi

Sözlerüm cân-bahş olursa yeridür 'îsâ gibi

Selîkî (G.70/4)

Allah kula çok yakındır. Bunun delillerinden biri de “*And olsun ki isnamı biz yarattık ve nefsinin ona ne fısıldadığını biliriz; zira biz insana onun şah damarından daha yakınız.*”⁴²⁹ ayetidir. Hem bu ayet hem de “*Onu düzenleyip insan şekline koyduğum ve ona rûhumdan üflediğim zaman ona secdeye kapanın!*”⁴³⁰ ayetidir:

Nefahtü fîhi min rûhi senüñ şânuñda gelmişdür

Ve nahnü akreb-i minküm senüñ hakkuñdadur hakkâ

Seyyid Mehmed Emin b. Mehmed Kâsım Halveti (K.27/42)

Yaratdı Âdem’i didi nefahtü [fîhi] min ruhi

Velî [gaybe]halîfe bu sehadet mülkinü. Canı

Yazıcıoğlu Mehmed, Muhammediye (1226)

İdüp bir kaba hâki cism-i bâ-Âdem Safiyullah

Nefahtü fîhi min rûhi’de ihsân eyledi ânı

Râzi Hilyesi (3)

5.14-Rabbena zalemnâ (Rabbimiz şüphesiz zulmettik):

Kur’an-ı Kerim’de: “*Kâlâ rabbenâ zalemnâ enfusenâ ve in lem tagfirlenâ ve terhamnâ le nekûnenne minel hâsirîn: (Âdem ile eşi) dediler ki: Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.*”⁴³¹ mealindeki ayette Hz. Âdem ile Havva’nın Şeytanın vesvesesine uyarak Allah’ın koyduğu yasağı çiğnemelerinden dolayı duydukları üzüntü dile getirilmiştir.

Âdem safî sünnetlerin tilge alsam

"Ya Rabbenâ zalemnâ" dep nâle kılsam

Biyâbanda köz yaşımnu jale kılsam

⁴²⁹Kaf: 50/16.

⁴³⁰Hicr: 15/29.

⁴³¹A'raf: 7/23.

Bir u Bârim meni yolğa salar mukin

Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet* (Hik.64/5)

Hz. Âdem böyle diyerek acziyetini dile getirmiştir:

Günehden ‘acz izhâr itdi Âdem

Didi kim Rabbenâ innâ zalemnâ

Garîkî (G.26/6)

Böyle dediği için daha sonra tevbesi kabul edilmiştir:

Rabbenâ innâ zalemnâ nefsinâ yegdür dimek

Tevbesi makbûl olındı Âdem’üñ bir âhdan

Garîkî (G.567/4)

Kıl tevbe di rabbenâ zalemnâ

‘Afy idici ol hakîm u ‘allâm

Hakîkî (G.240/16)

Şair Allah’a dua ederken Hz. Âdem ile Havva’nın bu sözüne telmihte bulunarak kendisinin de aciz bir kul olduğunu söyleyerek affını diler:

“Zalemnâ Rabbenâ” vird-i lisânım oldı her sa ‘at

Kabûl it hâcetim yâ Rab bi-hakk-ı Âdem ü Havvâ

Hâmî Abdul Gaffâr Baba (K.1/8)

Hz. Âdem yaptıkları bu hatadan dolayı çok ağlamıştır:

Çıkup vicdân-ı cennetden zalemnâ didiği demde

Cenâb-ı Hazret-i Âdem gibi ağladığıñ var mı

Hasan Rızâ (G.33/7)

Zalemnâ rabbünâ söyler o kim ferzend-i Âdemdür
‘Alîm oldur sudûr içre ne fikr eylerse bu merdân
Kâ’imî (G.278/9)

Rabbenâ innâ zalemnâ nefhası olsun sözüm
Fe-bimâ agveytenîden hıfz kıl yâ Müste‘ân
Mehmed Sıtkı (G.169/19)

5.15-Şeytani’r racim (Kovulmuş Şeytan):

Kur’an-ı Kerim’in kimi ayetlerinde⁴³² geçen “Şeytanir racim” lafzı ile İblis’in, Allah’ın emrine karşı gelerek Hz. Âdem’den üstün olduğunu söylemesi ve secde etmemesi üzerine Allah’ın huzurundan ve cennetten kovulmuş bir varlık olduğu ve devamlı bu sıfatla anıldığı vurgulanmaktadır.

“Secdeye baş eğmedi ol demde şeytân-ı recîm”
Âşık Ömer (255/3)

Böylece Allah tarafından lanetlenenlerin ilk halkasını Şeytan oluşturmuştur:

Ana secde etmeyecek çünkü şeytân-ı recim
Geçti lâ’net halkası boynuna nâçâr ol zaman
Âşık Ömer (255/1)

Şeytan Hz. Âdem’e secde etmeyerek Allah’ın emrine karşı gelmiş, böylece “Tevhid”i de reddetmiştir:

İtmedi çün Âdem’e secde Garîkî ol la’în
Bilmedi bu birliği merdûd şeytânî’r-racîm
Garîkî (G.426/5)

⁴³²Al-i İmran: 3/36; Hicr: 15/17; Nahl: 16/98.

Şaire göre kovulan Şeytandan kendini korumak zordur. Zira o Şeytan Hz. Âdem'i Cennet'ten çıkarmıştır:

Kendini hıfz eylemek kabil mi şeytân-ı racîm

Cennet-i Firdevs-i âlâ'dan çıkardı Âdem'i

Hafîd Paşa (G.275/2)

Medet sümme meded nâr-ı cahîme

Refîk etme o "şeytân-ı recîm"e

Sünbülzâde Vehbi (K.1/40)

5.16-Halaktü li ecli (Seni kendim için yarattım):

“Ye'bne Âdem halaktu'l-eşyâ'e li-eclikum ve halaktu'l insâne li eclî”⁴³³ sözünde geçen “Halaktü li-ecli: Seni kendim için yarattım.” lafzı ile Allah insanı – özel manada Hz. Âdem'i- kendisi için yarattığını ifade etmektedir:

Seni kendü için yaratdı velî

Halaktü li-eclî didi añla hâ

Garîkî (G.115/3)

5.17-Küntü Nebiyyen ve âdeme beynel maî ve't tîn (Âdem toprakla su arasında iken ben peygamber idim):

Peygamber efendimizin: “Küntü nebiyyen ve âdeme beynel maî ve't tîn (Âdem toprakla su arasında iken ben peygamber idim.)”⁴³⁴ sözüyle kendi ruhunun Hz. Âdem'den önce yaratıldığını söylemiştir. Hz. Âdem'den önce yaratılan bu ruh'a “Nûr-ı Muhammedî”⁴³⁵ adı verilir. Peygamber efendimizin nübüvveti Hz. Âdem'den önce idi:

⁴³³Hadîs-i Kudsî, Mustafa Tatcı, Musa Yıldız, Kaplan Üstüner, *Hüseyin Vassâf Gülzâr-ı Aşk Mevlid Şerhi*, H Yayınları. Ankara: 2013, s.85

⁴³⁴ Hadis-i Şerif, Mehmet Yılmaz, *age.*, “Küntü Nebiyyen” mad., s.350.

⁴³⁵“Nûr-ı Muhammedî” konusu ayrı bir başlık altında incelenmiştir.

Beyn-i ma' u tıyn iken küntü nebiyyen Âdem ol

Fehm kıl niçün didi ol h'âce-i lev-lâkı gör

Misâli (G.181/3)

Peygamber efendimizin ilk insan Hz. Âdem'den önce yaratılmış olması onun üstün vasıflara sahip olduğunun bir başka delilidir.

Ol vakt ki ni âlem idi ni âlem

Kılmaydur idi bularnı sun' iliki rakam

Çün ol özing hilkatidin urdı dem

Mantûkı idi "küntü nebiyyen" fe'fhem

Ali Şir Nevâî (numarasız)

Peygamber efendimizin ruhunun, Hz.Âdem ile Havva'dan önce yaratılması neticesinde şaire göre Hz. Âdem ile Havva Hz. Peygamberin evladı durumuna gelmiştir:

Künte nebiyyen ve Âdem beyne mâ'in beyne tîn

Âdem ü Havvâ seniñ evlâduñ oldı iy mu'în

Bezcizâde Mehmet Muhyiddîn (M.3/82)

Bâtında velî küntü nebiyyen buna nâtık

Kim zâtuna mahsûs senün şân-ı nübüvvet

Hâfız Ahmed Paşa (G.33/5)

Hz. Muhammed'in ruhunun önce yaratılmış olması onun şanını yüceltmıştır:

Bilseñ olurdı rütbesini Fahr-i 'âlemüñ

Ma'lûmuñ olsa küntü nebiyyen mukaddemâ

Üsküplü İshâk Çelebi (K.3/16)

Âşikâre oldı ol hayru'l-beşer

Didügi "küntü nebiyyen" ey püser

Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü'l bedriyye* (746)

Didi "küntü Nebiyyen" kable Âdem

Bu kavlı olmışdur izhar 'ışk elinden

Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü'l bedriyye* (1228)

5.18-Mâ u tîn (Su ile çamur):

Peygamber efendimizin: "*Küntü nebiyyen ve âdeme beynel mâi ve't tîn (Âdem toprakla su arasında iken ben peygamber idim.)*"⁴³⁶ sözüdeki "*mâi ve't tîn*" lafzı ile Hz. Âdem'in cesedinin balçık halinde bekletildiği vurgulanmaktadır. Âdem aleyhisselâm, ruh üflenmeden önce, bir müddet de insan sureti verilmiş bir hâlde bekletildi. Mekke ile Taif arasında kırk yıl yatıp, pişmiş gibi kurudu.⁴³⁷ Hz. Âdem'in cesedi henüz balçık halinde iken Hz. Muhammed (sas)'in peygamber olduğu hakikatti.

Vücûdı Âdemüñ ol dem ki tîn-ıdı mesnûn

Bir hasta kim âvâre-y-idi şöyle kim Âdem

Ahmedî (G.699/6)

⁴³⁶ Hadis-i Şerif, Mehmet Yılmaz, *age.*, "Beyne'l mâi ve't tîn" mad., s.54.

⁴³⁷ *Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi*, s.21.

Bu durumda Hz. Muhammed (sas) peygamberlerin başı oluyor:

Nebî idin dahi Âdem dururken ma vü tîn içre

Îmâm-ı enbiyâ idin olsan revâdır yâ Resûla'llah

Azîz Mahmûd Hüdâyi (G.29/2)

Hz. Muhammed (sas) en son peygamber olmasının yanı sıra ilk insan Hz. Âdem'den bile önce vardı:

Sen nebî idiñ dahi Âdem degülken mâ-i tîn

Gerçi kim âhirde geldiñ işbu mülke serverâ

Seyyid Mehmed Emin b. Mehmed Kâsım Halveti (K.7/12)

Ben nebî idüm didi ol şâh-cihân

Mâ'-i tînda iken Âdem bi-gümân

Ca'ferî (M.3/58)

Hz. Âdem suyla toprak arasında iken Hz. Muhammed (sas) peygamberlik mülkünün sultanı idi:

Tıyn-i mahtûm-ı nübüvvet-mâye-ki

Müşg-i hâke itmemişlerdi karûn

Sen nübüvvet mülküine sultân iken

Âdem olmuşdı miyân-mâ vü tıyn

Seyyid Mehmed (Hâkim) Efendi (Kıt.3)

Yogıken kevn u mekân sen meh gibi taban idün

Nur-ı kandil-i -ziya-bahş-ı cihan-ı cân idün

İns u cinne hükmi nafiz sahib-i ferman idün

*Ya Resulallah nubuvvet tahtına sultan idün
Âdem'e aram-gâh iken meyan-ı ma' u tîn*

Hâtif (Tah.IX)

*Esselâm ey cevher-i zâtun zuhûri çün seniün
Âdem'ün cismünde oldı ihtilât-ı mâ vü tîn*

Natıkî (K.7/15)

Hz. Âdem'i şerefli kılan onun su ile çamurdan yaratılmış olması değil, ona üflenen ruh (can)dur:

*Bad ü ateşden degil bunca letafetler saña
Rûhdandur peyker-i cismüñ degildür ma vü tîn*

Nâtikî (G.327/6)

*Sensin ol zât-ı mutalihar ey mübarek mâ ü tîn
Kul kefâ gelmiş senin hakkında bi'llâh kul kefâ*

Nesimî (K.6/8)

*Sensin el nûru ki Âdem beyne mâ u tîn iken
Ol zamân ebnâ kılarıdın cümleye sensin binâ*

Nesimî (G.6/5)

*Eyledi iblîs tekebbür kibr ü kîn
Didi oldur bâd u âteş mâ' u tîn*

Sâdık Kemâlî (G.4/9)

Sensün ol mâye-i fitrat ki senüñ zâtuñ ile

Fahr ider Âdem ü Havvâda olan mâ ile tîn

Sahhâf Rüşdî (K.2/2)

Ki Beyne'l-mai ve't-tiyn iken Âdem

Saadet kişveri hâkân değil mi

Sâlih Baba (K.142/8)

Enbiyâ olsa tıfiliñ tañ midur ey pâk-i zât

Sen nebî idüñ dahi Âdem degildi mâ u tîn

Seyyid Mehmed Emin b. Mehmed Kâsım Halveti (K.148/4)

O devr eylerdi beyne'l-mâi ye't-tîn

Bu nûr olmuştı pertev-bahş-ı tekvin

Sünbülzâde Vehbi (K.2/27)

Hz. Âdem toprakla su arasında iken Hz. Muhammed (sas) arşda nebilik tahtında oturmakta idi:

Çıkmuş idüñ âsumân üzre nübüvvet tahtına

Âdemi ol dem ki durdı kim görürse mâ' u tîn

Cemâlî, *Hümâ vü Hümâyun* (500)

Mübdî-i âsâr-ı kudret akd-i peyvend-i vücûd

Zâbit-ı erkân-ı fitrat nakş-bend-i mâ ü tîn

Fuzûlî, *Leylâ vü Mecnûn* (99)

Mâ ile tîn içre iken bu'l beşer

Oldı nebî ol şeh-i 'âlî-siyer

Nahifi Hilyesi (196)

Ki Âdem idi beyne'l -ma'i ve't tîn

Nebi iken o sultânu's selâtin

Nüvâzi Hilyesi (73)

5.19-Tûluhu sittûne zirâ'en fî's-semâ (Boyunu da altmış zira olarak yarattı):

Peygamber efendimiz hadis-i şeriflerinde: “Allah Teâla Hazretleri, Hz. Âdem (aleyhisselam)’ı kendi sureti üzere ve boyunu da altmış zira olarak yarattı”⁴³⁸ diyerek Hz. Âdem’in boyu hakkında bilgi vermiştir:

Âdemün kaddine Ahmed didi sittûne zirâ'

Ya'ni buldı bîst u heşt u sî vü dü gâyet ruh

Misâli (G.70/6)

Didi çün tûluhu sittûn zirâ'en Âdeme Ahmed

Cemâli ya'ni sittûn hattla gâyet nihâyetdür

Misâli (G.102/6)

Rakk-ı menşûrundan izhâr oldı sırr-ı küntü kenz

Tûluhu sittûn zirâ'en ol kadd-i bâlâdadur

Misâli (G.185/6)

⁴³⁸İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte*, C. X, Akçağ Yay., Ankara 2016, s.177.

Tûluhu sittûn zirâ'en fi's-semâdur kâmetun

'Arş-ı a'zâm sûretünde küntü kenzü'l-lâhsın

Misâli (G.481/4)

BÖLÜM VI

6.KONULARLA İLGİLİ BÖLÜM HALİNDE ANLATILAR

Kimi şairlerin divanlarında; bir şiirinin tamamında ya da bir bölümünde – özellikle kasidelerde- veya uzun anlatı türü olan mesnevinin belli bir bölümünde Hz. Âdem'i ele aldıkları görülmektedir. Bu bölümde bu tür örneklere yer verdik.

6.1.Divanlarda:

Ahmed Nâmî aşağıdaki şiirinde genelde insanın, özelde ise Hz. Âdem'in yaratılışını ve vasıflarını sıralamaktadır:

Der-Ta'rîf-i Rütbe-i Âdem Ve Tavstîf-İ İnsân-ı Mükerrerem Der-Hilkat-i Bende

Biz ki bugün 'âlemîyüz âdemüz

Her birimiz ma'nîde bir 'âlemüz

Halk olunupdur bizüm için cihân

Biz Hak için halk olunan âdemüz

Mâ-halak'ũ nüsha-i kübrâsıyuz

Cümlede biz a`lem ü hem ekremüz

Ahsen-i sûretle müşerref bizüz

Nâtk olur gâh gehî ebkemüz

'İşrete geldük bu fenâ bezme biz

Nûş iderüz câm-ı sıfâtı

*Cemüz Lâyık olan meclis-i ünse bizüz
Pâdişeh-i hestîye biz mahremüz*

*Her şeyüñ a'lâsıyuz îmân ile
Küfr ile bir pâre hasekden kemüz*

*Derdümüze yine biz olduk devâ
Yâremüze hem yine biz merhemüz*

*Her ne ki var zâhir ü bâtında hep
Nagme-i emr içre bugün hem-demüz*

*Cümle yem-i vahdete gark olmuşuz
Teşne-leb-i sâhil-i fark olmuşuz*

Ahmed Nâmî (3/1)

Ahmed Sûzî aşağıdaki gazelde Hz. Âdem'in, genelde ise insanın özünde varolan sırlardan bahsetmekte ve insanın suretindeki ilahi nur'u vurgulamaktadır:

*Bilmez idim bende bir sırr var imiş
Sırrım içre 'aceb esrâr var imiş*

*Sırr-ı Âdem sırr-ı 'âlem sırr-ı Hak
Ayrı olmaz cümlesi bir kâr imiş*

*Âdemiñ sırrını bilmez câhilûn
'Ârif bilür Âdemde ne var imiş*

*Hak yüzi Âdem yüzidür ‘arifâ
Zât-ı Âdem zât-ı Hak hem-yâr imiş*

*Bilmeyenler âdemi bilmez Hakkı
Âdem-i münkir olan ağyâr imiş*

*Âdemiñ vechinde Hak zâhirdürür
Fehm idenler anı çün ebrâr imiş*

*Görmedi İblîs Hakkı Âdemde pes
Secde itmez oldu ol küffâr imiş*

*Secde itse bilür idi Âdemi
Görür idi anda ol Settâr imiş*

*Anıñ için secde oldu âdeme
Secde iden Hakkını ikrâr imiş*

*İtmeyenler oldu merdûd dü-cihân
Anı inkâr Hakkını inkâr imiş*

*Kendiñe gel Âdemi bil Sûziyâ
Bunu bilen göñli çün bîdâr imiş*

Ahmed Sûzî (G.138)

Ali Rıza Erhan ise gazelinde Hz. Âdem'in dünyaya gönderilişini, eşya isimlerinin ona öğretilmesini, Hz. Âdem'in çiftçilikle uğraşmasını ve dünyada çektiği sıkıntıları anlatmaktadır:

Hazret-i âdem edince rûy-i arza çün hübût

Geldi Cibril ta 'lim itdi anâ erkan-ı sürüt

Allemel esmâya vâkıfken yine ebu'l beşer

On suhûf inzâl ile emr-i Hudâ oldu merût

Ekdi biçdi yedi içdi su fâni dehrîde

'Âkibet fani cihândan el çeküb itdi sükût

Bildi kim bu dehr-i dünüñ lezzeti zevki fenâ

Mihneti dâr-ı fenâdan göz yumup oldu kanût

Ey Fezâ gel sen de terk eyle bu fâni lezzeti

Çün ecel geldi kavusdı sana da lâzım hanût

Ali Rızâ Erhan (G.146)

Yine aynı şair farklı bir gazelinde ise Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın evlilikleri önplana çıkmaktadır:

Senin hüsn-ü cemâlınden münevverdir kamu âlem

Değişdi dâneye dâr-ı behiştî hazret-i Âdem

Nazar kıldıkça cennetdeki Âdem levh-i mahfûza

Hudâ'nın ismine mülhâk olubdur server-i Hâtem

*Refik oldu âna derhâl düşündü hazret-i Havvâ
Bununçün çımânın bir çâresi var mı gerek mâdem*

*Vesîle var mıdır elde bize hı şm itmesün Mevlâ
Muhammed Mustafâ gelsün diye yaptık bunu mâdem*

*Hudâ birdir nazar kıl bu ism-i Hakka mukârindir
Te'emmül eyledim ki bu Şefî '-i hâlik-i âlem*

*Bu cürmün bil hatâsından savabı bence ahsendir
Deyüb buğdayı ekletdi hemân Havvâ ile Âdem*

*O ânda sevkine me 'mûr olub Cibril-i Emin derhâl
Melâik hûr-ı gilmânlar bularçün dutdular mâtem*

*Fezâ'lardan geçüb derhâl fenâ iklimine geldi
Hudâ rahm eyleyüb afv eyledi i şte budur encâm*

Ali Rızâ Erhan (G.376)

Âşık Ömer aşağıdaki destanında Hz. Âdem kıssasını dile getirmektedir:

...

*Bir nev'e cevâbı kılalım gayri
Aslımız anlayıp bilelim gayri
Atamız Âdem'e gelemim gayri
Hikmet ile sun'i Yezdân eyledi*

*Hudâ ferman etti çünkü cibrîle
Binbir isimlerin getürdü dile
İncik toprağıyle mağribden bile
Aldı bin lûtf ile bir ân eyledi*

*Alnının toprağı kâbe'den heman
Budların toprağı Yemen'den inan
Mağribden meşrikten ellerin ey can
Dört kabza toprağı yeksân eyledi*

....

*İr hitâb erişti ol demde câne
Âdem'in batnına oldu devâne
Hayâta irişip baktı cihâne
Hudâ'ya hamd-i bîpâyân eyledi*

....

*Saf be saf melekler eyledi sücûd
Öyle olmuş idi hitâb-ı Ma'bûd
Secde eylemedi âkıbet merdûd
Azâzil'i nice şeytân eyledi*

...

*Bir zaman eyledi cennetin demin
Gaflet aldı onu olmuşken emin
Sol eğe kemiğindendir Âdem'in
Havvâ ile demin şâdân eyledi*

*Bir birini bilüp oldular şâdân
Hulleler olundu anlara ihsân
Buğday ağacından görürsüz ziyan
Yemeyin deyu Hak fermân eyledi*

*İrişti cennetin bâbına şeytân
Düşnâm ile sürdü o yerden Rıdvan
Âkıbet ağzına Şeytanı yılan
Cennete getirmiş yılan eyledi*

*Ağzında Şeytanla cennete girdi
Arayıp Âdem'i Havvâ'yı gördü
Buğday yeyin deyu hileler kurdu
Emr-i Hak'kı onlar nisyân eyledi*

...

*Serendib'e indi Hazret-i Âdem
Cidde'ye irişti Havvâ da o dem
Kırk yıl ağladılar akıttılar dem
Biri birlerinden nihân eyledi*

....

Çıktığı dem Âdem cennetten çıplak

Setr için incirden eyledi yaprak

Dört damla damladı incirden mutlak

Birin penbe-i râyegân-ı eyledi

Âşık Ömer (D.2)

Bandırmalızade Haşim Baba Hz. Âdem'in manası, onun dört unsurdan meydana geldiğini, Allah'ın sırrını taşıdığını, Allah'ın ona verdiği ilimleri ve onun şerefli bir varlık olduğunu anlatmaktadır:

1 Sırr-ı Hakka tâlib iseñ zâhid-i hodbîn meges

Âdem-i ma'nâdır ancak mazharı bil itme ses

2 Nefh-i Hakdır her bir eşyâ emr-i Rabbîden işit

Nutk-ı 'ârif magz-i Kur'ân rûh-i Hakdır her nefes

3 Çâr tabâyi'le 'anâsır nutk-ı savte mebnîdir

Fehm iderseñ cümleside emr-i Hakdan muktebes

4 Erdi ise sırrına nûru's-semevâtdan haber

'İlm-i Âdem añladıñ nûr-i Hudadan muktebes

5 Âdeme cümle melâ'ik secde niçün itdüğün

Gel hakikat sırrını duymaga cândân it heves

6 Emred (ü) sâbh sûretinde gördi Ahmed Rabbisin
Münkir aña eyle îmân nutkına itme 'abes

7 Âdem-i ma'nâdan irer rûh-ı eşyâ dem-be-dem
Cümle esyâ hem vücûddur kün degil mi bir nefes

8 Mâ vesa'anî'den muhit 'âlem Âdem oldugñ
Fehm idersiñ bildiñ Âdem zât kimdir sözi kes

9 Âdemi ma'nâyı Âdem söyle bilgil Hâşimâ
Zât-ı Hakkın mazharıdır sanma kim her hâr (ü) has

Bandırmalizâde Haşîm Baba (G.72)

Aynı şair, aşağıdaki heceli şiirinde ise Hz. Âdem'in özünden ve suretindeki manadan bahsetmektedir:

1 Bu sözim eylegil idrâk
Bu kesret câdısın it çâk
Gide vahdetle hep isrâk
Bir ola cevherile hâk
Bir ola yâr (u) agyâruñ

2 Bakılsa sûretiñ Âdem
Zuhûriñ dem behey Âdem
Vücûdiñ 'âleme hâtem
Ne sırdır olasan nâ-pâk
Kanı namus ile 'ârîñ

3 Eger sen Âdem olsaydın

Yâhd insânı bulsaydın

Sücûd sırrını bilseydın

Ma'âsîden olurduñ pâk

Giderdi sirk ü inkârın

4 Erişdi Âdeme devriñ

Niçün zevk olmaya cevriñ

Hemîn dermân ola derdiñ

Cenâbetden ola gör pâk

Salât ola kamu kârın

5 Nedendir Âdemiñ devri

Ne sırriçün ider seyri

Ne vâdidir anıñ tavrı

Bu hâli eyleseñ idrâk

Olurdu Âdem etvârın

6 Emdi bu sözüm Hakla

Kemâl ehlini bul aña

Der-i 'irfânını bekle

Ma'ârifle olup eflâk

Hak olurdu hep eskârın

7 Gel imdi Hâşimâ her dem

Ola gör Âdeme hem-dem

Olursun sırrına mahrem

Dinülür sırrına levlâk

Açar zulümâtı envârîñ

Bandırmalızâde Haşım Baba (95)

Bir diğerk gazelinde ise, Hz. Âdem'in sırrı, eşya isimlerini bilmesi ve sureti gibi husuiyetler vurgulanmaktadır:

1 Sırr-ı ahfâ gaybü 'l-gayb mazharı zâtıñ demi

Tavr ile yektâ gelir bil mazhar-ı zât-ı Âdemî

2 'Alleme 'l-esmâ 'yı nâtik oldığı meşhûdumuz

Remz ider Tevrât İncil Zebûrı her demi

3 Mây-e-i sırr-ı nübüvvet olduğına şübhe yok

Âdemî-zâda değil mi cümle mürsel her nebi

4 Dem-i sîmâya pederdir nefha-i rûh mâyesi

Rûh-ı kudsi sûret ile 'ilm-i Hakdır hem-demî

5 Tâlibâ fehm eyle sözden Âdemiñ evsâfını

Âdemiñ bu tavr ile Hakdan zuhûr eyler demi

6 Yoksa Âdem sûretinde rahm-ı sulbden devr iden

Cümlesi sîretde hayvân Hakkıñ olmaz mahremi

7 Küll-i mevlûd rumûzıñ fehm idenler bildiler

İki kerre dogmayan cân içemez bu kevserimi

8 Zâhir ü bâtında cümle emr ü nehyiñ sâhibi
Mazhar-ı tâm Âdemîdir fehm idersiñ nutkımı

9 Nehr-i hestdir devr-i Âdem bahridir sâhib-zamân
'Ayn-ı emvâc Âl-i yâsîn Hâşimiñ yemdir demi

Bandırmalizâde Haşîm Baba (G.156)

Yine Bandırmalizade Haşîm Baba, aşağıda yer alan mesnevisinde Hz. Âdem kıssasına dair bazı husuiyetleri dile getirmektedir. Hz. Âdem'in dem'i, sırrı, manası, ilmi ve sureti gibi hususiyetler şiirde öne çıkan noktalardır:

1 Gel ey dem sâhibi Âdem demiñ sırrına ol mahrem
Demiñ sırrını bilmezseñ gelürsüñ mahşere ehrem

2 Bilenler dem bu dem Âdem bulardır Âdem ma'nâ
Bular her demde Âdemdir bulardır 'urve-i vuskâ

3 Olar kim bilmedi tahkîk nedir Âdemdeki esrâr
Olar berzahda har olur idenler bu demi inkâr

4 Benim bu mesneviyatımâ okuyan harf-be-harf pîrden
Geçer cümle berâzihden libâsıñ tâzeler nûrdan

5 Hakikat tuhm-ı 'âlem dem-i zuhûr itdi ola Âdem
Bu demden zâhir olmusdur şecer meseli kamu 'âlem

6 Bu mebde'den dürür devriñ zuhûrı müntehâ Âdem
Bu dem mübhem idi evvel bu sırrıñ kâşîfi hâtem

7 'Îmâdın geldi dem-i 'ilme yazıldı levh-i ma'lûma
Libâs-ı 'ilmle ma'lûm olunca geldi mefhûma

8 Bilâ-harfin bilâ-savtin tekellüm isbu demdendir
Bilâ-harfin zuhûrı savt bu demdir dem bu demdendir

9 Îrâdetle murâd oldu irisdi emr-i lâhûta
Sadâdan kâf'a yüz tutdı irince harfle nûn

10 Süveydâ şekl-i dem nokta zuhûr itdi bu ma'kûlât
Hayât abına menba'dır bu zulûmât içre ma'lûmât

11 Girüp elif şekline nokta sad'â oldu 'ilm-i ma'lûm
Ceberûtuñ zuhûrı elif melekûtuñ lafz-ı mefhûm

12 Melâ'ik harf-i libâsıdır felekler lafz-ı kâfidir
Merâtib nû'na tekvîndir rübûbiyetle hâvîdir

13 Tabâyi' çâr merâtibde tahayyürler ider izhâr
'Anâsır hasrıdır aniñ mevâlîdde ider tekrâr

14 Tabî'at 'Âlem-i mülkdür 'anâsır 'Âlem-i eşkâl
Ulûhiyyet hüviyettir rübûbiyyet dürür ef'âl

15 Hakikat vasf idem tekrâr saña gel 'âlem-i aslı
Kamunuñ aslı bir demdir bilinmekdir aniñ faslı

16 Muhabbet kenzi bu demdir bu demle 'âlem Âdemdir
Merâtib seyri bu demdir gelen âhirde bu demdir

17 Kamu ervâh bu demdendir mülk-i esbâh bu demdendir
Felekler 'arşla kürsi zulâm misbâh bu demdendir

18 'Avâlimden geçüp bir bir görindi vech-i Âdemden
'Ademden lâ mekânîden zuhûr itdi bu dem demden

19 Ki evvel 'âlem-i lâhût aña menzil (ü) makâm oldu
Mülk-i ismiñ urundukda o dem savt-i kelâm oldu

20 Ta 'ayyünle zuhûr itdi mekânı 'ars (u) kürsîdir
Kuvvâ tehlil ve tesbihi okıdı levh-i ma'nîden

21 Harâretle yubûsetden geçürdüm boynıma bir tavk
Bürûdetle rutûbetle irâde mâceramız çok

22 Hevâ nâr âble hâkden zuhûr itdi 'aceb merkeb
Dil (ü) câna hitâb itdi o dem emreyledi f'erkeb

23 Rükûb itdim aña oldum mevâlîd seyrine gitdim
Ufklardan geçüp bir bir cinân-ı tab'ıma yitdim

24 Tabî'at cennetim oldu 'anâsır zevkine irdim
Haber virince esmâdan müsemâmaya irem dirdim

25 Erişdim beyt-i ma'mûra haber aldım müsemmâdan
Hitâb-ı fescûdû geldi kuvvâma Rabb-i a'lâdan

26 Mücedded lebs-i Âdemle merâtib eyledim izhâr
Nübüvvetle haber geldi bu tavrı eylemem tekrâr

27 Nübüvvet gencini açdım ne kim varsa nisâr itdim
Velâyet gevherin aldım o dem bir hoşça kâr itdim

28 Melâmetle şurû' itdim hakikat kenzini açdım
'Aceb dest-i velâyetle ma'ârif gevherin sacdım

29 Tarîkat mektebi içre okudum hîce-i ebced
Elif sad'dağ geçüp bildim ehaddir hamdle Ahmed

30 Ehad elfeyn virip hamde dem-i hâtem Muhammeddir
Veled eb sırrıdır Hâşim vücûdîñ nûr-i Ahmeddir

31 Kime kim 'akıl gerek ise gerekmez nazmıma nazîre
Kurı 'akıl ider elbet anı her demde bî-behre

32 Meger çeşmine âb-ı hayât insân-ı kâmilden
Erişse feyz-i dil her dem bilir ol Hakkı bâtıldan

Bandırmalizâde Haşim Baba (M.164)

Benderli Cesâri 11’li hece ölçüsüyle kaleme aldığı aşağıdaki şiirinde Hz. Âdem’e dair biyografik anlamda bize bilgiler vermektedir. Hz. Âdem ile Havva’ya cennete buğday ağacını yasak etmesi, Havva’nın ilk önce yasağı çiğnemesi, Havva’nın kendi eliyle Hz. Âdem’e yasak meyveyi yedirmesi, Hz. Âdem’in dünyada iki yüz yıl ağlaması, iki bin kadar çocuklarının olması gibi bilgileri dile getirmektedir:

...

10 Birligin ‘âleme çün izhâr itdi

Ahmedi kendüye döndi yâr itdi

Âdemi yoğ iken nice var itdi

Çâr-‘anâsır ile tertîb hemân

11 Yâr itdi Âdeme Hak o Havvâyı

Çift itdi aña hem pes o zîbâyı

Mesken itdürdi cennet-i a’lâyı

Durdılar behiştde bir hayli zamân

12 İtdiler pes anda bir nice ahkâm

Arada mahabbet tekmîl ü tamâm

Buğday ağacını Hazret-i ‘Allâm

Nehy ü tenbîhini kılmışdı i’lân

13 O sırrı duyinca Şeytân [u] İblîs

Bir tarza anlara yol buldı telbîs

Didi kim Havvâya var ye ne be’îs

Size yok buğdaydan zarar u ziyân

14 Bulursuñuz didi hem mülk-i ebed

Bâkîkalup tura bu cân [u] cesed

Sözümü işbu dem gel itmeñüz red

Virdi çok iğvâyı bu resme şeytân

15 O sözi çün Havvâya itdi eser

Şecer-i buğdaya 'azm itdi yer yer

Bağrını hûn itdi ol levvâm sözler

Arada mevâkı' bâ'is-i hicrân

16 Kopardı bir iki dâne yedi hem

Didi yok hiç ziyân bak yâ Âdem

Yalvarup minneti çok itdi ol dem

Olmuşdı Âdem mest ü ser-gerdân

17 Bulalum gel imdi hayât ebedî

Severseñ gel beni al hem ye didi

Çün Âdem dahı buğdayı yedi

Tenini ditremek aldı hem ol an

18 Nâdim olup çekdi çok gussa [vü] gam

Oldılar o yirde bes lâl [ü] ebsem

Ne çâre eylesün Hazret-i Âdem

Bildi kim eyledi be-gâyet 'isyân

19 İtdiler o yirde çok âh u enîn
Emr itdi Cibrîle Rabbü'l-‘âlemîn
Âdemden tâc ile hulle hemîn
Alınca tenleri kıldılar ‘üryân

20 Tutındı pes incir yaprağın Âdem
Tevbe kapusından çıkdı hemân dem
Zâr [u] giryân mahzûn melîl idi hem
Serendib dağına indi pes nâlân

21 O bâb-ı Rahmetden Ciddeye Havvâ
İnince eyledi âh [u] vâveylâ
Âdemden bu resme çün oldı cüdâ
İtdüğü işine oldı peşîmân

22 O Şeytâna mu’în çün tâvus oldı
Bâb-ı gazabdan pes ol da sürildi
Şimâle irince cürmini bildi
Anuñçüdüür olur zâr ile giryân

23 Hudâ-yı Müte’âl eyledi gazab
İblîse hışm idüp çekdüirdi ta’ab
Eyleyen ol idi igvâ o sebeb
La’net kapusından sürildi hemân

24 Yılanı kovdılar bâb-ı hışımdan

İnüp Isfahâna eyledi mesken

Vakt-i zuhr ile 'asırda iken

Oldılar her biri el'ân tâlân

25 İki yüz yıl gezüp ağladı Âdem

Gözinden kanlı yaş dökdi dem-â-dem

Günâhına kıldı tevbe müstahkem

Du'âsın müstecâb eyledi Sübhân

26 Cennetden Cebrâ'il sündüs getürdi

'Üryân idi Âdem anı geyürdi

Emr-i Hakla ol dem işi bitürdi

Görince anları pes oldu şâdân

27 Pes andan Mîkâ'il Havvâyâ nâgâh

Getürdi cennetden hulle ol âgâh

Didi size rahmet eyledi Allâh

'Înâyetler itdi Rahîm o Rahmân

28 Âdeme emr oldu Mekkeye vardı

Anda hem Havvâyı arayugördi

'Arafâtda bunlar vakfeye turdı

İki hasret buluşup def' oldu hicrân

29 Burada vardur nice rivâyet

Cümlesin dimege yok bende tâkat

Halk oldu rûhları hitâb-ı elest

Bundadur Hudâyâ ikrâr kemâ-kân

30 Âdem ü Havvâdan oldu çok evlâd
İki biñ kız oğlan belki izdiyâd
Her birine bir dürlü konıldı hoş ad
Anlaruñ vasfı hep olunmaz beyâan

31 Öldürdi Hâbili ol Kâbil âhir
Yerine Şît toğdı ey 'ırk-ı tâhir
Muhammedüñ nûrı çün oldu zâhir
Yüzinde şa 'şa 'a kıldı leme 'ân

Benderli Cesârî (İcmâl-i Şu'arâ-yı Cesârî)

Ca'feroğlu aşağıdaki şiirinde insanın yaratılışındaki anasır-ı erbaa bahsetmektedir:

1 Anasır dört güruhtur,
Dördünden biridir insan
Bu sırrı duyan ariftir,
Hep değil yarıdır insan

2 Kimi vardır ola gelmez,
Öğüt versen öğüt almaz
İkrarsızda iman olmaz,
Nutkunun eridir insan

3 Mevlam adın kendi kodu,
Adına Âdemsin dedi
Âdemi melekler yudu,
Pâkdır hem arıdır insan

*4 Ca'feroğlu yoldan azma,
Sakin yanlış fikir düzme
Rabbini yabanda sezme,
Mevlanın sırrıdır insan*

Ca'feroğlu (numarasız)

Ca'fer Tuncay Baba “Âdem olmak için Âdem'e ulaş” diyerek insanda insanı sorgulamaktadır. Böylece insanın kendi özündeki varlığı, yani Allah'ı aramayı salık vermektedir:

*1 Ey Âdem kendini Âdem mi sandın
Âdem Olmak için Âdem'e ulaş
Sen kendini gözet ilde n'ararsın
Âdem olmak için Âdem'e ulaş*

*2 Doğru yola giden yolundan dönmez
Kandilin nurunun ateşi sönmez
Aşk-ı hakikîden kalbi usanmaz
Âdem olmak için Âdem'e ulaş*

*3 Bir gün gelir sen de dara durursun
İkrâr-ı imandan haber sorursun
Gözünü açmazsan yolda kalırsın
Âdem olmak için Âdem'e ulaş*

4 Âdem'dir bil ancak Hakk'ın nişanı

Hak ikrâr verenin olmaz gûmanı

Ca'fer Baba gözet din ü imanı

Âdem olmak için Âdem'e ulaş

Ca'fer Tuncay Baba (numarasız)

Şair aşağıdaki gazelde Allah'ın Hz. Âdem'e eşya isimlerini öğretmesi, tevhid inancı, insanın arifliğinden, Hz. Âdem'in suretindeki manadan ve Şeytanın vesvesesinden bahsetmektedir:

1 'Alleme'l-esmâ rumuzı ey birader rudadur

Mushaf-ı Hakdur yüzi kim hak kitabı mudadur

2 Kul hüve'llahu ahaddan bulduñ ise ger huluş

Zahir ü batın da hudur [her] ne var ise hudadur

3 Vacib-i bi'z-zat çünkim mümkinatüñ 'aynıdur

Men 'arefden dafil olma heb nazar mevcudadur

4 Âdem ile Hatemi görmek dilerseñ ru-be-ru

'Arifane bak ki best hest ü si vü düdedür

5 Kim ki vech-i Âdeme buldı hulus ile vüsul

Ka'be-i tahkika irdi eymen ü asudedür

6 Kâbe kavseynüñ rumuzı leyletü'l-sra ile

Ol hat u zülf-i mutarra ile ol ebrudadur

7 Hak ta'ala gün gibi âdemde kılmışdur zuhur
Div ü Şeytan u leken cümlesi uyhudadur

8 Her ne Hikmet var ise ruz-ı elestden ta ebed
Nokta-i hak ile bad u ateş ile sudadur

9 'Îm-i fazl-ı Hakdurur Esmâ-i külden ma-Hasal
Andan özge her ne ki var söylenür bihudedür

10 Rü'yet-i envar-ı gayba vaşıl olmağsa murad
Dilberüñ vechine bak kim mutlak ol gözgüdedür

11 Vechüñe karşı nola kurban olursa Vahdeti
Cümle esyanuñ i'âdi canib-i mevûdadur

Dimetokalı Vahdetî (G.13)

Yine aynı şair insanın atası Hz. Âdem'i bilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır:

1 Kendüñi bil ki hakikat pederüñ Âdemdür
Asl u nesl ü nesebüñ mü'min iseñ hâtemdür

2 Yüzüñ ol mushaf-ı Hakdur ki anı yazdı Hudâ
Sözüñ ol mürdeleri zinde kılan hoş demdür

3 İbn-i vakt ol dem idüp âdem iseñ bil bu demi
Ki bu demden garaz-ı tâm hemân bir demdür

*4 Koma elden etegin pîr-i mugânuñ haber al
Âdemi âdem iden dünyâda bir hem-demdiür*

*5 Mü'miniñ kalbi imiş Vahdetiyâ Kâbe-i Hak
Ma'rifet anda hemân kevser ile zemzemdiür*

Dimetokalı Vahdetî (G.14)

Yine bir başka şair -Diyarbakırlı Ali Emiri- bir başka şiirinde her güzelliğin silsile olarak da Hz. Âdem ile Havva'dan günümüze kadar geldiğini dile getirmektedir:

Ey müntehab-i silsile-i Âdem ü Havvâ

Sensiñ taleb-i silsile-i Âdem ü Havvâ

Hep bir yere gelse bir ufak müyîña değmez

Sîm ü zeheb-i silsile-i Âdem ü Havvâ

Gülzâr-ı cihân oldı cemâliñle müzeyyen

Ey gonca-i leb-i silsile-i Âdem ü Havvâ

Sultân-ı serâperde-i eyvân-ı risâlet

Kuds-i hasb-i silsile-i Âdem ü Havvâ

Fahr u şeref-i 'an'ane-i Hâşim ü 'Adnân

Yektâ neseb-i silsile-i Âdem ü Havvâ

Burhân-ı ezel feyz-i ebed mefhar-ı keyneyn

'Âl-i lakab-ı silsile-i Âdem ü Havvâ

Ümîd ider imdâdı yine senden (Emîrî)

Ey müntehab-ı silsile-i Âdem ü Havvâ

Diyarbakırlı Ali Emirî (G.12)

Aynı şair, bir başka gazelinde de benzer konuyu ifade etmektedir:

Ey şeh-neseb-i silsile-i Âdem ü Havvâ

Olduğ sebab-i silsile-i Âdem ü Havvâ

Eyler seni insâf iderek sıdk ile ikrâr

Ehl-i edeb-i silsile-i Âdem ü Havvâ

Kurtar beni deycûr-i elemnâk-i hedâdan

Ey şem'-i şeb-i silsile-i Âdem ü Havvâ

Şâyestedir olsa başa ma 'tûf ser-â-ser

Hısm u gazab-ı silsile-i Âdem ü Havvâ

Gûyâ ki bütûn eyledi çeşmimde [terâkim]

Renc ü ta'b-ı silsile-i Âdem ü Havvâ

(.....) ile mehcûr ebed oldı göñülden

Şevk ü [terab]-ı silsile-i Âdem ü Havvâ

Fahr eyler o sultân nubuvvetle (Emîrî)

Fars u 'Arab silsile-i Âdem ü Havvâ

Diyarbakırlı Ali Emirî (G.13)

Ecri, Hz. Âdem'deki gizli sırları dile getirmekte ve onun eşya isimlerini bilmesinden, suretinin hüsnünden ve Kâbe'yi inşa etmesinden bahsetmektedir:

1. Nokta-i rahmâni akdem gizlidir Âdemdedir

Nûr-ı eşyâ-yı mukaddem gizlidir Âdemdedir

2. Heft hatt-ı mushaf-ı hüsnünde tahkik gördiler

Ey göñül bu ism-i 'azâm gizlidir Âdemdedir

3. Sanma kim burc-ı felekde hûrşid-i envâr-ı yâr

Şu 'le-i mâh-ı muharrem gizlidir Âdemdedir

4. Ger tavâf etmek dilerseñ bu hakikat Ka'besin

Kâ'be-i Beytü'l-Kerem gizlidir Âdemdedir

5. Tekye-i 'aşka yüri Ecrî kadem bas vasıl ol

Himmet-i 'âl-i mu'azzâm gizlidir Âdemdedir

Ecrî (G.14)

Yine yine şair aşağıdaki şiirinin bir beyitinde -özelde Şeytan ile Hz. Âdem'in mücadelesinin- genelde ise insan ile nefsinin mücadelesinin önemini vurgulamaktadır:

1.Meclis-i Âdemde her leyl (ü) nehâr âdem celis

Halka-i tevhid içinde kim olur elzem celis

2.Kûşe-i 'ızlet gözet ko Rabb-ı ulûhiyyet için

Ey göñül halvet serâ-yı yâre ol akdem celis

3.Âdem'i Âdem'de bul Âdem'den iste himmeti
Mürşîd-i pîr-i hakikatle olub her dem celis

4.Şekl-i Âdem bî-nihâyet halk-ı hayvândan beter
Dîvi seyret olmasun bezminde nâ mahrem celis

5. Âb-ı Haydar çeşmesinden câm nûş et Ecriyâ
'Âşık-ı sâdiklar oldı meclis-i hâtem celis

Ecrî (G.167)

Ednâyî, mesnevisinin aşağıdaki bölümünde Hz. Âli ile Hz. Âdem arasında mukayese yapmaktadır:

...

8Evvel budur su'âlimin kulak dut diñleyi
Yâ 'Ali siz faziletli yoksa Âdem nebî mi

9 Mürtezâ dir yâ habîb âdem ebu'l beşerdurur
Safiyu'llâh güzîde halifetu'llâh durur

10 'Azzi fazlı bî-nihâyetdurur anîñ bilmiş ol
Âdem-i sâfi Âdem cennette idi bilmiş ol

11 Hak te'âlâ buğdayı yeme buyurmuştu aña
Âdem ol buğdayı yedi çıkdı cennetden yaña

12 Buğdayı itmegi baña yimesi ki helâl idi
Yimeyüb buğdayı ta'âmın nefsime gâre idi

13 Ehli kâmiller bu mu'cizden sevinib şâd añâ
Şirkî murdâr olan inkâr idüp kaldı doña

14 Âdem peygâamberin ahvâlimden bildiği bir yaña
Nola görsen ahvâlimizi bizim yahşi zünkâr

...

Ednâyî (M.3)

Eğribozlu Mehmed Emin Sırrî murabbainın aşağıdaki bölümlerinde Hz. Âdem'in suretinde Allah'ın kelamı olduğu, bu yüzden insanın eşref-i mahlûkat olduğu, bunu bilen nefsinin de bilen bir kul olabileceği vurgulanmaktadır:

...

9 Âdemüñ vechi Kitâbullâhdur
Okuyanlar 'ârif billâhdur
Kande baksa gördiği Allâh'dur
Görmeyenler kâfiri gümrâhdur

10 Âdemüñ vechine Hakk'ı görmediñ
Hakk'a mazhar kimdür ânı bilmediñ
"Men 'aref" sırrına mahrem olmaduñ
Lâ-cerem kör olduñ vü yol bulmaduñ

11 Her ne vâr âdemde Hakk vâr eyledi
Zâtını vechinde izhar eyledi
Aña secde itmege 'âr eyledi
Oldı Şeytan yirini nâr eyledi

12 Hakk'ı bunda görmeyen insân degül
Nefsini fehm itmeyen irfân degül
Hakk'ı bilmez pes neden hayvân degül
Derdi ânuñ kâbili dermân degül

13 Hakk'ı bunda görmeyen âdem degül
“Men ‘aref” sırrına ol mahrem degül
Her dü ‘âlem içre ol hürrem degül
Ger âña hayvân dir isen gam degül

14 Gelberü gel diñle âdem fazlını
Añlayasın sen bu işin aslını
Vech-i âdemde koyub Hak zâtını
Hakk'ı gör pâk eyle dil mir‘âtını

15 Her ne vâr âdemdedür âdemde bul
Hakk'a yok âdemden özge [gayrı] yol
Âdemüñ kadrini añla ey fuzûl
Aña secde it tâ olasın Hakk'a kul

16 Nefsini bildinse ‘ârifdür özüñ
Kande baksan Hakk'ı seyr eyler gözüñ
Gayrıdan geç âdeme döndür yüzüñ
Mürdeler ihyâ ide her bir sözüñ

17 Sırrı'dan diñle cevâbı ey civân
Añlayasın zât-ı Hakk'ı bî-gümân
Olasın her dü cihânda şâdmân
Bundan özge Hakk'a yol varmaz inân

18 Her ne kim vâr itdi Hak virdi vücûd
Cümle hâdimdür saña eyler sücûd
Böyle buyurdi kelâmında Vedûd
Âdemüñ kadriüñ bilür mi her hasud

19 Secde kıldı âdeme bunca melek
Âdem olmak Hak'dan dilerler dilek
Sırrı'nuñ pendini cânâ diñle pek
Bu sözüm vallâh Hak'dur itme şek

20 Otuz ikidür cemâlüñ ey 'azîz
Ânı bil kim ola her işin temîz
Cümle birdür bunda yokdur siz ü biz
Hakk'a yol âdemdür âdem şübhesiz

21 Hakk'a mir'ât oldı âdem ey püser
Hakk'ı görmek âdemi görmek yeter
Kaplamaş cümle cihânu ser-te-ser
Görmedüm dirsın Hakk'ı görsın meger

Eğribozlu Mehmed Emîn Sırrı (Murb.16)

Aynı şair, aşağıdaki mesnevisinde genelde insana, özelde ise Hz. Âdem'e dair hasletleri dile getirmektedir:

1 Gel ey gavvas-ı derya-yı tarikat

Diyem dinler isen bir hoş nasihat

2 Eger âdem isen insânı vâr bul

Vir evvel cânını cânânuñi vâr bul

3 Şehâ deryâ-yı vahdet âdem oldu

Kamu gevherleri Hak anda kodı

4 Âdem bir bahr imiş k'olmaz pâyânı

Vücûdı tobdolı dürr-i ma'ânî

5 Âdemdür asl-ı fer'î kâ'inâtuñ

Âdemdür menba'-ı âb u hayâtuñ

6 Ne kim vâr itdi Hak âdemde oldu

Kamu zînetleri Hak anda koydı

7 Virübdür âdeme bunca tecelli

Kılubdur zâtını Hak anda belî

8 Yüzinde yedi âyet oldu 'ayân

Bunu inkâr ider mi ehl-i îmân

9 Ânuñcün didi Hak Seb‘a‘l-Mesânî

Kulak tut diñle cândan bu beyânı

10 Cihânuñ asl[ı] âdem oldı ey yâr

Kıubdur zâtını Hak anda izhâr

11 Otuz iki beyân oldı yüzinde

Saçuñla kirpügüñ kaşın gözünde

12 Gözin aç gör ki âdem-i zât-ı Hak

Bunu inkâr iden Hakk [ın]‘dan ırâk

13 Âdem Hak yüzünüñ ayyinesidür

Âdem ‘aşk bahrinüñ dürdânesidür

14 Âdemdür şu cihânuñ fer‘-i aslı

Âdemde Hak‘ı görmez kalbi paslı

15 Âdemde koydı zâtuñ Hak ‘ayândur

Veli gözsüzlere gâyet nihândur

16 Hakk‘ı gönülde diler âdemde görmez

Şerî‘at ehli bu menzîle irmez

17 Ânın kim rehberi iblîs olubdur

Kamu sâ‘atleri telbîs olubdur

18 Çü bildüñ derdine dermân âdemdür
Geçen geçdi gelen gâ'ib bu demdür

19 Elün tut iste bul bir kâmil insan
Bu furşat elde iken koyma bir an

20 Bulan bir mursid-i kâmil bu yolda
Anun meyli olur mı sağ u solda

21 Gözi her kande baksa Hak 'ayandur
Anı sen sanma zahid nihandur

22 Görinür Hak yüzi insan yüzinde
Pak it kalbün gör anı can yüzinde

23 Cemalindür seha ayine-i Hakk
Cemalinden görindi zat-ı mutlak

24 Ana bas egmeyendur bil ki ey can
Sürüb Hak dergehinden didi Şeytan

25 Bu Sırrı âdeme hayrân olupdur
Sücûdı sâcidi insân olupdur

26 Âdemdür cümle eşyânuñ vücûdı
Aña şeytân olan itmez sücûdı

27 Çün âdem zâtına bürhân olubdur
Aña baş egmeyen şeytân olubdur

28 Âdem deryâ-yı 'aşkuñ gevheridür
Âdem şeh râ-yı 'aşkuñ rehberidür

29 Âdemdür dürr-i deryâ-yı tarîkat
Âdemdür rehber-i râh-ı hakikat

30 Âdemdür varılır dergâh-ı yâre
Âdemden bulunur her derde çâre

31 Âdemden buldı yol Hakk'a erenler
Koyub her varlıguñ cândan geçenler

32 Âdemdür her ne kim vâre cism ü cânı
Âdemdür râh-ı Hakk'uñ nerdübânı

33 Âdemdür alleme'l esmâya mâhir
Âdemdür nûr-ı bâtın nûr-ı zâhir

34 Virübdür âdeme Hakk bunca elvân
Yüzünde yedi âyet yazdı ey cân

35 Ne kim vâre itdi Hak sığdı bu tende
Bu âdem sıgmadı iki cihânda

36 Berügel Sırrî'dan diñle cevâbı

Yüzinde yaz[dı] Hak yüz dört kitâbı

37 Okur andan ma'ârif ey yâr

Bu söz vallâh[i] Hakd'dur itme inkâr

38 Dü 'âlem içre efdâl âdem oldı

Anıñçün kenzini Hak anda koydı

39 Âdem sulşân imiş derbânı yoğdur

Âdem 'ummân imiş pâyânı yokdur

40 Âdemdür dürr-i deryâ-yı ma'ânî

Âdemdür bâğ-ı vahdet gülsitânı

41 Hakk'a bildüm ki âdem toğrı yoldur

Ne sağı oldı bu yoluñ ne soldur

42 Âdemdür ibtidânuñ ibtidâsı

Âdemdür ol ki yokdur intihâsı

Eğribozlu Mehmed Emîn Sırrî (M.2)

Yine aynı şair heceyle yazdığı şiirde; Hz. Âdem'e secde edilışinin önemi, cennet-i ni'amın önemsiz olduğunu, aslolan cennet-i zat olduğu, insanda Allah'tan bir parça (nefes) varolduğu ve bu yüzden insanın eşref-i mahlûkat olduğu, Şeytanın secde etmediği, Hz. Âdem'in vechinde dört kitabın yazılı olduğu... gibi husuiyetler anlatılmıştır:

*1 Hakk'ı çün görelî vechinde 'ayan
Kiblemdür âdem secdemdür insan
Can ile oldum hüsnüne hayran
Kiblemdür âdem secdemdür insan*

*2 Olalı cana âdeme bende
Bulmuşum Hakk'ı can ile tende
Dimezem anı kandedür kande
Kiblemdür âdem secdemdür insan*

*3 Ehl-i hakikat neyler cinanı
Bir pula almaz iki cihanı
Candan geçenler buldı cananı
Kiblemdür âdem secdemdür insan*

*4 Gerci gedayım suretde dostum
Ma'nide dehrun sultanı oldum
Ben çünki Hakk'ı âdemde buldum
Kiblemdür âdem secdemdür insan*

*5 Hüsnüne hayran olmuşum cana
Âdemde Hakk'ı göremez a'ma
Gör bende yâri isteme ferda
Kiblemdür âdem secdemdür insan*

6 'Aşka ezeliden divane oldum
Yakdum vücudum virane oldum
Sem'ine cana pervane oldum
Kiblemdür âdem secdemdür insan

7 Gel gel kulak tut dinle beyanı
Bakma yabanda gezme viranı
Âdemden iste genc u nihanı
Kiblemdür âdem secdemdür insan

8 Sultan görindi pak it serâyı
İste bulursın derde devâyı
Akdan okurum bilmem karayı
Kiblemdür âdem secdemdür insân

9 Âdemde hoydı Hak bunca elvân
Zatını kıldı vechinde ayân
Âdeme secde itmeyen şeytân
Kiblemdür âdem secdemdür insan

10 Âşık olanun budur nisanı
Vir rah-ı Hak'da baş ile canı
İste bulursın âdemde anı
Kiblemdür âdem secdemdür insan

11 Âdeme başın egmeyen ey can
Didi Hakk anun ismini Şeytan
Vir dumde dilde söylerim her an
Kiblemdür âdem secdemdür insan

12 Âdemde zatun Hak kıldı izhar
Otuz ikidür anda ne kim var
Bu sözi cana gel dinle tekrar
Kiblemdür âdem secdemdür insan

13 Bize ezelden böyle dinildi
Yüz dört kitabdan gayrı virildi
Dergâh-ı Hak'dan Şeytan sürildi
Kiblemdür âdem secdemdür insan

14 Âdeme virildi bunca tecelli
Zatını kıldı Hakk anda belli
Bilmem ne sözdür bin üç yüz elli
Kiblemdür âdem secdemdür insan

15 Vechine yazdı Hakk dört kitabı
Andan oku kim çokdur sevabı
Sırri ne söyler dinle cevabı
Kiblemdür âdem secdemdür insan

16 Ol göz kim Hakk'ı âdemde görmez

*Şeytana kuldur menzile irmez
Canı cehime ucmağa girmez
Kiblemdür âdem secdemdür insan*

*17 Dinle nasihat gafletle yatma
Bu cism u canun odlara yakma
Ademdur Hak göklere bakma
Kiblemdür âdem secdemdür insan*

*18 Pak it özini ac can gözini
Dergâh-ı yâre döndür yüzini
Yeter uzatma Sırri sözünü
Kiblemdür âdem secdemdür insan*

*19 Kim ki görübdür âdemde yâri
Terk itdi anlar namusı 'arı
'Âşık olanun zar oldı karı
Kiblemdür âdem secdemdür insan*

*20 'İlmün çü aslı bir nokta imiş
Deryayı hefti Hak anda koymuş
Zatına burhan âdemi kılmış
Kiblemdür âdem secdemdür insan*

*21 Zat- ı Huda'yım derde devayım
Sah-ı cihanım sanma gedayım*

*Aslım 'Ali'dur 'ahde vefayım
Kıblemdür âdem secdemdür insan*

*22 Âdemdir âdem simdi öğrendüm
Surdum gönülden sirki terk itdüm
İkiden geçdüm birlige yetdüm
Kıblemdür âdem secdemdür insan*

Eğribozlu Mehmed Emîn Sırrî (heceli: 30)

Garîkî aşağıdaki gazelinde Hz. Âdem'in yaratılışını tohumuz biten bir ekine benzetir. İblisin hasedinden secde etmediğini bu yüzden Şeytan olduğunu hatırlatır:

*Çün zuhûr istedi kudemde vücûd
Âdem'i halk eyledi ki Vedûd*

*Her ne tohm ekdi ise anda ezel
Bitdi âhir bulub kemâl-i dürûd*

*Oldı meclâ-yı zât-ı hak bi-tamâm
Vâcib oldı melekler ide sücûd*

*Ya'ni kim oldı 'alleme'l-esmâ
Buldi ikrâm Âdem-i mescûd*

*Naksdan eyledi hased İblîs
Münkir oldı aña la'in-i 'anûd*

Nâkıs olan kemâlde el'ân

Kâmile hem-çünân 'adû vu hasûd

Koca Şeytân'a münkir oldı mürîd

Buldı dûzahda ey Garîkî hulûd

Garîkî (G.199)

Yine aynı şair gazelinde il insanın Hz. Âdem olduğu, eşya isimlerinin öğretilmesi, meleklerin secde edişi, Şeytanın sede etmemesi, gibi hususlar dile getirilmiştir:

Âdem'e çün halef menem yârân

Baňa hâl oldı hâleti el'ân

Ya'nî arz eyledi emâneti

Sûreti üzre halk idiüp Sübhân

Olmışam gör ki 'alleme'l-esmâ

Keşf olındı hakâyıkı ne gümân

Râsih oldum Hudâ'nun 'ilminden

Baňa secde ider melekler hân

Râzî olmaz çü münkir-i mel'ûn

Hasedindendurur baňa Şeytân

El-veled okuduñ ki sırr-ı ebîh

Âdem'ün hâli hâlüm oldu bi-dân

Dir zalemnâ Garîkî enfüsenâ

Var umîzi ki 'afv ider Gufrân

Garîkî (G.447)

Hasan Hilmi aşağıdaki münaca'atında atası Hz. Âdem ile Havva'yı aldatan Şeytanın şimdi kendisini aldatmaya çalıştığını; atalarının cennetten çıkarılmasına sebep olan Şeytanın şimdi kendisine vesvese vermeye çalıştığını, bu yüzden şefaata dilediğini dile getirir. Bunu da söylerken Hz. Âdem kıssasındaki bazı hadiselerle yer vermektedir. Şaire göre Hz. Âdem tövbesinin kabulü için iki yüz yıl gözyaşı dökmüştür:

1 Umarım Cenâbından şefâ'at yâ Resûlallâh

Kapuña sâ'ilem geldim şefâ'at yâ Resûlallâh

2 Ki senden rahmet olmazsa yanarım ben cehennemde

Ki sensîñ "erhame'l-mücrim" şefâ'at yâ Resûlallâh

3 Yağan yağmur esen rüzgâr seniñle iftihar eyler

Günâhkârım saña muhtâc şefâ'at yâ Resûlallâh

4 Suçumu i'tirâf itdim ki sensîñ derde dermânım

Bize şeytân hased düşmân şefâ'at yâ Resûlallâh

5 Utanmaz öyle bir mel'ûn sığındık Hakk'a şerrinden

Baña imdâd iden sensîñ şefâ'at yâ Resûlallâh

6 Babam Âdem 'le anam Havva 'yı mekr ile aldatdı
Dönüp şimdi baña geldi şefâ 'at yâ Resûlallâh

7 Kopunca tâ kıyâmet hem bize düşmanlığı vardır
Zehirli semm-i kâtildir şefâ 'at yâ Resûlallâh

8 Babam Âdem 'le anam Havva 'yı himkir himkir ağlatdı
Çıkardı cennet içinden şefâ 'at yâ Resûlallâh

9 Düşünce Cidde 'ye Havva nedâmet eyledi âh âh
Didi evlâdına eyvâh şefâ 'at yâ Resûlallâh

10 Serendip Tâği 'na Âdem inince kaldı hayretle
Didi yâ Rab kusur bende şefâ 'at yâ Resûlallâh

11 Utandı bakmadı Âdem ki üç yüz yıl semâvâta
Unutdı dostu Havvâ 'yı şefâ 'at yâ Resûlallâh

12 Ki üç yüz yıl bükâ kıldı gözünden kanlar akıtdı
Kızıl kan itdi tıprak şefâ 'at yâ Resûlallâh

13 Melekler gökde ağlardı bükâsından kalup 'âciz
Şikâyet itdiler Hakk'a şefâ 'at yâ Resûlallâh

14 Anıñçün kâmeti Âdem kısaldı altmış arşuna
Du 'âlar müstecâb oldı şefâ 'at yâ Resûlallâh

15 Uyandı hâb-ı gafletden didi Âdem ile Havvâ
“Ebu’l ervâh” olan esmâ şefâ’at yâ Resûlallâh

16 İdince zikriñ Âdem nidâ geldi ki ‘afv itdim
Didi Âdem ki ben nitdim şefâ’at yâ Resûlallâh

17 Nidâ geldi ki Âdem Habîbim’le du’â kılsañ
Ebed cennetde çıkmazdıñ şefâ’at yâ Resûlallâh

18 Didi yâ Râb unutduk biz bu semâi okurduk biz
Gafûrsun saña muhtâcız şefâ’at yâ Resûlallâh

19 Bugün hamd ü senâ olsun sekiz cennet ziyâlansun
Sülâlem cennete gelsün şefâ’at yâ Resûlallâh

20 Hasan Hilmî kuluñ kemter tükenmez rahmetiñ artar
Seni buldı şefâ’atçı şefâ’at yâ Resûlallâh

Hasan Hilmî (K.69)

Hulûsi Ömer Aydını ise Hz. Âdem’in demine telmihte bulunmaktadır:

Halvetde mihmân olsan da gelsen

Vahdet meyinden alsan da gelsen

Sevsen gülünü dirsən de gelsen

Âdem demine ersen de gelsen

Kevser cemâlin kansan da gelsen

*Kenzinde esrâr bulsan cemâli
Alsan eline seyf-i celâli
Bir oldu birden bin bir hayâli
Âdem demine ersen de gelsen
Kevser cemâlin kansan da gelsen*

*Sâfi gönüller burhânı sensin
Hızr-ı nihânın erkânı sensin
İsnâ 'asarın sultânı sensin
Âdem demine ersen de gelsen
Kevser cemâlin kansan da gelsen*

*Esmâ musemmâ bir bir gör ne di
Ten mülkü câna cânân bilendi
Muhammed 'âli nûrdan giyindi
Âdem demine ersen de gelsen
Kevser cemâlin kansan da gelsen*

*Cennetde Tûbâ rahmet saçıldı
Yaprağın anda hil'at biçildi
Sandım Hulûsi mahşer geçildi
Âdem demine ersen de gelsen
Kevser cemâlin kansan da gelsen*

Hulûsi Ömer Aydınî (216)

Kaimî aşağıdaki kasidesinde Hz. Âdem'in yasak meyveyi (buğdayı) yemesi üzerine çıplak kalışını, dünyaya dönderilişini ve çiftçilik yapmasını anlatmaktadır:

'Aşk eri fârig nân u nemekden

Karnı acıtdı bunca yemekden

Gel berü yeksân kıl işi âsân

Oldı çün insân yüce melekden

Ol gözi vehhâc Hak kodı bir tâc

Eyledi mi'râc 'arş u felekden

Buğdayı ol dem ekdi melâ'ik

Ne çıkar âyâ işbu emekden

Geldi çün Âdem kırdı budağın

Añla ne oldı yime dimekden

Bildi suç itdi tonları gitdi

Utanu kaldı düşdi döşekden

Çün yire indi düşdi firâka

Âh idüb ağlar hissin yürekden

Suçını bildi tevbeler itdi

Merhamet-i Hak irdi dilekden

*Buğdayı gör kim oldu gıdâsı
Bak ne temâşâ çıkdı direkden*

*Anlar ekerdi ağac olurdu
Bilmediler bu çıka selekden*

*Buğdayı Âdem aldı eline
Biçdi geçürdi çok degenekden*

*Geldi nebîler san'atile kim
Dâne un oldu geçdi elekden*

*Etmek diyeni cümle nebîler
Yapdı geçürdi bunca kötekden*

*Yelden ü sudan âteşe geldi
Ahmed'e nevbet degdi börekden*

*Hubbı odına bişdi çıkardı
Yapışub algıl sen bu etekden*

*Şol yedi biñ yıl açlık diyenden
Bulınan alsun tâze nemekden*

*Kâ'imî öğren Ka'be yolını
Hırka[ñi] uydur bir kepenekden*

Ka'be gönüldür bekle anı sen

Dostı göresin bil bu ge[di]kden

Bekle kapusun ırma gözüñi

Ögren a gâfil bâri çekikden

Kâ'imî (K.26)

Mihri Hatun aşağıdaki örneklerde Hz. Âdem'in yaratılışını, onun anasır-ı erba'adan oluşmasını ve dört unsurun mahiyetini anlatmaktadır:

...

271 Hakkıçün anuñ ki ol iken 'adem

Anı mevcûd eyledüñ evvel kadem

272 Ol mübârek cismine virdüñ çü rûh

Hamd ile açdı gözin buldı fütûh

273 Bağlayup saf saf melekler geldiler

Emrüñ ile aña secde kıldılar

Mihri Hatun (Hazret-i Âdem 'Aleyhi's-Selâm tazarru' name)

Hâk

1 Çünkü mevcûd oldu Âdem hâkden

Mihri mihr umma iñen eflâkden

2 *Pes bu dehr-i pîre-zen murdârdur*
‘Âkil iseñ geñ yûri nâ-pâkden

Âb

1 *Çünkü evvel Âdem aslı oldu âb*
Hak kelâmından didi bize kitâb

2 *Her ki gelmişdür cihâna bî-sebât*
Olisar "yâ leytenî küntü türâb

Nâr

1 *Asluñ ey bî-çâre Âdem oldu od*
Od olıcak lâ-büüd olur anda dûd

2 *Geç cihânuñ varlığından fârig ol*
Tâ ki nâruñ nûr ide seniñ Vedûd

Bâd

1 *Âdemi yelden yaratdı çün Hudâ*
Yele tayanma ki olursın hebâ

2 *Gaflet uyhusından uyan ölmedin*
Mihrî ‘âlem lâ-bekâdur lâ bekâ

Mihrî Hatun (Çâr-‘Anâsır)

Nesîmî gazelinde meleklerin Hz. Âdem'e secde etmesinin altında yatan bir sebebin de Hz. Âdem'in yüzündeki nur olduğundan yola çıkarak insanın yüzündeki hikmetleri (Hurufilikle ilgili olarak) dile getirmiştir:

Senin vechindir ey dil-ber hüva'llâhu hüve'r-rahmân

Ki ruhsârında yazılmış lehü'l-câhu lehü'l-ihsân

Kelâmın vahy-i nâzildir hat u hâlin kitâbıdır

Gelin okunuz hâfızlar yüzünden ikra'ü'l-Kur'ân

Kaşınla kirpigün zülfün yedidir mevzi'ı yeddi

Adı Seb'a'l-mesânîdir ki el-hamdü oldu sana şân

İki lebde yazılmıştır hatı âfâk u enfüsün

İkidir ârızın iki biri peydâ biri pinhân

Çü a'dâd olıcak ol cem' olur yigirmi sekkiz harf

Ne kim nâzil ve münzeldir görün der-sûret-i insân

Nigârın hatt-ı farkından oku şakku'l kamer sırrın

Ki sâhib mağfûr olasın gel ey nâdân-ı pür-isyân

Eger ferzend-i âdemsin oku tâha da gör sırrın

Hat u hâl istivâsından bilesin sûre-i Rahmân

Ubûr et saçı farkına göregil enfi hattını

Otuz iki hat-ı âdem kılar fâş hâlik-i sübhân

*Gel imdi Ahmedin sırrın te'akkul kıl eyâ âkıl
Ki der-taht-ı livâ Âdem dedi bu ma'nîden Yazdan*

*Nişân-ı zât-ı bârî bil kelâm-ı âdem ü hâtem
Ki tûl ü arz u umkı yok delîl midir ana bürhân*

*Sıfâtı sî vü dü hattır ki vechinde durur mektûb
Ezel nutku üzesince bilinmiştir yakîn a'yân*

*Eger zât ü sıfât-ı Hak degildir Âdem-i hâkî
Melekler sâcid olmadı felekler hâkine gerdân*

*Ne ki a'lâ vü esfelde nebî vü hem velî vardır
Kamu yüz ka'beye tutmuş sücûd eylemedi şeytân*

*Anunçün âdemin vechi hulik mintürbeti'l-Ka'be
Pes anun vechini ta'zîm ediptir ârif-i irfân*

*Anun âyâtına kıldı melekler secde her sudan
Biri saç ikisi hâcib dört kirpikdir ez-erkân*

*Mürekkebdir anâsırdan ki hâk ü bâb u bâd âteş
Yel ana tâbi' olmuştur hüküm erkân-ı el-ekvân*

*Gel imdi ka'benin sırrın tefekkür kıl ayâ âkıl
Ki niçin yeddi yedidir bu sırdan olmagıl nâdân*

*Anunçün yeddi yeddi bes tavâf-ı ka'be farz oldu
Ki her harfin üzesince ola tavfi kulun âsân*

*Yedi vechindeki hâke yedi âb u yedi nâra
Yedi badâ ki bist ü heşt yazmış der ruh-ı cânân*

*Ayâ hacca varan hâcî bu resmi bilmege cehd et
Tavâf-ı ka'be bilmezsin abes bil sa'yini hüsrân*

*Bu sırrı ger bilir olsan yakîn sen ayn-i âdemsin
Anı fehm etmeyen âdem adı ola anun hayvân*

*Ne bilsin ka'beyi şunalr ki nefsi sırrını bilmez
Ki özünden habersizdir hevâ ardınca ser-gerdân*

*Şükür kıl ey Nesîmî sen tavâf-ı ka'beden hergiz
Değilsin hâlî bir lahza zi-Fazl-ı hâlik-ı rahmân*

Nesimî (G.310)

Yine Nesîmî murabbasında Hz. Âdem'e cennette giydirilen elbiseden (hullab), onun veçhinden ve Hz. Âdem'in dem'inden bahsetmektedir:

*Akl u aşk u nefs-i cân hazrette idi intizâr
Bir avuç toprağa çün kıldı nazar perverdigâr
Âdemin cismi anun ismiyle oldu üstüvâr
Lâ-fetâ illâ Ali lâ-seyfe illâ zü'l-fekâr*

Âdeme verdi kerâmet huld ü cennâtü'n-na'îm
Cümle ana secde kıldı gayrû şeytâni'r-racîm
Âdemin vechinde yedi hattı yazmıştı kadîm
Lâ-fetâ illâ Ali lâ-seyfe illâ zü'l-fekâr

Hakkın emriyle getirdi Cebra'il Âdem demi
Hem meşâmından üfürdü kâmil etti Meryemi
Îsî anun ismini yâd etti boldu hem-demi
Lâ-fetâ illâ Ali lâ-seyfe illâ zü'l-fekâr

Nesimî (Mur.4-5 ve 10)

Niyazi-i Mısri gazeline Hz. Âdem'in yüzünden, ona eşya isimlerini öğretmesinden, yine ona meleklerin secde etmesinden telmihte bulunmaktadır:

İki kaşın arasında çekti hatt-ı istiva,
Allemel esma'yı ta'lim etti ol hattan Hüdâ.

Zat-ı ilme Mustafa, esmaya Âdem'dir emin,
İkisinden zâhir olmuştur ulûm-i enbiya.

Zat-u esmâ vü sıfat ef'âl-u âsar cümleten,
Her zamanda bir velinin vechine bunlar ziya.

Secde eyle Âdem'e ta kim Hakk'a kul olasın,
Eden Âdem'den ibâ Hakk'dan dahi oldu cüdâ.

Kenz-i la-yefna yı bilmez kandedir illa fakir,
Bahr-ı bipayanı bulmaz etmeyen terk-i siva.

*Sureta gördüler Allah diyeni olmuş fakir,
Sandılar Allah fakirdir kendilerdir ağniya.*

*Ravza-yı hadrayı bilmez Hızr'a yoldaş olmayan,
Ab-ı hayvan-ı bu zulmü görmeyenler sandı mâ.*

*Bil ki seddeyn iki kaş İskender ortasındadır,
Cem'i cem-ül cem ile feth oldu ebvâb-ı Hüddâ.*

*Kande bulur Hak-kı inkâr eyleyen bu Mısrîyi,
Zâhir olmuşken yüzünde nûr-i Zât-ı Kibriyâ.*

Niyâzî-i Mısrî (G.1)

Râcî Turâbî Veliyüddîn Efendi İblis'in secde etmeyerek ilahi aşkı anlayamadığını dilegetirmektedir:

1 Hakk'ın emrini tutmadı iblîs

Âdem'e secde etmedi iblîs

2 'Ucub riyâ ile 'amel etdi

'Aşkîñ şerâbın tatmadı iblîs

3 Der-gâh-ı Hakk'dan tard oldu şeytân

Çün râha toğrı getmedi iblîs

4 Fermân-ı Hakk'a olmadı teslîm

Kibr ü 'inâddan geçmedi iblîs

5 Aldandı a'mâline ol hannâs

Hıkd u hasedden geçmedi iblîs

6 Âdem'e düşmân olduğundan ol

Evlâdını terk etmedi iblîs

7 Bir hâss kuliken tard oldu çün kim

Mevlâsı'na şükr etmedi iblis

8 Aldanma zâhidâ a'mâliñe sen

Düş nâr-ı 'aşka düşmedi iblîs

9 Eyle basîret gözet yoluñu

Çün ki yolun gözetmedi iblîs

10 Racî sakın emun olma andan

Kalb ü sadrdan çıkmadı iblis

Râcî Tûrâbî Veliyüddîn Efendi (G.109)

Yine aynı şair hece ölçüsüyle yazdığı bir başka şiirinde, İblis'in secde etmemesi sonucu düştüğü durumu dile getirmektedir:

1 Dûzaha tutdı beni iblîs-i pür-telbîs

Zindâna atdı beni iblîs-i pür-telbîs

2 Mevlâ'ya sıpınırım Hakk deyi çağırırım

Hayretde kodı beni iblîs-i pür-telbîs

3 Hakk aña emr eyledi “Âdem’e secde eyle”

Etmedi oldu la’in iblîs-i pür-telbîs

4 Tutmadı emr-i Hakk’ı mukadder oldu saki

Der-gâhdan oldu ba’id iblîs-i pür-telbîs

5 İsmi ‘azâzîl idi matlûba nâ’il idi

Racîme döndü adı iblîs-i pür-telbîs

6 ‘Ucub riyâ ile ol kullug ederdî Hakk’a

Eyledi kibri anı iblîs-i pür-telbîs

7 Âdem’iñ oldu sebab cennetden çıkmasına

Âdem’e oldu ‘aduvv iblîs-i pür-telbîs

8 Evlâdına da anıñ ‘adâvet bağladı hem

Şerre delâlet eder iblîs-i pür-telbîs

9 Kelb-i ‘akûr gibi ol her kese hir hir örer

‘Âbide mâni’ olur iblîs-i pür-telbîs

8 Bizi tanımak içün yaratdı anı Hudâ

Musallat oldu bize iblîs-i pür-telbîs

10 Mu’amer etti anı kıyâmet gününe dek

Bize ‘adâvet eder iblîs-i pür-telbîs

11 Hakk'ın fi'linden sorulmaz sırrına erilmez

Kılmasa kılmaz idi iblîs-i pür-telbîs

12 Yâ Rabb ben ne kılam gitmez yanımdan müdâm

Senden beni men' eder iblîs-i pür-telbîs

13 Senden olmazsa meded ne kılsın 'abd-i za'if

Katl eder düşmân bizi iblîs-i pür-telbîs

14 Kulunuñ adı Velî etdiğin etmez delî

Bagladı kalbi dili iblîs-i pür-telbîs

Râcî Tûrâbî Velîyüddîn Efendi (111: 13'lü Hece Vezni)

Bir başka şiirinde de benzer şekilde Şeytanın durumundan bahsetmektedir:

1 Allâha sığındım seniñ şerriñden ey iblîs-i la'în

Kurtulmadım asla seniñ mekriñden ey ey iblîs-i la'în

2 Hakka itâ'at etmediñ yoluna toğrı gitmediñ

Âdem'e secde etmediñ kibriñden ey ey iblîs-i la'în

3 'Ucub riyâ idi işiñ fitne fesâd içiñ tışıñ

Secdeye komadıñ başıñ 'ucbiñdan ey ey iblîs-i la'în

4 Meleklerle hâce idiñ tağlar gibi yüce idiñ

Gündüz degil gece idiñ tavrıñdan ey ey iblîs-i la'în

5 Allâh'dan etmediñ hayâheb kulluğu etdiñ hebâ
Şimdi bize ne bu cefâhîlenden ey ey iblîs-i la'în

6 'Aşkıñ ola idi seniñ sıdkıñ ola idi seniñ
Kahrile sürülmez idiñ der-gâhdan ey ey iblîs-i la'în

7 'Adâvet edip Âdem'e fîtne kesildiñ 'âleme
Dâ'im edersin vesvese kahrından ey ey iblîs-i la'în

8 Gözlere görünmez gezer verir gönüllere keder
Mü'min olan yaka çeker cevriñden ey ey iblîs-i la'în

9 Âdem'e eylediñ hased yakdıñ od'a cism ü cesed
İşîñ gücüñ fîtne fesâd Hikdiñdan ey ey iblîs-i la'în

10 Evvelde 'azâzîl idiñ maksûduña nâ'il idiñ
Her ni'mete vâsıl idiñ Rabbiñden ey ey iblîs-i la'în

11 Şeytân denildi adiña âğu katıldı dediña
La'net okundu zâtıña sûmuñdan ey ey iblîs-i la'în

12 Nefsile ber-â-ber olup sûret-i hakdan görünüp
Mü'mini derde düşürüp kârıñ ne ey ey iblîs-i la'în

13 Bizi seniñle imtihân etti Hudâ-yı müste'ân
Yandı cigerim el-amânzulmüñden ey ey iblîs-i la'în

14 Hakk yarlıgarsa Râci’i Gaffâr’a yalvarıcı’ı

Odlara yan çek acıyı ğayzıñdan ey ey iblîs-i la’în

Râcî Tûrâbî Velîyüddîn Efendi (225: 17’li Hece Vezni)

Seyyid Mehmed Emin b. Mehmed Kâsım Halveti aşığdaki kasidesinde “*Nur-ı Muhammedi*” konusuna değinerek Hz. Âdem’den önce Hz. Muhammed (sas)’in nur’unun yaratıldığını söyler:

...

9) Muhammed gelmeseydi ‘âleme pes

Yaradılmazdı ‘âlemde hiç kimes

10) Anuñ nûrından oldı cümle ‘âlem

Hususâ kim safîyu’llâh-ı Âdem

11) Anuñ nûrından oldu enbiyâlar

Dahı hem evliyâlar aşfiyâlar

12) Muhassal cümle mevcûdât ne kim var

Anuñ nurından oldı bilür kamu var

13) Yaratdı Âdemi evvel-emirde

Melâ’ik ideler tâ aña secde

14) *Velî emrin Hudânuñ saydı İblis*

İbâ eyledi Âdemden o telbîs

15) *Civârından anı devr itdi Ma'bûd*

Ki oldı tâ ebed merdûd ü matrûd

16) *Didi ben gayrıya itmem sücûdı*

Hicâb oldı aña kendü vücûdı

17) *Yüzinde Âdemüñ görmedi Hakk'ı*

İçinde yok idi zîrâ ki sıdkı

18) *Gel imdi Âdemi bul Âdemi bil*

Secde eyle Hakk'uñ emrin kabûl kıl

19) *Sakın kılma Hakk'uñ gayrıya tâbû*

Hakk'a kıl secde ki var gayrıyı ko

Seyyid Mehmed Emin b. Mehmed Kâsım Halveti (K.9)

Yine aynı şair aşağıdaki kasideler ve gazellerinde genel olarak Hz. Âdem kıssasına değinmektedir. Hz. Âdem'in manası, sıfatı, dem'i, eşya isimlerine vakıf olması, onun suretindeki hikmetler ve meleklerin secde etmesi, İblis'in bu hikmetleri anlayamaması ve bu yüzden kovulması, cansız bedenine Allah tarafından ruh üflenmesi ile canlı bir varlığa dönüşmesi, Safiyullah unvanıyla anılması, hem kendisinin hem de eşi Hz. Havva'nın "Ol!" emri ile yaratıldığı... gibi konular anlatılmıştır:

...

1 Sıfât-ı esmâsınıñ âyînesidür sûret-i 'âlem

Velî zâtına mazhar-ı ma'nâ-yı Âdemdür anla

2 Cihânuñ aslı u fer'ı olupdur ma'nâ-yı Âdem

Bu ma'nâdan haberdâr ol 'ayândur bu degül rü'yâ

3 Cihân adın cihâna ism iden Âdemdürür

Cihân ancak heyûlâdur vukûfu yokdurur aslâ

4 Kuru bir ad u sandur Âdemsiz hakikatde

Hemân Âdemle 'âhirdür bu 'âlem denilen dünyâ

5 Hemân bir şem'i yok fânûsa beñzer sûret-i 'âlem

Bil anuñ şem'i Âdemdür kim oldur eltaf u esfâ

6 Gel imdi zâtuñı añla ki sen şahâ-ı mu'ayyensin

Asıl sensin fûr'ûuñdur nedeñlü varısa eşyâ

7 Sen ol kenz-i nihânsın kim zuhûruñdan zuhûr itdük

Serâdan tâ süreyyâya halk ola dünyâ-yı mâ-fi-hâ

8 Senüñ zâtuñ idi her ibtidâ evvel

Yine âhır sen olduñ sendediür tekmîl ü tekmilâ

9 Bu evsâf-ı kemâli kodılar bi'l-kuvve-i zâtuñda
Velî sen gâfil ü mahcûb esir-i bende-i ta'allukâ

10 Eger Âdem olup bî-dâr olur senüñ hâb-ı gafletden
Enîsüñ olısar her dem senüñ gilmânıla hûrâ

11 Eger zât-ı sıfâtuñ sırrını añlamak isterseñ
Beyân eyleyeyüm saña iderseñ sözümi asfâ

12 Basîretle nazar kıl gör gözidür 'âlemüñ Âdem
Görür dinler bilir söyler ider endişesin imlâ

13 Velî Âdem odur kim men 'aref sırrına irmişdür
Ki Hızır İlyas ile herbir nefesd[e] oldı hemdem tâ

14 Ne görürse bu 'âlemde eyü kim zâhir u bâtın
Göre o nefsüñi ancak eğer zîr u eğer bâlâ

15 Sıfat-ı Rahmânî vü şeytânî iki de anuñ sende
Yürü var nefsüñi añla olasın sen dahı ana

16 İrenler meclisind[e] ir bulagör zevk-ı ruhâni
Ulaşgıl cezbe-i Hakk'a bulasın ni'met-i 'uzmâ

17 Şu'unât-ı İlâhî'ye nihâyet yokdur ey 'ârif
Görür her lahzâda anı biran birşân olan bînâ

18 Eger râ'î vü mürâ'idür eger mir'at-i mücellâdur

Kamunuñ aslını añla bil Âdemdeki demdür hâ

19 Nefsdür bahr-i zât ancak hurûf-ı mevci bil anuñ

Zuhûr ider gehî emvâc gehî kalur hemân deryâ

20 Dahı añla bu 'âlemde bahrdur hep mevâlîd hem

Anuñ emvâcîdur cümle dime sakın buña sen lâ

21 Hezârân mevci bir anda yog idüsen kılur ifnâ

Temmet kılur emsâlini tecdîd dem-â-dem itmede ihyâ

22 Muhassal cân-ı 'âlem cân-ı âdem bir nefesdir bil

Nefes ile tecellî söz olur pinhân iken peydâ

23 Aña dirler ki cân sırr-ı nefahtü demini buldı

Ki oldur nefha-i Rahmân odur hem matlab-ı a'lâ

24 Odur rûh-ı i'afî her kime irdi odur Âdem

Odur bil sûret-i Rahmân odur hem nokta-i kübrâ

25 Anuñçün kim cihâna ol yine geldiün ki bildi

Odur insân hakikatde odur hem Âdem-i ma'nâ

26 Dahı ol nefha ile diridür cümle vücûdiyât
Hem ol nefhayla buldı zîneti bil cennetü 'l-mâsivâ

27 O nefhayla olupdur çün 'imâret kamu 'âlem
Olupdur heft-ekâlîm hem o nefsayla behişt-âsâ

28 O nefhayladurur gözi açıklar gördi ki 'ibret
O nefhayla işidilür kelâm-ı Hikmet-i 'izze

29 El anuñ ile meyl itdi Hakka bezl itmege malı
O nefhayla kodı şer'-i kadîm üzre koyanlar yâ

30 Bil o nefha imiş Âdem olana meşreb-i a'lâ
Hem o nefhadurur Kaf vücûdunda olan 'ânkâ

31 Bu dil anuñ ile kılur özinni zikrle mu'tâd
Kim ol nefha ile dâ'im sürer tevhîd ile esmâ

32 Dahı bu nefsi anuñla râdıyye mardıyye oldı çün
Ki emmâre likin terk eyleyüben oldı ezkâ

33 Bu rûh anuñ ile indi semâvâta 'urûci hem
Geçüp kürsî ile 'arşı bulup karyetde ol mesvâ

34 O nefha bil ki Âdem demidiür var aña Âdemden
Ki vechinden 'ıyân oldı rûmûz-ı 'âlemü 'l-esmâ

35 *Bu ad demini her kim ki buldı bil odur Âdem*
Görinen yohsa bu sûret hemân bir gölgedür gûyâ

36 *Bu deme kim ki buldı yol Hudaya vâsıl oldu*
Ki tâc-ı dinlen fırka bulardur anla tahkîkâ

37 *O demle buldı çün Seyyid Cenâb-ı hazret-i vuslât*
Bulup kesretde ol vahdet çü buldı 'âlet-i kurbâ

Seyyid Mehmed Emin b. Mehmed Kâsım Halveti (K.25)

1) *'Alâ ey hazret-i ins-i şuhûd üzre olan dânâ*
Elâ ey kuds-i lâhûta devâm üzre olan bînâ

2) *Eyâ 'ilm-i ilâhî bahrine gavvâs olan 'âşık*
Kelâmuñ nakdini bilüp hakâyıkdan duyan ma'nâ

3) *İdeyüm kenz-i mahfiden saña bir cevheri ihrâc*
Kulak tutup basîretle idesüñ gel anı ısfâ

4) *Eger 'âşık ise cânuñ baña tut cânla sem'uñ*
Ki vasf idem hakâyıkdan bilesin Hikmet-i eşyâ

4) *Eger 'âşık ise cânuñ baña tut cânla sem'uñ*
Ki vasf idem hakâyıkdan bilesin Hikmet-i eşyâ

5) *Ganî-yi bi'z-zât idi ol Hakk-ı sıfât cümle esmâdan*
Münezzehdi ta'ayyünden tecellîsi idi yek-tâ

6) *Tecellî eyleyüp cilve iderdi zât-ı zâtına*
Aña mahsûs idi ancak Kemâl-i hüsn-i bî-hemtâ

7) *Kamu esmâ mazâhirle 'ummân içre idi mesûr*
Yog idi gayrı hiç anda tevhîdde idi Hakkâ

8) *Velâkin hubb-ı zâtiyyesi ta'allûk eyledi tâ kim*
Kemâlât-ı mazâhirden zuhûr idüp biline tâ

9) *'Adem mülk-i serâyında olan eşyâ-yı ma'dûma*
Nasîb ola vücûdundan zuhûra geleler cem'â

10) *Tecellî eyledi tâ kim anuñ zâtı çün a'yâna*
zuhûr indi kamu a'yân ta'ayyün buldılar esmâ

11) *Olup a'yânıla esmâ biribirine âyîne*
O yüzdən nûr-ı Yezdânî bu yüzdən zulmet-i zulmâ

12) *Çün esmasına Allâhuñ mazâhir oldılar mir'ât*
Her ismüñ mazharı bil ol isimden eyler istid'â

13) *Velî a'yân-ı hakâyıkda ne şey'e kim ol kâbil*
Anı ızhâr ider ancak 'ademden feyzle ihyâ

14) Hakikatda bi-hüküm-i kâbiliyyet ile her mazhar
Ne ismi kim taleb kıldı anuñ hükmüñ kılur icrâ

15) Muzill ismine mazhardur kimisi Hâdî ismine
Muzillüñ mazhar-ı esfelde Hâdî mazhar-ı a'lâ

16) Ki şâânına taleb kıldı kamu buldı ta'ayyün ol
Ne tagayyür ne bil aña gelmese hiç mâ-şâ

17) Sözüñ tayy eylegil imdi mukarrer oldı hep ahvâl
Ki fark oldı nebî ile velî hem mü'min ü tersâ

18) Hudâvenda kıldı bu vücûdâtı mazâhir çün
Kamuya bil ki feyz andan irer a'lâ vü ger ednâ

19) Tecellî eyler ol dâ'im celâl ü geh cemâlinden
Biriniñ hâsılı cennet birinden nâr olur peydâ

20) Ne Hikmetdür ne kudretdür ne san'atdur görüñ imdi
Kılur bir zerrei geh şems gehî bir katre-i deryâ

21) Egerçi zâhire ism ü müsemmâ görünür gayrı
Görür her lahzâda bir ün ü bir şân 'ârif-i dânâ

22) Eger ism ü müsemmâ 'ilmine sen 'âlim olduñsa
Bilürsin sırr-ı esmâyı okursuñ 'allemeél-esmâ

23) Anuñ zâtına gayet sun'ına hergiz nihâyet yok
Tecellî eylemez bir sûret ile iki kez Mevlâ

24) Velâkin gözlerin örtüdi bu halkuñ 'âlem-i kesret
Velî 'ârif olan her zerreden gördi belâ ahfâ

25) Ki her şeyde Hakkun bir varlığı var zâhir ü bâtın
Hakk haşr itmeyen şey de nitekim hasr ider tevsâ

26) Rumûzı semme vechu'llâhla her şey'e nâzır ol
Ki her şey'i okursañ mushaf-ı defterdür gûyâ

27) Bu 'âlem kim görürsün çâr 'unsurdan mürekkebdür
Ne kalur çâr 'unsur gitse ezhâr ile bî-pervâ

28) Gören vü görinen kendüdür bil zâhir ü bâkın
Cihân vechinde kendü varlığıdur gayrı yok kat 'â

29) Ta'ayyün kesreti cümle o vahdetde olur fânî
Ne 'ârif bâkîdür anda ne irfân eyleme ifâ

30) Vücûd-ı Vâhidi gör kim ta'ayyünle olur zâhir
Vücûdü dâ'im ü bâkî-i ta'ayyündür evn-i ifnâ

31) Mecâza bakma gel sâlik hakîkâ matlaba 'azm it
Ki zîrâ zill-i zâ'ildür ikâmet eylemez kellâ

32) Temevvüc eyleyen deryaya bak emvece aldanma
Güneş tâbında çün şebnem bilürsün kim olur ifnâ

33) Muhît-ı bahr-i tevhîde dalam dirseñ eger cânâ
Vücûduñ katresin mahv it koma senden eser aslâ

34) Şarâb-ı cezbe nûş it ki seni tâ cezbe ide Hakk'a
Kimi kim cezbe ide 'âlem olur hep gözine Leylâ

35) Niçe yüz biñ kıyâmet kopsa eylemez bu mestligün
Zihî devlet zihî 'izzet zihî kudretdürür 'uzmâ

36) Olursañ sâ'ir-i fi'llâh müşâhid olursun hedm
Tecellîsini ol zâtuñ göresin bî-men ü bî-mâ

37) İrüverür sevk-ı Rabbânî yolu ki bir 'aceb bahre
İderseñ seyr yüz biñ yıl ki bu kadar intihâ añâ

38) Şu deñlü 'ilm olur hâsıl beyân olmaz lisânula
Ki ebced-hân olur katuñda seniñ bu 'ilm-i sînâ

39) Olursañ 'ilmle 'âmil ki kerremnâya lâyıksın
Yazarlar defteri şâhîd nâmuñ 'âlim ü dâñâ

40) Sakın ahvâl-i mezkûr 'inad eyle olmagıl münkir
Hudânuñ lûtfi bî-haddur virür saña tahkikâ

41) Gel ey mestûr olan der-h`âb-ı gaflet kendüden gâfil
Gözüñ aç şânuñı fehm it ki sensin cümlede a'lâ

42) Nefahtü"- fih-i min rûhî senün şânuñda gelmişdür
Ve nahnü akrabü minküm seniñ hakkuñdadur hakkâ

43) Seni Hakk fazl-ı lûtfından kılur zâtına mazhar
Bu yüzüñde Fâtilhâ âyâtını yazdı bilâ-implâ

44) Kamu esrarına kılup itdi seni teşrîf
Seniñ hakkuñda dinildi ki budur 'âlem-i kübrâ

45) Didi Hakk ahseni takvîmde halk itdük biz insânı
Ki ridânuñ varup seyr eyle tâ esfel ü a'lâ

46) Sebeb budur ki seyr ide merâtib zâhir ü bâtın
Sakın sen anı zann itme ol merdûd-ı Hakk hâşâ

47) Dinledi el-esmâ cem'ân vasf-ı Âdemde
Hakikatde hakâyık her ne var zatuñdur

48) Mücellâ olmuş mir'atine beñzer sûret-i 'âlem
Cilâsıdur anuñ 'âdem yeri lafz ü yerî ma'nâ

49) Muhabbet tahmini cânda ma'ârif sırrını dilde
Emânet eyledi saña telef kılma sakın cânâ

50) Muhassal bil bu mevcûdât senüñle oldılar kâ'im
Kaçan sen olsañ cümle mevcûdât olur efnâ

51) Zuhûruñdan zuhûr itdi bu ma'lûmât-ı mahsûsât
Bütünüñden nihân olur zuhûr u sûret-i eşyâ

52) Cihânı bir cesed farz eyleseñ sen cânısın anuñ
Bu sırr nakd-i İlâhîdür degüldür va'de-i ferdâ

53) Cesed kândur güher cândur biri birinden ayrılmaz
Süid ü revgan gibi kim birbirine oldılar hem-pâ

54) Basîretle basar-ı cem'ine mevkûf liki bu görmek
Basar-ı cism ü basîret-i cân gibidür fi'l-mesel muhassâ

55) Basîretsüz basar bî-cân-ı ceseddür bilmez ü görmez
Basiretsiz basar gördüğüñüñ hiç aslâ yok aslâ

56) Bu görmekligüñ eyle rûşen degilse dîde-i cânuñ
Gururlanma görsün cihânı dîde-i a'mâ

57) Gel añla zâtuñı 'ayn-ı 'ıyân devr-i zemânsın sen
Özüñden gayrı bil yokdur özüñdür kâfile-i 'Ankâ

58) Mekânuñ 'âlem-i kuds ü makâmuñ ins iken niçün
Düşüp bu câh-ı mekâna gezersin kûh ile sahrâ

59) Saña tâvûs-ı kudsiler mesâhib olmaga râkib

Sen uyup zâg nefsüñe olursun 'âleme rüsvâ

60) Ricâlüñ izini izle bu sefilden iriş 'ulve

Geçûben kâbe kavseyni bula gör sırr-ı ev-ednâ

61) Ricâl-i kemâlün kalbi toludur feyzle gerçi

Velî tâlibde lâzımdur sadâkat-i himmet-i vâlâ

62) Erenler sohbetinden behre-dâr olmak mukarrardur

Şular kim Hakk bilür her nutkını şeyhüñ dimeye lâ

63) Mürîd ü sâdık oldur kim murâdından ola fânî

Murâd-ı şeyh ola bakî fenâ ola kamu ihyâ

64) Kelâm-ı ehl-i Hakk şol katre-i nîsâna beñzer kim

İşitse kılup kâbil-i hâsıl eyler kenz-i lâ-yüfnâ

65) Velî nâ-kâbilün kalbinde haksuz sitem olur fi'l-hâl

Döker zehrin misâl-i mâr kimi görse ider igvâ

66) Nazar kıl kendüñe gör kankı cânib sende gâlibdür

Kelâm-ı ehl-i Hakk eyledük mi maksad-ı aksâ

67) Ne cânib gâlib ise câna cânuñ menzili olur

Cüdâ oldukda tenden bil aña menzil olur ol câ

68) *Letâfetden kesâfetden ne kesb itdüñse dünyâda*
O menzildür karar-gâhuñ biri esfel biri a'lâ

69) *Letâfet kesb iderseñ menziliñ a'lâdan a'lâdur*
Kesâfet kesb iderseñ bil olursun cümleden eşkâ

70) *Sa'âdet ehlisin devlet seniñdür iki 'âlemde*
Bu sözlerden uyanıklık gelürse cânuña cânâ

71) *Kemâl-i Âdemi sözden bilindi ey mülk-i haslet*
Velî ol sözdürür evvel kim ola huccet ü akvâ

72) *Söz oldur benlikden kopmaya ol söz kopa Hakktan*
İşiden dahi Hakkıla işide komaya gavgâ

73) *Kaçan kim zâtını bilmez kişiden zâhir olsa söz*
Dinlemezsüz aña kim ol söz menşe'i ola vedâ

74) *Benüm söz didüğüm Ruhu'l-Kudsdan söylenen sözdür*
O söz İsâ-yı vakitden söylese sıhhat bulur marazâ

75) *Niteçi her ne söz söylense ol sözdür Kelâmu'llâh*
Ne vechile Kelâmu'llâhdurur söz diñle te'vilâ

76) *Sözüñ aslı nefesdür cümle sözler bir nefesdendür*
Nefesden zindedür 'âlem eger esfel eger a'lâ

77) Kamu eşyâ-yı hakikat ol nutukdan âşikâr oldı
Kadem bahr-i nutukdur cümle eşyâdur hubâb-ı ünsâ

78) Nefes gerdükçe çıkdukça gönül söz ile kâ'imdür
Gönülsüz vü sözsüz hem gönül olmaz ebed kat'â

79) Sözüñ aslı nefesdür nefesden zindedür 'âlem
Nefes nutkıla zâhirdür nutukdur remz-i mâ evhâ

80) Sözi fark eylemek sözden velakin kâr-ı danâdur
Sözi fark itmeyen sözden olupdur birü hamakâ

81) Anadan dogma gözsüzler karadan gayrı görmezler
Görür mi rûy-ı dildârı karañulıkda tâ bînâ

82) Anadan dogma gözsüz gibidür nâkıs olan idrâk
Nedür fehm eylemez sözden rumûzı nükte-i sırrâ

83) Öz 'aklı ile billûrı mümâsildür der elmasa
Berâber dir ise elmasla billur dinür hâşâ

84) Hakikat-bîn olan sarrafa sor sen cevherüñ kadrin
Katırcı boncugın gevher sanandan olmayasın tâ

85) Hakikat-ı nutk ü savt ü sözü acı bir asla mebnîdür
Fürûgı otuz iki harfde zâhir oldı taksimâ

86) Yaradılmış ne kim varsa kamusu nutka mazhardır

Dü-âlem-i dil tutukdur nutka nâtıkdur kamu eşyâ

87) Sıfâtuñ zâtuña bürhân sözüñ bil zâtuñı ey cân

Sıfâtuñdan sözüñ gitse sıfâtuñ hod olur efnâ

88) Fûru'dur gösteren aslı fûru'suz asla yol yokdur

Sadef asl içinde fûr'idur bil dürre-i beyzâ

89) Şecerden meyvedür maksûd kuru eşcârı neylerler

Cihânu bir şecer farz eyle Âdem meyvedür gûyâ

90) Cihânuñ cânı Âdemdür kim anuñ cismi 'âlemdür

Şular kim sırra mahremdür olardur hem-dem 'İsî

91) Hudâ'yı bilmek âsân Âdemi bilmekdür müşkil

Nitekim Kâf-ı ecsâmda ola cân içre key 'Ankâ

92) Cism-i mahsûs ü cân-ı mu'allû odur bir emr-i Rabbânî

Ya kimdür ortada Âdem ya anuñ zevcesi Havvâ

93) Benüm Kâf ile 'Ankâ'dan muradum rumz-ı imâdur

Vücûdum içre göñlüm Kaf tecellîsidür 'Ankâ

94) Ene'l-Kur'an ve's-seb'a'l-mesânî Muhyiddîn

Ve rûhu'r-rûh lâ rûh ilâ ve nîdidüm âmennâ

95) Göñül Kafında 'Ankâ'nuñ tecellisine irdüñse
Görürsin hâk-i pâyuñda turur bu kubbe-i minâ

96) Hayât-ı eyn içresüñ hazır olursın bezm ü vahdetde
Mürîdüñ olmaga me'mûr olur İskender ü Mûsâ

97) Eger Kâf ü eger 'Ankâ eger İskender ü Mûsâ
Seniñ zâtuñdur cem'ân eger Sidre eger Tûbâ

98) Eger bu rütbeye vâsıl iseñ var eyle irşâdı
Ki 'İsi-yî zemân olduñ dimekdür yuhyi'l-mevtâ

99) 'İlim ki sâhibin hayy itmeye ol 'ilmi neylerler
'İlim ol 'ilme dirler sâhibin ol 'ilm ider Azrâ

100) Dinilmez 'ilm aña kim sâhibin ol 'ilm ider şeytân
Dinilür 'ilm aña kim sâhibini ider ol meselâ

101) İriş Hızr-ı zemâna sor andan 'ilminüñ esrârın
Beyân eyler saña Hızr-ı zemân ihsân ider ancâ

102) Kime kim Hakk müyesser eyledi 'ilm-i ledüinden
Hayât âbını kalbinde ider Hızr-ı zemân içre

103) Ledün 'ilmi odur kim kendü kalbüñden tulû' eyler
Bu 'ilmüñ menba'ı Hızr-ı zemânuñ kalbidür anda

104) Hızîr didikleri kurb-ı zemândur her zamân içre
Zemanda an dâ'mdür tasarruf üzredür erkâ

105) Tasarruf üzredür kutb-ı zemân 'âleme Âdemde
Hakkun ihsânını kutb-ı zemânda eyleyen bahşâ

106) İrerseñ kutb-ı devrâna bulursın matlabuñ sen de
Sadâkatla muhabbetle iderseñ himmet-i bâlâ

107) İrişür her nefesde bil saña ilhâm-ı Rabbânî
Seni irşâd idüp saña ol demdedür incâ

108) Kime kim feyz irer bil ol zemânuñ vâhidindendür
Bi-kadr-i kâbiliyyet her vücûda neşr olur bahâ

109) Bu çarh dolabı dâ'im-an- dâ'im üzre devr eyler
Ki her derunda biñ sûret ile zâhir olur i'kâ

110) O devriyle gelüpdür enbiyâ mürsel merâtibe
Gehî mü'min zuhûr eyler zuhûr ider gehî tevsâ

111) Ki ben dahı o devrile nice geldüm nice gitdüm
Nice öldüm nice dirildüm nice kezem olmuşam ifnâ

112) Hakkıla bî-inşâ iken kamu cânlara cân iken
Düşüp bu 'âlem-i mülke idendüm esfel-i mesvâ

113) 'Amâ idi makâm-ı elem kim hayret andandur
Vücûdum gamı çün indi bu şemsûm nûrını zulemâ

114) İkinci menzilüm oldı benüm bil 'âlem-i ervâh
Ki 'arşuñ fevkı oldum çün o arşuñ istivâsı mâ

115) Tabâyı'dan güzer kıldum 'anâsır reñgine girdüm
Ma'ânda nebât renginde geydüm hulle-i hadrâ

116) Bırakdum hulle-i hadrâyı hayvân rengine girdüm
Geçüp hayvândan insân sûretin giydüm didüm Hû yâ

117) Çün insân sûretin bildüm Hakka hamd ü senâ kıldum
Fenâ-ender-fenâ buldum ki buldum Hakkla ibkâ

118) İrişdi ma'rifet nûrı göñül oldı Hakkuñ Tûrı
Kamu sırlar 'ayân oldı gümânum kalmadı aslâ

119) Erenler sohbetün buldum dün ü gün hizmetin kıldum
Ne didiler ise illâ didüm hergiz dimedüm lâ

120) Dil-i insân-ı kâmil mahzûn-ı feyz-i ilâhîdür
O yüzden bahş ider bil anı dâ'im feyzini if'â

121) Baña feyz-i İlâhî Hazret-i Şeyh-i Mısrîdendür bil
O dahı bil Sinân-ı Ümmîden almışdur yed-i tûlâ

122) O dahı bil Eroglından alıpdur mâye-i zâtı

O dahı Şeyh Abdü'l-Vehhâbdan aldı sırr-ı ümenâ

123) O dahı Şeyh Şemsü'd-dîn Yigitbaşından aldı el

Cihâna kable oldı ol misâl-i Kâ'be-i 'ulyâ

124) O dahı Şeyh 'Alâ'a' ddînden irdi Zât-ı Râhmâna

Şeb-i vuslâtda vahdet itdi buldı hâlet-i kurbâ

125) O dahı Kayserî-i Tâce'd-dînden aldı çün tel'in

Anuñçün zâhir ü bâtın odur 'âriflere 'urefâ

126) O da Erzincânî Molla Pîrîden irdi bu esrâra

Anuñçün 'ilm-i ser-bahrinde olmuşdur dürr-i yektâ

127) O da şeyh Seyyid-i Yahyâdan irdi vuslat-ı Hakka

Tarîkat ehli içre nâmı olmuşdur cihan-ârâ

128) Bu tertîb üzre ser-şâridürür 'alem de 'âdem de

Bu sırruñ sırrını bu Seyyide Hakk eyledi i'tâ

129) Bu esrâr-ı hakâyıkdan eger duyduñ ise bir sır

Yüri şâd ol ki 'âlemdeki sensin 'âlim ü dâná

130) Bu sırdan kim haberdâr oldı 'ârifdür özi anuñ

Geçüp hayvân adından ol çü buldı menzil-i me'vâ

131) Saña deryâ-yı Hikmetden çıkardum bir dürr-i yektâ
Ki mislin görmedi 'âlemde hiç İskender ü Dârâ

132) İşâret 'ilmine 'âlim iseñ nazmum saña kânî
'İbâretten murâdum fehm idendür kâbil ü ezkâ

133) Eger fehm olmaya nazmum haber dir Leyse fi'd-dâreyn
Duyarsa ma'inesin anuñ yiyessin menn ile selvâ

134) Cihân içre bu tarz üzre rivâyet itmedi kimse
Ne Muhyi'd-din ne Bedrî'ddîn ne Sadrû'ddîn ne Mevlânâ

135) Destâr-ı güle bu nazma kılsa nazar 'ârif
Hezar cennet okurdı ol lisân-ı Hakkıla hakkâ

136) Cevâhirlle müzeyyen bir kasrdur bu kasîdem kim
İçine girenüñ hâkin ziyâret idiser Hudâ

137) Hakîkatda bu manzûme cemî'-ı 'ilme hâvîdür
Velî bir harfîni vücûdun kılmayan ifnâ

138) Bunuñ her beytinüñ zımnında niçe biñ ma'ânî var
Velî a'mâ gözi görmez gerekdür dîde-i bî-nâ

139) Ledün 'ilminüñ esrârın 'iyân itdi saña Seyyid
Eger sırrına mahremseñ nazîre söyle gel buñâ

Seyyid Mehmed Emin b. Mehmed Kâsım Halveti (K.27)

...

9) Muhammed gelmeseydi 'âleme pes
Yaradılmazdı 'âlemde hiç kimes

10) Anuñ nûrından oldu cümle 'âlem
Husûsan kim safîyu'llâh-ı Âdem

11) Anuñ nûrından oldu enbiyâlar
Dahi hem evliyâlar asfiyâlar

12) Muhassal cümle mevcûdât ne kim var
Anuñ nurından oldu bilür kamu var

13) Yaratdı Âdemi evvel-emirde
Melâ'ik ideler tâ aña secde

14) Velî emrin Hudânuñ saydı İblis
İbâ eyledi Âdemden o telbîs

15) Çü emrinden anı devr itdi Ma'bûd
Ki oldu tâ ebed merdûd ü matrûd

16) Didi ben gayrıya itmem sücûdî
Hicâb oldu aña kendü vücûdî

17) *Yüzinde Âdemüñ görmedi Hakki*

İçinde yok idi zîrâ ki sıdka

18) *Gel imdi Âdemi bul Âdemi bil*

Secde eyle Hakkuñ emrin kabûl kıl

19) *Sakın kılma Hakkuñ gayrıya tâbû*

Hakka kıl secde ki var gayrıyı ko

...

Seyyid Mehmed Emin b. Mehmed Kâsım Halveti (M.9)

1) *Vech-i dilber çü keşf iderse nikâb*

Ref' olısar kamu zalâm u sehâb

2) *Vech-i Âdem ki mazhar-ı Hakkdur*

Hakka irmege bil Âdemdür bâb

3) *Hakk kitâbı yüzi beyânıdur*

Kaşı 'uşşâka kible vü mihrâb

4) *Secde it Âdeme gel 'âr itme*

Tâ kabûl eyleye seni Vehhâb

5) *Âdeme secde itmedi iblîs*

Anı reddeyledi Rabbü'l-erbâb

6) Görmedi Âdemüñ hakikatini
Sandı Âdem od ü yel toprak âb

7) Her kim itmezse Âdeme secde
Bil yeridür anuñ istabl-ı devâbb

8) Hakk huzûrunda bî-edeb olma
Gözet Âdem gibi sen de âdâb

9) Âdeme gel bul Âdemün demini
Kalmasun arada Hakkıla hicâb

10) Buldı Âdem demini çün Seyyîd
Aña fetholdı bil kamu ebvâb

Seyyid Mehmed Emin b. Mehmed Kâsım Halveti (G.51)

1) Eyledi gayb-ı hüviyyetden tecellî şems-i zât
Ol tecellîden zuhûr geldi dürrât-ı sıfât

2) Zâtı müstagnî idi küllî sıfâtdan velî
Kenz idi bahr-i 'ummânda bil zurûf-ı âliyyât

3) Hubb-ı Zâtîsi ta'allû eyleyüp a'yân çün
Hep mazâhirden görindi cümle esmâ-i zevât

4) Zât-ı Vâhid eyledi bir mazhârı kâbil-i taleb
Ki anda istihlâ ide hep mücmelât ü müfzalât

5) *Ola a 'yânıyla esmâ birbirine âyîne*

Bu ikiniñ vahdetiyle görine tâ vecd-i Zât

6) *Çün kemâl-i feyz-i cûdından yaratdı Âdemi*

Kıldı esrârına mahrem virdi aña beliyâ

7) *'Alleme'l-esmâyile hem tâc-ı kerremnâ ile*

Anı teşrîf eyleyüp virdi kerâmet-i mecazât

8) *Safha-i vechinde yazdı dest-i kudretle ezel*

İt Seb'u'-Mesânî sûre-i ve'l-Mürselât

9) *Secde eylen diyu emir itdi melâ'ik-i humka*

Eyledi iblis ebâ çün oldı yeri esfelât

10) *Ahseni takvîm içinde nutk-ı Hakk kıldı karâr*

Zâhir oldı sırr-ı mahfi-i Âliyât ü sâfilât

11) *Kâf"la "nun Âdem ü Havva imiş aña 'azîz*

Bil ki cümle halka Âdem ata Havva ümmühât

12) *Aç gözüñ ey nutka inkâr eyleyen kör kim bu gün*

'Áleme Âdem dem-be-dem nefh olur rUhu'l-hayât

13) *Niçe bir mürde gezersin cehlu'llâh 'âlemde gel*

Kesb-i rûh it nutk-ı Seyyidden içüp âb-ı hayât

Seyyid Mehmed Emin b. Mehmed Kâsım Halveti (G.53)

1) Cihânuñ aslı vü fer'i hakikat bil ki Âdemdür
Mesîha feyz olan Hakdan bugün ümîdi demdür

2) Kemâlât-ı İlâhiyye ki mir'at-i mücellâdur
Dil-i insân-ı kâmil ol kend'özi Hakka mahremdür

3) Hudâ var eyleyüp yokdan kerâmet virdi insân
Ki ta'lîm itdi Esmâyı okursañ ism-i a'zamdur

4) Sakın 'allâme-i 'asrum deyü lâf urma ey vâ'iz
Nice yüz biñ senüñ gibi bu 'ilmu'l-lâhda ebkemdür

5) Kim uydu Âdem-i 'aşka o bildi remz-i Esmâyı
Odur 'allâmesi 'asruñ ki akranından a'lemdür

6) Hakkuñ mahlûkına hergiz hakaretle nazar itme
Özüñ a'lâ görüp dime sakın gayrıya bu kemdür

7) Ser-â-ser dürr-i cevherle toludur 'ârifüñ kalbi
Egerçi sâretâ bir katredür ma'nîde bil yemmdür

8) Basarsañ deyü nefsiñi Süleymân-ı zamân olduñ
Vücûduñ mülkini alduñ elüñde mühr ü hâtemdür

9) 'Îmâret eyle dil mülkün bu gün 'aşk-ı ilâhiyle
Yıkılmaz tâ ebed Seyyid binâ-yı 'aşk-ı muhkemdür

Seyyid Mehmed Emin b. Mehmed Kâsım Halveti (G.75)

...

3) Âdemi sûret sanup kalma nukûş-ı fâniye
Âdemi halk eyleyen ol bî-misâl sultâna bak

4) Ahsen-i takvîm diledi şânı kim çünkü seniñ
Gel bu sûret-i noksanı ko ma'nî-i insâna bak

5) Kendü rûhumdan size nefh eyledüm didi çü Hakk
İş bu sırra vâkıf olan 'âlim-i büryâna bak

6) Muharrif-i zât-ı halksın mahzen-i esrâr-ı gayb
Añlayam dirseñ bu remzi yürü var Kur'âna bak

7) Çün tüvellû semme Vechu'llâh dur nass-ı kelâm
Bunu inkâr eyleyen dîv-i racîm-i şeytâna bak

8) Ey Kelâmu'llâha lâ diyüp olma saki
Küntü kenzi si yine mahrem olan ihvâna bak

...

Seyyid Mehmed Emin b. Mehmed Kâsım Halveti (G.120)

Siyahi Dede “İnsalığın atası” olan Hz. Âdem’in “gendüm” yüzünden kendine zulm ettiğini ifade etmektedir:

...

51. Hazret-i Âdem ki odur bü'l-beşer
Olmuş iken vâkıf-ı her hayr u şer

52. Nefse uyup cenneti terk eyledi
Geldi zemîne niçe yıl ağladı

53. Didi Allâha ki ben itdüm hatâ
Nefse zulm eyledüm ey zü'l- 'atâ

54. Kendümi gendümde günâh eyledüm
Dâne-i gendüm kadar âh eyledüm

55. Dâne-i gendüm için ol tama' hâm
Dâme düşürdi beni her subh u şâm

...

Siyâhî Dede (K.1)

Şemsî, aşağıdaki mesnevisinde Hz. Âdem'de Allah'tan bir parçanın var olduğunu, Hz. Âdem'in "Nur-ı Muhammedi"nin taşıyıcı olduğunu, Hz. Âdem'in Allah'ın halifesi olduğunu, Hz. Âdem'de "insan-ı kâmil" mertnebesinin mevcut olduğunu, eşya isimlerinin Hz. Âdem'de toplandığını dile getirmektedir:

Âlem-i kevn-i mu'alla oldu Âdem'le tamam,
Çünkü cami' oldu esmâ onda fikdân-i hitam.

Suretullah mazhar-ı Âdem vücud-i ruh ile,
Oldu mır'at gayr-i mecluh hail-i subbûh ile.

*Âlemin hatmi dahi âdem olup encam-ı kar,
Akl-ı külden fass-ı hatim müctenib eyyâm-ı nar*

*Suret-i cem'iyet-iesma dahi mahsussadır,
Bu hazain âlemin hatmile mahtum fassadır.*

*Her sıfatı bir şuuuna aynile maksuredir,
Ol makam kimdir cem'i nuradır*

*Vech-i hasta mazhar-i cud-i vücud ekmel zevat,
Her cüzüv bir ism-i hasla münkalibdir mümkinat.*

*Ol hazâin âleminde suret-i esma ile,
Suret-i insan-ı kâmil neş'et-i Kur'an ile.*

*Oldu mahzun her hakikat Âdem'in çün sûruna,
Ol kemalat madde-i neş'etle Âdem nuruna.*

*Neş'et-i unsurda Âdem misl-i kevineyn sureti,
Neş'et-i insanda ekmeldi hazain kudreti.*

*Çün hazain bi'lfiil insan-ı kâmilden ola,
Âlemin hatmi dahi bilcümle hatminden ola.*

*Tesmiye kıldı Huda bundan halife Âdem'i,
Suret-i misliyye-i nev'iyyedir hem hatemi.*

*İlmine külliye dendi çünkü Esmâ hafızı,
Mîhr-i sultandır hazâin arzâ her ma-hafızı.*

*Küll-i esmâ-i sıfatın batını hem zahiri,
Suver-i nev'iyye-i kevnîyyenin de ahiri.*

*Oldu zübde ol netayic neş'et-i mevcudeye,
Hatem oldu âlem-i kevnindeki mahdudeye.*

*Mülk-i Hakkın hatmî insan-ı kâmil külliyesi,
Yok hazâin âlem üzre bir ahad mer'iyyesi.*

*Ba'dema hiç kimse etmez feth-i bâba cür'eti,
Çünkü memhur bir hazîne izne bağı fethati.*

*Feth-ı cüz'e Hikmet-i Rabb iktiza-i ezheri,
Feth-i külli hatm-ı insan-i mükemmel mefhari.*

*Kamil insan ile mahfûz eyleyip bahr ü beri,
Âlem-i cem'a hilafetle mukaddem eseri.*

*Çün hakâyık âleminden iktiza etse meger,
Ol hazâin âlemin hıfzında istihlaf eder.*

*Hem ıfaza eyleyip cem'iyyeti külliyyeden,
İsm-i Vahid mazhariyle ism-i Zahirle beden.*

Kevn-i cami' oldu Âdem fasıla oldu beyan.

Seyr-i Âdem "Beyn-e huma berzahun la yebgıyan".

Bahr-i vucûb ile ebhan mekânda olmadı,

Ancak insan-i mükemmel sa'yine sed bulmadı.

Çün vera cem'-i hakaik hilkatın mevcud idi,

Ruh ile oldu misali fasla ol bir cûd idi.

Her meratib ve menazır tab'ına Furkan ile,

Zahiri batında ism-i hass ile fennan ile.

Âlem-i mir'atta bir emr-i cila maksud idi,

Âdem'e mir'at cilası masdar-i Ma'bud idi.

Sûret-i cem'iyede mecma'di esma neş'eti.

Zahir oldu neş'et-i insanda cem'-i hazreti.

Cem'-i ekme kim hazain âlemi hıfz eyledi.

İşbu cem' -i ekme li hiç bir melaik bilmedi.

Çün hakaik isminin icrası âlemde yeri.

Cüzde izhar bl-haseb-il-levn ile oldu beri.

Sûret-i tafsile-i âlemde esma ayeti.

Oldu furkan-i hazain mazhar-i küil silreti.

*Çün bu neş'etle beşer de haiz-i mümtaz olup.
Mazhar-i ecme' ve ecmel müntehab feyyâz olup.*

*Hüccetullah kaim oldu hep melaik münkesir.
Cürmüle ma'siyyeti isnad ile hep muntazır.*

*Mele-i â'lâ üzere galib idi nûr-ı Hakk.
İddia etti melaik zanlandır müstehak.*

*İsm-i zat da süret-i cem'iyyeti mir'atma.
Kim o mir'at-i zuhûr âdemde oldu zatına.*

*Etdi istinbâ-ı Hakk arz u sema her ma ile.
Mülzem etti onlara muhtac olan esma ile.*

*Cem'-i esma-i İlah'a ittila-i i'tiraf.
Bi-vukûf olduklann bildirdi ancak ba-tavâf.*

*Çünkü Âdem oldu Hakk'm hücceti kâmil idi,
Neş'etinde ayn-i nûr-i Ahmedi hamil idi.*

*Cami' oldu her kuva-i kevni ismile beşer.
Kümmeline oldu mekşûf ayn-ı esma-ı nazar.*

*Her beşer hayvan-ı natıktır kemal bulmaz ise.
Sûret-i insaniyyetten cüz' olup gelmez ise.*

Olmayınca iltihak-i kümmeline kısmeti.

Bir ceset meyyit gibi insana onun nisbeti.

Çün kemal-i mertebe insanda istihlaf idi.

Olmadı bir kes ki illa mazhar-i evsaf idi.

Bes ibadet Zat'a mazhar İsm-i Hakk'm ezheri.

Satveti hem de celall i'tirazsız ziveri.

Bir kes Hakk'dan bilmez illa Zat'ı ihsan eylesin.

Vasf-ı Vahdaniyye'den ol cem'i im'an eylesin.

Pes melaikde zuhûr-i cüz' ile abdiyyeti.

Âdem'in hep bâtınında müştemeldi sûreti.

Lakin oldu zahir-i cüz'e melaik manzan.

Her mezahir ma'rifette Hakk zuhûr-i kaderi.

Bilmeyip kadrin ibadet ehliyiz hem hamidûn.

Kuluna oldu ceza (Yef'alun, ma yû'merûn).

Muktezaya gâlib oldu bi-şu 'ûr zemmettiler,

Tezkiye-i nefis edip de cerh-i âdem ettiler.

Bilmeden esma şu 'ûnun sen de etme i'tiraz,

Zahir oldu bir isimle cümle ecrâm mustefaz.

*Fıtrat-i İslam'la gönderdi seni aldı havas.
Ba'zı esma oldu amma ba'zı da insana has.
Ba'zı zatında mukadder cümle zatında zuhûr
Oldu amme halikiyyet inse Cebbar hem Gafûr.*

*Zâtına zatiyledir ilmi "Bi-zatihis-sudür".
(Ma esâbek min hasene) oldu zatından nuşûr.*

*Çün niza' etti melâik aynıdır isnatları.
Ol fesad kim âdemi cerh oldu tam ifsatlan.*

*Fi'l-i nakzı gayre isnad ism-i –Zâti'den nukûl
Mukteza-yi hadisiyyet buldu nefsinde kabûl.*

*Atf edip noksan mezâmi adernin ef'âline.
Gïtdiler tahsis edib tesbîh-i takdis kâline.*

*Ger melâik ma'rifet-i nefse olsa müstefâz.
Vahdet-i mebsûta olmazdı nizâ'-ı i'tiraz.*

*Nefse ârif oldu külliyette ârif oldular.
Emr-i sâmi' oldu ervah cümle haif oldular.*

*Bildiler kim Âdem oldu cümle esma mecma'ı.
Secde etti ba-edeb gördükte onda Cami'i*

*Gördü İblis ba'zı âlem sûretin şanı idi.
Sîret-i narından İblis kibrile sani idi.
Görmedi "Fa'al sıfatın olmadı hem kabile.
Ol dahi gayr-i sıfattır feyz-i akdesten dile.*

*çünkü âlemden olup cüz' olmadı hasıl cemil
Âdem için hâsıl idi oldu ervah müstemi'*

*Çün ihanet etti İblis Âdem'e nakz-i hisâb.
Bilmedi cemliyyet-i Adem'dedir mahz-i nisâb.*

*Olmak istersen eger İblis'e dost, sen de yürü.
Setr edip nûru hicabla. fill-i mazmûma yürü.*

*Şöyle bil kim her ta'ayyûn bir muayyen üzredir.
Oldu ali setr eder "nûr" ol mükevven üzredir.*

*Her hicabiyyette aynile muayyen hark eder.
Kim ki Mahmûd vasfını vasf-i mudilden fark eder.*

*Şol hicabiyyet taayyününde şahid olmaya.
Muhtecab oldu o zira Hakla hamid olmaya.*

*Bu hicabdir kendi nefs-i ihticabından ona.
Kül kıyarnı etdi mahrum ma'rifetten her yona.*

Ol muayyen iddia etti enaniyyet ile.

Kendi aynından ve ayn-i külden seyr-i Zat ile.

Sûreteyn beyninde Allah âdemi cem' eyledi.

Keml-i vücûbu hakayık-ı Ahâdiyye idi.

Sûret-i âlemde Hakk'dan böyle müstafef olup.

Âlem-i rûh âlem-i ecsâma ol dem leff olup.

Nefh-i Zâtı cem-i berzah bahr-i imkân mazhan.

Beyn-i arşda ol hakikat müstevi Hakk rehberi.

Arsa-i hâk oldu menzîl çün hamiri hak idi,

Geldi dünyaya Peyam-ı feyz nuru pak idi.

Cem'-i külden çün tezaat var hem aziz u hem mudîl,

Kâmil oldu ba'zılar hem ba'z-ı zalim bi'l-cehil;

Geldin ol berzahda sevk etmek için keştîeri,

Levn-i mercana tutulmaz dürr-i safî erleri.

Kim teveccüh etti ona baki oldu sireti,

Hep fena buldu olar kim müsteardı sureti.

Çünkü âdemdir o cem'-i cem'e kabil olmaga,

Şemsiya eyle tezarru' sen hidayet bulmaga.

Şemsî Külliyyâtı (M.136)

Şevki İbrahim Efendi heceyle kaleme aldığı aşağıdaki şiirinde; Hz. Âdem'in Cennet'e yerleştirildiği, aşk yüzünden Cennet'i daneye sattığı vurgulanmaktadır:

...

9 Sûret-i Âdem'de açıldı kapı

Cennet-i vahdetde virildi tapu

Cem' oldu Âdem'de her ervâh kamu

Mazhar-i mücellâ insâna geldi

10 'Aşk ucundan satdı Âdem cenneti

Habbeye değışdi buldı ülfeti

Safâ ile geydi 'âlî hil'ati

Zan itdü bilmeyen 'isyâna geldi

11 Cezb itdü te'ayyün aldı vahdetden

Nûş itdü bir katre câm-ı kesretten

Okudu ma'nâyı bahr-i Hikmetden

Çıkıp o deryâdan dürdâne geldi

12 Zâhir oldu ervâh zahr-i Âdem'den

Geldiler meydâne cilve-i demden

Aldılar nasîbin ol câm-ı-cemden

Cümlesi huzur-ı Rahmân'a geldi

Şevkî İbrâhim Efendi (210)

Şeyh Galib'in tercii-i bendinde, Hz. Âdem'e Cebrail tarafından ruh üflendiği için eşref-i mahlûkat oluşuna telmih vardır:

Ey dil ey dil niye bu rütbede pür-gamsın sen

Gerçi vîrâne isen genc-i mutalsamsın sen

Secde-fermâ-yı melek zât-ı mükerremsin sen

Bildiğin gibi değil cümleden akdemsin sen

Rûhsun nefha-i Cibrîl ile tev'emsin sen

Sırr-ı Haksın mesel-i İsi-i Meryemsin sen

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen

Merdûm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen

Merteben ayn-ı müsemmâdadır esmâ sanma

Merciin Hâlik-i eyâdadır eyâ sanma

Gördüğün emr-i muhakkakları rü'yâ sanma

Bakasın kendini sûretle heyûlâ sanma

Kef ile sâbit olan maniye dava sanma

Hakkına söylenen evsâfi müdârâ sanma

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen

Merdûm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen

İnleyip sırrını fâ eyleme ağyâra sakın

Düşme bilmezlikle varta-i inkâra sakın

Değmesin âhların kâkül-i dildâra sakın

Sonra Mansûr gibi çıkmak olur dâra sakın

Arz- 'acz etmeyesin yâreden ol yâra sakın
Bulduğun gevher-i âlîleri bîçâre sakın

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdûm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen

Sendedir mahzen-i esrâr-ı mahâbbet sende
Sendedir ma'den-i envâr-ı fütüvvet sende
Gizli gizli dahı vardır nice hâlet sende
Marifet sende hüner sende hakikat sende
Nâzar etsen yer ü gök dûzah u cennet sende
Ar u kürsiyy ü melek sendedir elbet sende

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdûm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen

Hayfdir âh iken âlem gedâ olmayasın
Kader-âlûde-i ümmid ü recâ olmayasın
Vâdi-i ye'se düüp hiç ü hebâ olmayasın
Yânılıp reh-rev-i sahra-yı belâ olmayasın
Âdeme muttasıl ol tâ ki cüdâ olmayasın
Secdeler eyle ki merdûd-ı Hudâ olmayasın

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdûm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen

*Berk-i hâtıf gibi bu kayd-ı sivâdan güzer et
Erişen hâr u hasa âte-i akı siper et
Sâf kıl âyîneni kâbil-i aks-i suver et
Hele bir cem-i havâs eyle de Gâlib nâzar et*

*Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdûm-i dâde-i ekvân olan âdemsin sen*

Şeyh Gâlib (Tcb.9)

Yunus aşağıdaki birinci gazelinde “Nur-ı Muhammedi”ye işaret etmektedir. İkinci gazelinde yine “Nur-ı Muhammedi”konusuna ve Şeytanın Hz. Âdem’in Şeytan tarafından Cennet’te aldatılmasına telmih vardır. Üçüncü gazelinde Hz. Âdem’in topraktan yaratılması anlatılmıştır. Dördüncü gazelde Hz. Âdem’in topraktan, İblis’in ise ateşten yaratılmış olması ve İblis’in kibri dile getirilmiş ve Hz. Âdem ile Hz. Musa ilişkilendirilmiştir. Son olarak beşinci gazelde ise yine “Nur-ı Muhammedi” konusu ve Şeytan’ın Hz. Âdem’e secde etmeyişi anlatılmıştır:

*1 Evvel kadîmden geldüm yir gök yaradılmazdan
‘Arş-kürsî levh ü kalem hîç dahı anılmazdan*

*2 Dostıla sohbetdehydüm içerü halvetdehydüm
Âdem niçe nesnedür hîç dahı anılmazdan*

*3 Yüz bin yigirmi dört bin cânlar cânum içinde
Gizlü Muhammed cânı dahı içerü bizden*

*4 Hem cânlar ana perde ol nûr içinde nûrda
‘Işk anda kadîm durur cânlara ayrılmazdan*

5 'Işkdur Hakk'un varlığı yir ü gök ma'mûrlığı
'Işk bizi pertev itdi her biri birimüzden

6 Evvel Âdem yaratdı sonra peygamberleri
Âhir Muhammed nûrı balkıdı içümüzden

7 Âdem atadan berü velî evliyâ Nebî
Hak müşerref eyledi Ahmed'i kamu yüzden

8 Yitmiş bin yıl öndinden yaratdı Muhammed'i
Hak kendü âşık oldu bahâne bir yılduzdan

9 Ol yılduz ki varıdı kandaydı Âdem cânı
Ya bunca peygamberler anılmadın ağızdan

10 Âlimler bunu bilmez degme 'akl ana irmez
Hidâyetdür Yûnus'a keşf oldu hacemüzden

Yûnus Emre (G.233)

1 Çarh-ı felek yogıdı cânlarımız var iken
Biz ol vaktin dost idük 'Azrâîl agyâr iken

2 Niçe yıllar biz anda cem' idük cân kânında
Hakâkat 'âleminde ma'rifet söyler iken

3 Çalap 'ışkı cândaydı bu bilişlik andaydı
Âdem-Havvâ kandaydı biz anunla yâr iken

4 Dün geldi sâfi Âdem dünyâya basdı kadem
İblîs aldadı ol dem Uçmak'da gezer iken

5 Ol vaktin biz uçarduk cevlân urup göçerdük
Nûrdan şarâb içerdük Hak bizi toylar iken

6 Cânlar anda bilişdi ol dem gönül alışdı
'Âlem halkı karişdı denizler kaynar iken

7 şükür bu deme geldük dostları bunda bulduk
Tuz-ekmek bile yidük 'ışk demin oynar iken

8 Ne ogul vardı ne kız vâhid idük anda biz
Konşıyduk cümlemüz nûr tagın yaylar iken

9 Ne gök varıdı ne yir ne zeber vardı ne zîr
Yûnus dostdan haber vir 'ışkıla göyner iken

Yûnus Emre (G.243)

1 Yir gök yaradılmadı Hak bir gevher eyledi
Nazar kıldı gevhere sızurdu dür eyledi

2 Gevherden bug çıkardı bugından gök yaratdı

Gök yüzünün bizegin çok yılduzlar eyledi

3 Göge eytdi dön didi ay-gün yürisün didiü

Suyı mu'allak kodı üstinde yir eyledi

4 Yir çalkandı turmadı bir dem karâr kılmadı

Yüce yüce tagları Hak çöksüler eyledi

5 'Azrâîl gökden inde bir avuç toprak aldı

Dört ferişte yogurdu bir peygamber eyledi

6 Çün cân gevdeye irdi ahsurdu öri turdu

El götürüp ol demde Hakk'a şükür eyledi

7 Allah eydür Âdem'e çün kim irdün bu deme

Bu dünyâda ne didiün diliün neyi söyledi

8 Yogiken var eylediün topragiken cân virdüin

Kudret diliyle andun dilüm söyler eyledi

9 Bu söz Hakk'a hoş geldi kulın 'azîz eyledi

Ne geçdise gönünden viridi hâzır eyledi

10 Bu söz Yûnus'a kandan kim vire haber cândan

Meger kim ol lutf ıssı ana nazar eyledi

Yûnus Emre (G.355)

1 Çalap Âdem cismini toprakdan var eyledi
Şeytân geldi Âdem'e tapmaga 'âr eyledi

2 Eydür ben oddan nûrdan ol bir avuç toprakdan
Bilmedi kim Âdem'ün için gevher eyledi

3 Zâhir gördi Âdem'ün bâtınuna bakmadı
Bilmedi kim Âdem'i halka server eyledi

4 Kırk yıl kalıbı yatdı adı 'âlemi tutdı
Gör şeytânı bugzından ne fitneler eyledi

5 Âdem toprak yatmışdı at âlemi dutmuşdı
Fikrine bak İblîs'ün ya'ni hüner eyledi

6 Ol yürüyen atları sürdi Âdem üstine
Âdem'e mekr irgürüp ya'ni zafer eyledi

7 Âdem'ün göbeginden Çalap yaratdı anı
Vaff diyüp turı geldi anlar güzer eyledi

8 Çün gitdi Âdem 'ahdi yetdi Mûsâ'nın vaktı
İblîs'e işbu işler yavlak eser eyledi

9 Mûsâ gönüldi Tûr'a Hak'la münâcât kıla
Gördi kim bir su akar Mûsâ nazar eyledi

10 Mûsâ eydür göreyin bu su ne yirden gelür
Ger böyle akarısa zîr ü zeber eyledi

11 İlerü vardı Mûsâ la'în oturmuş aglar
Gözinün yaşıyımış ol su bınar eyledi

12 Mûsâ sordı la'îne agladugun nedendür
N'ideyim aklamadın dir işüm zâr eyledi

13 Mukarrrebdüm Mûsâ ben ol Hakk'un dergâhında
Götürdi urdı yire işümi şer eyledi

14 Sen bilmez misin Mûsâ ben neden ayrıldugum
Şunlar ögüme düşdi beni humâr eyledi

15 Vargıl digil yâ Mûsâ rahmet eylesün bana
Tevbe kılup işine hoş istigfâr eyledi

16 Mûsâ irdi hâcete Hakk'ula münâcâta
Unutdı emâneti söz muhtasâr eyledi

17 Hak Mûsâ'ya eyitdi unuttun emâneti
Ol nidâyâ cânını Mûsâ nisâr eyledi

18 Vargıl digil yâ Mûsâ rahmet ideyim ana
Secde itsün Âdem'e çün istigfâr eyledi

19 Mûsâ geldi la'îne didi Hakk'un buyrugın
Secdeyi işidicek döndi inkâr eyledi

20 Ben andan umarım derdüme dermân kıla
Dahı arturdu derdüm ya'ni tîmâr eyledi

21 Ben eger tapsam ana ol vaktin taparım
Şimdi hod toprak olup zîr ü zeber eyledi

22 Âdem İblîs kim ola işi işleden Çalap
Ayı günü yaradup leyl ü nehâr eyledi

23 Ma'nî nedür İblîsden câhillik kamu bizden
Ne duydun iş bu sözden sırrı esrâr eyledi

24 Çalap eydür şol kula 'inâyet benden ola
Ne şeytân azdurısar ne kimse kâr eyledi

25 Altı bin yidi yüzi yıldan geçen Âdem'i
Dile getürdi Yûnus söz muhtasâr eyledi

Yûnus Emre (G.356)

1 Biz uludan işitdük evvel er yaratıldı
Pâdişâhun birligin evvel kadîm er bildi

2 Bunca yıl bunca zamân biz işitdük bî-gümân
Çalap kendü sun'ından ere Tanrılık kıldı

3 Eydürler bir kuşdı Hikmeti öküşidi

İki cihân 'ârîfi ol kuşdan 'ibret aldı

4 Ol kuşun her bir yöni yüz bin yigirmi dört bin

Evvel ol kuş uçuban rahmet göline taldı

5 Çün gölden girü döndi budak üzere kondı

Silkindi her bir yönden bir tamlı su döküldi

6 Ol suyun her birisin bir cân yaratdı güzin

Ol cânun her birisi bunda peygamber oldı

7 Evvelki bünyâd oldı altı kez dünyâ toldı

Yidincisi buyıdı bu Âdem yaratıldı

8 Âdem toprakdanıdı 'Azâzîl oddanıdı

İşitdük 'Azâzîl'i Âdem'e bakdı güldi

9 Secde geldi Âdem'e eydür inün kademe

Cümle firişte indi 'Azâzîl dura kaldı

10 Eydür ben oddan olam yüz bin yıl tâ'at kılam

Tapu buyuracağın tâ'atın 'arza kıldı

11 Ol halkun varlığından pâdişâh birliginden

Şol bir söz sebebinden sürildi la'net oldı

12 Her kim kendüyi gördi üstâdı İblîs oldu

Kişi ne buldıysa miskînligile buldı

13 Eksikligüm Hak bilür 'ışkı bana ol virür

Kılgıl Yûnus'a tîmâr 'ışk beni benden aldı

Yûnus Emre (G.367)

6.2.Mesnevilerde:

Âşık Paşa *Garibname* adlı mesnevisinde, Hz. Âdem kıssasına yer verir ve Hz. Âdem'in işlediği suçtan, Allah'tan af dilemesi ve tevbesinin kabul edilmesinden, İblis'in kovulmasından, Hz. Âdem'in çiftçilikle uğraşmasından... vb. bahsetmektedir:

İşâret Âdem'e 'Aleyhisselâm

277 Kimisi ayak-durur bu birlige

İlkin ol geldi cihâna dirlige

Bunça yıl halkı götürüp yöridi

Cümle halkuñ aslı andan dörirdi

Nefs dahı hem ilkin ayakda olur

Arkun arkun atlayup başa gelür

Nitekim anda bileydi ol zamân

Ol sebebden utlu oldu bî-gümân

281 Çünkü bildi suçunu Âdem Safî

Pâdişâh lutfi anı kaldı 'afî

...

*Yidinci Dâsitân İkinci Bâbdan Beyân İder Ki Magfiret Ve Mezellet Sebebi
Nedür Magfiret-İ Âdem Nede-Y-İdi Ve Mezellet-İ İblis Niçedür Magfiret Ve Mezellet
Ma'nisin Bu Âyetden Ki Mâ-Esâbeke İstinbât İder 4/79*

870 Hôş-durur eksükligin bilse kişi

Nite olmaz mahlukuñ eksük işi

Kendü eksügin bilen mahrûm degül

Mahrum oldur kim yola mahkûm degül

Hayrı hak'dan şerri nefsinden bilen

Oldur âhir tevbesi makbûl olan

Nitekim Kur'ân haber virür bize

Âyetin eyde-y-idüm gelmez söze

*Mâ-esâbeke min hasenetin fe-mina'llâhi vemâ esâbeke min seyyi'etin fe-min
nefsike 4/79*

Gerçi takdîr Tañrı'dandur her işe

Hîç kimesne eydimez kim bu nişe

Liki edebdür suçı nefsdan bileler

Her dem istigfâr u tevbe kılalar

*Suçu hak'dan dutsa lâyük olmaya
Eyle diyen hiç rahmet bulmaya*

*875Nitekim İblîs-ile Âdem-durur
Bu söze tanuk bular muhkem-durur*

*Bunlar iksi suçlu oldu nâgehân
Gerçi takdîr Tañrı'nuñdur bî-gümân*

*Birisi la'net olup düşdi irak
Biri uçmakdan çıkup dartdı firâk*

*Bunlara bu iş Çalap'dan bahş-ıdı
Takdir içre nüsha olmuş nakş-ıdı*

*İblis'e Âdem bahâne oldıdı
Âdem'e İblîs havâle geldidi*

*880 Degmesi bir dürlü iş işlediler
Ol iş-ile suçlu oldılar bular*

*Birisi rahmet bulup geldi ilerü
Birisi la'net olup kaldı girü*

*Ne sebeddendir bularuñ hâlleri
İşid imdi niçedür ahvâlleri*

*Eydeven ger 'ışk-ıla diñler-iseñ
Diñleyüp söz ma'nisin añlar-ısañ*

*İblis eytdi senlödür bu cümle iş
Senden alur kamu 'âlem perveriş*

*885 Sen ezelde bu işi düzmiş-idiñ
'Arş üzre nüshasın yazmış-ıduñ*

*Her bir iş kim işlenür fitne seniñ
'Âlem içre yöriyen fetvâ seniñ*

*Bu iş içre suçı ne ben miskinüñ
Emr ü takdîr ü dilek cümle seniñ*

*Böyle dimek niçe söylemek olur
Bu suçı sen işledüñ dimek olur*

*Çünkü suçı kendüzinden bilmedi
La'net içre kaldı rahmet bulmadı*

*890 Âdem eytdi yâ İlâhâ Rabbenâ
Suçlu oldum rahmet it ben miskine
Bilürem eksüklüyem suç işledüm
Kendü kendü nefsüme zulm eyledüm*

Tevbe kıldum döndüm uş senden yaña

Kamu eksügüm-ile geldüm saña

Sen Rahîm'sin hem Kerîm'sin hem Gafûr

Hem Kadîm'sin hem Mukîm'sin hem Sabûr

Ben bilürem suçumu kıldum günâh

Sen kerîmsin yarlığa iy Pâdişâh

895Dâyimâ bizden yañadan suç-durur

Yarlığagıl rahmetüñ üküş-durur

*Fetelekkâ Âdemu min Rabbihî kelimâtin fetâbe 'aleyhi innehûHüve't-
tevvâbü'rrahîmü 2/37*

Çünkü Âdem munsıf oldu hazret'e

Suçlu-y-iken lâyıık oldu rahmete

Rahmetin viribidi ol dem aña

Uşbu iş 'ibret yiter saña bana

Sümme'ctebâhu rabbuhû fe-tâbe 'aleyhi ve hedâ 20/122

Her ki kendü eksügin biliüdura

Durmadın rahmet aña gelüdüra

Her ki suçsuzam diyü da 'vî kıla

Lâcerem ol la'nete lâyıık ola

900 'Âşık' uñ sözi ögütdür dutana
Dutmayanlar magbûn olup utana

İy hudâyâ dogru yoldan ırmagıl
Rahmetüñden sen bizi ayırmagıl

...

2505 Âdemî oldı vü geldi dünyaya
Kim aña bunlaruñ adın kim saya

Kamusın kıldı Çalap bir âdemî
Pes aña mülk eyledi bu 'âlemi

Ve hüve 'llezî enşe' eküm min nefsin vâhidetin 6/98

Âdemî bir nefs-durur öñden soña

Şerhi birle adını eydem saña

Mâ halkuküm velâ ba'suküm illâke-nefsin vâhidetin 31/28

Çün ke-nefsin vâhid oldı âdemî

İşid imdi eydeyüm ol Âdem'i

Ol Safiyyullah ki halk eydür dedem

Bu ke-nefsin vâhide oldı kadem

2510 Cümle halkı sulbına almış-ıdı

Bunlara kendü ayag olmuş-ıdı

Çünkü ol Âdem ayag oldu 'ayân

Aña bu rüyendelik geldi beyân

Aña bu rüyendelik gelmiş-ıdı

Boyu anuñ-çun bülend olmuş-ıdı

Geçdi Âdem devri geldi Mûsa'ya

Ol dahı bir gör neye beñzer neye

...

2550 Çünkü durdı ol ulu Âdem örü

Boyu geçdi yidi gökden yokaru

Durdı Âdem kim ayakdur Mekke'de

Ya'ni Mekke pâyigâhdur iy dede

Mûsa kim karnı-durur agdı Tur'a

Ya'ni kim çûpân gerek tagda dura

'İsa kim ol Âdem'üñ göksi-durur

Aña ol dördinçi gök kürsî-durur

Mustafâ kim baş-ıdı çıkdı tamâm

Tañrı 'nuñ 'arşı aña oldı makâm

2555 Kâbe-kavseyn oldı anuñ menzili

Tâ ebed ol hazret oldı mahfili

...

4150 Bu Hikâyet çok zamân dutdı karâr

Geçdi anuñ üzre niçe rûzigâr

4151 Tâ ki Allah Âdem'e virdi vücûd

Buyrug oldı kim kılarlardı sücûd

Ve iz kulnâ li'l-melâ'iketi'scüdû li-Âdeme fe-secedû illâ İblîse 2/34

4152 Kamu secde kıldı İblîs kılmadı

Tañrı emrin dutmaduğın bilmedi

Fe-secede'l-melâ'iketü küllühüm ecma'üne illâ İblîse ebâ en yekûne ma'a's-sâcidîne 15/30-31

4154 Eytdi bini Tañrı oddan eyledi

Anı toprakdan u sudan eyledi

Kâle ene hayrun minhu halaktenî min nârin ve halaktehû min tînin 7/12

4155 Niçe ola secde kılam ben aña

Halk içinde 'âr ola bu iş baña

*Niçe biñ yıldur ki tâ'at kıluram
Kim bilür ol hâli kim ben bilürem*

*Şimdi geldi ol henüz bu 'âleme
Nişe kılam secde ben şol Âdem'e*

*Çünkü İblîs uşbu sözi söyledi
Ol dem Allah anı la'net eyledi*

Ve inne 'aleyke la'nefî ilâ yevmi'd-dîni 38/78

...

*4286 Şerhi birle eydeyüm bir bir saña
Diñle imdi niçedür öñden sona*

*4287 Ol zamân kim geldi Âdem dünyeye
Diledi kim dünyede ni'met yiye*

*4288 İstedi hiç nesne hâzır bulmadı
N'eylemek n'itmek gerekdür bilmedi*

*4289 Pes yönin dutdı hak'a nâz eyledi
Nâz içinde nâliş itdi söyledi*

*4290 Eytdi iy hak rızkumu vir kim yiyem
Hem işüm göster baña kim işleyem*

4291 Çünkim uçmakdan çıkarduñ dünyeye

Eyt baña bunda gelen ne işleye

4292 Ben dahı hem ol işi işleyeyüm

Anuñ-ıla dirliğüm eyleyeyüm

4293 Hak didi var bugdayı saç topraga

Çün

Rızkuñ oldur ek götür kim yiyessin

Anuñ-ıla dirliğüñ eyleyesin

4295 Vardı Âdem bugdayı saçdı yire

Ya 'ni kim rızkı Çalap andan vire

Bitdi bugday dartdı boy u virde bâr

Kopdı toprakdan ulaldı ihtiyâr

Boynın egdi bakdı kendü özine

Pes bu kez 'ucb eyledi kendüazine

Eytdi benven cümle ni 'met serveri

Âdem aslın ben kılavan perveri

4299 Yirümi dutmaya hiç ni 'met beniüm

Dünyada server benem 'izzet beniüm

4300 Ben dutaram tende cânı ırmadın
Bini ister ulu kiçi durmadın

Ben dutaram halkuñ î mânın dürüst
İy niçe çâlâk bensüz oldı süst

Hiç kimesne bini hôr eylemeye
Kimse bensüz kimseyi toylamaya

Ben 'azîzem halk içinde mutlakâ
Hiç kimesne bensüz ırmeye hak'a

Çünkü bugday kendüzin gördi yüce
Togradı orag anı uçdan uca

4305 Altına aldı dögen sürdi yire
Baş u ten sag komadı ol servere

Hem degirmen gör kim anı n'eyledi
Bozdı cümle varlığın un eyledi

Taş içinden kaçdı çıkdı unlıga
Hem elekden geçdi düşdi yumruga

Bişdi odda düşdi diş ortasına
Ugradıysa bâri Tañrı döstına

*Yarlıgandı cümle ol 'ucb u günâh
Ol nefesden hoşnud ola Pâdişâh*

*4310 Yohsa anı bir münâfık yir-ise
Andan anuñ kursagında erise*

*'Âkıbet şöyle olur bugday işi
Kim yönin andan döner gören kişi*

*Kanda vardı kanı ol 'izzet i yâr
Toprag oldu ol güzîde ihtiyâr*

*Kaldı murdâr oldı hôr ol yaz u kış
Gör ki ne 'ibretdür âhir uşbu iş*

*Her kim ol 'ucb eyledi şöyle olısar
Tâ ebed magbûn u mahrûm kalısar*

*4315 Pes bilüñ 'ucb ehlinüñ yolu harâb
'Âkıbet menzil aña tahte't-türâb*

*Kimde kim îmân ola 'ucb olmaya
'Ucb-ıla hîç kimse rahmet bulmaya*

*Kangı gönülde ki vardur kibr ü kîn
Kılmasun hak bize anı hem-nişîn*

Her kim anda var-durur sıdk u safâ

Bagladuk anuñ-ıla 'ahd ü vefâ

'Âşık eydür sıdk-ıla geldük yola

Tâ ki sâdıklar bize yoldaş ola

4320 'Âşık-ı sâdık bize yoldaş yiter

Her ne kim istersevüz andan biter

Tañrı bunlardan bizi ayırmasun

Dünya âhir dogru yoldan ırmasun

5297 Nefs-ile sûret nedür eydem saña

Diñle imdi niçedür öñden soña

5298 Ol zamân kim hak yaratdı 'âlemi

Hem yaratdı 'âlem içre Âdem'i

5299 Cismi toprakdan yaratdı ol İlâh

Eyledi ol nefis-içün hôt tahtgâh

5300 Topragı çün Âdem olmak diledi

Nefs-ile cân geldi cismi eyledi

5301 Cân-ı 'ulvî 'ulviden indi tene

Geldi başdan yañadın kondı tene

*Girdi başdan dutdı yürekde makâm
Hükmi birle gevdeyi dutdı tamâm*

*Nefs-i süflî süflidendür cevheri
Kibr ü kîne cümle anuñ leşkeri*

*Çünkü bitdi süfliden nefis ü hevâ
Sûrete gelmek anın oldı revâ*

*5305 Geldi âdem sûretine emr-ile
Kim bile yoldaş ola bu 'ömr-ile*

*Urdı hayme kondı ayag altına
Kasdı şol kim kalka baş üzre bine*

*Bu ayakdan tâ çıkınça başa ol
Niçe dürlü Hikmete sataşa ol*

*5309 Cism içinde ne görür eydem saña
Diñle imdi niçedür öñden soña*

...

*7315 Geldi andan soñra Âdem dünyaya
Ol gerek kim kamuya hükm eyleye*

*Cümle halkuñ yigregi âdem-durur
Her neye kim hüküm iderse el viriür*

*Kamudan âdem anın oldu güzîn
Geldi zâtında bile hatm-ı nigîn*

*Mustafâ nûrın alup geldi bile
Lâcerem ins ü melek secde kıla*

*Geldi Âdem 'den Nûh'a pes ol nişân
Ol Muhammed nûrı ol genc-i nihân*

*7520 'Ucb-ıla kibr eyledi kendüzine
Anuñ-ıçun ud getürdi yüzine*

7521 Secde kıl dip kılmadı ol Âdem'e

La'net oldu adı çıkdı 'âleme

Fesecede'l-melâ'iketü küllühüm ecma'üne illâ İblîse ebâ... 15/30-31

Âşık Paşa, Garibnâme

Filibeli Avni, *Tuhfetü'l Hükkâm* adlı mesnevisinde, Allah'ın "Ol!" emri ile Hz. Âdem'i topraktan yaratmasından, eşya isimlerini öğretmesinden, meleklerin Hz. Âdem'e secde edip İblis'in ise etmemesinden bahsetmektedir:

...

*Âgâz-ı Kelâm-ı Hamdele-i Sa'âdet-Peyâm ve Bast-ı Mukaddemât-ı Mehâmid-
i Magfiret- Encâm*

25 Hamd-i bî-had o Hudâ-yı ezele
Şükr-i bî-'add ni'am-ı Lem-yezele

26 Ol ki halk eyledi bu nüüh felegi
Pür idüp ins ile cinn ü meleşgi

27 Yog iken 'âlemi ol var itdi
Kudret ü Hikmetin izhâr itdi

28 Budur ol emr-i sa'âdet-makrûn
Didi kevneyne hemân "kün fe-yekûn"

29 Bir avuç balçuga kıldukda nazar
Oldı anda suver-i nev'-i beşer

30 Âdemüñ 'izzet ü şânında Hudâ
Buyurupdur "ve lekad kerremnâ"

31 Çünkü Hak Âdeme tekrîm itdi
Kendü esmâsını ta'lîm itdi

32 Âdeme oldı melâ'ik mescûd
Kıldı şeytân[ı] 'inâdı merdûd

33 Vahdeti kerete bâ'is oldı
Yir yüzi nev'-i beşerle toldı

34 Enbiyâ geldiler olmaga delîl

Kıldılar ni'meti gufrân-ı sebîl

35 Kimine bâ'is-i rahmet oldu

Kiminiñ kârı şekâvet oldu

36 Hâlik-ı 'âlem odur Hikmeti çok

Râzık-ı 'âlem odur ni'meti çok

37 Ne durur Hikmet-i Rabbü'l-müte'âl

Müte'âkıb bu cemâl ü bu celâl

...

Filibeli Avnî, *Tuhfetü'l hükkâm*

Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Tuhfetü'l Uşşak* adlı mesnevisinde Hz. Âdem'in ilk peygamber oluşu anlatılmaktadır:

293 *Dâl-i Âdem'de bidâyet çü şehîr*

Hâ-i Ahmed'de muayyen te'hîr.

294 *İremez sırrına akl-ı çâlâk*

Ne kadar itse cihânı idrâk

295 *Zımn-ı Âdem'de hüveydâ Âdem*

Ehl-i tугyâna bu manâ mübhem

296 *Evvelâ hilkat anundur el-hak*

Âdem olsa nola andan müştak

...

313 *Zımn-ı Ahmed'de olupdur mübhem*

Ahmed ü hamd u zuhûr-ı Âdem

...

322 *Zımn-ı Ahmed'de olupdur mübhem*

Ahmed ü hamd u zuhûr-ı Âdem

...

331 *Zımn-ı Ahmed'de olupdur mübhem*

Ahmed ü hamd u zuhûr-ı Âdem

340 *Zımn-ı Ahmed'de olupdur mübhem*

Ahmed ü hamd u zuhûr-ı Âdem

...

349 *Zımn-ı Ahmed'de olupdur mübhem*

Ahmed ü hamd u zuhûr-ı Âdem

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Tuhfetü'l Uşşâk*

Gülşehri, *Mantıku't Tayr* adlı eserinde, Hz. Âdem yaratılmadan öncesini, dünyaya gönderildikten sonra tevbesinin kabul edilip kendisine halifelik verildiğini söylemektedir:

Münâzara-i İblîs-i La'în Bâ-Âdem Safî 'Aleyhi's-Selâm

3318 *'İlm bismillah-ıla bulur usûl*

Tevbe istigfâr-ıla olur kabûl

3319 Ol zamân kim bu kamu gavgâ henûz
Olmadug-ıdı cihânda bir rumûz

3320 Yir gözi gök yüzine hayrân-ıdı
Gök dahı seyrende ser-gerdân-ıdı

3321 Dillü kimse yok dahı kim söyleye
Degme bir sözün beyânın eyleye

3322 Âdem uçmaktan çıkıcak 'âleme
Kim halîfalık verildi Âdem'e

3323 Hak ta 'âlâ tevbesin kıldı kabul
Fazl oldı vü fenâ oldı fuzûl

3324 Istifâ donı geyildi daşına
İctibâ tâcı uruldu başına

3325 Bir gün ol fitne bıragan 'âleme
Sataşur bir yolda nâgeh Âdem'e

...

Cevâb Dâden- i Âdem 'Aleyhisselâm İblîs-i La'în-Râ

3395 Çün işitdi Âdem İblîs 'üñ sözün
Kak ıdı vü 'arza kıldı kendüzün

3396 Eydür iy dâ'im dalâletde olan
Bâtılı hak yalanı gerçek bilen

...

Gülşehri, *Mantık'ut tayr*

Hafî ise *Zâdü'l meâd* mesnevisinde, Hz. Muhammed (sas)'in Hz. Âdem'den önce yaratıldığını, Hz. Âdem'in toprağının Allah'ın kudret eliyle yoğrulduğunu, daha yoğrulurken toprağına gam katıldığı, Hz. Âdem'e peygamberlik hil'ati verildiği, Hz. Havva'nın Hz. Âdem'in sol ayak kemiğinden yaratıldığı, peygamberlik nurunun Hz. Âdem'den sonra Hz. Şit'e geçtiği, Hz. Âdem'in çeşitli sıfatları, Hz. Âdem'in işlediği suç yüzünden dünyada kırk yıl ağladığı, tevbesinin kabulü için Kâ'be'yi inşa ettiği, Havva'nın her batında ikiz çocuk doğurduğu, Habil ile Kabil hadisesi...gibi hususiyetler sıralanmıştır:

99. *Pes bu mevcûdâta vardur bir sebep*

K(i) 'anuñçün zâhir oldı kevn hep

100. *Bil ki mevcûdâtta oldur murâd*

Andan oldı asl u fer' ü din ü dâd

101. *Bu zevâtun aslı çün ol zâtdur*

Bi-vesile Hakk'a ol mir'âtdur

102. *Ahmed-i Muhtâr oldı pes sebep*

Ne ki maksûd ise andan it taleb

103. *Tâ ki maksûduñ elüñe gire zûd*

Başuñ ol sevda ile çıkmaya dûd

104. Zât-ı Ahmed oldu çün mir'ât-ı Hak

Andan itdi cüz ü külli Zât-ı Hak

105. Kamu eşyayı pes andan kıldı var

Bu mezâhir andan oldu âşikâr

106. Aslı eşyanuñ çün oldur bî-gümân

Anuñ için yaradıldı bu cihân

107. Gerçi Âdem evvel idi sûretâ

Lîkin Ahmed akdem idi sûretâ

108. Nitekim eşbâha Âdem oldu eb

Zerr ü nesl anuñ belinden geldi hep

109. Ahmed-i Muhtâr ebu'l ervâhdur

Nur-ı pâki rûh -ı rûh u râhdur

110. Zerre-i envâr-ı rûh-ı enbiyâ

Şemme-i esrâr-ı cân-ı evliyâ

111. Ol gürûhun ibtidâdan bu nebi

Hem sipehsâları idi hem ebi

112. Muktedi idi kamu bu muktedâ

Buna iderlerdi candan iktidâ

113. Kimse s ret âlemine gelmedin

S ret n n m u nişanı olmadın

114. Bu idi ervâh arasında r s m

Hiç bilinmezken husus ile umum

115.  unki s ret âlemi oldu bed d

Fırka fırka oldu hurr ile ab d

116. Âlem-i ecs m oldu m stev 

Oldı hep canlar bedende münzevi

117. Zâhir-i âlem bezendi serteser

Buldu revn k Anu ile bahr   berr

118. Zerr   nesl artup şeref buldu cihân

G z aup gördi cihânı ins   cân

119. Enbiyâ birbiri ardınca tamâm

Gel ben Hak'dan getürdiler pey m

120. Hem didiler kim geliser Mustafâ

Halk-ı âlem bulısar Andan saf 

121. Dini edy nun olısar bihteri

Nitekim z t  zev tu  mihteri

122. Enbiyânuñ pâdişahi olısar

Hep Anuñ anlar sipâhi olısar

123. Enbiyâ vü mürselinüñ hâtemi

Evliyâ vü esfiyânuñ akdemi

124. Olısar tâc-ı seri “Levlâk” anuñ

Pâyigâh -ı rütbet-i eflâk anuñ

125. Ümmeti hem olısar hayrü’l ümem

Milletiniñ olısar yiryüzi hem

126. Şahlar bâbında bende olısar

Hizmetinde serfigende olısar

127. Kayser ü Kısırâ vü hem hâkân-ı Çin

Azm atı öniñde öpiser zemîn

128. Bari bu vasf ile mürseller tamâm

Muşıladı Ahmed’i birbir benâm

129. Gör kim Ol sultanı ne serverdürür

Nice mürsel nice peygamberdürür

130. Ümmeti iseñ Anuñ î nik-nâm

Işkile di “essalâtü ve’s-selâm”

131. Adı anıldığı dem î mü'minîn

Şevkile virüñ salavât ecmaîn

...

1249. Lîkin ol dem Âmine'ydi bî haber

Düşdüğinden rahmine hayrû'l beşer

1337. Toğdı ol fahr-i cemi'-i kâinât

Zübde-i esnâf-ı cins-i mümkinât

...

779. Hak Teâlâ halk idicek âlemi

Kara balçıkdan yaratdı âdemi

780. Liki benüm kalebüm Ol Ferd ü Hayy

Atyeb -ı tînetden yaradup kıldı key

781. Bunda bir nükte işit î pâk cân

K(i) 'andan açılır nice sırr-ı nihân

782. Âdemün toprağını ol dem ki Hak

Kudreti eliyile yoğurıcak

783. Kodi ol balçığı yatdı bir zamân
Yağdı gökden üstine yağmur revân

784. Gussa yağmuruyidi ba'zı anuñ
Hüzn ü gussan andan olmışdur senün

785. Çünkü Âdem tinetinde kondı gam
Âdem de her giz olmaz gussa kem

786. Zire Âdem atamuzdur biz veled
Irsile geldi bize gam ced-be-ced

787. Gamsuz olmak âdem oğlı bir nefes
Olmadı andan ümid ipini kes

788. Çünkü irsile irişdi bize gam
Çaresüz çekmek gerekdür anı hem

789. Duzah olduyise bilisün meskeni
Tanma kim oddan yaradıldı teni

790. Zire buyurdu hadisinde Resûl
K(i)'andan öğrendi halâyık toğrı yol

791. Her ne şeyden kim yaradıldı ise şey
Âhir ol şeye döner î nîk-pey

792. *Aslı Şeytanuñ olupdı çünki nâr*

Yine nâr içinde idiser karâr

793. *Od oda su suya varur î bî-gümân*

Küllü şey aslına râci 'dür 'ayân

Kâle'n Nebiyyü Aleyhi'sselâm Küllü Şey'in Yerciu Îlâ Âslihi

794. *Ger şefâat ide halka Mustafâ*

Kamu âlemden oluban müctebâ

795. *Ne aceb kim tinet-i cismi anuñ*

Hey'et-i sûret dağı resmi anuñ

796. *Âb-ı rahmet anber ü müşk ü behişt*

Hâk-i pâk ile olmuşdı sirişt

797. *Pes anuñ içün âleme oldı şefi'*

Ger ola asi kamusı ger muti'

798. *Bari ol kandilde nûr-ı Resûl*

Halk idince Âdem'i Hak kıldı Ol

799. *Anda tesbîh ideridi her zamân*

Kâleb-i âdem bulınca nûr-ı cân

800. Yine râviler didi kim sâhib-i âl

Bu sözi işidüp itdiler suâl

801. Didiler kim î resul-i kâinât

Sendedür hall-i cemi' -i müşkilât

802. Di ki ol demden ki nûruñ yâ Resûl

İtdi ol kandilüñ içine hulûl

803. Âdem 'i Hak yaradınca nice yıl

Olmuşidi anı bize şerh kıl

804. Didi anlarun cevabında Habîb

Ol Halim ü Ol Kerîm ü Ol Lebib

805. Yidi biñ kez bin yıl olmuşdı tamâm

Ol zamandan Âdem olunca imâm

806. Âdem 'i halk itdügi dem girdigâr

İlminden ayna getürüp âşikâr

807. K(i) 'egnünde saldı hilâfet hil'atin

Başına vurdu nübüvvet devletin

808. Mustafa nûrına emr itdi ki tur

Eyle bundan Âdem alınına ubûr

809. Âdem 'üñ alnında varup it karâr

Ta bula âlemde izz ü i'tibâr

810. Ola mescid-i melâik serteser

İlm-i esmâ hâsıl idüp bula fer

811. Hem halife ola halk-ı âleme

Alı muhkem ola nesl-i Âdeme

812. Böyle emr olcağaz nûr-ı Resûl

İtdi andan Âdem alniña nuzûl

813. Âdem 'üñ alnında çün tutdı karar

Pertevinden oldı âlem tâbdâr

814. Sanasın toğdı ufukdan âfitâb

Ya felekden tali' oldı mâhitâb

815. Şöyle kim arşa erişdi pertevi

Mihr-i âlem tâbı mahv itdi zâvi

816. Gark-ı nûr itdi cihânı serteser

Rûşen oldı şark u garb u bahr u ber

817. Çünkü Âdem irdi iş bu devlete

Âdem'i saldı bu hâlet hayrete

818. Didi î Cebbâr -ı Hayy u Zü'l Minen

Bilmezem bu hâletüñ sırrını ben

819. Ger bu sırrı bilmeyem ben âşikâr

Fikr ü ray-ı aklum olur tamam

820. Bana bildür kim bu bu nûruñ aslı ne

Cümle tafsilinde bâb u faslı ne

821. Nirden geldi baña ol nûr-ı pâk

K(i) 'itdi kalb u sırr-ı ruhum tâbnâk

822. Cânib-i. hatifden irdi bu hitâb

Âdem 'üñ sırrına i âlî cenâb

823. Nur kim alnuñda kılmışdur karar

Âlemi zâvi kılupdur tâbdâr

824. Nûr-ı Ahmed'dür anı bil bî-gümân

Aña irişen baña irer hemân

825. Saña anuñ için oldı ol karîn

Sen anuñ cedit olısarsın yakîn

826. Hem olısarsın halife bî-hilâf

Âlemüñ halkına bulup kalb-i sâf

827. *Yine mecmûa olırsın imâm*
Yir ü gök halkına serteser benâm

828. *Bunlara bulmak dilersen ihtidâ*
Eyle alnundağı nûra iktidâ

829. *Hem nemaz itdükde kıblen anı kıl*
Can gerekse anı canuñ canı kıl

830. *Müşkilün oldukça andan kıl sual*
Hall ola ta müşkilüñ bi-kıl u kâl

831. *Hem cemi'i ruhi ol Rabbü'l Enâm*
Âdem'in puştinde kodı ve '-selâm

832. *Kimi sağında kimin solında hem*
Kodı ervâhuñ kamu bî bîş ü kem

833. *Sağ alnuñda idi nûr-ı Resûl*
Zire anuñ menzili degüldi sol

834. *Anuñ için sağ yanındağı rûh*
İderidi nûr-ı Ahmed'den fütûh

835. *Lâbud ol yanındağı ervâh hep*
Mustafa nûrına oldu müntesâp

836. Anlar idi rûh-ı cemî'-i enbiyâ

Mü'minîn ü mü'minât u evliyâ

837. Pes kamusı enver ü beyzâ idi

Sanasın kim mu'ciz -i Mûsâ idi

838. Zîre anda nûr-ı Ahmed her zamân

Hakka tesbih eyleridi şâdumân

839. Dahi ol cânib dağı ervâh hep

Hak rızasını iderlerdi talep

840. Mustafa tesbihin iderlerdi gûş

Zevk idüp her dem kılurlardı hurûş

841. Kendülerde idüp ol tesbihi yâd

Her nefes anuñla olurlardı şâd

842. Bir nice müddet bunuñile zamân

Geldi gitdi gerdiş itdi âsumân

843. Pes buyurdi kim feriştehler tamâm

Secde itdi Âdem'e î nîknâm

844. Gerçi secde Âdem'e idi sûreta

İlle nûr-ı Ahmed 'e idi sîreta

845. Âdem 'ün sol ayagusinden İlâh
Yaradup Havva 'yı kıldı hem çü mâh

846. Nur-ı Ahmed aña oldı müntakîl
Bir nefes olmadı andan munfasıl

847. Anuñ alında dahi kılup karâr
Turdı anda dahi nice rûzigâr

848. Şit toğdı çün aña nakl itdi nûr
Aña dahi virdi bir müddet sürûr

849. Âdem ol dem kıldı Havva 'ya nazar
Gördi nûr-ı Ahmed 'i anda meğer

850. Arşa irmiş pertev-i nûruñ tamam
Işkıla di es-salâtu ve 's-selâm

851. Âdem 'e evvel dimiş meğer İlâh
Dileriseñ kim bulasın kadr u câh

852. Nûr kim alnuñda kılmuşdur karâr
Sehv ü nisyân ile anı tutma hâr

853. Mustafâ 'nuñ nûrıdur ol nûr-ı hâs
Aña uyan buldı hışmumdan halâs

854. *Sende ol nûrî emânet komuşam*
Anda pes avn ü 'inâyet komuşam

855. *Sen dahi ol nûr-ı cedd ile tamâm*
Oğluna ısmarla her lahza benâm

856. *Tâ ki anlar dahi oğlanlarına*
Hoş sipâriş eyleyüben bana

857. *Muhteremdür aña ikram ideler*
İhtirâmın dâim itmâm ideler

858. *İzzetiñi bekleyeler subh u şâm*
Tâ aziz olup olalar şâdkâm

859. *Zîre Aña izzet itmek Bañadur*
Baña izzet eylemek hem Añadur

860. *Ol Beniümdür ben Anuñam bî-gümân*
Serseri sanmañ bu sözi siz ayân

861. *Nurına izzet iden Anuñ bu dem*
Hazretümdedür azîz ü muhterem

862. *Her ki anuñ nûrını tahkîr ide*
Devletini hedm idüp tağyîr ide

863. İki âlemde hakîr ola müdâm
Hor ola halk-ı cihân içre tamâm

864. Munisi ola ezâzil-i zelîl
Mahrem-i Şeytan-ı iblis-i 'alîl

865. Çün bu halet ibtitadan Âdem'e
Dinmiş idi geldüğü dem âleme

866. Anuñçün Şit ile oldukda cem'
Mustafa nûrına idinürdi şem'

867. Şit olduğunca ol dem şevkile
Şit'e izzetler iderdi zevkile

868. Aña karşı ayak uzatmaz idi
Gâfilâne küsülüp yatmaz idi

869. İhtirâm ideridi gayet aña
Şöyle kim gören kalurdu taña

870. Bil ki gördükde gelürken karşıdan
Ayağın tururdu çün serv-i çemen

871. Ol kadar tururdu kim Şit-i Nebi
Eyle itdüğü için dâim anı

872. Şermden dürrler gibi dökerdi der
Anı görüp alkış iderdi peder

873. Hâsılı izzetde itmezdi kusûr
Şit ile bulduğu dem Âdem huzûr

874. Kamusun eksüksüz iderdi tamâm
Nûr-ı Ahmed izzetine ve's-selâm

875. Bir gün Âdem Şit'üñ alup elüñi
Yürüyüp sahraya çıkdı salıñı

876. Varıcak sahraya didi yâ İlâh
Şis ile bir kavlı iderem ol güvâh

877. Hem mukarrebler melekler serteser
Bize bu hâletde itsünler nazar

878. Bu niyâzı eyledi çün ol Nebi
Depredüp sıdk -ı derûnıyle lebi

879. Hak Teâlâ da'vetin kıldı kabûl
Cebrail'e emr idüp kıldı nüzûl

880. Anuñile bile yetmiş biñ melek
Açılup ol lahzada bâb-ı felek

881. Cennet-i firdevsden bir ak harir

Hûb u şeffâf u latîf u dil-pezîr

882. Nurdan hem bir devât u bir kalem

Bilesince varidi key muhterem

883. Hem tuta gelmişdi bir sanduk-ı dürr

Dürlü cevherlerden içi hücre pür

884. Varidi ol sanduk içinde tamâm

Yüz yirmi dört bin hücre benâm

885. Yine her bir hücrenüñ bir bâbı var

K(i) 'açuluban yapıldı âşikâr

886. Açdı evvel hücrenüñ bâbın emîn

Âdem'e arz eyledi ol dem hemin

887. Meğer ol hücre kızıl yâkut idi

Anı bir görmek revâna kut idi

888. Hem sitebrakdan yine altmış döşek

Kim harir ü kim samur u kim vaşak

889. Ol döşek üzre misâl-i Ahmed'i

Resm-i tasvir-i cemâl-i Ahmed'i

890. Sağ yanında Ebu Bekr-i Atik
Sol yanında Ömer ni'me'r-refik

891. Hem yine ardında Osman-ı veli
Yine önünde şeh-i merdân Ali

892. Âdem peygambere oldu 'ayân
Cismile turur gibi bunlar hemân

893. Bu rüsûm ile habib-i girdigâr
Orta yire almış anı çâr-ı yâr

894. Âdem anı görüben hayrân olur
Denk ü dem beste vü sergerdân olur

895. Mustafa nurına eyler çok senâ
Hem selavât u tahiyyât duâ

896. Mustafa nurından irüp aña avn
Gözine bir zerrece gelmezdi kavn

897. Her ne denlü ilm ü irfân var benâm
Hâsıl itdi rûh-ı Ahmed'den tamâm

898. Çâr-ı yâra dahi idüp merhabâ
Her birine eyledi medh ü senâ

899. Döndi Şit'e didi kim î cân-ı bâb

Bil ki bu alnuñda toğan âfitâb

900. Nûridur ol pâdişâh-ı alemüñ

Zübde-i evlâd -ı nesl-i Âdemüñ

901. Enbiyâ vü mürselînüñ hânıdur

Ol gürûhuñ bu ulu sultânıdur

902. Âsumân-ı Âfitâb-ı Vahdet Ol

Şahbâz-ı âşiyân-ı kurbet Ol

903. Mazhar-ı zât-ı Ahad bî keyfeyn

Menşe-i nuru'ssamed bi vasl u beyn

904. Muktedâ-yı enbiyâ vü evliyâ

Müctebâ-yı etkiyâ vü asfiyâ

905. Hakk'dan oldı hil'at-i levlâk Anuñ

Pâyigâh-ı rütbet-i eflâk Anuñ

906. İzeti Hak buña virdükde ezel

Ne zaman suret tutupdı ne mahal

907. İzzetini sakla bunun î oğul

Kim bunuçün buldı suret cüz ü küll

908. İzzet isterseñ buña izzetler it
Devlet umarsañ buña hizmetler it

909. Ne kadar çok ider iseñ izzeti
Din ü dünyada bulursın devleti

910. Şit atasından idicek bunı gûş
Şevk ile itdi derûnından hurûş

911. Didi başum üzre izzet ideyim
Tâkatum irdükçe hürmey ideyim

912. Çün bu ahdi Âdem ile kıldı Şit
Ne ki Âdem didi razı oldı Şit

913. Ol harîre yazdılar ol dem tamâm
Hüccetini bu olan ahdün benâm

*Der Beyân-ı Mu'cizât-ı Resul Ki Der Beraberi Heme Mu'cize-i
Peygamberânest*

4177. Diñle yine bir rivâyât-ı garip
K(i)'anda vardur nice esrâr-ı acip

4178. Evvela halk idicek Hak Âdem'i
İtdi Anuñla mürettep âlemi

4179. *Sonra Havva'yı yaradup girdigâr*
Âdem'e kıldı enîs ü çift ü yâr

4180. *Ol ikisinden üreyüp zerr ü nesl*
Yir yüzinde zâhir oldı nev'-i fasl

4181. *Âdem'i anlardan idüp istifa*
Rûzi kıldı "alleme'l esmâ" Aña

4182. *Kıldı neslinden anuñ yine 'ayân*
Enbiyâ-yı pâk din ü pâk cân

4183. *Kıldı ba'zın anlaruñda mürselîn*
Âleme bildürmek için şer' ü din

4184. *Yine anlardan dahi î hoş-nihâd*
Ba'zısın kıldı faziletde ziyâd

4185. *Anlaruñda her birine mu'cize*
Virüben gönderdi anları bize

4186. *Kamusından Ahmed'i kıldı güzin*
Kıldı Anı "Rahmeten lil âlemin"

4187. *Gayrisine evvel ü âhir tamâm*
Mu'cizeden ne ki virdi i hümmâm

4188. *Ahmed'e viridi kamusun bî-kusûr*
Kendüzünden gayri Ol Rabbü Gafûr

4189. *Kendüziniñ mu'cizâtı hod tamâm*
Vasf olunmaya "Îlâ yevmi'l kıyâm"

4190. *Diñle râviden rivâyet ideyin*
Bildügin bigi Hikâyet ideyin

4191. *Dir Muhammed oğlu İbrahim râd*
Vakti kim ilmiyle kesp itdüm murâd

4192. *Ön gelenler ne ki yazmışsa kitap*
Her biri olup "Alâ nehci'ssevap"

4193. *Ekserin görüp tetebbu'eyledüm*
Her birisinden temettu'eyledüm

4194. *İlle hali gördüm Anuñ ekserin*
Cidd ü cehdile arayuban varın

4195. *Mu'cizatından Resulüñ î hüimâm*
Kim beyân ola 'alâ nehci'ttemâm

4196. *Pes bana gayret gelüp cem' eyledüm*
Dil evinde aklumu şem'eyledüm

4197. İşbu tertip üzre kim cümle rusul
Kim olurdu "Hâdi-yi hayri's-subul"

4198. Her birinde ne ki varsa mu'cize
Kim tevâtürle gelüp irdi bize

4199. Her birisine mukâbil Ahmed'üñ
Seyyidü'l kevneyn Zât-ı emcedüñ

4200. Nice vâki' oldı hep itdüm beyân
Tâ bu esrâr-ı bedi'ola 'ayân

4201. Zira anlara ne kim virdi İlâh
Ahmed'e virmişdi hep bî-iştibâh

4202. Kendü i'câzından özge î emin
Enbiyânuñ kamu i'câzın hemin

4203. Anlaruñ hem kamusına Ol Hümâm
Dünya vü ukbâda olmuşdı imâm

4204. Var bu hâletden kıyâs it sen anı
Kime ümmet eylemişdür Hak seni

4205. Ümmeti iseñ adın andukda müdâm
Işk ile di es-Salâtu ve's-selâm

4206. Evvelâ Âdem ki ebu'l eşbâhdur
Feth-i halk-ı Hâlik-ı Fettâhdur

4207. Hak añâ virmişdiyidi mu'cize
İşidüñ bir bir diyeyin hep size

4208. Biri bu kim taşdan akıdurdı su
Zerre nesli hâzırıken rû-be-rû

4209. Biri dahi bu ki yanınca şecer
Yürüridi kanda kim kılsa sefer

4210. Biri dahi bu ki elinde hasâ
Söyler idi âdem gibi idüp sadâ

4211. Biri dahi bu ki taşdan bir sanem
Nutka gelüp söyledi anuñla hem

4212. Biri dahi danei saçdı hemân
Saçduğı dem bitdi vü biçdi revân

4213. Biri dahi bile yürürdi hacar
Şöyle kim bile yürüdüğü şecer

4214. Biri dahi bu eline alurdı od
Ayasında dutuban kalurdı od

4215. Elini yakuban itmezdi ziyân

Taş gibi elinde kalurdu hemân

4216. Buyidi mu'cize ki ad itdüm tamâm

Her birine bir sebep vardı benâm

4217. Evveli kim taşdan akıdurdu su

Aña meğer kim sebep olmuşdı bu

4218. Bağ-ı cennetden çü çıkdı ol Nebi

Zârî kılmakda yumılmazdı lebi

4219. Kırk yıl ağlayup tazarru' eyledi

Tevbe idüben teverru' eyledi

4220. Âhir itdi tevbesini Hak kabul

Şâd olup hamd itdi Hakk'a ol Resul

4221. Kabetullah'ı bina itdi hemân

Yapmağa dürişdi anı bir zamân

4222. Âhir anı yapıdı ma'mur eyledi

Âlemi anuñla pür-nûr eyledi

4223. Yine andan eyledi azm-i vatan

Nice devr itdi bu hal üzre zaman

4224. *Kendanuncılık itdi ihtiyâr*
Kasip olup olmağçün bahtiyâr

4225. *Bir dahi dâim nikâh idi işi*
Zira toğardı safi irkek dişi

4226. *Daima Havva toğururdu ikiz*
Ol ikiniñ biri erdi biri kız

4227. *İkisin birbirine virürdi Ol*
Üreyüben olmağçün nesli bol

4228. *Habil ü Kabil toğunca bu rüsûm*
Sürülüp devr itdi eflâk-i nücûm

4229. *Anlara irince emr-i girdigâr*
Bu rüsumûn aksi oldu âşikâr

4230. *Pes bu emre Kâbil olmadı muti'*
Asi olup eyledi fi'l-i şeni'

4231. *Lâbud ol dem Habil'i itdi helâk*
Cism-i siminini itdi zir-i hâk

4232. *Yidi biñ olmışidi ol dem meğer*
Kâbil'üñ zürriyyeti î pür hüner

4233. Kabil anları aluban ol zamân
Asi olup bir tağa çıkdı revân

4234. Hâbil ol tağûñ dibinde kaldı bes
Olımadı devleti feryâd-ı res

4235. Kâbil'üñ bu fî'lin Âdem ol zaman
İşidicek gayet incindi heman

4236. Da'vet itdi hizmetine Kâbil'i
Niçün öldürdüñ dimeğe Hâbil'i

4237. Asi oldı gelmedi atasına
Bil ki gitd(i)'andan dahi ötesine

4238. Dine da'vet itdi yine gelmedi
Kendünüñ nesli müsülmân olmadı

4239. Kırk yıl olunca tamam ol kavm-i Şum
Küfür âyinini kıldılar rüsum

4240. Anı Âdem kırk yıl olunca tamâm
Dine da'vet eyledi î nîknâm

4241. Sözüne uyup kabul itmediler
Toğrı yola toğrılup gitmediler

...

4262. Eylediler ol arayı kişt-zar

Ni'mete gark oldu kamu ol diyar

4263. Buyidi Âdem'den evvel mu'cize

Kim beyân itdüm tamâm anı size

4264. Diñle ol Sultandan buña misâl

K(i)'oldı mahbûb-ı Hayyu Zü'l celâl

...

4293. Diñle kim neydi ikinci mu'cize

Hoş beyân ideyim anı da size

4294. Oludı k(i)'Âdem diledi ide hacc

Toğrılup kalbinde ta kalmaya kec

4295. Rahmete layık olup bula rıza

Lutf idüp razı ola andan Hüda

4296. Gideriken yolda gördi bir gürûh

Şöyle kim tolmuş olardan deşt-i kûh

4297. Kâbil evladiyimiş anlar meğer

Kim olurdu aslı adi mu'teber

4298. *Ud idi uluları adı benâm*

Lîkin anlar kâfir idi î hümmâm

4299. *Dine da'vet itdi Âdem anları*

Tâ ki irfân hâsıl ide canları

4300. *Ehl-i tevhid olup îmân bulalar*

Yarlıganup afv-i gufrân bulalar

4301. *Pes olarda mu'cize itdi talep*

Uş ikinci mu'cize budur sebep

4302. *Didiler turduğı yirden şol şecer*

Kopuban yanuñca eylesüñ sefer

4303. *Anı görüp seni tasdik idelüm*

Sıdk u kavlüñ halka tahkik idelüm

4304. *Bu sözi işidicek Âdem hemân*

Hakk'a hamd idüp dua kıldı revân

4305. *Sıdkile hoş naliş itdi Hazrete*

İrmekiçün lutf u fazl u rahmete

4306. *Bu sözi işidicek Âdem hemân*

Hakk'a hamd idüp dua kıldı revân

4307. Hak hemandem da'vetin kıldı kabul

Ta ki oldem dirise ola ol

4308. Emr oldu kim işâret eyleye

Ol ağaca hoş beşâret eyleye

4309. Pes işâret itdi Âdem ol zamân

Turduğı yirden ağaç kopdı hemân

4310. Canlu gibi ol aradan yürüdi

Göreni hayret hicâbı yürüdi

...

4336. Sen de ol gülşenden isterseñ makâm

Işkıla di es-Salâtu ve's-selâm

4337. Yine Âdem'den üçünci mucize

Nicedür anı da aydayum size

4338. İttifak ile derilüp yine nâs

İtdiler Âdem'den ol dem iltimâs

4339. Didiler göster bize bir mucize

Tâ anı görüp inanalum size

4340i. Didi ne gerek didiler kim hasâ

Avcuñ içre eylerüz, hamd ü senâ

4341. Anı görüp biz dahi inanalum

Her ne kim dirseñ sözine kanalum

4342. Âdem aldı eline ol dem hasâ

Nutka gelüp tâ ki söyleye aña

4343. Avcı üzre ol hasâ ol dem hemân

Zikr ü tesbîh ü senâ itdi revân

4344. Ol cemâat gördi anı âşikâr

Sâdır olduğı gibi î nâmdâr

4345. Ba'zısı inandı tasdîk eyledi

Âdem'üñ sıdkında tahkîk eyledi

4346. Bazısı inanmayup oldu musir

Hakk'a inkâr idüp olmadı mukir

...

4372. Didiler bu sözde bil kim sâbitüz

Lâ-cerem söz mezra'ında nâbitüz

4373. *OL puta Âdem didi kim î sanem*

Nutka gel Allah'ı birle işbu dem

4374. *Pes sanem ol dem heman açdı zübân*

Âdem oğlu gibi söyledi hemân

4375. *Didi yokdur yirde gökde bir İlâh*

İlle kim Allah'dur bî-iştibâh

4376. *Biz kamumuz abdu ol ma'bûddur*

Yirler ü göklerde hep maksûddur

4377. *Biz ibadet kılmazuz illa Aña*

Kalb ü kaleble dönüp andan yana

4378. *Sen anuñ peygamberisin bî-gümân*

Buña şahiddür zemîn ü âsumân

4379. *Lîki baña zulm olupdur yâ Resul*

Ben buña razı degülem tanuk ol

4380. *Bini bunlar düzüben kıldı sanem*

Oldılar gayet benimle muğtenem

4381. *Halk içinde dakdılar adum İlâh*

Hem idindiler ayağum secdegâh

4382. *Ben veli razı degüldüm buña hiç*

Lñki bunlar yolum urup itdi piç

4383. *Âdem aña didi oldem î sanem*

Kurtarayım mı bulardan sini hem

4384. *Pes sanem Aña didi î abd-i hâs*

Lutf idüp kıl beni bunlardan halâs

4385. *Araladı ol butı Âdem hemân*

Ol halâyık karşusına ol zaman.

4386. *Dinle imdi Mustafa'dan mu'cize*

Nice vâki'oldı ideyim size

...

4431. *Sen de hâsıl kılduñ ise revh-i rûh*

Vir salavât kesb kıl feth-i futûh

4432. *Diñle altıncı neyidi mu'cize*

K(i)'anı nakl itdiler Âdem'den bize

4433. *Vakti kim konuklasa evlâdını*

Anlaruñ tehbîr idicek zâdını

...

4444. Dinle kim neydi yedinci mu'cize

Şerh ideyüm anı da bir bir size

4445. Anda kim Habil'i Kabil itdi hâk

Ya'ni taş ile vurup itdi helâk

4446. Âdem anı işidüp oldı melül

Kâbil'i arayu ol dem tutdı yol

4447. Ne kadar kim seyr kıldı kuru yaş

Yanına düşüp yürürdi bile taş

...

4462. Mu'cizat-ı Âdem oldı uş tamâm

Işkile diñ es-Salâtu ve's-selâm

...

7018. Pes geçüp andan da irdüm Âdem'e

Kim anuñla geldi zînet âleme

7019. Yaradulduğı gibi kaddi tamâm

Hey'eti de ancılayın î hümâm

7020. Hak anı ervâh-ı evlad üzre hep
Hoş müekked itmiş anda zî-acep

7021. Ya'ni Âdem'den olanuñ rûhını
Rûh-ı mevtille olan mecrûhını

7022. İltüp anda arz iderlermiş aña
Bu sözün sırrın bilen kalur tana

7023. Eğer ölen mü'min ise bî-hilâf
Hakka iman getürüp olmuş muâf

7024. Âdem anı göricek handân olur
Gussası gidüp dili şâdân olur

7025. Dir ki cism-i pâkden î rûh-ı pâk
Pâk geldiñ çünkü olma havfenâk

7026. Hak Teâlâ saña rahmet eylesün
Lutf u ihsân huniyile toylasun

7027. Yarlıgasun serteser isyânuñı
Afv itsün zellet tuğyânuñı

7028. Cennet-i adni saña virsün karâr
Ahmed-i Muhtâr ile ol anda câr

7029. Böyle diyüp emr ider Âdem hemân

K(i)'anı illiyine iltürler revân

7030. İbn-i Abbas dir ki illiyin ki var

Bir zebercedden yeşil levhadur î yâr

7031. Arş altında muallak turur ol

Âdem'ün a'mâli cümle az u bol

7032. Anda kayd olup yazılır hayr u şer

Ba'zılar illiyin oldur didiler

Hafî, *Zâdü'l meâd*

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme* adlı mesnevisinde, Hz. Âdem kıssasına dair bazı olay, durum ya da hususları başlıklar halinde anlatmıştır. “*Fî zikri ibtidâ’i halki Âdem ‘aleyhi’s-selâm*” adlı bölümde Hz. Âdem’in yaratılışı anlatılmıştır. “*Fî sücûdi’l-melâ’iketi li-Âdem ‘aleyhi’s-selâm ve âbâ’i iblîs ve’s t ekbera la’anehu’llâh*” adlı bölümde Hz. Âdem’in şerefli bir varlık olduğu, bu yüzden meleklerin ona secde ettiği dilegetirilmiştir. “*Fî halki Havvâ ‘aleyhi’s-selâm*” bölümünde ise Hz. Havva’nın Hz. Âdem’in sol eğe kemiğinden yaratıldığı vurgulanmıştır. “*Sâniyehâ cebel-i Râhûn*” başlığı altında Hz. Âdem’in dünyada bu bölgeye indirildiği dile getirilmiştir:

Fî zikri ibtidâ’i halki Âdem ‘aleyhi’s-selâm

1515. *Dimişdür vech çün cellâd-ı ‘âlem*

Îrâdet kıldı k’ide halk-ı âdem

1516. Buyurdi ol zamân Rûhu'l-emîne

Hubût itdi semâlardan zemîne

1517. Yirüñ her nev'i hâkinden temâmet

Düşerdi bu yire ol biñ hazret

1518. O toprağı oda suya yile hem

Karışdurdı Hudâ halk itdi âdem

1519. O hâküñ sırrı-dı söze kulak tut

Benî âdemde görinen tefâvüt

1520. Mukaddem su-y-ıla mezc itdi hâki

Kül oldı gör ne dir Yezdân pâki

1521. Zamân-ıla bulut tahmîr-i gâlib

Anuñ-çün didi Hak "min tyn[in] lâ zib"

1522. Pes ol külden düzetdi dest-i kudret

Bu şekli âdemî mahbûb sûret 1

523. Havâ-y-ıla yubûset buldı ol gül

Humâmesün aña didi Hudâ bil

1524. Bişürdi od-ıla ol tıynı Cebbâr

Fehârı nite kim bişüre fehhâr

1525. Didügi Tañrı Kur'ân'da aña dir
Ki "min salsâl[in] ke'l-fahhâr" aña dir

1526. Kaçan Hallâk-ı Hâlik bu tılısmı
Aña Âdem diyüben koydı ismi

1527. Adımı arzdan durur nihâdı
Anuñ-çün Âdem oldı anuñ adı

1528. Bu künce bulmaga feth-i fütûhı
Ki rûhundan aña nefh itdi rûhı

1529. Bu rûh-ı Âdemi-y-içün ki mutlak
"Nefahtü fîhi min rûhi" didi Hak

1530. Kamu ervâhdan bu rûh-ı âdem
Münevverdür mufazzaldur mükerrem

1531. Şu kim rûhı nefahatden bula bahş
'Acîb midür mufazzal ola ol nakş

Fî sücûdi'l-melâ'iketi li-Âdem'aleyhi's-selâm ve âbâ'i iblîs ve's t ekbera
la'anehu'llâh

1532. Bu kitâbı vücûd içinde rahmân
Pes itdi Âdem'e ta'lîm-i Kur'ân

1533. Hem öğretti aña 'ilm ü beyânı
Kamu esmâya vâkıf itdi anı

1534. Şu kimseye k'ide ta'lîm Mevlâ

Temâmet keşf olaña sırr-ı eşyâ

1535. Bu 'akl-ı külden âgâh oldu Âdem

Pes oldu cümle eşyâdan mükerrem

1536. Bunuñ sırrı durur Kur'ân'da mutlak

Ki "kerremnâ benî âdem" didi Hak

1537. Çü nefis nâtîkı-y-ıla buldı tehdîb

İrüşdi her kemâlâta bu terkîb

1538. Hem oldu ol mahall-i emre teklîf

Ki buldı lâ-cerem tekrîm ü teşrîf

1539. Dönüben emr itdi Rabb-i Mâlik

K'ideler Âdem'e secde melâyik

1540. Mukaddem secde kıldı aña Cebrîl

Hem İsrâfîl ardınca Mikâyil

1541. Anuñ ardınca 'Azrâyil-i a'zam

Sücûd itdi melâyikler dahi hem

1542. İtâ'at itmedi emre 'Azâzîl

Bu emri iscidûdan kıldı tahvîl

1543. Hak'uñ emrinde çün kim 'acb kıldı
Ebâ vu estekber şânında geldi

1544. Didi kilden yaratdı anı Mevlâ
Serâdur merkezi vü kendü süflâ

1545. Meni oddan yaratdı Rabb-i zü'l-men
Havâdur merkezüm hem 'ulvîyem men

1546. Hak a'lâ eylemişdür kilden odı
Kılur mı süfliye 'ulvî sücûdı

1547. Bu zât-ı âdemi kıl sandı ancak
Velî bilmedi k'oldur menzar-ı Hak

Fî halki Havvâ 'aleyhi's-selâm

1548. Yaratdı sol eyegüsinden akdem
Buña cüft olmaga Havvâ'yı da hem

1549. Ki bunlaruñ karârından irâdet
Bu-y-ıdı kim ola dünyâ 'imâmet

1550. Bu yir yüzi eger nezdîk eger dûr
Bularuñ nesli-y-ile oldı ma'mûr

1551. İrâde kılup İblis'i hubâna
Çıkardı pes cinânından cihâna

1552. Bulara bildürüp veche ma'îşet
Buyurdu şer'i teklîf-i 'ibâdet

1553. Bu ikiden çü neşv oldu zen i zâd
Zen ü zâd-ıla oldu 'âlem âbâd

1554. Mezîd oldu bularuñ nesli her gün
Ki toldı anlar-ıla rub' meskûn

...

1580. Bu 'âlemde tutar çün mâdde âdem
Pes Âdem dahı oldu nev'-i 'âlem

1581. Meger ehl-i işâretden haberdür
Ki dirler 'âlem-i kübrâ beşerdür

1582. Bu 'âlem 'âlem-i sugrâdur ey cân
Egerçi zâhirâ kübrâdur ey cân

1583. Hakikat bâtın u zâhir bu âdem
Olupdur müstakill başına 'âlem

1584. Nazar kıl Hikmet-ile 'âlemine
Getürgil Hikmet-i ekvân-ı 'ayna

1585. Ki bu bir 'âlem-i sugrâ içinde
'Adedsüz 'âlem-i kübrâ içinde

1586. Nite kim 'âlem-i sugrâ temâmet
Bulupdur 'âlem-i kübrâda viis'at

1587. Ki ya 'nî âdemî 'âlemde koydı
Götürdi 'âlemi âdemde koydı

1588. Ne kim 'âlemde var âdemde vardur
Ne kim âdemde var 'âlemde vardur

1589. Çü 'âlem nakşı aña terkîm olupdur
Anuñ-çün ahsenü't-takvîm olupdur

Sâniyehâ cebel-i Râhûn

3539. İkinci taga dirler kûh-ı Râhûn
'Acâyib hilkat itmiş anı bî-çün

3540. Ki dirler ol taga kûh-ı Serendîb
Serendîb illerine ol durur dip

3541. Dimişler bahr-ı Hind içinde meşhûr
Bir adadur bu taguñ il ü ma'mûr

3542. Kim anuñ tûl u 'arzı fersah-ıla
Gelür seksen kudr haml olsa mîle

3543. *Var ol ada içinde bir halâyık*

Ki dirler anlara kavm-ı BerâHik

3544. *Kamusı kâfir ü bî-mezheb ü dîn*

Ki yokdur içlerinde 'urf u âyîn

3545. *Kamu münkir dururlar enbiyâya*

Velî ikrâr iderler Hudâ'ya

3546. *Dahı var orada bir cins insân*

Kamu vahşî sıfat şöyle ki hayvân

3547. *Beşerden görseler bir yirde âdem*

Karâr itmezler anda dahı bir dem

3548. *Meger Âdem nebînüñ ol cebelde*

Ayagı eseri var bir mahalde

3549. *Ki her bir gice üstine o resmüñ*

Felekden nûr iner nûr ola çeşmüñ

3550. *Kadem-gâhına anuñ her gice yagm.ur*

Yagar tâsbih olunca ol izi yur

3551. *Yagıncak katı yagm.urlar o taga*

Mu'azzam sil olur akar aşaga

3552. Belürür ol suda yakût-ı ahmer
Dahı elmâs 'ûd u seng ü cevher

3553. Biter ol tagda dürlü reyâhîn
Gül ü reyhân u hem mentûr u nesrîn

3554. Rivâyet böyledür vallâhu a'lem
Ki cenneden hurûc itdükde Âdem

3555. Gelüp ol kûh-sâra oldu nâzil
Cihânı hâk-dânı kıldı menzil

3556. Nebâtından cinânuñ hem o devrân
Var-ıdı âdem-ile niçe elvân

3557. Olaruñ aslıdur kim ol cebelde
Bitüpdür her çiçekden ol mahalde

3558. Meger anda olan kavmuñ gümâhı
Gidâsı durur ol taguñ kiyâhı

...

Fî zikri 'Unuk ümmü 'Avc ibneti Âdem 'aleyhi's-selâtu ve's- selâm

6055. Dahı var-ıdı 'Avc'uñ bir anası
'Unuk dirlerdı adına enâsî

6056. Meger âdem ata kız-ıdı ol
'Acâyib hilkat-ıdı şöyle kim gûl

6057. İki başı var-ıdı bir cesedde
Yigirmi barmagı hem iki yedde

6058. Dahı her barmagında iki zıfrı
Gelürdi her biri bir tîg-ı kadrı

6059. Bu oldı yir yüzinde ilk 'âsî
Fücûr izhâr kıldı itdi 'âsî

6060. Atamaz Âdem'e "salli ve sellem "
Hudâ virmiş-ıdı bir ism-i a'zam

6061. K'aña mahkûm olurdı cin her gâh
Ugurladı ol ism 'Unuk nâ-gâh

6062. Şeyâtîni anuñla kıldı teshîr
Ol itdi evvelâ a'mâl-i teshîr

6063. Periler kuvvetiyle oldı seyyâr
Kehâne san'atın ol kıldı izhâr

...

Fî zikr-i mülûki'l- 'acemi ve zamâni devletihim ve minhum keyümres

8833. *Gel imdi gel eyâ ehl-i tevârih*

Mülük-i mâ-selefdan diñle târih

8834. *Rivâyetdür meger ehl-i haberden*

Hikâyetdür atamız Bû'l-Beşer'den

8835. *Kaçan kim gördi neslin ol peyamber*

Çogaldı tutdı dünyâyı ser-â-ser

8836. *Bulara emr idüp göstermege râh*

Kiyümers'i getürüp eyledi şâh

8837. *Rivâyetdür ki Âdem'den mukaddem*

Var-ıdı denîde bir cins âdem

8838. *Gazab kılup olara Kâdir Rab*

Helâk itmiş-idi tûfân-ıla hep

8839. *Olardandur ki kalmışdur cihânda*

Karışdı bunlara geldi ol zamânda

8840. *Velî dir ba 'zılar yokdur gümânı*

Ki Âdem atanuñ oğlıdur anı

8841. *Çü Âdem virdi aña mülküñ zimâmın*

Cihândan kesdi zulmet izdihâmın

8842. *Hemân-dem başladı tahrîr-i mülke*

Nizâm-ı 'âleme tedbîr-i mülke

8843. *Yaluñuz yir yüzine hân oldu*

Cihâna mustakil sultân oldu

8844. *Meliklük tavrını âdem içinde*

Mukaddem ol kodı 'âlem içinde

8845. *Hükûmet kıldı yigirmi sekiz 'âm*

İki aydan ziyâde niçe eyyâm

İbrâhim B. Bâlî, *Hikmetnâme*

İslâmî ise İblis'in hasedinden dolayı secde etmemesinden, Hz. Âdem'in buğday yemesi sonucu işlediği günahı bahseder:

...

1680 biz geletüm bu kıyâmet kâline

bir görelüm dahı nedür hâli-ne

1681 çok zemân bu halk tura hükm olmaya

hiç biriniñ anda sabrı kalmaya

1682 cem' oluban anda tedbir ideler

turuban âdem nebîye gideler

1683 diyeler kim yâ âdem lutf eylegil
turugel var bizi hakdan dilegil

1684 turu turu bagrumuz oldı kebâb
bilmezüz kim şer midür yâhud sevâb

1685 dile hakdan hak bize emr eylesün
biz mutî'üz ne dilerse işlesün

1686 çâremüz yok turmaga ayruk dahi
bize ne-işler ise itsün ahî

1687 âdem aydur ben günâh işlemişem
yañilub mekrûh işe başlamışam

1688 cürmüm oldur anda bugday yimişem
işbudur kim anı size dimişem

1689 çün günâhum bu melekler gördiler
cennet içinden komayub sürdiler

1690 işbu cürmi işledüm ben bilürem
bu gün ancak ben bu nefsiüm dilerem

1691 turugeliüb nûh nebîye varalar
varıbanuñ nûha çok yalvaralar

...

3397 bil melekden âdemî eşref durur
nefsi vardur zâtına gelür gurûr

3398 nefsi-ile iblîs buña düşmen-durur
kasdı budur bunlaruñ îmân-durur

3399 çünkü nefsi yokdur meleklerde i yâr
varmaz anda ol la'îni iblîs-i hâr

3400 nefsi yokdur bu melekler öz durur
anuñ-içün Hikmetinde düz durur

3401 âdemîniñ nefsi vardur bil yakîn
uyma nefse it haðer sen key sakın

3402 âdemîniñ işleri 'ibret durur
kim bilür kim anı ne Hikmet durur

3403 bu melekler âdeme secde kılur
âdemîniñ 'izzetini hak bilür

3404 ol sebebden âdemî makbûl durur
cümlenden hak âdemi ilerü görür

3405 kes sözüni varuban ebsem otur
enbiyâ vü evliyâ bende yatur

...

Ol hasedden Âdemi dutdı hafif
Hoş latîf ü pâk-iken gör oldı cîf

Olmuş-iken gök ehline delîl
Âhir oldı yirde vü gökde zelîl

Ol hasedden âdeme secde itmedi
Egri yol dutdı vü toğrı gitmedi

Âdemi tahkîr idüben kıldı ceng
Ben od ol toprak diyüben itdi neng

Bâgını görmedi toprağın görür
Anı görürdi hasedden kör gurûr

İslâmî, *Mesnevi* (2109-2113)

Muînî, *Mesnevi-yi Murâdiye* adlı mesnevisinde bir başlık açarak Hz. Âdem bahsine yer vermiştir. Toprakla sudan yaratılışı, eşya isimlerinin ona öğretilmesi, Safiyullah oluşu, Hz. Havva ile beraber günah işlemesi, tevbe etmeleri... gibi hadiseler anlatılmıştır:

Kıssa-i âdem safîyyu'llah 'aleyhi's-selâm besten-i kazâ nazar-ı û râ ez murâ'at-ı sarîh-i nehy ve terk-ı te'vîl

'Allame'l-esmâ-y-iken gör Âdemi
Ol 'Alîmüñ mahremi vü hemdemi

Ma 'rifet asdâfina 'ummân-iken
Hızra huzr u çeşme-i hayvân-iken

Gör kazâdan nicesi buldı hatar
Bî-işâret ol beşîr ü bu'l-beşer

Ancılayın âdemi ki ehl-i yakîn
Sâdıku'l-kavl u safîyyü'l-âşıkîn

Nâyib-i Hâlık halîfe hakk-ı hâs
Gör kazâdan bulubildi mi halâs

Cümle-i eşyânuñ esrârı temâm
Aña ma'lûm-ıdı küllî hâs u 'âm

Her isim ki okudı mübdel olmadı
Ol ki nâkıs didi ekmele olmadı

Kankı şey'e kim o gam kodı lakab
Tâ ebed olmadı o ehl-i tareb

'Âkibet mü'min olanı ol ezel
Bildî bâ-i'lâm-ı Rabb-i Lemyezal

Zâhir itmiş-idi âhir kâfiri

Cân-ı sem 'inde yogudı kâf u rı

Sırr-ı esmâ itmek isterseñ temîz

Câm-ı 'allâm-ı safî saf iç 'azîz

Var safî-vasf ol ki sırr-ı cümle ism

Zâhir ola cins ü cins u kısım u kısım

'Allemü'l-esmâyi iden rehnümâ

Keşf-i esmâ-yı arzîn u semâ

Zâhiren gör sırr-ı remz-i muzmeri

İtme mizmâr iste sulh-ı muzharı

Zâhir-i esmâ-yı eşyâdur 'ayân

Lîki var her birine bir sır nihân

Hızra teslîm eyle olma Mûsî-vâr

Tâ tuyasın sırr-ı keştî vü divâr

Var 'alîme eyle teslîm-i temâm

Tâ ide ta'lîm sırr-ı hâs u 'âm

Mûsi katında 'asâ ismiydi çûb

Hak katında ejdehâ-yı sihr-i rûb

*Bunda oldu büt-perast ism-i 'Ömer
Ol Elestde müslim idi bî-'iber*

*Şol ki biz ad virürüz mâ' u meni
Hak katında sen nice görseñ meni*

*Ol 'adem rahmunda sûretdi mehîn
Kâmil-idi 'inde Rabbi'l-'âlemîn*

*Şöyle bil kim hâsılı uşbu kelâm
Nâmuñ evvel okınandur ve's-selâm*

*Nâm olmaz bil ki nâm-ı 'âriyet
Nâm odur kim ola nâm-ı 'akibet*

*Çün ezelde 'âlim-idi bu' l-beşer
'Akıbet oldu safî sâf-ı nazar*

*Çünkü Âdem buldı ol dem nûr-ı pâk
Bildı esmâyı semekden tâ simâk*

*Nûr-ı Hakdan oldu aña nefh-i rûh
Cümle eşyâdan aña oldu fütûh*

*Nûr-ı Hak viridi aña çün lutf u cûd
İtdi halk ol cûda ser-cümle sücûd*

'Ayn-ı nûr oldı çü 'aynından ma'în
Secde itdiler melâyik ecma'în

Buncılayın Âdemi kim oldı medh
Aña nisbet belki bu medh ola kadh

Tâ kıyâmet medhin itse cümle şey
Ol kemâlât-ı sicillinde ola tay

Ol kadar 'ilm-ile çün geldi kazâ
Eyledi bir nehy 'ilminde hatâ

Nehy kim olmuşdı ol tahrîm için
Yâhûd ol te'vil-ile tevhûm için

Ol kazâdan terk-i te'vil eyledi
Kasdını Havvâya tafsîl eyledi

Virdi Havvâ da o te'vîle delîl
Emr sınduruban oldılar zelîl

Bâgbânuñ pâyına hâr-ı kazâ
Batdı çün gözine zîk oldı fezâ

Düzd-i şeytân buldı fırsat bî-amân
Buldugın dirdi yola girdi hemân

Çün kazâ dutdı cinânın Âdemüñ
Bozdurup 'iys-ı cinânın Âdemüñ

Çünkü kendüizine geldi âdemî
Gördi ki ogrı yile virmiş 'âlemi

Rahtı baglayup götürmiş hargehi
Nâgehân itmiş tihî bu dergehi

Âh idüp giryân olup kıldı figân
'Rabbenâ innâ zalemnâ' dir revân

Gözlerinden hûn döküp gün ü gice
Havf-ıla kıldı recâya ilticâ

Oldı bir ebr-i siyâh emr-i kazâ
Anda olur zulmeti zav'-ı ziyâ

Mûş olur anuñla ejderhâ vü şîr
Mûr olur anuñla hem gûr-ı dilîr

Cân u dilden ol kazâya vir rızâ
İktidâ kıl ol ne itse iktizâ

Ol kazâdan görmeseñ ger dâımı sen
Ol kazâdan taşra atma kâımı sen

*Hükme mahkûm ol kıl emrini kabûl
Cehl-ile olma hükmi yolunda melûl*

*Şol kişi olur sa 'âdet bile yâr
Zûr-ı zer koya ide yâr ihtiyâr*

*Her neyi kim ol kazâ ide esîr
Zârî olur ol esîre dest-gîr*

*Şems-i dil anuñla ger târik olur
Yine târik itmegi ol târik olur*

*Kimi dem dutsa kazâdan nîş-i fâsd
Ol kazâdandır aña hem emr ü kâsd*

*Ger kazâdan kimüñ ayagı sına
Ol kazâdur yine ol dutan sına*

*Ger kazâ cânuñda biñ târâc ider
Yine şâh idüp başuña tâc ider*

*Ger kazâ kılrsa yirüñ zîr-i zemîn
Bahtuñ eyler yine çarh-ı heftümîn*

*İtse ger cismüñi bir dem demde merh
Her dem urur demdemeñ envâr-ı çarh*

*Ger kazâ yili olursa hargehüñ
Olasın derbâni 'âlî dergehüñ*

*Ger kazâ zulmetde ide teşne-leb
Haērada Hızra iriüre bî-taleb*

*Bir nefesde ger kıla biñ kasd-ı cân
Her nefesde vire biñ cân râyigân*

*Bir dem eylese belâya mübtelâ
İde yüz kez bahr-ı dermâna selâ*

*Ger kazâdan dutsa dilde havf saf
Yine andan irer emr-i lâ-tahaf*

*Bil saña ol hayfdur lutf u kerem
Andan olursın emîn u muhterem*

*VaKt. giçdür bu kelâm olmaz temâm
Yine şîr-i şîrden sun bize câm*

*Kıssa-i hargûşdan eyle hurûş
Şîri hargûş eylesün hâmûş mûş*

*Ekrem olmak dileseñ korhuyı hû
İdin ol korhu-y-ıla terk it yuhu*

*Her nire bassañ san anı çâhdur
Her dem âgâh ol ki râh-ı câhdur*

*Şîr-veş basma foēûlâne kadem
Togrı yol budur kıdemden tâ 'adem*

*Fikr-ile hargûş gibi kıl revîş
Tâ hatarsuz nûş ide cânuñ bu iş*

Muînî, *Mesnevî-i murâdiyye* (5910-5975)

Vücûdî *Hayâl u Yâr* mesnevisinde Hz. Âdem'deki bazı sırları ve hasletleri sıralamıştır:

...

437 *Sendedür sırr-ı 'âlem-i kübrâ*

Sendedür hırz-ı 'alleme'l-esmâ

438 *Vasf-ı hâlûñ bilürseñ âdemsin*

Añlamazsañ humârdan kemsin

439 *Sen yitersin saña cihânda delîl*

Dîde-i cân eger degülse 'alîl

440 *Nedür insânda bu hüsn ü cemâl*

Nedür ol hâkde bu deñlü kemâl

441 *Anda tab'-ı latîf ü 'akl-ı selîm*

Oldı tefsîr-i ahsen-i takvîm

442Hakkuñ olmasa idi memdûhı

Dir mi idi nefahtü min rûhı

443Fazl u 'ilmiyle olmasa fâyık

Âdem olmazdı secdeye lâyık

444Hakk' adur secde ey ulu'l-elbâb

Âdem oldı o kibleye mihrâb

...

Vücûdi, Hayâl u Yâr

6.3.Cumhuriyet Döneminde:

Salih Zeki Aktay *Elma 1* adlı şiirinde Hz. Âdem'e Cennet'te nimetler verilmesi, Şeytanın kandırması, Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın yasak olan meyveden (elmadan) yemeleri, dünyaya gönderilmeleri, gibi hadiselerle telmih vardır:

...

Hilkatin esrarına çevirdim sanatımı

Meleklerin ilk aşkı besteleyen sesinden,

Sazıma sesler aldım hilkatin bestesinden.

...

Kaosun boşluğunda hiç ışık yanmadan,

Baştanbaşa uyuyan zulmetler uyanmadan,

Arşın ilahi nuru, renk verdi masivaya

*Tahtının etrafında sekiz cennet yarattı,
Tûbanın dallarında her meyve belirdi
Âdem 'e şefkat ile izin verdi Zûlcelal
Dedi her meyveden al, her açılan dalda.*

...

*Sonra birden gözüne yerden yılan ilişti,
Birden sözü değişti, siyah yüzü değişti
Yılanın bir dişine büzülerek sokuldu*

*Tûbanın gölgesinde yatan Havva'yı buldu
Uykusunda kadını gıcıkladı bir hisle,
Genç ruhunu ürpertti hülya veren sesiyle*

...

*Uyanıp arzusunu naklederken eşine,
Eşi daldı gözünden yaşların enişine
Havva anlattı bir bir o sabah rüyasını,*

...

*Dedi: Aldanıp böyle muvakkat saadete
Yemezsek bu elmadan bu yerlerden gitgide,
Silinecek cinsimiz, sönecek hayalimiz.
Ebediyet sırrını yasaklamış Allah
Yiyelim bu elmadan eğer beni seversen.*

...

*Âdem elinde elma, ağır ağır düşündü,
Bu günahın, elemi başladığı gündü*

...

Cibril'e emir verdi bir lahzada Zûlcelal

*Dedi: Arşım üstünde duran nur kılıncımı al ,
Âdem ile Havva'yı çıkart cennetlerimden
Götür arzın üstüne bu misilsiz yerimden
Cibril bir alev gibi süzülerek yaklaştı
O kederle ağlayan çifti görünce şaştı.
İki incir yaprağı kapatıp önlerine
Seller gibi ağlayıp hıçkırırlarken yine
Dedi: Rabbim affetti, bakın yıldızlar doğdu*

...
*Âdem yürüdü önden boynu bitkin perişan
Havva da arkasından mahcup mahcup süründü
Zülcelal'in emriyle birini Sina aldı,
Biri şaşkın perişan Cidde çölünde kaldı.*

...
*Boşlukta kuşlar gibi uçtu sevinçle bir an,
Gözünde cennet gibi renk renk açıldı cihan.*

Salih Zeki AKTAY, *Asya Şarkıları*, Elma 1

SONUÇ

Hz. Âdem ilk insan ve ilk peygamberdir. Kişi; onun -dolayısıyla kendisinin- yaratılışını tarihin ilk dönemlerinden itibaren merak etmiştir. Bu sebeple insanoğlunun ortaya koyduğu ilk edebi metinlerde ilk “*insan*”a ve onun hususiyetlerine yer verilmiştir.

Genelde dünya edebiyatının, özelde ise Türk edebiyatının ilk dönemlerinde verilen edebi eserler (mitlerde)de de “*ilk insan*”a rastlamaktayız.

Temelleri 10-11.yy.de atılan İslamî Türk edebiyatının temel kaynaklarını Kuran, hadis, mitolojiler, İslam tarihi, Türk kültürü... vb şeklinde sıralayabiliriz. Bunlar içerisinde yer alan *peygamber kıssaları* edebiyat sanatçıların vazgeçilmez konularından biri olmuştur.

Özellikle Kuran’da adı geçen 24 peygamberin yaşamları ve hususiyetleri sıkça ele alınan konulardandır. İslamî Türk edebiyatının en verimli çağı 15-19.yıllar arasında, özellikle *divan* ve *mesnevi* türündeki eserlerde peygamber kıssalarına veya hususiyetlerine yer verilmiştir.

Temeli 19. Yüzyılın sonlarına dayanan ve günümüzde de varlığını sürdürün Modern Türk edebiyatında da peygamber kıssalarının ele alındığını görmekteyiz. Sadeceşiir sahasında değil modern anlamda roman ve hikâyede de peygamber kıssalarına rastlamaktayız. Nazan Bekiroğlu’nun *La (Sonsuzluk Hecesi)*, Recep Şükrü Güngör’ün *Âdem İle Havva*, Sedat Sezgin’in *Âdem ya da Havva*, bu türden eserlere birer örnek kabul edebiliriz.

Başlangıcından günümüze kadarki tüm devirlerde Hz. Âdem kıssasında; Hz. Âdem’in yaratılışı, yaratılışındaki geçirdiği evreler, ona ruh üflenmesi, Allah’ın meleklere Hz. Âdem’e secde edilmesini emretmesi, tüm meleklerin secde edişi, İblis’in secde emrine karşı gelişi, Hz. Âdem’in cennete alınması ve Hz. Havva’nın yaratılışı, Hz. Âdem ile Havva’ya burada çeşitli nimetler verilmesi, söz konusu meyveden yemelerinin (veya ağaca yaklaşmalarının) yasaklanması, Şeytan’ın Hz. Âdem ile Havva’yı kandırması, Tavus ile Yılan’ın Şeytan’a yardım etmesi, onların

yasak meyveyi yemeleri, Hz. Âdem ile Havva'nın çıplak kalışları, bu hadisede cennetin bekçileri konumundaki yılan ve tavus kuşunun durumu, Hz. Âdem ile Havva'nın ve diğerlerinin cennetten çıkarılmaları, Hz. Âdem ile Havva'nın dünyaya gönderilmeleri, onların ayrı kalışları, uzun bir zaman birbirlerinden ayrı kalmaları, Hz. Âdem'in uzunca bir süre tevbe etmesi ve tevbesinin kabulü, Hz. Âdem'in Ka'be'yi inşa etmesi, Hz. Âdem ile Havva'nın tekrar bir araya gelmesi, çocuklarının olması, çocukları Kabil ile Habil'in hadisesi, karganın Kabil'e yol göstermesi, en çok ele alınan olaylardır.

Diğer taraftan Hz. Âdem'in; ilk insan, ilk peygamber oluşu, Allah'ın halifesi oluşu, insanlığın atası oluşu, Safiyullah unvanıyla anılması, güzelliği, boyu ve Nur-Muhammedî ile ilişkisi / anlamlandırılması ve Hz. Âdem'in nezdinde insanın çeşitli hususiyetleri; edebiyatımızda ele alınan diğer hususiyetlerdir.

Ayrıca *ahsenü't takvim, alleme'l esmâ, melâiketü's sücudu, nefahtü fihî,*... gibi ayet ya da hadis lafızları da Hz. Âdem konusunun ele alındığı şiirlerde öne çıkan öğelerdir.

İslamiyet öncesi Türkedebiyatının mahsullerinden olan *Mit*'lerde genel olarak ilk insan ve ilk kadın olağanüstü vasıflara sahip olarak tasvir edilmiştir.

İslamiyet'in kabulünden sonra ortaya konulan eserlerde İslamiyet'in, Hıristiyanlık inancının –özellikle de İsrailiyat kültürünün / inancının- etkili olduğu görülmektedir. Hz. Âdem'in Cennet'te iken kendisine men edilen / yasaklanan unsurun ne olduğu noktasında çeşitliliğin olması, birçok inanç ya da kültürün tesirini ortaya koyar. Elma, buğday, ağaç, çınar ağacı... gibi farklı söylemler bu çeşitliliğin tezahürüdür.

Diğer taraftan Hz. Âdem'e tüm meleklerin secde etmesine karşın İblis'in etmemesinin gerekçesi deşairlerce farklı sebeplere bağlanmıştır. Birçok şair umumiyetle İblis'in kibrine bağlarken, özellikle mutasavvıf şairler daha farklı bir gerekçe ortaya koyar. Onlara göre İblis; Hz. Âdem'in alnındaki "*Nur-ı Muhammedî*"yi göremediği için secde etmemiştir.

Hz. Âdem'in yaratılışında kalıp halinde bekletiliş süresi, Cennet'te kalış süresi, dünyadaki yalnız dolaşarak tevbe ettiği süre, Hz. Âdem'in yaşı gibi zamanlar

da tartışmalıdır. Bu hususta şairler farklı zaman ifade etmektedirler. Bu da Hz. Âdem kıssasındaki kimi hususların rivayetlere dayandığını göstermektedir.

Hz. Âdem kıssasını, müstakil olarak bir eserde ele alan şaire rastlayamadık. Bu şekilde müstakil bir eserin (mesnevinin) olup olmadığını araştırmamıza rağmen henüz karşımıza çıkmamıştır. Müstakil bir esere yakın Âşık Ömer'in divanında yer alan 2 numaralı destanı belki bu türden esere en yakın örnek kabul edebiliriz.

Genel olarak bakıldığında birçok şairin Hz. Âdem kıssasını eserinde ele aldığını görmekteyiz. İncelediğimiz eserlerin birkaçında Hz. Âdem kıssasına ilişkin doğrudan bir örneğe rastlayamadık; ancak telmih, teşbih ya da uzak anlam (iham) yoluyla ele almış olması ihtimalinden dolayı bu eserlerde ele alınmamıştır, demek yanlış olur.

Hz. Âdem kıssası bir şair tarafından eserinde çokça ele alındığını da görmekteyiz. Misâlî, Gârikî, Benderli Cesâri, Nesîmi gibi Divan şairleri bunlar arasındadır. Mesnevi türünde ise Âşık Paşa'nın Gâribnâmesi ve İbrahim b. Bâli'nin Hikmetnâmesi buna birer örnektir.

Divanlardaki özellikle gazel ve kasidelerde bir veya art arda birkaç beyitte Hz. Âdem'e dair çeşitli telmihlere rastlamaktayız. Mesnevilerde ise –kimi mesnevilerde bölümler halinde olmak üzere- daha uzun anlatılar karşımıza çıkmaktadır.

Hz. Âdem kıssası şairlerin divanlarında parçalar halinde yer almaktadır. Özellikle mesnevilerde ise daha uzun anlatılar halinde karşımıza çıkmaktadır.

Türk şiirinin Divan şiiri kolunda 14-19.yüzyıllar arasında yaşayan Divan şairlerinin birçoğu Hz. Âdem kıssasını ele almıştır. Aynı oranda olmasa da Halk şiiri kolunda da Halk âşıklarının Hz. Âdem kıssasını eserlerinde ele aldıklarını görmekteyiz. Zira 17. Yüzyıl âşıklarından Âşık Ömer Hz. Âdem kıssasını en çok ele alan Halk şairidir diyebiliriz. Bu sahada Seyrâni ile Dertli'yi yine örnek gösterebiliriz. Modern Türk şiiri temsilcilerinden Sıddık Ertaş'ın “*Şiirlerle Peygamberler Tarihi*” adlı eserinde “Âdem 1-2” başlıklı iki bölümden oluşan müstakil bir şiir vardır.

Şairlerimiz Hz. Âdem kıssasını bilgi anlamında da ele almıştır. Yani, şair manzumesinde Hz. Âdem kıssasında vuku bulan olayları ya da Hz. Âdem'e ilişkin

bir özelliği doğrudan dile getirmiştir. Bu anlatış biçimi özellikle didaktik (öğretici) mahiyetteki mesnevilerde ya da bir kasidede göze çarpmaktadır.

Hız. Âdem kıssasının Kur'an-ı Kerim'de ve Hadislerde dile getirildiği lafızlar, şiirimizde çokça iktibas edilmiştir. Bu türden lafızların, incelediğimiz şairler içerisinde, özellikle Gârîki'de sıkça kullanıldığı görölmektedir.

Sanat kaygısı ile ele alınan gazel, kaside bend gibi türlerde ise edebi sanatlar kullanılarak Hız. Âdem kıssasının ele alındığını görmekteyiz. Şairlerin bu bağlamda telmih, teşbih, hüsn-i ta'lil, iham gibi edebi sanat yoluyla Hız. Âdem kıssasını dile getirmişlerdir.

Özellikle Divan şiirinde âşık için sevgilinin semti / mahallesi Cennet'tir. Rakip ise Şeytandır. Sevgilinin güzellik unsurlarından olan yanaktaki "ben", şekil olarak, bazen de renk olarak buğday'a benzetilmiştir. Şairlere göre Hız. Âdem buğday / dâne için Cennet'ten vazgeçmiştir; âşık da sevgilisinin yanağındaki "ben" için dünyadan vazgeçmeye hazırdır. Buna benzer benzetme ve telmihlere şiirimizde çokça rastlamak mümkündür.

Son olarak Hız. Âdem kıssası, içerisinde barındırdığı hadiseler ve çeşitli hususiyetler bakımından Türk şiirinin vazgeçilmezkonularının biridir.

KAYNAKÇA

- ABALI, Doç. Dr. Ahmet ARI, *Mevlevîlikte Bir Hanedanlık Kurucusu Sâkîb Dede ve Dîvânı*, Ankara 2011.
- ABALI, Murat, *Sâîd Giray Divanı Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Ü. SBE, Denizli 2006.
- ABD EL MAKSUD, Belal Saber Mohamed, *Leylâ İle Mecnûn Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatında Ele Alınış Biçimi ve Larendeli Hamdî'nin Eseri, C.1*, Doktora Tezi, İstanbul Ü. SBE, İstanbul 2004.
- ACAR, Gülmedine KOÇ, *Hafîd Dîvanı (İnceleme – Transkripsiyonlu Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Ü. SBE, Sivas 2006.
- ACİL, Berat, *Sirri Rahile Hanım Divanı*, Basılmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Ü. SBE, İstanbul 2005.
- ADAK, Abdurrahman, *Za'fî-i Gülşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânının İncelenmesi*, Doktora Tezi, Ankara Ü. SBE, Ankara 2006.
- ADAŞ, Emine, *Sutûrî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Ü. SBE, Afyonkarahisar 2008.
- ÂDEMLER, Betül, *Düstûrnâme-i Enverî (Dil Özellikleri-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Ü. SBE, Sakarya 2007.
- ADMIŞ, Aysel, *Âkîf Divanı ve İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Ü. SBE, Sivas 2007.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Kıtas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1986
- AKAY, Hasan, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İşaret Yay., İstanbul 2005.
- AKAY, Hasan, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İşaret Yay., İstanbul 2005.
- AKBAŞ, A. Vahap, *Hüzün Coğrafyası*, Kişisel Yay. 1993.

- AKDEMİR, Ayşegül, *Klasik Türk Edebiyatında Delilik Kavramı*, (Fuzûlî, Nâ'îlî, Fehîm-i Kadîm, Şeyh Gâlib Dîvânları ve Fuzûlî'nin "Leylâ vü Mecnûn" Mesnevîsi), Yüksek Lisans Tezi, Fırat Ü. SBE, Elazığ 2008.
- AKDOĞAN, Dr. Yaşar, *Ahmedî Dîvânı*, Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1988.
- AKDOĞAN, Dr. Yaşar, *Ahmedî İskendernâme*, Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.
- AKGÜL, Ahmet, *Abdullah Sıdkî Divanı (İnceleme, Metin, Dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Ü. SBE, Isparta 2011.
- AKGÜL, Hasan, *Diyarbakırlı Malî Divanı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Ü. SBE, Malatya 2013.
- AKIN, Öykü, *Harîmî (Şehzâde Korkud) Dîvânı'nın Nesre Çevirisi ve İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ü. TAE, İstanbul 2009.
- AKKAYA, Hüseyin, *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Divanı*, İstanbul 1994.
- AKKUŞ, Yasemin, *Benderli Cesârî'nin (Ölüm: 1829) Dîvânı ve Dîvânçesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Doktora Tezi, Marmara Ü. TAE, İstanbul 2010.
- AKPINAR, Mehmet, *Keşanî Mehmet Zihnî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Ü. SBE, Gaziantep 2005.
- AKPINAR, Şerife, *Âgâh Dîvânı ve İncelenmesi*, Doktora Tezi, Selçuk Ü. SBE, Konya 2006.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, *Ahmed-i Yesevi'nin Rumelili Bir Takipçisi Üsküplü Atâ Tuhfetü'l-Uşşâk*, Ankara 2006.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, *Gelibolulu Ali Tuhfetü'l-Uşşâk*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Ü. SBE, Ankara 1995.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, YÜKSEL, Hasan, DELİCE, H. İbrahim, *İslâmî'nin Mesnevîsi, (Eski Anadolu Türkçesine İlişkin Bir Metin: İslâmî'nin Mesnevisi)*, 210s., Sivas 1996.
- AKTAŞ, Hasan, *Çağdaş Türk Şiirinde Din ve Tasavvuf*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001.
- AKTAŞ, Hasan, *Çağdaş Türk Şiirinde Peygamberler*, Yort Savul Yay, Edirne 2006.

- AKTAŞ, Yasemin, *Mehmed Nebil ve Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Ü. SBE, Ankara 2010.
- AKTAY, Salih Zeki, *Asya Şarkıları*, İstanbul 1932.
- ALICI, Dr. Lütfi, ALICI, Arş. Gör. Gülcan Tanıdır, *Hâmî Abdu'l-Gaffâr Baba (Divan-ı Hâmî-i Mar'aşî Tenkitli Metin – Tıpkıbasım*, Kahramanmaraş 2013.
- AL-OWAİS, Türkî, *Kâil Dîvânı*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Ü. SBE, Ankara 2009.
- ALPARSLAN, Ali, *Kadı Burhaneddin Divanı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1977.
- ALPARSLANI, Hakan, *Ahmedî Dîvânı 'nda (1.-50.) Gazellerin Şerhi*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Ü. SBE, Kütahya 2007.
- ALPAY, Selahaddin, *Muhyiddin-i Arabi, Tasavvuf Yolu*, İstanbul 1973.
- ALPTEKİN, Leyla, *Berberzâde Mehmed Zihnî Divanı'nın Bilimsel Yayını İle Eserin Şekil ve Muhteva Bakımından İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniv SBE, İstanbul 2007.
- ALTINER, Süleyman, *Süleyman Çelebi'nin Vesîletü'n-Necât Adlı Eseri Üzerine Bir Söz Dizimi İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ü. SBE, İstanbul 2008.
- ALTINOLUK, Mevlüt, *Rıfkî Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ü. SBE, Ankara 2008.
- ALTINTAŞ, Emine, *Hulusi Ömer Aydınî Divanı Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Ü. SBE, Kütahya 2007.
- ALTINTAŞ, Emine, *Hulusi Ömer Aydınî Divanı Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Ü. SBE, Kütahya 2007.
- ALTIPARMAK, (Muhammed bin Muhammed Efendi), *Peygamberler Tarihi*, İstanbul, Berekat Yayınları 1984.
- ALTUN, Dr. Mustafa, *Hümâmî, Sî-Nâme, İnceleme*, İstanbul 1995.
- ALTUN, Dr. Mustafa, *İbrâhim İbn-i Bâlî'nin Hikmetnâme'si (1b-149a) İnceleme-Dizin*, İstanbul 2003.
- ALTUN, Kudret, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Dîvânı = Vâridâtü'l-enîka*, Özlem Kitabevi, Niğde 1999.

ALTUN, Kudret, *Nazmî Pendnâme-i Nazmî*, Yeni Zamanlar Dağıtım, İstanbul 2004.

ALTUNTAŞ, İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı, *Niyâzî -i Mısrî Kaddese'llâ*

Sırrahu'l ~~(Kaz)~~ ~~DEHA~~, *Tâhîyat ve Açıklaması*

2011.

ALTUNTAŞ, Sezanur, *Sezai Karakoç'un Şiirlerinde Peygamber Kıssaları*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Ü. SBE, İstanbul 2015.

ALVAN, Türkân (Çınar), *Emrî Dîvânı'nın Nazım Bilgisi ve Belâgat Yönünden İncelenmesi*, Doktora Tezi, İstanbul Ü. SBE, İstanbul 2005.

ARARAT, Şefika, *Enderunlu Mehmed Hamîd Beg Divanı*, İnceleme Metin, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Ü. SBE, Gaziantep 2010.

ARAT, R. Rahmeti, *Kutadgu-Bilig, I*, İstanbul, 1947. (Bkz. W. Radlof.)

ARDIÇ, Necdet, *Şeyh Mahmûd Şebüsterî Gülşen-i Râz ve Şerhi*, İrfan Sofrası Tasavvuf Serisi (75) 1986.

ARIKOĞLU, İsmail, Ferišteoğlu'nun Cavidân- Nâme Tercümesi: 'İşk-nâme (İnceleme-Metin), Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Ü. SBE, Van 2006.

ARSLAN Mustafa – ÖGER Âdem, "Uygur Türklerinde Bazı Çalgılar ve Çin Kültürüne Etkisi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Enstitüsü, Ege Ü. Türk Dünyası Araştırmaları, C: VIII, Sayı: 2*, Bornova – İzmir 2008.

ARSLAN, Doç. Dr. Mehmet, AKSOYAK, İ. Hakkı, *Gelibolulu Mustafa Âli Riyâzî's-Sâlikîn*, Sivas 1998.

ARSLAN, Mehmet - AKSOYAK, İ. Hakkı, *Haşmet Külliyyâtı (Dîvân, Senedü'ş-şuara, Viladet-name, İntisabü'l-müluk)*, Dilek Matbaacılık, Sivas 1994.

ARSLAN, Prof. Dr. Mehmet, *Antepli Aynî Divanı*, KİTABEVİ, İstanbul 2004.

ARSLAN, Prof. Dr. Mehmet, *Leylâ Hanım Divanı*, KİTABEVİ, İstanbul 2003.

ARSLAN, Prof. Dr. Mehmet, *Mihri Hâtun Divanı*, Amasya 2007.

ARSLAN, Prof. Dr. Mehmet, *Şeref Hanım Divanı*, KİTABEVİ 2012.

ARSLAN, Zafer, *Divan-ı Sûzî-i Sivâsî Tenkitli Metin-İndeks*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü. SBE, Kahramanmaraş 2010.

- ASLAN, Üzeyir 19. yüzyıl Türk Klasik Şairlerinden Nehcî Mustafa Dede [1616-1680?], *Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği, Tenkitli Metinler Divanlar, Tuhfetü'salikin Ve Hediye-tül Mütereşşidin*, Doktora Tezi, Marmara Ü. TAE, İstanbul 2005.
- ASLAN, Üzeyir, "Klâsik Türk Şiirinde Şâhid", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, 2010.
- ASLAN, Üzeyir, *XVII. yüzyıl Şairi (1616-1680?) Besnili Nehcî Dede ve Divanı*, Ankara 2012.
- ASLANOĞLU, İbrahim, *Hatayi Şah İsmail (Divan, Dehnâme, Nasihatnâme ve Anadolu Hatayileri)*, Der Yay., İstanbul 1992.
- ASLANTAŞ, Ferhunde (Göze), *Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'si Üzerinde Dil Bilgisi Çalışması (İnceleme-Metin-İndeks) (41b – 80a Yaprakları)*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Ü. SBE, Sivas 2007.
- ASYA, Arif Nihat, *Seçme Şiirler*, Elips Kitap, Ankara 2017.
- ATAÇ, Mehmet Beşir, *Ayıntablı Hafız Abdülmecidzade Divanı, İnceleme-Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Ü. SBE, Gaziantep 2007.
- ATEŞ, Ali Osman, *Kur'an ve Hadislere Göre Şeytan*, İstanbul 1995.
- ATICI, Fatma *Usûlî Divânı'nda Cemiyet, İnsan ve Tabiat*, Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Ü. SBE, Eskişehir 2007.
- ATİK, Hikmet, *Nakşî Ali Akkirmânî Divanı*, Sultan Şehir Kitaplığı, Sivas 2007.
- ATSIZ, H. Nihal, *Yolların Sonu*, 1946.
- AYAN, Hüseyin, *Abdülbâkî Ârif Efendi Mi'râciyye*, Selçuk Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi, S. 2, s. 1-11, Konya 1986.
- AYAN, Hüseyin, *Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Metni*, Doktora Tezi, Ankara Ü. DTCF, Ankara 1970.
- AYAN, Hüseyin, *Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni, I-II*, TDK Yay., Ankara 2002.
- AYAN, Hüseyin, *Rifâ'î[1483-1556] Bülbül-Nâme*, Bibliothèque Nationale P. 7 (A. F. 2147) 196b-209a, Ankara 1981.

- AYAN, Hüseyin; Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni, I-II, Ankara, TDK Yay. 2002.
- AYÇİÇEĞİ, Abdullah, *Sarı Abdullah Gülşen-i Raz*, Akademi Titiz Yay., İstanbul 2014.
- AYDEMİR, Abdullah, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, TDV Yay., Ankara 1996.
- AYDEMİR, Dr. Yaşar, *Behiştî Dîvânı*, Milli Eğitim Basımevi 2000.
- AYDEMİR, Dr. Yaşar, *Ravzî Divanı*, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara 2009.
- AYDEMİR, Dr. Yaşar, *Vücûdî Hayâl u Yâr*, Ankara 2009.
- AYDIN, Abdullah, *Hanyalı Nûrî Osmân ve Dîvânı*, Doktora Tezi, Gazi Ü. SBE, Ankara 2009.
- AYDIN, Abdullah, *Hanyalı Nûrî Osmân ve Dîvânı*, Doktora Tezi, Gazi Ü. SBE, Ankara 2009.
- AYDIN, Haluk, *Cevrî Divanı'nın Tahlili*, Doktora Tezi, Balıkesir Ü. SBE, Balıkesir 2010.
- AYDIN, Mehmet Uğur, *Kâimî Dîvânı Transkripsiyonlu Metni ve Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Ü. SBE, Bursa 2007.
- AYDOĞMUŞ YÜCE, Emine, *Abdürrahim Tirsî ve Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Ü. SBE, Bursa 2010.
- AYDUR, Metin, *Mehemmed Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Ordu Ü. SBE, Ordu 2011.
- AYHAN, Emrah, *Nakşî (İbrahim Efendi [öl.1702] Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ü. TAE, İstanbul 2000.
- AYKANAT, Timuçin, *Ecri Divanı (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Ü. SBE, Erzurum 2011.
- AYNUR, Hatice, *Çakeri Divanı*, Scala Yay. 1999.
- BAHARİ, Mehran, *Divan-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003.

- BAKHT, Kobra, *Seyyid Burhân Divanı ve İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ü. SBE, İstanbul 2011.
- BAKİLER, Yavuz Bülent, *Âşık Veysel Şatıroğlu*, Ankara 1989.
- BALBABA, Sefa, *Kemal Ümmî Divanı Tenkitli Metin-İndeks*, Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Ü. SBE, Kahramanmaraş 2009.
- BANARLI, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, 2 Cilt*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.
- BAŞ Mehmet Şamil, *Aşkî Mustafa Efendi'nin Vahdet-Nâme Mesnevîsi, (Metin-Muhtevâ-Tahlîl)*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Ü. SBE, İzmir 2007
- BAŞ, Mehmet Şamil, *Aşkî Mustafa Efendi'nin Hayatı Eserleri ve Sâkînâme Mesnevîsi, Deüifd, Xxxv/Ss. 249-280* 2012.
- BAŞÇILLAR, Seyfettin, *Kıyısızlık*, Broy Yay., İstanbul 1993.
- BAŞPINAR, Fatih, *Beyânî [ö. 1075/1664-5] Dîvân, İnceleme – Metin*, Doktora Tezi, Marmara Ü. TAE, İstanbul 2008.
- BATİSLAM, Doç. Dr. Hanife, *Hasbihâl-i Sâfî*, Dilek İstanbul: Kitabevi, Tıpkıbasım, 196s, 2003.
- BAYAK, Cemal, *Sehâbî Dîvânı*, Doktora Tezi, İstanbul Ü. SBE, İstanbul 1998.
- BAYINDIR, Şeyda, *Şehdî Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Ü. SBE, Ankara 2008.
- BAYRAK, Ömriye, *Şeyhî ve Nedîm Divanlarında Sevgili*, Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Ü. SBE, Afyonkarahisar 2012.
- BAYRAM, Ali Kaya, *Azmîzâde Hâletî'nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, Basılmamış Doktora Tezi, Trakya Ü. SBE, Edirne 1996.
- BAYRAM, Sibel, *Azbi Baba Hayatı- Eserleri-Sanatı ve Divanı (İnceleme- Tenkitli Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Ü. SBE, Edirne 2006.
- BEKİROĞLU, Nazan, *Sonsuzluk Hecesi Lâ*, Timaş Yay., İstanbul 2014.
- BEKTAŞ, Dr. Ekrem, *Muvakkit-Zâde Muhammed Pertev Dîvânı*, Malatya 2007.

- BEŞLİ, Zafer, *Ömer Besîm Divânı Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eseri Divânı'nın İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Ü. SBE, Afyonkarahisar 2007.
- BİLGE, Murat, *Günâhkâr Dîvânı, Tenkitli Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Ü. SBE, Kocaeli 2008.
- BİLGİN, Doç. Dr. A., *Ümmî Sinan Divanı (İnceleme - Metin)*, Azmi Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul 2000.
- BİLGİN, Doç. Dr. Orhan, *Külliyat-ı Şemsi, (Divan-ı Hadikatü'l-Meani)*, İstanbul 1990.
- BİLGİN, Prof. Dr. Azmi, *Nigârî [Ö. 1885] Dîvân*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 2011.
- BİLGİNER, Mahmut Sadettin, *Seyyid Muhammed Nûr, Edebî ve Tasavvufî Mısırî Niyâzî Dîvânı Şerhi*, Esmâ Yay., İstanbul 1982,
- BİLKAN, Doç. Dr. Ali Fuat, *Nabî Divanı, 1-2*, Akçağ Yay., İstanbul 2011.
- BİRDOĞAN, Nejat, *Alevî Kaynakları-1*, Kaynak Yay., İstanbul 1996.
- BOLAY, Süleyman Hayri, “Âdem”, *DİA*, c. I.
- BOZ, Doç. Dr. Erdoğan, *Hakikî Dîvânı Karşılaştırmalı Metin, (Sadi SOMUNCUOĞLU ve Mevlana Müzesi Nüshaları)*, Afyonkarahisar 2007.
- BUYRUK, İbrahim Etem, *Ümidî Ahmet Dîvânı (İnceleme-Metin-Özel Adlar Dizini)*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Ü. SBE, Ankara 2009.
- BÜYÜKKAYA, Hande, *Faik Ömer ve Divanı: Karşılaştırmalı Metin-İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Ü. SBE, İstanbul 2008.
- BÜYÜKYILDIRIM, Yrd. Doç. Dr. Ayşe, *Âşık Paşa'nın Garîb-nâme'sinde İnsan Bedeniyle İlgili Benzetmeler*, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/2* Winter Balıkesir Ü., Necati Bey Eğitim Fakültesi, Balıkesir 2009.
- CAN, Ertuğrul, *Şuhûdî Divançesi (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Ü. SBE, Adana 2005.
- CANAN, Prof. Dr. İbrahim, *Kütüb-i Sitte, C. X., 18 Cilt*, Akçağ Yay., Ankara

CANDAN, Gülşen, *Senî Ali Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Ü. SBE, Sakarya 2012.

CANGÖZ, Gülşah, *Siyâhî Dede Dîvânı (İnceleme- Transkripsiyonlu Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Ü. SBE, Kocaeli 2010.

CANIM, Yrd. Doç. Rıdvan, *Latîfi, Tezkiretüş Şuara ve Tabsıratü'n Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2000.

CANSEVER, Sıddık, *Eğribozlu Mehmed Emîn Sırrî, Hayatı, Eserleri, Dîvânının Edisyon Kritik Metni ve Değerlendirmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ü. TAE, İstanbul 2005.

Câzım-i Seyyid Divanı,

CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1997.

CENGİZ, Esra, *Nef'î Divanında Gazellerin Söz Ahengi*, Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Ü. SBE, Kahramanmaraş 2006.

CERSEL, Fatih, *Mehmed Sâkir Gâlib Efendi Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Ü. SBE, Sakarya 2009.

CEYLAN, Dr. Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yay. İstanbul. 2000.

CEYLAN, Metin, *Ahmed Suzi ve Divanı.*

CİĞA, Özkan, *Hoca Mes'ûd Süheyl ü Nevbahâr, (Metin-Aktarma, Art Zamanlı Anlam Değişmeleri, Dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Ü. SBE, Diyarbakır 2013.

COŞKUNYÜREK, Arzu, *Fâ'ik Ömer Efendi Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Ü. SBE, Muğla 2007.

CUNBUR, Müjgân, *Karacaoğlan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985.

ÇAĞLAR, Arife, *Üsküplü Atâ ve Dîvânçesi (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Ü. SBE, Trabzon 2013.

- ÇAĞLAR, Büşra HADANOĞLU, *Halil Bin Halil Efendizâde Sâlik Divanı (1-71.Varaklar Çeviri Metin-71-151. Varaklar Çeviri Metin) C. 1-2*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Ü. SBE, Manisa 2011.
- ÇAĞLAYAN, Nagihan, *Nîsârî Dîvânı (Metin – İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Ü. SBE, Sivas 2007.
- ÇAKIR, Mümine, *Kavsî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, Doktora Tezi, Gazi Ü. SBE, Ankara 2008.
- ÇALIŞKAN, Âdem, *Hafız Mehmed Sebâtüddin, Hayatı ve Eserlerinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Ü. SBE, Samsun 1996.
- ÇALKA, Mehmet Sait, “Kasabalı Dülekzâde Mehmed Nûrî Efendi ve Bazı Şiirleri”, *Celal Bayar Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Manisa 2011.
- ÇAMLİBEL, Faruk Nafiz, *Toplu Şiirler*, YKY, İstanbul 2005.
- ÇATAK, Ali, *Bütün Yönleriyle Develili ÂşıkSeyrânî*, Saray Halı, Kayseri 1992.
- ÇAVUŞOĞLU, Halime, *Nâfi Arab Tâhir Efendi-Zâde'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme Transkripsiyonlu Metin)*, Doktora Tezi, Atatürk Ü. SBE, Erzurum 2012.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed - TANYERİ, M.Ali, *Hayretî, Dîvan, Tenkidli Basım*, İstanbul 1981.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, *Helâkî Divanı*, İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1982.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, TANYERİ, Ali, *Üsküblü İshâk Çelebi Divanı (Tenkitli Basım)*, Mimar Sinan Ü. Yay., İstanbul 1989.
- ÇAVUŞOĞLU, Raşit, *Şâh Velî Ayıntâbî'nin Risâletü'l- Bedriyye'si (Metin-Muhtevâ-Tahlîl)*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Ü. SBE, İzmir 2007
- ÇELEBİ, Abdullah, *Fedâyî Divanı*, Can Yay., tarihsiz.
- ÇELEN, Zeliha, *Keşani Mehmed Zihni ve 97 Gazeli*, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi University SBE, İstanbul 2005.
- ÇELEPİ, Mehmet Surur, *Âşık Ömer Divânı'nın Tahlîli*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Ü. SBE, Isparta 2005.

- ÇELİK, Halime Esra, *Güf.tesi Divan Şairlerinden Leyla Hanım'a Ait Bestelerin Usul-Aruz Vezni İlişkisi Yönünden İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Ü. SBE, Konya 2007.
- ÇELİKOĞLU, Şahver, *Sezâyî-i Gülşenî Divanı*, Yazı Yay., İstanbul 1985.
- ÇETİNER, Mehmet, *Mollâ Murâd ve Türkçe Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Ü. SBE, Kırıkkale 2010
- ÇİPİLOĞLU, Advıye Rabia Şânîzâde Atâ'ullah ve Divanı, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Ü. SBE, İstanbul 2005.
- ÇOLAK, Murat, *Emetullah Hanım Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Ü. SBE, Kütahya 2010.
- ÇOLAK, Veysel, *Umut Aşktadır*, Çankaya Belediyesi, Ankara 1993.
- ÇÖPLÜOĞLU, Fazilet, *Fevzî (17. yy) Dîvânı Tenkidli Metin-İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Ü. SBE, Isparta 2006.
- DAĞDELEN, Serap, *Muhyiddîn Kâdirî'nin Nasihatnâme Adlı Dîvânı (İnceleme - Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Ü. SBE, Kütahya 2011.
- DAL, Safer, *Muhibbi Divanı*, Kaknüs Yay., İstanbul 2009.
- DARICIK, Murat, *Nazif (17.Yy) Divanı, (Transkripsiyonlu Çeviri ve Metin - İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Ü. SBE, Sivas 2006.
- DAVUDOĞLU, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi, C. 4*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1977.
- DEMİR, Tarık, *Edirneli Fâ'iz Divanı, Metin- Dizin- İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Ü. SBE, Ankara 2006.
- DEMİRALAY, Mehmet, *Hüdayi-İ Kadim (16. yy) ve Divanı İnceleme Tenkidli Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Ü. SBE, Isparta 2007.
- DEMİREL, Doç. Dr. Şener, *16.Yüzyıl Dîvân Şairlerinden Mânî Dîvân ve Şehr-engîz-i Bursa (İnceleme-Metin)* 2011.
- DEMİREL, Dr. Mustafa, *Kemâl Paşazâde Yûsuf u Züleyhâ*, Haz.:Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1983.

- DEMİREL, H. Gamze, *18. yüzyıl Şairlerinden Belîğ Mehmed Emîn Divanı (İnceleme-Tenkitle Metin-Tahlil)*, C.1, Doktora Tezi, Fırat Ü. SBE, Elazığ 2005.
- DEMİREL, Şener, *17. yüzyıl Şairlerinden Şehrî (Malatyalı Ali Çelebi), Hayatı, Sanatı, Divanının Tenkitli Metni ve Tahlili*, Doktora Tezi, Fırat Ü. SBE, Elazığ 1999.
- DEMİREL, Şener, *Behiştî'nin Heft Peyker Mesnevisi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2009.
- DEMİRKAZIK, Hacı İbrahim, *18. Yy. Şairi Mustafa Fennî Dîvân (İnceleme - Tenkitli Metin - Dizin)*, (C.1), Doktora Tezi, Marmara Ü. TAE, İstanbul 2009.
- DENİZ, Sabahat, *16. yüzyıl Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar (Baki-Fuzuli-Hayali Beğ-Nev'i-Yahya Beğ)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Ü. TAE, İstanbul 1992.
- DERELİ, Üzeyir, *Ca'ferî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*, Doktora Tezi, Pamukkale Ü. SBE, Denizli 2003.
- DEVELİ, Hayati, *Miracnâme*, İstanbul Ü.Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c.XXVIII, s. 81-228., İstanbul. 1998.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitabevi Yay. İstanbul 2006.
- DEVİRİM, Melis, *Ecri Divanı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Ü. SBE, Edirne 2011.
- DIRANAS, Ahmet Muhip, *Şiirler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990,
- DİNDAR, Mehmet Fatih, *Râcî Türâbî Velîyyüddîn Efendi Divanı Tanıtım ve Transkripsiyonlu Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Ü. SBE, Sakarya 2010.
- Divançe-i Fahrî (İnceleme- Metin)*, Haz.: Mücahit AKIN, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Ü. SBE, İzmir 2010.

- DOĞAN, Doç. Dr. Ahmet, *Kuddusî Divanı*, Akçağ Yay., İstanbul 2002.
- DOĞAN, Muhammed Nur, *Avnî (Fatih) Dîvânı*, İstanbul 2004.
- DOĞAN, Muhammed Nur, *Fuzûlî Leylâ ve Mecnûn*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 2000.
- DOĞAN, Muhammed Nur, *Şeyh Gâlib Hüsn ü Aşk*, Yelkenli Yay. İstanbul 2008.
- DOĞAN, Muhammed Nur, *Şeyhülislâm Es'ad Dîvânı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1997.
- DOĞAN, Yrd. Doç. Dr. Enfel, KORKMAZ, Yrd. Doç. Dr. Feryal, *Rûmî'nin Şîrîn ü Şîrûye'si (Şîrîn ü Pervîz) (Metin - Sözlük - Dizin)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2009.
- DOĞRAMACI, Nilgün, *Divan By Fevzi*, Boğaziçi University, İstanbul 2007.
- DÖNMEZ, Ali Osman, *"Yitik Cennet'in Işığında" Sezai Karakoç ve "Masal" Şiiri*.
- DUMAN, Muhammed, *Trabzonlu Emin Hilmi, Hayatı-Eserleri-Edebi Kişiliği ve Divanının Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Ü. SBE, Ankara 2010.
- DUMAN, Musa, *İbrahim Bey'in Miracnamesi: İmlâ Özellikleri, Metin, Sözlük ve Ekler Dizini*, Haz.: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XXVII, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., S. 169-238, İstanbul 1997.
- DUMAN, Zeki, *Beyânü'l Hak (Kuran-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri), C.1*, Fecr Yay., Ankara 2006.
- DURAL, Hasan Fahri, *Ednâyî Dîvânçesi (İnceleme – Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Ü. SBE, Tokat 2007.
- DURAL, Hasan Fahri, *Ednâyî Dîvânçesi, (İnceleme – Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Ü. SBE, Tokat 2007.
- Ebu'l -Alâ Afîfî, *Tasavvuf, İslam'da Manevî Hayat*, İz Yay, İstanbul 2004.
- EFLATUN, Muvaffak, *Feyzî-i Kehevî Dîvânı: Tahlil-Metin*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Ü. SBE, Ankara 2003.
- Ege Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, C. VIII, Sayı: 2*, İzmir 2008.

- EĞRİ, Aysel, *17.Yy. Şairlerinden Hikmetî ve Divanı, Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Ü. SBE, Ankara 2006.
- EKER, Ruken, *Feyzi Halil Paşazâde Divânı, (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Ü. SBE, Kütahya 2009.
- EKİCİ, Hatice, *Sahhâf Rüşdî ve Divanı'nın Tenkitli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ü. SBE, Balıkesir 2006.
- ELALDI, Mehmet, *Nazîf (19.yy), Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyete Divanı'nın Tenkîdli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Ü. SBE, Konya 2005.
- ELÇİN, Şükrü, *Gevheri*, Ankara 1998.
- ENGİN, Sedat, *Cem Sultan'ın Türkçe Divânı'nın Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Ü. SBE, Adana 2006.
- ERASLAN, Elif, *Hasirizâde Mehmet Elif Efendi, Edebî Kişiliği ve Divan'ı*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Ü. SBE, Erzurum 2009.
- ERAYDIN, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi. Yay., Nu.82, İstanbul 1997.
- ERDAĞI, M. Sadık, *Râmî Abdurrahmân Çelebi Divanı İnceleme – Metin*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Ü. SBE, Malatya 1998.
- ERDEM, Kadri, *Kutup (Seyyid) Osman Fazlî Divânı İnceleme-Metin, Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Ü. SBE, Sakarya 2008.
- ERDEM, Prof. Dr. Mustafa, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*, TDV Yay., Ankara 2007.
- ERDEM, Prof. Dr. Sadık, *Neylî ve Divanı*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2005.
- ERDOĞAN, Bekir Sıtkı, *Dostlar Başına*, İstanbul 1965.
- ERDOĞAN, Mehmet, *İkinci Vezninde Gelişler*, Dergâh Yay. İstanbul 1999.
- ERDOĞAN, Mehtap, *Fatin Divanı*, KİTABEVİ 2007.
- ERDOĞAN, Mehtap, *Türk Edebiyatında Manzum Hilyeler*, Doktora Tezi, Cumhuriyet Ü. SBE, Sivas 2011.

- ERDOĞAN, Mustafa, “Üsküdarlı Kâşif Hayatı, Şiir Dünyası ve Dîvânçesi”, 2. *Üsküdar Sempozyumu, 12-14 Mart 2004*, İstanbul.
- EREN, Abdullah, *Çankırlı İbrahim Hürrem Dîvânı*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Ü. SBE, Trabzon 1999.
- EREN, Dr. Abdullah, *Mehmed Sıdkî Dîvânı*, Ankara 2012..
- ERGİN, Fatma, *Hüseyin Kudsî-i Edirnevî'nin Hayatı ve Pend-i Mahdûmân Adlı Eseri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Ü. SBE, Ankara 2003.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Hikâyeleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul 2008.
- ERGÜN, Mehmet, *Alûsinin Ruh'ul meani Tefsirinde Âdem ve Yaratılış Kıssası Çerçevesinde İsrailiyyât*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Ü. SBE, Isparta 2006.
- ERHAN, Ahmet, Şiir XII.
- ERKAL, Abdulkadir, *Türk Edebiyatı'nda Hilye ve Cevri'nin 'Hilye-i çar-Yar-ı Güzin'i*, Atatürk Ü. TAE Dergisi, Sayı 12, s.11-131, Erzurum 1999.
- EROL, Dr. Erdoğan, *Sükkeri, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı*, Ankara 1994.
- ERSOY, Ersen, *II. Bayezid Devri Şâirlerinden Münîrî Hayatı, Eserleri ve Dîvânı, (İnceleme-Tenkitleli Metin)*, Doktora Tezi, Marmara Ü. TAE, İstanbul 2010.
- ERSÖZ, Gülden Esra, *Ni'metî Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Ü. SBE, Adana 2007.
- ERTAŞ, Sıddık, *Şiirlerle Peygamberler Tarihi*, İlke Yayıncılık, İstanbul 2008.
- ESİR, Hasan Ali, *Lâmi'î Çelebi Ferhâd ü Şîrîn*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2006.
- ESKİGÜN, Kübra, *Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar*, Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Ü. SBE, Kahramanmaraş 2006.
- EYUBOĞLU, Bedri Rahmi, *Üçü Birden*, Varlık Yayınevi, İstanbul 1953.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik*, Der Yay., İstanbul 2000,
- FELEK, Özgen, *Fehîm-i Kadîm Dîvânı'nın Tahlili*, Doktora Tezi, Fırat Ü. SBE, Elazığ 2007.

- GENÇDOĞAN, İklîma, *Azîz Mahmûd Hüdâyî Divanı'nda Dinî Muhteva*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Ü. SBE, Ankara 2010
- GÖKÇE, Emrah, *Mislî İsmâ'ül Hakkı ve Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Ü. SBE, Ankara 2011.
- GÖKSEL, Necati Turgut, *Âşık Emrah, Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Şiirleri*, Niğde 1996.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Mevlânâ Celâleddin*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1985.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Mesnevî ve Şerhi*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1989.
- GÖNEL, Hüseyin, *Bir Zarîf Âşık: Rusçuklu Zarîfî ve Dîvânı*, Grafiker Yay., Ankara 2013.
- GUENON, Rene, *İslâm Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*, (çev. Mahmut Kanık), İnsan Yay., İstanbul 1989.
- GÜLEN, Ahmet, *Seyyid Nakib-Zâde Ni'metî Hayatı Edebi Şahsiyeti Eserleri ve Dîvânı*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Ü. SBE, Afyon 2007.
- GÜLEN, Fatma Nur, *Âbid Efendi'nin Dîvânçe'si (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Ü. SBE, İstanbul 2011.
- GÜLENDAM, "Ramazan, Modern Türk Şiirinde Meyve İmgesi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/5 Fall 2008*
- GÜLER, Mehmet, *Halil Nuri Divanı Edisyon-Kritik-İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Ü. SBE, Sivas 2009.
- GÜLER, Zülfi, *Divan Şiirinde Peygamber Hikâyelerine Telmihler*, Malatya 2006.
- GÜLHAN, Abdülkerim, *Nâzikî Dîvânı Karşılaştırmalı Metin*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Ü. SBE, Balıkesir 1989.
- GÜLTEKİN, Ayşe, *İsmail Ankaravi'nin Mesnevi Şerhi Mecmuatü'l-Letâif ve Matmuratü'l-Mearif'te Hadis*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Ü. SBE, Konya 2006
- GÜLTEKİN, Emine, *Âşık Edebiyatında Peygamber Kıssaları*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Ü. SBE, Isparta 2006.

- GÜMÜŞ, Mustafa Yunus, *Nâzik Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Ü. SBE, Malatya 2011.
- GÜNDÜZ, Erol, *İbrâhîm Tâ'ib Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Selçuk Ü. SBE, Konya 2009.
- GÜNEŞ, Deva, *Misâlî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Ü. SBE, Kütahya 2011
- GÜNEŞ, Doç. Dr. Mustafa, *Yozgatlı Hüznî Divanı*, Yeni Zamanlar Sahaf 2000.
- GÜNEŞ, Mustafa, *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*, Doktora Tezi, İnönü Ü. SBE, Malatya 1994.
- GÜNEŞ, Özlem, *Şeyh Eşref B. Ahmed Mazeretname*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv TAE, İstanbul 2001.
- GÜNEY, Eflatun Cem, *Erzurumlu Emrah*, İstanbul 1968.
- GÜNGÖR, Recep Şükrü, *Âdem İle Havva*, Sütun Yay., İstanbul 2005.
- GÜNGÖR, Salâhaddin, *Fuzûlî Hadîkatü's Sü'edâ, (Saadete Erenlerin Bahçesi)*, İstanbul Maarif Kitaphanesi ve Matbaası A.Ş., İstanbul 1955.
- GÜRBÜZ, Mehmet, *Rezmi Divanı*, Grafiker Yay., Ankara 2012.
- GÜRGENDERELİ, Dr. Müberra, *Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2002.
- GÜRGENDERELİ, Dr. Müberra, *Mostarlı Ziyâ'î Şeyh-î San'ân Mesnevisi*, KİTABEVİ, İstanbul 2007.
- GÜRTUNCA, Faruk, *TÂBERÎ, Tarihi Taberi Tercümesi, C. 1*, Sağlam Yay., İstanbul 2007.
- GÜZEL, Abdurrahman, *Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara 1999.
- Hâfız Ahmed Paşa Divanı (Metin-İnceleme)*, YLT, Âdem UYSAL, Dan: Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK, Ankara 2010.
- HAKVERDİOĞLU, Metin, *Mihri Hatun Divanı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Ahmet Yesevi Kazak-Türk Ü. SBE, Ankara 1998.

- HALICIOGLU, İsmail, *Mustafa Rûmî Efendî Dîvânı'nda Dînî ve Tasavvufî Unsurlar, Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Ü. SBE, Sakarya 2006.
- HARMAN, Ö. Faruk, “Havvâ”, *TDVİA*, 16/542–45, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1997
- HARMANCI, Dr. M. Esat, *Süheylî (Ahmed Bin Hemdem Kethudâ) Dîvân*, Akçağ Yay., Ankara 2007.
- HARMANCI, M. Esat, *Manisalı Câmî'î Muhabbet-Nâme (Vâmık u 'Azrâ)*, Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2017.
- Hasan Hilmi SOYYIĞIT Divanı*, İzmir 2011
- Hataî Şah İsmail (Erdebil, 1487, Erdebil, 1524)*.
- HORATA, Osman, *Cemâlî'nin Hümâ ve Hümâyûn'u*, Doktora Tezi, Hacettepe Ü. SBE, Ankara 1990.
- IRGAT, Cahit, *Gözlerini Güneşe Çevir* 1943.
- İBRAEV, Mirlan, *Âşık Ömer'in Taşkent'te Basılmış Divanı Üzerine Bir İncelemesi, Yüksek Lisans Tezi*, Dokuz Eylül Ü. SBE, İzmir 2007.
- İÇLİ, Yrd. Doç. Dr. Ahmet, *Gelibolulu Mustafa Âlî Mihr ü Mâh*, Ardahan 2010.
- İLBAK, Üzeyir, *Divan-ı Şems-i Hayâlî Tuhfetü'l-Uşşak Metin ve İnceleme, Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Ü. SBE, , İstanbul 2010.
- İLBAK, Üzeyir, *Divan-ı Şems-i Hayâlî Tuhfetü'l-Uşşak Metin Ve İnceleme, Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Ü. SBE, İstanbul 2010.
- İLDENİZ, Türkan, *Taşra Kızının Deliceleri*, İstanbul 1966
- İNCİ, Günay, *Bâkî'nin Gazellerinde Teşbih*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniv SBE, Eskişehir 2007.
- İPEKTEN, Haluk, *Karamanlı Nizâmî Hayatı Edebî Kişiliği ve Divanı*, Atatürk Ü.Yay., No. 208, Ankara 1974. (Yeniden Haz.: Haz. Fatih BAŞPINAR.).
- İPEKTEN, Haluk, *Na'îlî Divanı*, Akçağ Yay. 1990.
- İPEKTEN, Haluk, *Nâîlî-i Kadîm Dîvânı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- İSEN, Mustafa, KURNAZ, Cemal, *Şeyhi (15.Yy) Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1990.

- İSEN, Mustafa, *Usûlî Dîvânı ve Miraciyesi*, Akçağ Yay. 1990.
- İSEN, Mustafa, *Usûlî Dîvânı ve Miraciyesi*, Akçağ Yay. Ankara 1990.
- KAÇALİN, Mustafa S., *Âhî [1476 - 1517] Dîvân*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1994.
- KAÇALİN, Mustafa S., *Kutadğu Bilig, Metin, (Yûsuf Hâs Hâcib)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara tarihsiz.
- KAÇALİN, Mustafa S., *Yûnus Amra [1240-1320] Dîvân*, [Süleymaniye Ktp. Fatih Kit. 3889/2. Sy. 55b-209b Yr.] Mikrofilm Arşivi 877.
- KADIOĞLU, İdris, *Lebîb-i Âmidî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Doktora Tezi, Dicle Ü. SBE, Diyarbakır 2003.
- KAĞNICI, Leyla, *Nedim Dîvânı'nda Mimârî, Eşya ve Kıyafet*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Ü. SBE, Ankara 2008.
- KALKAN, Ahmet, *Kur'an-ı Kerim Kavram Tefsiri*, Davut Emre Yayınevi, Ankara tarihsiz.
- KANMAZ, Fatma Esra, *Ömer Şevki Mardinî ve Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Ü. SBE, Ankara 2010.
- KAPKINER, Murat, *Âdemin Müstesna Ölümü*, Beyan Yay, İstanbul 1998.
- KAPLAN, Ercan, *Karacızâde İzzet Mollâ Divanı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Ü. SBE, Kütahya 2010.
- KAPLAN, Hasan, *Mustafa Refik ve Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Ü. SBE, Ankara 2008.
- KAPLAN, Mehmet, "Ağrı Şiiri", *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar II*, Dergâh Yay., İstanbul 1987.
- KARA, Abdullah, *İzzî Divanı (Tenkitli Metin-İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ü. SBE, İstanbul 2007.
- KARACA, Mine, *Birri Mehmet Dede Dîvânı'nın Muhtevâ İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Ü. SBE, Ankara 2008.
- KARACAN, Turgut, *Sâbit Divanı*, Cumhuriyet Ü. Yay., Sivas 1991.

- KARADAĞ, Metin, *Erzurumlu Emrah*, Ankara 1996.
- KARAER, Mustafa Necati, *Bütün Şiirleri*, Dergâh Yay. İstanbul 2005.
- KARAKAŞ, Esmâ, *Racûlî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Ü. SBE, Afyonkarahisar 2008.
- KARAKAŞI, Figen Özlem, *Âdem Çelebi ve Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Ü. SBE, İstanbul 2010.
- KARAKOÇ, Sezai, *Gün Doğmadan*, Diriliş Yay. İstanbul 2012.
- KARAKOÇ, Sezai, *Yitik Cennet*, Diriliş Yay., İstanbul 2013.
- KARAKÖSE, Saadet, “Bir Elif Çekmek: Klâsik Edebiyatımızda Elif”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 2/1, s.199-228*, Türkiye 2013.
- KARAKÖSE, Saadet, *Nev’î-zâde Atâyî Dîvânı*, Malatya 1994.
- KARAKÖSE, Saadet, *Said Giray Divanı*, Denizli 2001.
- KARAKÖSE, Yrd. Doç. Dr. Saadet, *Sâid Giray Divanı*, Denizli 2001.
- KARAKURT, Deniz, Türk Mitoloji Ansiklopedisi Türkçe Söylence Sözlüğü, http://www.academia.edu/11557648/T%C3%BCrk_Mitoloji_Ansiklopedisi_Deniz_Karakurt_
- KARAPANLI, Gürçan, *Mekkî Divanı ve Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ü. SBE, İstanbul 2005.
- KARATAŞ, Leyla, *Nedîm Dîvânı’nda Lâle Devri Sosyal Hayatının İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Ü. SBE, İzmir 2006.
- KARATÜRK, Mehmet, *Zâ’ik Dîvânı (Metin, 65a-135a)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Ü. SBE, Konya 2009.
- KARAVELLİOĞLU, Murat Ali, *Onaltıncı Yüzyıl Şairlerinden Prizrenli Şem’î’nin Divanı’nın Edisyon Kritiği ve İncelenmesi 1*, Doktora Tezi, Marmara Ü. TAE, İstanbul 2005.
- KARDAŞ, Mehmet Nuri, *Re’fet Mehmed ‘Azîz’in Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkitli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Ü. SBE, Sakarya 2008.

- KARLITEPE, Mustafa, *Kelâmî Dîvânı, Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Ü. SBE, Ankara 2007.
- KAVRUK, Hasan, *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*, MEB, 2001.
- KAYA, Doğan, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 2007.
- KAYA, Doğan, *Âşık Ruhsatî*, Sivas Belediyesi Kültür Yay., Sivas 1999.
- KAYA, Hasan, *Âsaf ve Dîvânı, (18. yy. şairi) (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, C.1, Doktora Tezi, Marmara Ü. TAE, İstanbul 2009.
- KAYAALP, Dr. İsa, *Necîb (Sultân I. Ahmed) Divanının Tahlili*, KİTABEVİ, İstanbul 1999.
- KAYACAN, *Haşim Baba ve Divânı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniv SBE, Isparta 2002.
- KAYHAN, Abdulkadir, *Divan-ı Fanî İncelemesi, Yüksek Lisans Tezi*, Fatih Ü. SBE, İstanbul 2005.
- KAZAN, Şevkiye, *Hâmidîzâde Celîlî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Hüsn ü Şîrîn Mesnevisi, (İnceleme- Tenkidli Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Ü. SBE, Isparta 1997.
- KAZANCI, Ahmet Lütfi, *Peygamberler Tarihi*, Nil Yay., İstanbul 1997
- KILIÇ, Atabey, *Mustafa b. Osmân Keskin: Manzûme-i Keskin, İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, Lâçin Yayınevi, Kayseri 2001. 226s.
- KILIÇ, Doç. Dr. Atabey, *Mürîdî ve Pend-i Ricâl Mesnevîsi (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, Kayseri 2001.
- KILIÇ, Filiz, *Âşık Çelebi Dîvânı*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Ü. SBE, Ankara 1988.
- KILIÇ, Filiz, *Âşık Çelebi Meşa'irü'ş Şu'ara, C.1.2.3*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.
- KINAY, Nilay, *Sadık Kemalî Divanı (Dürretülüşşak)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Ü. SBE, Erzurum 2011.
- KIRBIYIK, Mehmet, *Filibeli Avnî Tuhfetü'l Hükkâm*, Konya 2008.

- KIRBIYIK, Mehmet, *Kâtib-zâde Sâkıb Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Konya 1999.
- KIZILTAŞ, Abdulkadir, *Seyyid Mehmed Emin Baba: Hayatı Edebi Kişiliği Divanı ve İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Ü. SBE, Afyonkarahisar 2011.
- KIZILTAŞ, Maşallah, *Besnili Lüzûmî Dîvânı Tahlil - Transkripsiyonlu Metin – Dizin*, Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Ü. SBE, Bingöl 2014.
- KOCAMAN, Sümeyye, *Yahyâ Bey Divanı*, İstanbul Ü. Yay., İstanbul 1977.
- KOÇ, Nagihan, *Hâfız Mehmed Sebâtî Divânı' nın Transkripsiyonlu Metni ve İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Ü. SBE, Sakarya 2006.
- KOÇAK, Fatma, *Fâ'ik Mahmûd ve Dîvânı*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Ü. SBE, Ankara 2006.
- KOÇVER, Ayten, *Mahmud Celaleddin Paşa Divanı İnceleme-Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Ü. SBE, Sakarya 2008.
- KOL, Nilüfer, *Kefeli Mustafa Müdâmî*, Boğaziçi University, İstanbul 2007.
- KORGUNAL, M. Zeki, *Âdem ile Havva ve Oğulları*, Bozkurt Kitabevi, İstanbul 1959.
- KORKMAZ, Ayşe, *Fethü'd-dîn Ahmed Dîvânı*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Ü. SBE, Ankara 2014.
- KORKMAZGİL, Hasan Hüseyin, *Koçero Vatan Şiiri*, Bilgi Yayınevi, 1998.
- KÖKSAL, Asım, *Peygamberler Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 2004.
- KÖKSAL, M. Fatih, *Derviş Hayâlî Ravzatü'l Envâr*, KİTABEVİ, İstanbul 2003.
- KÖKSAL, M. Fatih, *Vâlî Hüsn ü Dil*, KİTABEVİ, İstanbul 2003.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1981.
- KUFACI, Osman, *Adnî Divanı ve Adnî Divanında Benzetmeler*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ü. SBE, İstanbul 2006.
- KURNAZ, Cemal, *Hayalî Bey Divanı Tahlili*, Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1984.

- KURNAZ Cemâl - TATCI, Mustafa, *Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı*, Ankara 2001.
- KURTOĞLU, Doç. Dr. Orhan, *Zâtî Dîvânı -Gazeller Dışındaki Şiirler-(İnceleme-Tenkitli Metin)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2017.
- KURTOĞLU, Orhan, *Lebib Divanı (Tenkitli Metin)*, Doktora Tezi, Hacettepe Ü. SBE, Ankara 2004.
- KURUMEHMET, Meryem, *Xviii. Yy. Şairlerinden Müsellem (Şeyh Ebu'l-Vefâ Edirnevî) Hayatı, Sanatı, Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ü. TAE, İstanbul 2006.
- KUTLAR, Fatma Sabiha, *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî Dîvânı*, Ankara 2004.
- KUTLAR, Fatma Sabiha, *Ûdî Mâcerâ-yi Mâh*, Ankara 2005.
- KUTLU, Şemsettin, *Âşık Dertli*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 1979.
- KUYUMCU, Fehmi, *Salih Baba Divanı*, Baha Vakfı 1996.
- KÜÇÜK, İslam, *Pîrkâl Dîvânı (İnceleme – Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Ü. SBE, İstanbul 2008.
- KÜÇÜK, Prof. Dr. Sabahattin, *Bâkî Dîvânı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1988.
- KÜÇÜKARIKAN, Nergül, *Muhammed Hulûsî'nin Divançesi (Metin-İnceleme-Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Ü. SBE, Kayseri 2006.
- Kütüb-i Sitte*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, *Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- MACİT, Prof. Dr. Muhsin, *Karakoyunlu Cihânşâh Hakîkî'nin Türkçe Şiirleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2012.
- MACİT, Prof. Dr. Muhsin, *Nedîm Divânı*, Atatürk Kültür Merkez, Yay., Ankara 2016.
- MEMİŞ, Nuray, *Ferdi Abdullah Efendi ve Divanı (İnceleme-Metin)*, Celal Bayar Ü. SBE, Manisa 2008.
- MENGİ, Mine, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, Akçağ Yay. 2000.

- MENGİ, Mine, *Mesîhî Dîvânı*, Atatürk Kültür Merkezi, Yay. 1995.
- MERMER, Ahmet, *Karamanlı Aynî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1997.
- MERMER, Ahmet, *Rahîmî Divanı*, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2004.
- MERT, Aslı, *Nâkâm Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Ü. SBE, Sivas 2012.
- METİN, Abdulvahit, *Peygamberler Tarihi*, tarihsiz.
- MUTLU, Hafsa, *Bezcizâde Mehmed Muhyiddin Efendi ve Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ü. SBE, İstanbul 2008.
- MÜFTÜOĞLU, Hatice Vildan, *Seyyid (Mehmed Emin B. Mehmed Kâsım Halvetî) (İnceleme, Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Ü. SBE, Isparta 2011.
- NAR, Oktay, *Şeyhi Mehmed Efendi, Hayatı ve Divanı'nun Tenkitli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Ü. SBE, Konya 2007.
- NECATİGİL, *Behçet Düz Yazılar 2*, (Yayma Haz: Ali TANYERİ, Hilmi YAVUZ), Cem Yayınevi, , İstanbul 1983.
- NECATİGİL, Behçet, *Çevre*, Kader Basımevi, İstanbul 1951.
- Neccâr-Zâde Rızâ Divanı'nın Tenkitli Metni- Edisyon Kritiği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Ü. SBE, Afyon 1999.
- OĞUZCAN, Ümit Yaşar, *Âşık Veysel Şatıroğlu Dostlar Beni Hatırlasın*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 1973.
- OKATAN, Yrd. Doç. Dr. H. İbrahim, *Sürûrî Divanı*, Yazarın Kendi Yayını 2010.
- OKÇU, Prof. Dr. Naci, *Şeyh Gâlib Dîvânı*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2011.
- OKMAK, Özgür, *Ahmed Bâdî Dîvânı (Metin-İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Ü. SBE, Edirne 2008.
- OKUMUŞ, Sait, *Nebzî Divanı (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Selçuk Ü. SBE, Konya 2007.
- OKUR, Mustafa, *Dîvân-ı Vâli-i Amedî, Hayatı – Eserleri – Edebî Kişiliği*, Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Ü. SBE, Afyonkarahisar 2006.

- OKUYUCU, Cihan, *Cinânî Divanı*, TDK, Ankara 1994.
- OKUYUCU, Prof. Dr. Cihan, *Türâbî Dîvânı (Metin)*, İstanbul 2004.
- ONAY, A. Talay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (hızl.: Kurnaz, C.), TDV Yay., Ankara 1992.
- ONAY, Ahmet Talat, *Sarı Çiğdemler*, MEB. 1993.
- ORAK, Kadriye YILMAZ, *İbrâhim Tırsî ve Dîvân'ı İnceleme-Tenkidli, Yüksek Lisans Tezi*, Süleyman Demirel Ü., Isparta 2001.
- ORHAN, Mehmet, *Benderli Cesârî Dîvânı, Hayâtı, Dîvânındaki Mazmunlar, Dini-Tasavvufî Kavramlar ve İnsan, Yüksek Lisans Tezi*, Gaziosmanpaşa Üniv SBE, Tokat 2012.
- ÖGEL, Bahaddin, *Türk Mitolojisi, C.1*, TTK Yay, Ankara 1993
- ÖNAL, Sevda, *Hâtif, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*, Doktora Tezi, Atatürk Ü. SBE, Erzurum 2010.
- ÖZAYDIN, Hamza, *Ali Çelebi Divânı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Ü. SBE, Isparta 2011
- ÖZBAY, Hüseyin, *Ali Şir Nevaî, A. Nevâî, "Eserleri" 15. C. S. 153-155*, Taşkent 1968.
- ÖZDEN, Sevda, *Şeyh Muhammed Fahrî Sünbülî Divânçesi, (Tenkitli Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Ü. SBE, Trabzon 2009.
- ÖZEL, İsmet, *Bir Yusuf Masalı*, Şule Yay. İstanbul 2012.
- ÖZENÇ, Yavuz, *Şeyh Hüsâmeddîn-i Uşşâkî Divânı, Transkripsiyonlu Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Ü. SBE, Sakarya 2008.
- ÖZER, Sait, *Nâtikî Dîvânı (16.yy) (Karşılaştırmalı Metin –İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Ü. SBE, Sivas 2006.
- ÖZER, Sibel, *Fuzûlî Dîvânı*, (tashih görmüş metin), tarihsiz.
- ÖZKAN, Doç. Dr. Mustafa, *Cinânî Cilâü'l kulûb, (Giriş – İnceleme – Metin – Sözlük)* İstanbul Ü. 1990.

- ÖZKARDEŞ, Mehmet Ali, *Ahmet Süreyya Emin (Kadesallahus Surre) Hazretlerinin Divan-ı Şerifi*, İstanbul 1998.
- ÖZKAT, Mustafa, *Kara Fazlî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitle Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ü. TAE, İstanbul 2005.
- ÖZTELLİ, Cahit, *Âşık Dertli*, İstanbul 1953.
- ÖZTÜRK, Yılmaz, *(17. yüzyıl Şairlerinden) Dimetokalı Vahdetî'nin Divan'ının Tenkitli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ü. TAE, İstanbul 2006.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre, *Hamdullah Hamdî Divanı*, Kültür Bakanlığı Yay. 1999.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre, *Keçecizâde 'İzzet Mollâ Mihnetkeşân*, Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2012.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, Ötüken Yay., İstanbul 1999.
- PARLAK, Betül DÖNMEZ, *Eğirdirli Şeyhî Mehmed Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Ü. SBE, Tokat 2006.
- PEKOLCAY, Necla, *Süleyman Çelebi, Vesiletün Necat*, Dergâh Yay., İstanbul 1980.
- Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi C.1*, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul 2004.
- PEZÜK, Zehra, *Üsküplü İshâk Çelebi Dîvanı'nın Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Ordu Ü. SBE, Ordu 2015.
- POLAT, Prof. Dr. Nâzım H. *Sivaslı Mütevellizade Ömer İhya ve "Bâkûre"si*, TÜBİAR-X 2001.
- POLAT, Prof. Dr. Nâzım H., *Eski İle Yeni Arasında Müteveli-Zâde Ömer İhyâ*, TÜBİAR-X 2001.
- POYRAZ, Yakup, *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Ü. SBE, Samsun 2008.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali, *Hikâye*
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Peygamberler Tarihî*, Ahsen Yay., 2003.

- SAĞLAM, Hacer, *Abdî-i Karahisârî ve Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Ü. SBE, Ankara 2011.
- SAKAOĞLU, Saim, *Bayburtlu Zihni*, Ankara 1988.
- SANDAL, Kerim, *Zîver Dîvânı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ü. TAE, İstanbul 2001.
- SARAÇ, Prof. Dr. Mehmet A. Yekta, *Emrî Dîvânı*, Eren Yay., İstanbul 2004.
- SARIKAYA, Erdem, *Ebubekir Celalî Divanı, Karşılaştırmalı Metin-İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Ü. SBE, İstanbul 2008.
- SAVCI, Çiftçi Zeki, *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul 1986.
- SAVRAN, Yrd. Doç. Dr. Ömer, *Sabâyî ve Üveysnâmesi*, 2010
- SAZLIK, Fatma, *Hasan Hilmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Dîvânı ve Dîvânı'nın İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Ü. SBE, Afyonkarahisar 2010.
- SELÇUK, Bahir, *Nâlî Mehmed Efendi, Tuhfetü'l-Emsâl, İnceleme-Metin*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Ü. SBE, Malatya 1999.
- SELÇUK, Dr. Bahir, KAVRUK, Prof. Dr. Hasan *Filibeli Vecdî ve Dîvân'ı (Metin-Dizin)*, Malatya 2009.
- SELÇUK, Engin, *Hasmi Divanı (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Selçuk Ü. SBE, Konya 2007
- SELVİ, Muhammed, *Ümidi, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Ü. SBE, Afyonkarahisar 2008.
- SERİN, Sefer, *Diyarbakırlı Ali Emirî Divanı, İnceleme-Metin, Yüksek Lisans Tezi*, Gaziantep Ü. SBE, Gaziantep 2007.
- SERTKAYA, Mustafa, *Nesîmî Divanı: Anlam Çerçevesi, Yüksek Lisans Tezi*, Gaziantep Ü. SBE, Gaziantep 2006.
- SEVİNDİM, Yasemin, *Nef'î Divânı'nın Söz Varlığı, Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Ü. SBE, Sakarya 2007.
- SEYHAN, Köksal, *Livâyî Dîvânı*, tarihsiz.

- SEYHAN, Nezihe, *Medhî Divanı: İnceleme-Transkripsiyonlu Metin, C.2* Doktora Tezi, Marmara Ü. TAE, İstanbul 2000.
- SEYLAN, Dr. Ali, *İbrâhim İbn-i Bâlî'nin Hikmet-Nâme'si (149b-300a) İnceleme-Dizin*, İstanbul 2003.
- SEZGİN, Sedat, *Âdem Ya Da Havva*, P Kitap Yay., 2011.
- SOLDAN, Uğur, *Fatîn Divanı İnceleme-Metin, Yüksek Lisans Tezi*, Gaziantep Ü. SBE, Gaziantep2005.
- SONA, İbrahim, *Hidâyet Çelebi ve Dîvânı, Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Ü. SBE, Ankara 2006.
- SORGUN, Sercay, *Tâlib Ahmed Bosnavî Dîvânı, (İnceleme, Transkripsiyonlu Metin, Nesre Çeviri)*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Ü. SBE, Kocaeli 2009.
- SUNGUR, Necati, *Tacizade Cafer Çelebi Hevesnâme*, TDK Yay., Ankara 2006.
- SURUÇ, Salih, *Peygamberimizin Hayatı, C.1-2*, Fezâ Gazetecilik Yay., İstanbul 1998.
- SÜER, Fatih Ramazan, *Şemseddîn Sîvâsi Divanı (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Cumhuriyet Ü. SBE, Sivas 2015.
- ŞAHİN, Esmâ, *Me'âlî Dîvânı*, Berlin 1982.
- ŞAHİN, M. Süreyya, *TDVİA, C.25*, TDVY, Ankara 2002.
- ŞAMİL, Ertuğrul Özdemir, "Peygamberler Siyeri", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay.,
- ŞANLI, İsmet, *Fidâyî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın İncelenmesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Ü. SBE, Bursa 2003.
- ŞENER, H. İbrahim, YILDIZ, Âlim, *Türk İslam Edebiyatı*, Rağbet Yay, İstanbul 2008.
- ŞENGÜL, İdris, *İslam Ansiklopedisi, cilt: 25*.
- ŞENGÜN, Necdet, *Nazîr İbrahim ve Dîvânı (Metin-Muhtevâ-Tahlîl)*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Ü. SBE, İzmir 2006.
- ŞENOL, Abdülaziz, *Kenzî Divanı*, Pan Yay., İstanbul 2002.

- ŞENÖDEYİCİ, Özer, *Fevzi Divanı İnceleme-Metin-İndeks, Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Ü. SBE, Ankara 2006.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, “Klasik Osmanlı Edebiyatında Tipler I.”, *OSMANLI ARAŞTIRMALARI 4*. İstanbul 2010.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, *Rakîb'e Dâir*, İstanbul, Enderun Kitabevi 1995.
- ŞENTÜRK, Didem 19. yüzyıl Şairlerinden Hatice Nakıyye Hanım'ın Divanı'nın Transripsiyonlu Metni ve İncelenmesi, *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Ü. SBE, İstanbul 2010.
- ŞENTÜRK, Mustafa, *Ahmed-i Dâ'î Divânı'ndan İlk 50 Gazelin Şerhi (28-77)*, *Yüksek Lisans Tezi*, Dumlupınar Ü. SBE, Kütahya 2007.
- TABERÎ, *Tefsîr, C.VII*, 2013.
- TANYERİ, M. Ali, ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, *Üsküblü İshâk Çelebi Dîvanı*, İstanbul 1990.
- TARANCI, Cahit Sıtkı, *Bütün Şiirleri*, Can Yay., (Der.: Asım Bezirci), İstanbul 2006.
- TARHAN, Abdülhak Hamit, *Hep Yahud Hiç, Bütün Şiirleri*, Dergâh Yay., İstanbul 1983.
- TARLAN, Ali Nihad, *Necâtî Beğ Dîvanı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1963.
- TARLAN, Ali Nihat, *Ahmet Paşa Divanı*, Akçağ Yay., İstanbul 1992.
- TARLAN, Ali Nihat, *Zati Divanı II*, İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., 1968.
- TAŞ, Bünyami, *Garîkî, Dîvân-ı garîkî (Metin – İnceleme)*, *Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Ü. SBE, Erzurum 2010.
- TAŞ, Fahri, *Sait Faik ABASIYANIK*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988.
- TAŞ, Hakan, - ZÜLFE, Ömer, *Nev'î Münâzara-i Tûtî vü Zâğ*, Turkish Studies. C. 2, s. 660-696 2007.
- TAŞ, Hakan, *Vahyî Divanı ve İncelenmesi*, Doktora Tezi, İstanbul Ü. SBE, İstanbul 2004.

- TAŞDELEN, İshak, *Peygamber Kıssalarının Klasik Türk Şiirine Yansımaları*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Ü. SBE, Kütahya 2008.
- TAŞKIN, Gülşah, *Çorlulu Zarîfî Divanı, İnceleme-Edisyon Kritikli Metin*, Doktora Tezi, Marmara Ü. TAE, İstanbul 2009.
- TATCI, Mustafa, *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*, H Yay, İstanbul 2005.
- TATCI, Mustafa, YILDIZ, Musa, *Azîz Mahmûd Hüdâyî, Dîvân-ı İlâhîyât*, Tıpkıbasım ve çeviri, İstanbul 2005.
- TATCI, Yrd. Doç. Dr. Mustafa, *Yûnus Emre Dîvânı*, Ankara 1990.
- TATÇI, Mustafa, *Niyâzî-i Kadîm Hallâc-ı Mansûr'un Menâkıbnâmesi*, İstanbul 2008.
- TATÇI, Mustafa, YILDIZ Musa, ÜSTÜNER Kaplan, Hüseyin Vassâf Gülzâr-ı Aşk Mevlîd Şerhi, H Yayınları, Ankara, 2013.
- TATÇI, Mustafa, *Yunus Emre Dîvânı (İnceleme)*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990
- TAVUKÇU, Dr. Orhan Kemâl, *Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2005.
- TAVUKÇU, Orhan Kemal, *Ahmed Rıdvân Hüsrev ü Şîrîn (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Haz.: Atatürk Ü. SBE, Erzurum 2000.
- TELLİ, Fatma Betül, *Divan By Hasan Rıza*, Boğaziçi University 2010.
- TEMEL A., ALKIN, Y., TABBARA, A., *Kur'an'da Peygamberler ve Peygamberimiz Hayatlarından Hisseler Dersler ve İbretler*, Millî Gazete, İstanbul 1998.
- TENİK, Ali, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi, Borlu Ahmed Kuddûsî*, Vakfı Yay., Niğde 2012
- TEZCAN, Esmâ, *Şevkî İbrahim Efendi Divânı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Ü. SBE, Kütahya 2007.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- TOPAK, Zafer, *Ahmet Müsellem Efendi ve Divan'ın Tenkitli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Ü. SBE, Sakarya 2006.

- TOPARLI, Prof. Dr. Recep, *Şemseddîn Sivâsî Divanı*, Şemseddin Sivasi Külliyyatı, Seri Nu: 1, Sivas Belediyesi Kültür İşleri Yay., Sivas 2015.
- TOPRAK, Muhbet, *Şeyhülislam Bahayi Divanı Şerhi*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Ü. SBE, Denizli 2006.
- TORUN, Ali, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnameler*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1998.
- TOSUN, Cengiz, *Ali Rıza Erhan Divanı*, 2006.
- TOSUN, Erhan, *Erbilli Âmâ Yusuf Garibî Efendi Divanı (İnceleme - Tenkitli Metin)*, *Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Ü. SBE, Sakarya 2007.
- TÖKEL, Dursun Ali, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar:Şahıslar Mitolojisi*, Ankara 2000.
- TUĞ, Salih, “Azâzîl”, *DİA*, C. IV, TDV Yay., İstanbul 1991.
- TUĞLUK, İbrahim Halil, *Lâmekânî Şeyh Hüseyin Efendi, Hayatı ve Eserleri*, Gazi Ü. SBE, Ankara 2000.
- TULUM, Prof. Dr. Mertol TANYERİ, Dr. Ali, *Nevî Dîvânı*, İstanbul 1977. (Yeniden Hazırlayan: Murat KARAVELİOĞLU)
- TUNÇ, Semra, “Divan Şiirinde Hz. İbrâhîm ve ‘Ades (Mercimek) Kıssasına Dâir, ”*Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. tarihsiz.
- TUNÇ, Semra, “Klasik Türk Şiirinde Kadın Şahsiyetler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Volume: 3 Issue: 15 Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı-Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağanı*-tarihsiz.
- TURAL, Sacettin, “Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Hz. Âdem ve İlk Günah”, *İlmî Araştırmalar 14*, İstanbul 2002.
- TURAL, Secaattin, *Hafî Zâdü'l Meâd (Kitâbü Mevlüdü'n Nebi)*, Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2011.
- TURAN, Lokman, *Yenişehirli Avnî Bey Divanının Tahlili (Tenkitli Metin) Encümen-i Şu'ara ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş, C.1*, Doktora Tezi, Atatürk Ü. SBE, Erzurum 1998.

- TURAN, Muhittin, *Behrî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Ü. SBE, Kütahya 2008.
- TURGUTLU, Mehmet, *Enderûnlu Halîm Dîvânı (İnceleme – Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Ü. SBE, Konya 2008.
- TURUNÇEL, Gülperi, *Şeref Hanım Divanı Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Ü. SBE, Aydın 2007.
- TUYAN, Rabia Derya, *Ayıntablî Hâfız ve Divânı, İnceleme-Metin-Dizin*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Ü. SBE, Ankara 2007.
- TÜMER, M. Fırat, *Ubeydî Divanı'nda Dînî ve Tasavvufî Unsurlar*, Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Ü. SBE, Eskişehir 2007.
- TÜRKCİ SÖZLÜK, TDK, Ankara 2005.
- TÜRKOĞLU, Serkan, *Şeyhülislâm Es'ad Dîvânı'nın Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Ü. SBE, Tokat 2007.
- UÇAR, Melike, *Klasik Türk Şiirinde Peygamberler*, Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Ü. SBE, Kahramanmaraş 2006.
- ULUCAN, Mehmet, *Muvakkit-zâde Mehmed Pertev-Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili*, Doktora Tezi, Fırat Ü. SBE, Elazığ 2005.
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayç, İstanbul 1999.
- ULUDAĞ, Süleyman, “Devir”, *C. IX. DİA*, İstanbul. 1994
- URALÇİN, Sema, *Sa'dî Divanı (İnceleme , -Mükerrer İnceleme) Tezi*, Ankara Ü. SBE, Ankara 2009.
- USLUER, Fatih; *Hurufilik, İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2009.
- UYGUR, Hakkı, *Seccâdî, Seyyid Cafer, Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü, (Ferheng-i Istılahat ve Tabirat-i İrfanî)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- UZUN, Süreyya, *Üsküdarlı Aşkî Divanı Tenkitli Metin, Nesre Çeviri Ve 16. Yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ü. SBE, İstanbul 2011.

- ÜÇÜNCÜ, Kemal, *Edib Harâbî Dîvânı, [İnceleme-Metin], Cilt – 1-2*, Alevilik Araştırmaları Dergisi Yay. Ankara 2012.
- ÜLKER, Selma, *Trabzonlu Avnî Divanı, İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Ü. SBE, Sakarya 2006.
- ÜMİT, Selma, *Çifte Vav*, İyi Adam Yay. İstanbul 2001.
- ÜNVER, Mustafa, *Hurûflük ve Kur'an*, Fecr Yay., Ankara 2003.
- ÜNVER, Niyazi, *Gelibolulu Sürûrî ve Divanı*, Doktora Tezi, Gazi Ü. SBE, Ankara 2010.
- ÜNVER, Niyazi, *Gelibolulu Sürûrî ve Divanı*, Doktora Tezi, Gazi Üniv SBE, Ankara 2010.
- ÜNVER, Süheyl “Türkiye’de Nevruz, Nevruziyye”, *Vakıflar Dergisi, C. IX*, 1976.
- ÜST, Dr. Sibel, *Edirneli Nazmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2012.
- ÜSTÜNER, Dr. Kaplan Enderunlu Hasan Yâver Divan [İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin], Şanlıurfa 2010.
- YAĞMURDERELİ, Nesip, *Âşık Sümmani, Hayatı, Şiirler*, İstanbul 1939.
- YAKUT, Emrullah, *Sâ’ib-i Tebrizî Divanı Şerhi’nin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Ü. SBE, İstanbul 2007.
- YALAP, Hakan, *Abdi Divanı*, Niğde 2007.
- YALÇIN, Nevzat, *A Sokağı*, Hisar Yay., Ankara. 1969.
- YALÇINKAYA, Mehmet Akif, *Bandırmalızâde Hâşim Baba Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniv SBE, Bursa 2008.
- YAŞAR, Muhammed, *Bâlî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Divanının Tenkitli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv SBE, Konya 2005.
- YAŞAR, Zübeyde, *Sevdâyî Dîvânı’nın Çeviri Yazı Metni ve Günümüz Türkçesiyle Nesre Aktarımı*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Ü. SBE, Konya 2008.
- YATMAN, Mustafa, *Osman-zâde Tâ’ib Ahmed Divanından Seçmeler*, Ankara 1989.

- YAVUZ, Kemal, *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayrı (Gülşen-Nâme) – Metin ve Aktarma*, Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay., Kırşehir 2007.
- YAVUZ, Prof. Dr. Kemal, *Âşık Paşa Garibnâme I/1, I/2*, İstanbul 2000.
- YAVUZ, Prof. Dr. Kemal, *Mu'înî'nin Mesnevî-i Murâdiyye'si*, Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay., Konya 2007.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “Bezm-i Elest” mad., *İslam Ansiklopedisi*,
- YAZAR, İlyas, *Ömer Fu'âdî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Bülbülüyye'sinin Metni*, İstanbul 2001.
- YAZAR, İlyas, *Tokatlı Kânî Dîvânı*, Doktora Tezi, Ege Ü. SBE, İzmir 2006.
- YAZAR, Sadık, *Seyyid Şerîfî Mehmed Efendî; Hayatı, Divanı ve Hilyesi*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Ü. SBE, İstanbul 2006
- YAZICI, Gülgün ERİŞEN *Edirneli Kâmî ve Dîvânı*,
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili, C.1*, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul tarihsiz.
- YEKBAŞ, Hakan, “Klasik Türk Şiirinde Bazı Halk İnanışları”, *Fırat Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 20, Sayı: 1, Elazığ 2010, s. 155-184.
- YELTEN, Prof. Dr. Muhammet, *Nev'izâde Atâyî Sohbetü'l-Ebkâr*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1999.
- YENER, Cemil, *Türk Halk Edebiyatı Antolojisi*, Bateş Yay., Baha Matbaası, İstanbul 1973.
- YENİBAŞ, Hasan, *Peygamberler Tarihi*, Işık Yay., İstanbul 2012.
- YENİKALE, Ahmet, *Ahmet Nâmî Dîvânı ve İncelemesi*, Doktora Tezi, İstanbul Ü. SBE, İstanbul 2002.
- YENİKALE, Yrd. Doç. Dr. Ahmet, *Sünbü'l-Zâde Vehbî Dîvânı*, Kahramanmaraş 2012.
- YENİTERZİ, Emine, *Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2001.

- YERDEMİR, Fatih, *Rehâyî Divanı İnceleme-Metin-Dizin, Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Ü. SBE, Ankara 2007.
- YILDIRIM, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yay., Ankara 2000.
- YILDIRIM, Ali, “Düşmek İmajı ve Şeyh Gâlib’in Düşüşü”, *Bilig, Sayı: 42, s.213-227*, 2007.
- YILDIRIM, Ali, *İshak Çelebi (Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Edisyon Kritiği)*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Ü. SBE, Elazığ 1991.
- YILDIRIM, Arzu, *Üsküdarlı Hakkı Bey Dîvânı İnceleme-Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Ü. SBE, Sakarya 2006.
- YILDIRIM, Hüseyin, *Zelilî Divânı (Metin-Aktarma-Gramer İncelemesi, Doktora Tezi*, Gazi Ü. SBE, Ankara 2008.
- YILDIZ, Ali, *18. yüzyıl Şairlerinden Ferhad Paşa Divanı (Metin – İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ü. TAE, İstanbul 2006.
- YILDIZ, Âlim, *Ahmed Sûzî Divanı*, Sivas 2012.
- YILDIZ, Âlim, *Fenâyî Cennet Efendi Divanı*, Cumhuriyet Ü. Kültür Yay. No: 119, Sivas 2010.
- YILDIZ, Âlim, *Şeyh Halid Divanı*, Asitan Yay., Sivas 2011.
- YILDIZ, Ayşe, “Âşık Çelebi Tezkiresi Üzerine”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 5/3 Summer 2010
- YILDIZ, Evşen, *Giryân Divanı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Ü. SBE, Ankara 2012.
- YILMAZ, Abdullah, *Gaybî Sun’ullah Dîvânı’nın Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Ü. SBE, Kütahya 2007.
- YILMAZ, Ahmet Durali, KILIÇ, Hüsnü, *Erzurumlu İbrahim Hakkı Marifetname*, Çelik Yay., İstanbul 2011.
- YILMAZ, Ayşe, *Nûrî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Divanı ve Divanı’nın İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Ü. SBE, Afyonkarahisar 2010.

- YILMAZ, Fatma BÜYÜKKARCI, *Za'îfî'nin Manzum Gülistân Tercümesi: Kitâb-ı Nigârîstân-ı Şehristân-ı Sebzîstân*, Doktora Tezi, Marmara Ü. TAE, İstanbul 2001.
- YILMAZ, Mehmet, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler -Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul 1992.
- YILMAZ, Nebi, *Ahmed-i Rıdvân Rıdvâniyye İnceleme - Metin – Dizin*, Ankara 2006.
- YILMAZ, Prof. Dr. Ali, AKKUŞ, Prof. Dr. Mehmet, ÖZTÜRK, Dr. Ali, *Hacı Bektaş-ı Veli Makalat*, Yeni Şafak Kültür Armağanı, TDV Yay., İstanbul 2010.
- YILMAZ, Salih, *Câzîb Divanı İnceleme-Metin, Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Ü. SBE, Ankara Ankara, 2010.
- YİĞİT, İsmail, *Peygamberler Tarihi*, Kayıhan Yay., İstanbul 2005.
- YİĞİTSÖZLÜ, Zeynep, *Nesîmî Divanının Gramer Yönüyle İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi*, Niğde Ü. SBE, Niğde 2007.
- YOLDAŞ, Kâzım, *Sâbir Pârsâ Divanı*, Kitabevi, İstanbul 2005.
- YURTTAŞ, Nurullah, *Feyzî Halil Bey Divânı Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divânı'nın İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Ü. SBE, Afyon 2007.
- YÜKSEL, Gökçe Seren, *Su'ud Mehmed Yavsi Efendi Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanı'nın Tenkidli Metni, Yüksek Lisans Tezi*, Muğla Ü. SBE, Muğla 2010.
- ZÜLFE, Ömer, *On Altıncı Yüzyıl Şairi Selîkî ve Şiirleri*, Ankara 2009.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Yaşar ABANUS

Uyruğu : T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 10.09.1985/Beypınar

e-posta :yabanus@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisan	Cumhuriyet Üniversitesi	12.07.2010

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
12.09.2013	MEB	Kadrolu Öğretmen

YABANCI DİL BİLGİSİ